

4 | 2014

český
časopis
historický

The Czech Historical Review

Ročník 112 / Založen 1895

4 | 2014

český
časopis
historický

The Czech Historical Review

Ročník 112 / Založen 1895

OBSAH | CONTENTS

Studie | Studies

- PÁNEK Jaroslav – PEŠEK Jiří
Znovuzrození Českého časopisu historického
(The Re-Birth of the Czech Historical Review) 605
- SMÍŠEK Rostislav
Uherská korunovace Josefa I. jako prostředek
symbolické komunikace 624
*(The Hungarian Coronation of Joseph I
as a Means of Symbolic Communication)*
- EBELOVÁ Ivana
Židé a josefínské školské reformy.
Židovští studenti na pražské univerzitě od osmdesátých
let 18. století do rozdělení univerzity v roce 1882 655
*(Jews and the Joseph's educational reforms. Jewish students
at Prague University from eighties of the 18th century
to division in 1882)*
- ŠEDIVÝ Miroslav
Ohlas Rýnské krize v Rakouském císařství. Příspěvek ke studiu
veřejného mínění v českých zemích doby předbřeznové 681
*(The Reverberations of the Rhine Crisis in the Austrian Empire.
A Contribution to the Study of Public Opinion in the Czech Lands
in the Pre-March Period)*
- NOVÁK Petr
Dva pokusy o vývoz revoluce do Persie.
Sovětské Rusko a Persie v roce 1920 713
*(Two Attempts at Exporting the Revolution into Persia.
Soviet Russia and Persia in 1920)*

- HORSKÝ Jan
„Cizí“ a „dějinné“: hranice kultur versus kontinuita dějin 745
(*“Alien” and “historical”: The boundaries of cultures versus
continuity of history*)
-

Obzory literatury | *Review articles and reviews*

Recenze

- BIVOLAROV Vasil
Inquisitoren-Handbücher. Papsturkunden und juristische
Gutachten aus dem 13. Jahrhundert mit Edition des Consilium
von Guido Fulcodii (Ivan Hlaváček) 754
- ALBRECHT Stefan (Hrsg.)
Die Königsaal-Chronik (Marie Bláhová) 755
- ŠMAHEL František
Jan Hus. Život a dílo (Petr Čornej) 757
- HLAVÁČEK Ivan (ed.)
Codex Přemyslaeus. Regesty z výpisů z dvorských register
Václava IV. z doby kolem a po roku 1400 / Regesten
aus den Auszügen von der Hofkanzleiregistern
Wenzels IV. aus der Zeit um und nach 1400
(Hana Pátková) 761
- ČUBARJAN Alexandr Oganovič (ed.)
Vsemirnaja istorija. Tom 3: V. A. Vedjuškin –
M. A. Jusim (eds.), Mir v ranneje Novoje vremja
(Jaroslav Pánek) 763
- ŘURČANSKÝ Marek
Česká města a jejich správa za třicetileté války.
Zemský a lokální kontext (Josef Kadeřábek) 766
- SHORE Paul
Narratives of Adversity: Jesuits in the Eastern Peripheries
of the Habsburg Realms (1640–1773) (Jakub Zouhar) 767

HRBEK Jiří Barokní Valdštejnové v Čechách, 1640–1740 (Jiří Kubeš)	770
CERMAN Ivo Šlechtická kultura v 18. století. Filozofové, mystici, politici (Svatava Raková)	774
MÜLLER Sven Oliver Das Publikum macht die Musik. Musikleben in Berlin, London und Wien im 19. Jahrhundert (Martin Bojda)	778
DÖGE Klaus Antonín Dvořák. Život – dílo – dokumenty (Lukáš Vytlačil)	782
HOFFMANNOVÁ Jaroslava Václav Novotný (1869–1932). Život a dílo univerzitního profesora českých dějin (František Šmahel)	785
KŘEŠŤAN Jiří Zdeněk Nejedlý. Politik a vědec v osamění (Tomáš Borovský)	790
KOHÁROVÁ Marta Výbušné výbušniny. Od nostrifikace k znárodnění v Československu (Zdeněk R. Nešpor)	793
ŠIMSOVÁ Milena Svět Jaroslava Šimsy (Jana Nechutová)	796
INGRAO Christian Believe and Destroy. Intellectuals in the SS War Machine (Daniel Putík)	799
SCHRIJVER Emile G. L. – WIESEMANN Falk (Hrsg.) Schöne Seiten. Jüdische Schriftkultur aus der Braginsky Collection (Jiří Pešek)	802
HLAVAČKA Milan – MARÈS Antoine – POKORNÁ Magdaléna et alii Paměť míst, událostí a osobností: historie jako identita a manipulace (David Emler)	804

Z vědeckého života | *Chronicle*

Nekrology

Jaroslav Kašpar (3. 6. 1929 – 8. 9. 2014)
(Ivan Hlaváček) 827

Bohumil Baďura (18. 7. 1929 – 21. 9. 2014)
(Josef Opatrný) 829

Robert Sak (19. 1. 1933 – 14. 8. 2014)
(Zdeněk Bezcený – Milena Lenderová) 832

Knihy a časopisy došlé redakci 834

Výtahy z českých časopisů a sborníků 834

Obsah 112, 2014 | *Contents 112, 2014*

Studie a materiály III

Diskuse V

Obzory literatury

Přehledy bádání V

Recenze V

Zprávy o literatuře IX

Z vědeckého života

Nekrology IX

Knihy a časopisy došlé redakci IX

Rejstřík autorů a editorů recenzovaných prací X

Rejstřík nakladatelů a vydavatelů recenzovaných prací XIII

*František Šmahel ve vile Lanna, konferenčním centru Akademie věd ČR v Praze,
dne 5. května 2004.*

Foto: Masarykův ústav a Archiv AV ČR, v. v. i.

STUDIE

Znovuzrození Českého časopisu historického

JAROSLAV PÁNEK – JIŘÍ PEŠEK

K osmdesátinám Františka Šmahela

V prosinci 1989 vstoupil do Ústavu československých a světových dějin ČSAV pětadesátiletý muž s ostrým pohledem a pečlivě zastřiženou bradkou, který vyzařoval sebevědomí. Ale u pracovníků instituce, jež se za jeho osmiletého vedení měla změnit

JAROSLAV PÁNEK – JIŘÍ PEŠEK: The Re-Birth of the Czech Historical Review

This current study highlights the re-establishment and development of a leading Czech historical magazine: The Czech Historical Review (*Český časopis historický*) after the Czechoslovak “Velvet Revolution” of 1989 until 2002. The Review was published from 1895 until 1949 but in 1953 the Communist regime replaced it by the highly ideological Czechoslovak Historical Review. Professor František Šmahel, the eminent personality of Czech Medieval Studies from the 1960s onwards, though proscribed in the 1970s, took over the management of the Institute of History of the Czech Academy of Sciences in 1990 and thanks to his huge personal involvement and commitment this traditional periodical of the Czech historical community was restored. In addition, he promoted it and was editor-in-chief until 2002. This study shows the re-establishment and development of the contributor base and the editorial background of the Review; it characterizes its contents profile, international outlook as well as its role as a mirror reflecting transformations of the Czech post-Revolution historiography.

Key words: history of historiography, the Czech Historical Review, František Šmahel, historiography after 1989, the Czech Republic

v obnovený Historický ústav Akademie věd, vzbuzoval zpočátku rozporné pocity. Mnozí si oddechli, když zjistili, že se staronovým ředitelem nestane Josef Macek, jehož občasná cholericke výbuchy (zejména ostrý projev na památném setkání „oficiálních“ a „neoficiálních“ historiků v kulturním domě Dědina na pražském Červeném vrchu 2. prosince 1989) u nich vyvolávaly strach; zároveň však litovali, že se neprosadil nikdo z „kádrových rezerv“, jež byly některými pracovníky ústavu – ovšem zcela nerealisticky – pokládány za záruku dosavadní, jen mírně modifikované ústavní politiky. Naproti tomu jiní viděli v přicházejícím Františku Šmahelovi naději na radikální proměnu.

Nikdo se neodvážil zpochybnit kvality vynikajícího historika, jež názorně dosvědčovala řada jeho knih a studií. Všichni věděli, že ústav dobře zná (pracoval v něm v letech 1964–1974, zpovzdálí ho nepřestal sledovat ani později) a že má navíc výjimečné životní zkušenosti. Získal je nejen jako vědec, ale v padesátých letech také jako horník v ostravských dolech, za vrcholící „normalizace“ v sedmdesátých letech pak jako řidič tramvaje.¹ Obdiv a zároveň jistý ostych k Františku Šmahelovi panoval zejména u mladších pracovníků ústavu, a to i u těch, kteří k němu dosud neměli bližší osobní vztah. Alespoň někteří vyslechli v osmdesátých letech jeho brilantní vystoupení na táborských konferencích, ale už předtím ho poznávali také za jiných okolností. Od poloviny sedmdesátých let jej vídali v poměrně dobře vybavené, většinou však prázdné ústavní čítárně, kam přicházel ve volných chvílích studovat literaturu. Zde se jeho tramvajácká uniforma stávala mementem pro ty, kdo sice v ústavu směli zůstat, ale pracovní intenzitou se mu ani vzdáleně nepodobali. Na sklonku roku 1989 si každý snadno domyslel, že pokud se tento muž stane novým ředitelem, skončí doba, kdy formálně nejvyšší kvalifikaci a naději na vzestup zajišťovala „politická angažovanost“, zatímco soustavná badatelská práce a pravidelná publikační činnost představovala v očích nyní odcházejícího vedení ústavu spíše přitěžující okolnost.²

Proměny centrální historické instituce a jejího hlavního periodika – od roku 1953 vydávaného Československého časopisu historického – začínaly ve velice napjatém ovzduší na konci roku 1989. Česká společnost prožívala politickou euforii

1 Některé z těchto zkušeností zachytil s odstupem řady desetiletí v rozhovoru s Martinou RIEBAUEROVOU, *František Šmahel, historik: Mezi vládci jsou bílé jen svěťice*, Mladá fronta Dnes, 23. 11. 2013, s. A/12.

2 Základní životopisné údaje přinášejí bio-bibliografické lexikony: Jaroslav PÁNEK – Petr VOREL (eds.), *Lexikon současných českých historiků*, Praha 1999, s. 299–301; Radek LIPOVSKI – Lumír DOKOUPIL – Aleš ZÁŘICKÝ (eds.), *Lexikon českých historiků 2010*, Ostrava 2012, s. 520–521. Podrobnější údaje poskytuje autobiografické pásmo (*Curriculum vitae a jiné osobní údaje*) v knize František ŠMAHEL, *Nalézání, setkávání a mjnění v životě jednoho medievisty*, Praha 2009, s. 445–465. Dílčí pohledy na život a dílo F. Šmahela předkládají rovněž stati v jubilejních sbornících: Jaroslav PÁNEK – Miloslav POLÍVKA – Noemi REJCHRTOVÁ (eds.), *Husitství – Reformace – Renesance. Sborník k 60. narozeninám Františka Šmahela*, I–III, Praha 1994; Eva DOLEŽALOVÁ – Robert NOVOTNÝ – Pavel SOUKUP (eds.), *Evropa na konci středověku. Sborník příspěvků věnovaných Františku Šmahelovi*, Praha 2004; Martin NODL – Petr SOMMER – Eva DOLEŽALOVÁ (eds.), *Verba in imaginibus. Františku Šmahelovi k 70. narozeninám*, Praha 2004. – Některé v tomto článku uvedené detailní údaje o vývoji Historického ústavu AV ČR jsou zachyceny v denících Jaroslava Pánka.

(29. listopadu federální shromáždění vyškrtlo z ústavy článek 4 o vůdčí roli KSČ, 29. prosince pak došlo k volbě Václava Havla československým prezidentem, což bylo obecně pokládáno za formální završení sametové revoluce). Tato nálada se promítala do dění v celé Akademii věd. V Ústavu československých a světových dějin ČSAV dosud panovalo dvojvládní – ředitel Jaroslav Purš (zároveň předseda Československého národního komitétu historiků, zodpovědného za mezinárodní reprezentaci oboru) a vedoucí oddělení „dějin imperialismu“ Karel Herman se snažili zachránit alespoň část svých pozic a dokonce pomýšleli na to, že budou ještě zastupovat české historiky na blížícím se kongresu historických věd v Madridu.

Na druhé straně v ústavu působila jako silný opoziční činitel organizace Občanského fóra, jež měla prostřednictvím Antonína Kostlána napojení na skupinu vědců, kteří chystali radikální proměnu Československé akademie věd. Teprve 28. prosince se v ústavní zasedací síni sešla poslední (narychlo svolaná) schůze základní organizace KSČ, která měla velice bouřlivý průběh, ale nakonec – také se zřetelem k současně probíhajícímu krvavému událostem v komunistickém Rumunsku – odhlasovala své okamžité rozpuštění a vytlačení jakéhokoli vlivu poražené státostrany z ústavu. Téhož dne se konala schůze oddělení starších československých dějin, na níž se po mnoha letech objevil brněnský medievista Jaroslav Mezník, v letech 1956–1972 vědecký pracovník Historického ústavu ČSAV, později vězeň komunistického režimu a disident v postavení skladového dělníka. Vzápětí se v Černém pivovaru na Karlově náměstí (poblíž Emauzského kláštera, kde ústav sídlil) uskutečnila také porada, která naznačila, že končí dvacetileté snahy o „útlum“ údajně neperspektivních starších dějin a že se slova ujímají především medievisté. Za účasti Josefa Macka, Františka Šmahela, Jaroslava Mezníka, Milana Otáhalu a Jaroslava Pánka bylo projednáno budoucí složení Československého národního komitétu historiků, jehož vedení se ujal Josef Macek, a zároveň došlo k dohodě o urychlené přípravě na blížící se madridský kongres, který se pak konal za účasti řady českých historiků v srpnu 1990.³ Výsledky povánočního jednání samozřejmě přinesly zcela jiné řešení, než jaké očekávalo dožívající vedení Československého národního komitétu historiků.⁴

Zatímco dění v ústavu a v jeho okolí připomínalo rozbouřený včelí úl, František Šmahel stíhal promýšlet budoucnost této instituce a její publikační možnosti. Stal se bezkonkurenčně nejvhodnějším kandidátem na místo šéfredaktora ústředního oborového časopisu. Všichni zasvěcení věděli, jak skvěle dokázal v době svého působení v táborském Muzeu husitského revolučního hnutí (1980–1989) redigovat a povznést na mezinárodní úroveň periodický sborník *Husitský Tábor*. Především na Šmahelově úsudku a argumentaci tehdy záviselo, jaký bude ústřední dějepisný časopis, jak se vlastně bude jmenovat, kdo bude zasedat v redakční radě i jakou strukturu a tematickou náplň získá.

3 František ŠMAHEL – Jaroslav PÁNEK – Jiří KOŘALKA – Zdeněk MÜLLER – Bohumil BAŽURA – Milan ŠVANKMAJER – Josef MACEK, *17. Mezinárodní kongres historických věd v Madridu*, ČCH 89, 1991, s. 306–312.

4 Jaroslav PÁNEK, Československý národní komitét historiků, in: J. Pánek (ed.), *Akademická encyklopedie českých dějin*, III, Praha 2012, s. 193–197, zvláště s. 195.

Hlavním periodikem, které vydával Ústav československých a světových dějin ČSAV od roku 1953, byl Československý časopis historický. Svým názvem částečně navazoval na Český časopis historický, založený Jaroslavem Gollem a Antonínem Rezkem roku 1895 a s přestávkou v době druhé světové války vycházející až do roku 1949.⁵ Úprava názvu na „československý“ byla dána skutečností, že měl mít programově celostátní záběr na rozdíl od *Historického časopisu*, který taktéž roku 1953 zřídil Historický ústav Slovenské akademie věd v Bratislavě. Přesto se o necelá dvě desetiletí později projevila snaha o návrat k původnímu označení. Tento pokus nevyplýval zdaleka jen z přijetí ústavního zákona o československé federaci z 27. října 1968 a vytvoření České socialistické republiky k 1. lednu 1969.⁶ Byl spíše projevem bezmocného vzdoru ve chvíli, kdy již reformní snahy pražského jara mizely v nenávratnu a kdy bylo zřejmé, že Historický ústav ČSAV v jeho dočasně reformní podobě nečeká nic dobrého. Tehdy, na počátku roku 1970, se na obálce prvního čísla osmnáctého ročníku Československého časopisu historického objevil název *Český časopis historický*. Tento sešit sice přinesl v dobovém kontextu pozoruhodnou úvahovou studii o novodobém českém politickém programu,⁷ ale zároveň se stal labutí písní krátkého období relativně svobodné české historiografie.

Hned vzápětí byl Historický ústav reorganizován v duchu „normalizace“ a ústřední tiskový orgán českého dějepiscectví poskytl čtenářům kromě prorežimního redakčního úvodníku také omluvy za pomýlená stanoviska, vyjádřená ve zvláštním vydání ČsČH z 24. srpna 1968.⁸ Postupující „normalizace“ historické vědy, nepřipouštějící jakékoli změny, staronový název zavrhla a zhruba od poloviny roku 1970 vycházel opět Československý časopis historický. Za vedoucí redakce Oldřicha Říhy (1970–1974) a po něm Jurije Křížka (1975–1989) vykazoval tento časopis zřetelnou schizofrenii: Na jedné straně zde občas vycházely hodnotné analytické studie (převážně z dějin středověku a raného novověku), jakož i některé informativní recenze a zprávy z pera odborníků (pokud právě nebyli postiženi zákazem publikování). Na straně druhé však časopis odpuzoval nejen svou ohyzdnou rudohnědou obálkou, ale také a především křiklavě propagandistickými články, primitivními stranicky laděnými úvodníky a doslova denunciantskými „recenzemi“ na práce historiků, kteří měli být z politických důvodů znemožněni.

Pro charakteristiku předlistopadového ČsČH použijme ročník XXXIII. (1985), v němž vyšla smutně proslulá denunce z pera člena redakční rady časopisu, Josefa

5 Jiří ŠPĚT, *Po stu letech (K výročí Českého časopisu historického)*, ČČH 93, 1995, s. 3–24; Bohumil JIROUŠEK, *Zánik Českého časopisu historického po únoru 1948 ve světle dobových dokumentů*, ČČH 107, 2009, s. 119–147. Za sestavení obsírnější, dosud nepublikované bibliografie prací o dějinách ČČH vdčíme dr. Václavě Horčákové, vedoucí bibliografického oddělení Historického ústavu AV ČR.

6 Zákon č. 143/1968 Sb.

7 Zdeněk ŠOLLE, *O smyslu novodobého českého politického programu*, Český [!] časopis historický 18, 1970, č. 1, s. 1–22.

8 [Oldřich ŘÍHA], „Založením Historického ústavu ČSAV...“, ČsČH 18, 1970, č. 2–3, s. 149–150. Za úvodníkem příznačně následoval článek filozofa Ludvíka SVOBODY, *Lenin teoretik*, tamtéž, s. 151–160.

Haubelta, „Das Temno J. P. Kučery a J. Raka“, politicky likvidující nejen knihu „Bohuslav Balbín a jeho místo v české kultuře“, ale principiálně napadající všechny snahy bátat o baroku bez předem závazně daných ideologických předpokladů.⁹ Centrální historický časopis se snížil na takovou úroveň, že místo kritického posouzení knihy o barokní kultuře vydal paranoidní svědectví recenzenta o sobě samém. Haubelt v koláži úryvků vytržených z kontextu uspořádal tribunál nad autory, kterým kromě naivity, negramotnosti a naprostého ingnorantství přisoudil identifikaci s „třídními silami“, jež zavinily znevolňování, a zároveň se sudetskými Němci. Vše pak okořenil přívalem urážek na představitele starších generací české historiografie.

V témž ročníku 1985 nabídl ČsČH čtenářům 23 článků. Z nich 17 se týkalo politických, českých a slovenských i světových soudobých dějin (od Amortovy „Přípravy Slovenského národního povstání“ až po Kuncovy „Předpoklady nikaragujské revoluce“), přičemž spektrum přístupů k tématu sahalo od nemnohých odborně standardních příspěvků až k početně zcela převažujícím politickým úvodníkům bez nejmenší ceny. Najít citační ohlas těchto prací v období po roce 1989 se nám nezdařilo. Dva texty byly toho roku věnovány kritice západních historiografií 20. století,¹⁰ tři tématům druhé poloviny 19. a počátku 20. století.¹¹ Celému období od počátků dějin po polovinu 19. století přiznala redakce toho roku jediný článek: Žemličkovu studii, věnovanou odboji královice Přemysla v letech 1248–1249.¹² V oddílu Materiály byly starší dějiny ještě posíleny sedmistránkovým příspěvkem Rostislava Nového O sedleckých knihách a způsobu jejich zpracování.¹³

V oblasti recenzí bylo v ČsČH roku 1985 politickým soudobým dějinám věnováno devět textů, dalších šest se zabývalo různými aspekty dějin historiografie a jen čtyři recenze (včetně zmíněného Haubeltova opusu) se zaměřily na dějiny středověku, raného novověku a 19. století. V rubrice anotací byla situace o něco příznivější, a to jak směrem k výraznějšímu zastoupení „starších“ dějin, tak v kontextu s poněkud větším prostorem pro informace o zahraniční, dílem i „západní“ historiografické produkci. Neprestížní a ostrému, selektujícímu dohledu většinou méně podléhající rubrika zpráv, co do rozsahu převážně anotací, si jako jediná část časopisu alespoň relativně uchovála významnější roli pro „cech“ historiků. Poměrně rozsáhlý kruh přispěvatelů tu měl

9 Srovnej: Josef HAUBELT, *Das Temno J. P. Kučery a J. Raka*, ČsČH 33, 1985, s. 101–105, kde byla tematizována kniha: Jan P. KUČERA – Jiří RAK, *Bohuslav Balbín a jeho místo v české kultuře*, Praha 1983.

10 Jaroslav KUDRNA, *K vnitřní diferenciaci francouzské buržoazní historiografie před školou a mimo školu Annales (1890–1945)*, ČsČH 33, 1975, s. 739–755 a František NESVADBA, *K problematice falšování dějin druhé světové války buržoazní historiografií*, tamtéž, s. 161–189.

11 Ludvík BRÁZDA, *K hegemonii ruského proletariátu v buržoazně demokratické revoluci*, tamtéž, s. 691–712, Rudolf FRANĚK, *K některým otázkám vývoje kapitalismu v zemědělství v českých zemích ve druhé polovině 19. století*, tamtéž, s. 70–94 a Jiří PERNES, *Kompromis českých buržoazních stran na Moravě v roce 1896*, tamtéž, s. 713–738.

12 Josef ŽEMLIČKA, *Odboj královice Přemysla v letech 1246–1249 a jeho sociální zázemí*, tamtéž, s. 564–586.

13 Rostislav NOVÝ, *O sedleckých knihách a způsobu jejich zpracování*, tamtéž, s. 255–261.

možnost suše a věcně informovat širší publikum o právě vyšlých novinkách domácích i o – ovšem těch ideově neprokletých – knihách zahraničních.

Proporce akcentů i úroveň jednotlivých příspěvků v ostatních ročnících ČsČH epochy mezi čistkami po roce 1968 a listopadovou revolucí 1989 samozřejmě kolísala, rámcově však po celé toto období zůstával stav tohoto časopisu stabilní. Byl to v principu „politický orgán“, v němž byla historiografie připuštěna jen jako záminka, alibi a relikt některých dřívějších období. Redakční radu tohoto periodika, sestavenou především z ředitelů nebo vedoucích pracovníků vědeckých, vysokoškolských a politických pracovišť z Prahy, Brna a Bratislavy, doplnili dohlízející úředníci z aparátu ústředního výboru KSČ a několik mladších „kádrových rezerv“. Vrcholnou diskreditaci časopisu představoval mimořádně arogantní šéfredaktor Jurij Křížek, jehož moc v ústavu i v české historiografii se opírala o neskrývané zapojení do služeb státní bezpečnosti.

Samotná úvaha o návaznosti na takovou tradici byla ve vzrušené atmosféře prvních týdnů po listopadovém převratu vysoce riskantní. Přesto se František Šmahel rozhodl jít touto cestou. Prosadil své přesvědčení, že ČČH a ČsČH společně vytvářejí historický obraz české historiografie s jejími světly i stíny. Počátkem roku 1990 to formuloval jako „projev úcty k odborné revui, která od roku 1895 do konce čtyřicátých let našeho [tj. dvacátého] století profilovala vývoj domácího kritického dějepisectví, rozšiřovala jeho horizonty a spoluvytvářela české historické vědomí.“¹⁴ K tomu pak Šmahel o necelých třináct let později dodal jasné zdůvodnění, proč do celkového počtu ročníků nového ČČH začlenil i všech 37 let ČsČH: „Byl to nejen nepřehlédnutelný vědecký přínos mnoha studií předsrpnového a normalizačního Československého časopisu historického, ale i nadčasové vědomí odpovědnosti za celé dějiny časopisu...“¹⁵ Tak se zrodila osobitá anomálie – znovuzrozené periodikum, jež v počítání svých ročníků zachytilo obtížně udržovanou kontinuitu oboru v radikální politické diskontinuitě doby.

Naproti tomu složení redakční rady, jakou si vybíral nový šéfredaktor už ve vzrušených dnech na konci prosince 1989, znamenalo naprostý zlom. Někdejší politické grémium Československého časopisu historického nenávratně zmizelo ze scény. František Šmahel nabídl členství především svým vrstevníkům nebo historikům o něco starším, kteří již měli za sebou významné dílo. Někteří z nich po vydání svých stěžejních děl vkročili mezi klasiky českého dějepisectví; byli to Jan Havránek, Ivan Hlaváček, Miroslav Hroch, Jan Křen, Robert Kvaček, Josef Macek, Jaroslav Marek, Jaroslav Mezník, Milan Myška, Josef Petráň, Dušan Třeštík a Josef Válka. Vedle nich byli přizváni také Josef Harna a Milan Otáhal, z poměrně ještě mladých historiků Petr Čornej, Milan Hlavačka a Jaroslav Pánek. Na základě Šmahelových úvah a společenských kontaktů tak vznikla funkční síť osob a vztahů mezi dosavadní „oficiální“ historiografií a disentem. Rozprostírala se mezi akademickými pracovišti a univerzitami, mezi institucemi

14 [František ŠMAHEL], *Několik vět úvodem*, ČČH 88, 1990, s. 1.

15 František ŠMAHEL, *Sto ročníků Českého časopisu historického. Jubilejní oblédnutí*, ČČH 100, 2002, s. 733–737, citace ze s. 736.

v Praze, Brně a Ostravě. Integrovaní Moravy a v názvu i Slezska bylo zvláště důležité v době nástupu politického moravismu. Šmahel přizval do redakční rady specialisty na období středověku, raného novověku, 19. a první poloviny 20. století, odborníky na politické, sociální, kulturní dějiny i na problematiku dějin dějepiscectví.

Chronologickému vymezení časopisu do roku 1945 odpovídala struktura zásadně reorganizovaného Historického ústavu, jehož se stal šéfredaktor ČČH na počátku roku 1990 ředitelem, a ovšem i skladba samotného ČČH. František Šmahel vzal na vědomí připravující se – a záhy také uskutečněné – institucionální vydělení autonomního podboru soudobých dějin. Vymezil proto záběr ČČH těžištěm „v českých a československých dějinách od počátku slovanského osídlení až do konce druhé světové války, a to s přihlédnutím k závažným problémům v kontextu obecných dějin“. V zásadním protikladu k jednostranně, dogmaticky řízenému ČsČH se obnovený ČČH otevřel „širokému spektru světonázorových dějinných koncepcí, metodologických škol a individuálních přístupů ... za předpokladu nesporné vědecké úrovně, poznávacího přínosu a etické ryзости publikovaných textů“. Oproti dirigistickým a pseudoautoritativním přístupům někdejšího vedení ČsČH odmítla nová redakce ČČH „zaujímat rozhodčí stanoviska ve vědeckých sporech“, aniž by se vzdávala práva „obhajovat i uplatňovat vlastní postoje“.¹⁶

Ve smyslu Šmahelova pojetí akademického ústavu ve vztahu k vysokým školám jakožto pracoviště nejen s vědeckými, ale i servisními úkoly, položil ČČH důraz na zprostředkování informací jak mezi domácími humanitními institucemi a jejich periodiky, tak i při přenášení poznatků ze zahraničí do českého prostředí. Se záměrem vytvořit pohotovou bibliografickou síť mezi pražským centrem, regiony a euroamerickým vědeckým prostorem vznikly rubriky *Výtahy z českých časopisů a sborníků* a rovněž *Výběr ČČH ze zahraničních časopisů*. Při pročitání poslední jmenované hutné rubriky je třeba si z dnešní perspektivy uvědomit, že znovuzrození ČČH proběhlo ještě před etablováním se internetu jako běžně používané informační báze (v USA se za průlom do každodenního života nejširší společnosti počítá rok 1993, v západních státech kontinentální Evropy konec tisíciletí, v českých zemích vstoupil do plné praxe až v době, kdy František Šmahel předával časopis do rukou nastupující generace). Zahraniční časopisy (ale podobně to platí i pro celky domácích, zejména regionálních historických periodik) byly počátkem 90. let sice dostupné v ústředních knihovnách, málokdo z širší dějepisné obce však měl čas a reálnou možnost pravidelně se probírat novinkami. Šmahel, který přípravou rubriky pověřil mladší pracovníky ústavu, přitom *Výběru* předepsal úctyhodný záběr, sahající od *American Historical Review* přes klíčové západoevropské časopisy a nejvýznamnější německy psaná středoevropská periodika až k publikacím středovýchodní a východní Evropy či Balkánu.

Neméně důležité bylo hned v prvním ročníku vyprofilování základních rubrik časopisu – *Studie a materiály*, *Úvahy* (zveřejňující mj. texty vzniklé v disentu), *Obzory literatury* s přehledy bádání, recenzemi a krátkými zprávami o literatuře a konečně

¹⁶ Tamtéž, s. 1–2.

kronika *Z vědeckého života* (nekrology, konference, zprávy). Tato struktura byla v jednotlivých číslech, stejně jako v následujících ročnících podle potřeby upravována, v zásadě však dodala časopisu základní kostru a pevné obrysy. Totéž platilo o novém citačním úzu, jehož cílem se stala úplnost hlavních bibliografických údajů a zároveň optická přehlednost. Takto pojatý způsob citací byl vypracován speciálně pro ČČH a zaveden od ročníku 1991, načež se postupně rozšířil do řady dalších historických periodik v České republice.¹⁷

První číslo nového ČČH bylo přijato vcelku pozitivně, byť v tehdejší politicky neklidné době s dílčími mimovědeckými výhradami. Osobnost a schopnosti šéfredaktora ovšem nikým zpochybnovány nebyly.¹⁸ Ředitel Historického ústavu přitom přicházel se stále novými iniciativami. Na něho samého i na širší autorský kolektiv kladly zvýšené nároky rychlé sepsání nové – po proměně politických poměrů jedné ze dvou prvních – středoškolské učebnice českých a československých dějin,¹⁹ pokusy o koncipování rozsáhlé syntézy českých dějin, obnovení a rozšíření velkých edicí písemných pramenů (*Archiv český, Fontes rerum Bohemicarum – Series nova, Fontes rerum Regni Bohemiae*) či založení publikační řady *Práce Historického ústavu – Opera Instituti historici Pragae*.²⁰

Při pohledu zvnějšku se mohlo zdát, že díky silné osobnosti ředitele je vše na dobré cestě. Situace celého ústavu a tým i vydávání jeho periodik se však už na počátku devadesátých let velmi zkomplikovaly. Restituční řízení vedlo ke ztrátě budov, v nichž Historický ústav sídlil, vysoké nájemné za pronajaté prostory se stalo pro redukovaný ústavní rozpočet neúnosným. Po řadě dílčích přesunů, neobvykle komplikujících badatelskou i vydavatelskou činnost, bylo nutné opustit areál Emauzského kláštera. Ústav se přestěhoval daleko mimo historické centrum města na Prosek, tehdy ještě nedosažitelný metrem a tudíž značně odlehlý od pražských knihoven a konferenčních sálů. V trvalé nejistotě o budoucnosti Akademie věd odešla značná část pracovníků z Historického ústavu na vysoké školy, takže se rozpadaly pracovní skupiny. Původní badatelské i ediční programy nebylo za těchto okolností možno realizovat. Roku 1993 naproti tomu došlo k připojení skupiny historiků se zaměřením na dějiny východní, jihovýchodní a částečně střední Evropy, kteří do Historického ústavu přešli ze zrušeného

17 Zavedení nového citačního úzu souviselo s formálními proměnami, jež nastaly v souvislosti s odchodem Libuše Neckářové, někdejší výkonné redaktorky ČsČH, z ČČH koncem roku 1990; v následujícím období se ve výkonné redakci vystřídali historik 20. století Ivan Šedivý (1991–1995) a badatelka v oboru českých dějin 19. století Magdaléna Pokorná (1996–2013).

18 Jan P. KUČERA, *Opět Český časopis historický*, Lidové noviny, 3. 7. 1990, s. 5; Petr ČORNEJ, *Znovuzrození ČČH*, *Dějiny a současnost* 12, 1990, č. 1, s. 60.

19 *České a československé dějiny, I–III*, Praha 1991–1992; jen o týden dříve obdržela schválení učebnice: Otto URBAN, *České a slovenské dějiny do roku 1918* : pomůcka pro výuku dějepisu v středních školách a v 9. ročníku základních škol, Praha 1991.

20 Nemělo by zapadnout, že medievista Šmahel v roce 1991 napsal do II. dílu právě zmíněné učebnice časnou, ale dodnes svou přesností, věcností i nadhledem fascinující syntetickou skicu období 1968–1989: František ŠMAHEL, *Od srpna 1968 k listopadu 1989 (Předběžné ohlédnutí za obdobím normalizace)*, in: *České a československé dějiny*, II, s. 111–119.

Ústavu pro dějiny střední a východní Evropy AV ČR. Bylo tedy nutno stále měnit původní záměry. To vše se dělo v době omezeného financování vědy a vynucených úspor. Nastala doba Šmahelovy *Historie calamitatum*.²¹

Přes neustávající obtíže s řízením Historického ústavu se Český časopis historický úspěšně stabilizoval, neboť jeho šéfredaktor řízení časopisu pokládal za jeden z nejtěžších úkolů, které v životě měl, a věnoval mu neobyčejné úsilí.²² Měl dostatek trpkých zkušeností, aby věděl, že k tvrdé vědecko-organizační práci patří překonávání stále nových překážek. Už první setkání redakční rady, které se konalo 4. ledna 1990, naznačilo, že se časopis a jeho šéfredaktor bude nadále potýkat s mimovědeckými problémy. Hned na začátku jednání přišla zpráva, že v důsledku všeobecného zdražování musí ČČH podstatně zvýšit cenu jednoho čísla z 11 Kčs (tato cena se udržovala od roku 1969) téměř na dvojnásobek – 20 Kč. Zdražení se tehdy – ještě před nástupem skokové inflace devadesátých let – jevílo natolik vysokým, že (spolu s konkurencí záplavy nově vznikajících tiskovin) vážně ohrozilo počet odběratelů ČČH. Byl to počátek starostí s ekonomickým zajištěním výroby a distribuce časopisu, jehož cena postupně stoupala a na sklonku 20. století dosáhla 70 Kč,²³ zatímco náklad poklesl z 1550 výtisků²⁴ na 1050 exemplářů.²⁵

Počátkem roku 1990 se ustavilo užší redakční jádro, jehož členy byli vedle vedoucího redaktora a výkonné redaktorky²⁶ medievista Dušan Třeštík, specialista na novověké dějiny a vývoj historiografie Jaroslav Marek a přední znalec historie 20. století Robert Kvaček; o něco později, počátkem roku 1993, přizval František Šmahel do užší redakční rady Jaroslava Pánka, který tam zastupoval raně novověký výzkum. I tento úzký kruh tedy sestával z osobností z různých akademických prostředí a z Čech i Moravy.²⁷ Hned na prvním zasedání nové redakční rady se objevily důležité náměty pro zaměření ČČH – důraz na recenzní část (R. Kvaček), na překlenutí dvacetileté mezery v informování o světové historiografii a zvláště o zahraniční bohemistice (J. Macek, J. Pánek, J. Petráň, J. Válka), ale také o samizdatové literatuře (J. Mezník, J. Petráň), či na poskytnutí aktuálních informací učitelům dějepisu, kteří jsou ve změněné situaci

21 František ŠMAHEL, *Historia calamitatum...*, Bulletin Historického ústavu ČAV 4, 1993, č. 3, s. 1.

22 „K závěru vědeckého života se mi dostalo pocty v mých očích nanejvýš významné: vést redakci tohoto časopisu.“ F. ŠMAHEL, *Sto ročníků Českého časopisu historického. Jubilejní oblédnutí*, s. 737. – „V letech 1990–2002 jsem redigoval obnovený Český časopis historický, což jsem považoval za stejnou potu jako osmileté působení v čele Vědecké rady Akademie věd ČR.“ F. ŠMAHEL, *Nalézání, setkávání a mjení*, s. 446–447.

23 Na sklonku působení F. Šmahela ve funkci šéfredaktora ČČH, v letech 2001–2002, cena jednoho čísla vzrostla na 80 Kč a poté se i nadále zvyšovala.

24 Historický ústav AV ČR (HÚ), Registratura ČČH (nesignovaná), složka „ČČH 1991–1995 (účetní dokumentace)“.

25 HÚ, Registratura ČČH, složka „ČČH 1998 (účetní dokumentace)“.

26 Libuše Neckářová, výkonná redaktorka ČsČH z osmdesátých let, viz poznámka 17.

27 Pro ročník 1999 přikročil František Šmahel k rozšíření tohoto užšího grémia ČČH a povolal do něj Václava Bůžka, Jiřího Peška a Josefa Žemličku. V letech 2000–2002 se pak v rámci přípravy na předání časopisu mladší generaci rozdělil o vedení redakce s Jaroslavem Pánkem jako koeditorem.

zmatení a bezradní (R. Kvaček). Od obecných úvah o poslání ČČH a jeho úkolech se další – zprvu velmi častá²⁸ – zasedání nutně soustřeďovala stále více na shromažďování a posuzování jednotlivých textů. Celkově se však ukázalo, že vznikla užší redakce a širší redakční kruh, které byly schopny pod vedením Františka Šmahela přinášet vědecky a někdy i společensky závažné náměty a vytvořit kolem sebe poměrně široké autorské zázemí.

ČČH byl s naprostou samozřejmostí pojímán jako celostátní časopis, jehož ambicí bylo reprezentovat i oslovovat celou českou historickou obec. Vydavatelský ústav nesl nicméně i v tomto rámci zvláště významnou spoluzodpovědnost za obsahovou náplň časopisu. Na počátku devadesátých let, kdy se teprve nově utvářel okruh přispěvatelů a kdy velká část historiků směřovala spíše k rychlému vydávání knižních kompilací než k psaní původních vědeckých studií, bylo zajištění kvalitních textů pro ČČH stálým problémem. Proto došlo již od počátku roku 1992 ke snížení periodicity ze šesti na čtyři čísla ročně. To jednak odpovídalo západoevropskému standardu, jednak poskytovalo trochu více času na přípravu jednotlivých čísel. Současně František Šmahel z pozice ředitele opakovaně vyzýval pracovníky Historického ústavu AV ČR, aby publikovali články i drobnější texty, dosahující nezbytné úrovně, právě v ČČH.

Ve snaze získat přehled o aktivitě jednotlivých pracovníků ústavu byla v polovině roku 1994 zpracována statistická analýza za první čtyři roky existence nového časopisu. Dává nahlédnout na význam podílu pracovníků Historického ústavu na autorském úsilí komunity 67 českých a 13 zahraničních autorů (cizinců i českých emigrantů) na ČČH prvních pěti let jeho obnoveného života. Analýza evidovala články, krátké zprávy o literatuře a o konferencích, popřípadě méně frekventované recenze a nekrology. Ukázalo se, že článkovou část držela v tomto období za ústav především hrstka mediévistů (vedle šéfredaktora také Jaroslav Boubín, Dušan Třeštík a Josef Žemlička, v menší míře Božena Kopiczková a Eva Semotanová), dva znalci raného novověku (Svatava Raková a částečně Jiří Mikulec)²⁹ a několik specialistů na 20., případně i 19. století (Jan Gebhart, Josef Hanzal, Vlastislav Lacina a Pavla Vošahlíková).

Zcela jinak vypadala situace u drobných žánrů, především zpráv, které se namnoze stávaly stručnými anotacemi, kde s výjimkou dvou mimořádně pilných mediévistů (František Šmahel a Josef Žemlička) početně vynikali ti, kdo tímto způsobem kompenzovali vlastní nepřipravenost předložit náročnější výsledky analytické práce – Miloslav Polívka (za čtyři roky dosáhl rekordního počtu 81 textů) a Jan Novotný (64 drobných příspěvků). Zajímavě se situace vyvinula u pracovníků brněnské pobočky Historického ústavu, mezi nimiž vynikal člen redakční rady Jaroslav Marek (5 článků a 74 krátkých textů), zatímco ostatní – s výjimkou Zdeňka Šimečka a Lubomíra Slezáka – zůstali v podstatě pasivní. Totéž platilo v devadesátých letech o většině historiků ze zrušeného

28 V prvním – konsolidačním – období zasedala širší redakční rada resp. redakční kruh ČČH 4. a 18. ledna, 15. února, poté již s většími odstupy (19. dubna, 16. října – vše roku 1990 – atd.).

29 Na okraji je třeba doplnit, že do tehdejší statistiky Historický ústav AV ČR nezahrnoval texty Jaroslava Pánka, který byl v letech 1993–1998 zaměstnán na Univerzitě Karlově a s Historickým ústavem, resp. s redakcí ČČH intenzivně spolupracoval jako externista.

Ústavu pro dějiny střední a východní Evropy.³⁰ Celkem se autorsky (ovšem bez započítání anotací) podílelo na ČČH prvních pěti let jeho existence 26 pracovníků ústavu, tedy bezmála dvě pětiny všech příspěvateľů z ČR. Šmahel, Marek, Lacina a Žemlička patřili v tomto období k nejpilnějším autorům.

Ze čtyř desítek českých historiků, kteří se tehdy na ČČH autorsky obraceli z univerzit a archivů, byl nejpilnější Josef Macek, následován Noemi Rejchrtovou a Ivanem Hlaváčkem. Je ostatně logické, že Univerzita Karlova, zejména pak její Filozofická fakulta, představovala pro ČČH, záhy externě spojený s tímto prostředím i osobností Františka Šmahela (ten se tu habilitoval roku 1991, profesuru získal roku 1995 a v letech 1993–1998 vedl tamější seminář českých středověkých dějin) významnou autorskou oporu. Ze třinácti zahraničních autorů (až na Bedřicha Loewensteina, Ivana Paffa, Evu Schmidt-Hartmann a Z. A. Zemana to byli „skuteční cizinci“: Němci, Rakušané, Francouzi i Američané) byl nejpilnější berlínský filosofující a sociologující klasik B. Loewenstein.

Je samozřejmé, že znovuzrozený ČČH radikálně obrodil také svoji recenzní a anotační rubriku. Právě sonda do její struktury pro počátek devadesátých let ukáže, jak se ČČH pod Šmahelovým vedením a s autoritou nové redakce stal velmi věrným zrcadlem restrukturalizace zájmů českého polistopadového dějepiscectví.³¹ V letech 1992 a 1993 vyšlo v ČČH 312 recenzí a zpráv. Následující tabulky ukazují jejich obsahovou strukturu.

Tabulka 1: Rozložení zájmu o jednotlivá období

období	recenze a zprávy
starověk	13
středověk	64
1500–1800	51
1801–1918	65
1919–1948	38
1949–1989	8
syntézy, sborníky	29
teoretické práce a pomůcky	44
celkem	312

Tabulka naznačuje velký zájem recenzentů o středověk, do velké míry raný novověk a – na rozdíl od relativně menšího počtu publikovaných článků – o dlouhé 19. století.

30 HÚ, Registratura ČČH (nesignovaná), složka „Přehled příspěvků pracovníků HÚ do Českého časopisu historického“.

31 Opíráme se tu o sondu: Jiří PEŠEK, *České a světové dějepiscectví v současnosti*, in: VII. sjezd českých historiků – Praha 24.–26. září 1993, Praha 1994, s. 97–107.

Radikálně oproti tomu poklesl u recenzí zájem o soudobé dějiny (ve smyslu klasické Rothfelsovy definice: dějiny po roce 1917). V této době ještě nevycházel časopis Soudobé dějiny, který by snad potenciálně mohl odčerpat kapacitu recenzentů. Po zhroutilí dosavadního, přísně ideologizovaného výkladu dějin po roce 1917 se však na počátku 90. let teprve nově tvořila obec historiků soudobých dějin. Návazně se etablovala paradigma práce a – také recepčního – zájmu badatelů na tomto poli.

Tabulka 2: Tematické rozložení pozornosti

obor dějin	recenze a zprávy
diplomacie, politika a nacionalismus	76
právo a správa	9
vojenství	13
hospodářství, sociální otázky, demografie	32
města	14
kultura, vzdělanost, mentality	59
církev	11
biografie	14
dějepisectví a teorie oboru	19
pomocné vědy historické a historická geografie	12
archeologie	3
syntézy, sborníky, příručky	30
celkem	312

Tabulka ukazuje pokračující dominantní zájem o politické a diplomatické dějiny. Oproti starším obdobím (např. ve srovnání se šedesátými léty v témže časopise) je ale patrný mírný pokles důrazu na tuto oblast, ostatně podobně jako na hospodářské dějiny nebo dějiny práva a správy. Velký zájem recenzentů oproti tomu vzbudila produkce k otázkám dějin kultury, vzdělanosti a mentalit. Výrazný vzestup recenzní aktivity, korelující s prioritami části zejména anglosaského a německého dějepisectví, bylo lze konstatovat i v oblasti dějin měst, oživení bylo patrné i u dějin vojenských a církevních. Je zajímavé, že ač oblast dějin a teorie dějepisectví nacházela zejména díky Jaroslavu Markovi velký prostor v článkové části, v rubrikách recenzí a zpráv byla tato oblast literatury dotýkána méně.

Tabulka 3: Geografická oblast dotčená recenzovanými pracemi

teritorium	celkem
české země	80
Rakousko a habsburská monarchie	26
Německo	71
Slovensko, Polsko, Maďarsko	16
Rusko (celá říše)	0
východní Evropa a Balkán	10
antický svět	13
Itálie, Španělsko, Francie	16
Británie	8
celá Evropa	40
USA	8
nelokalizovatelné práce a příručky	24
celkem	312

V rámci geografického rozložení pozornosti recenzentů bylo logické, že se soustřeďovali na posuzování a komentování literatury o českých zemích, jichž se týkala zhruba čtvrtina recenzované a anotované literatury. Radikálně oproti tomu poklesl zájem recenzentů o literaturu, věnovanou slovenským dějinám. Naopak silně stoupla pozornost k dějinám Německa, případně Rakouska, resp. staré habsburské monarchie. Zájem recenzentů o germanofonní oblast jako celek tak na počátku devadesátých let jednoznačně přesáhl pozornost věnovanou dějinám českých zemí! Naopak se v podstatě zhroutil (a to nejen recenzní) důraz na dějiny zemí středovýchodní Evropy a zejména ruské říše. Radikální geografické otočení pozornosti českých dějepisců, politicky jistě pochopitelné, tak odsunulo po roce 1989 z úhlu pohledu zejména pro pochopení řady kontextů českých dějin významnou polskou a hornouherskou oblast, resp. dosud velmi inspirující polské dějepisectví. Příchod kontingentu historiků východní Evropy do Historického ústavu na tom nic nezměnil ani později. S až trapnou neschopností českých historiků soustavně kriticky sledovat bohatou a aktuálně významnou světovou produkci, věnovanou carskému a sovětskému impériu, se ostatně časopis potýká dodnes.

Tabulka 4: Země vydání práce (u více míst první uvedené)

země vydání	celkem
Česká republika	81
Slovensko	9
Německo, Rakousko, Švýcarsko	157
severozápadní Evropa	24
mediteránní oblast	13
středovýchodní Evropa	12
Rusko	1
USA	15
celkem	312

Čtvrtá tabulka ukazuje ještě názorněji, jak dominantní se v novém ČČH stala literatura (a tedy namnoze i témata), přicházející z německého a rakouského sousedství. Přechýlila recenzovanou produkci českých nakladatelství v poměru bezmála 2:1. Bylo to v nemalé míře dáno intenzivní podporou české historické vědy ze strany německých a rakouských institucí, svůj vliv měla ale i skutečnost, že čeští historikové v této době vyjížděli především do blízkého německojazyčného sousedství. Je také zřejmé, že vlivu německé historiografie na českou dějepisnou obec tehdy nemohlo konkurovat dějepisectví postkomunistických států, procházející tvrdou ekonomickou krizí i dramatickou politicko-strukturální proměnou, ale ani stabilní historiografie Francie nebo Velké Británie.

Již první roky obnoveného ČČH naznačily dlouhodobější vývojovou tendenci, že se totiž jako „celonárodní“ a alespoň v počátečním rozběhu „bohemistický nadnárodní“ časopis zdaleka nestane periodikem všech badatelů sídlících v ústavu samotném. Působilo tu několik okolností. Od samého počátku devadesátých let trvali šéfredaktor a redakční rada zejména u studií na úrovni, která výrazně převyšovala ostatní periodika. Někteří pracovníci ústavu tak neměli co nabídnout, další byli v recenzním řízení odmítnuti. Uvedená skutečnost se významně projevila zejména v oboru historické slavistiky, reprezentované někdejšími pracovníky Československo-sovětského institutu. Ti pokládali za svou prvořadou povinnost autorsky zajistit časopis *Slovan-ský přehled*, který spolu s částí Ústavu pro dějiny střední a východní Evropy převzal Historický ústav. Tento časopis za redakce Miroslava Tejchmana uplatňoval odlišné požadavky a nepodroboval přijímané texty tak náročnému recenznímu řízení, jaké se prosadilo v ČČH. Něktěm brněnským pracovníkům ústavu pak zůstal bližší Časopis Matice moravské, který se zásluhou redaktora Jana Janáka a jeho spolupracovníků, především učitelů Masarykovy univerzity, brzy vyhoupl mezi vědecká periodika republikové úrovně a vedle specifického zaměření na moravika se paralelně s ČČH věnoval i obecnějším a teoretickým otázkám oboru.

Konečně tu působil i nárůst počtu specializovaných historických periodik a knižních sérií, jež byly vydávány v Historickém ústavu: Na jedné straně roku 1990 zanikla ročenka *Sborník historický*, neboť rozsáhlejší texty bylo možno vydávat v nově založené řadě *Práce Historického ústavu – Opera Instituti historici Pragae*. Na druhé straně se někdejší ročenka pro dějiny středověku a raného novověku rozdělila do dvou periodických sborníků (*Folia Historica Bohemica* pokračovala od svazku 14/1990 s výlučným zaměřením na období 16.–18. století a vedle nich vznikla roku 1991 *Mediaevalia Historica Bohemica*). Na místo Sborníku pro dějiny imperialismu nastoupily *Moderní dějiny* a nadále vycházela *Historická geografie* (pokus o vydávání sborníku Historická ekologie nenalezl po prvním svazku z roku 1988 pokračování).

Porevoluční doba byla po všech stránkách značně hektická. Mnozí z historiků nestíhali přispívat do ČČH originálními pramennými studii mj. proto, že se – s ohledem na potřeby veřejnosti, která si naléhavě žádala jejich služby – soustředili na rychlé zaplňování „bílých míst“ či „přehodnocování“ dosavadního výkladu dějin. Dělo se tak doslova za pochodu, kdy velké pensum času nárokovaly urychleně organizované kurzy doškolování učitelek a učitelů dějepisu, stejně jako budování nově zakládaných kateder a vysokoškolských ústavů. Část historiků věnovala v porevolučním období své síly a čas politice či organizačním akademickým funkcím. Dynamicky se rozvíjela též publikační základna oboru: Nově zřízený Ústav pro soudobé dějiny AV ČR založil roku 1993 časopis *Soudobé dějiny*, Historický klub (a následnické Sdružení historiků České republiky – Historický klub 1872) začal vydávat *Zpravodaj Historického klubu* a o své periodické publikace se pokoušel rovněž Masarykův ústav, ani nemluvě o vydavatelské aktivitě historických pracovišť na vysokých školách, v archivech a muzeích. Česká dějepisná obec se tak v průběhu devadesátých let nutně rozdělila do skupin, jež dávaly přednost publikování v širokém spektru časopisů a sborníků. Za těchto okolností nebylo nikde kvalitních textů nazbyt a přetlak nevznikal ani ve vydavatelském ústavu. Nadinstitucionální a nadregionální ČČH si přesto zásluhou šéfredaktora i v této situaci udržel do značné míry výlučné postavení a byl schopen získávat kvalitní původní texty od podstatné části ambicióznějších českých historiků.³²

Třináct ročníků ČČH, za nimiž stál v letech 1990–2002 jako vedoucí redaktor František Šmahel, nepředstavuje pouze soubor sešitů o tloušťce 70 centimetrů, stojící v každé odborné knihovně. Je to i 289 studií (plus 22 dalších textů materiálové či

32 O ideovém pojetí ČČH v době, kdy časopis řídil F. Šmahel, psal s hlubokou znalostí dějin historického myšlení Jaroslav MAREK, *Sto roků časopisu, ČČH 94, 1996, s. 1–13*. Drobné doplňující glosy k vývoji a hodnocení ČČH napsali Martin FRANC, *Sto ročníků Českého časopisu historického, Kuděj. Časopis pro kulturní dějiny 5, 2003, č. 1, s. 102–103*; Magdaléna POKORNÁ, *Sto ročníků Českého časopisu historického, Bulletin Historického ústavu AV ČR 14, 2003, č. 1, s. 12*; Jaroslav PÁNEK, *František Šmahel jako redaktor Českého časopisu historického (Slovo na závěr 100. ročníku ČČH), Bulletin Historického ústavu AV ČR 14, 2003, č. 1, s. 13–19*; reedice: TÝŽ, *Historici mezi domovem a světem. Studie – články – glosy – rozhovory, Pardubice 2013, s. 352–353*; Jaroslav PÁNEK – Jiří PEŠEK, *Český časopis historický. Dějiny jako dědictví i jako výzva, Akademický bulletin, 2013, č. 5, s. 26–27*.

diskusní povahy), 328 recenzí a 3163 zpráv o literatuře a konferencích, nemluvě o bibliografických a jiných přílohách. To vše bylo třeba od autorů získat a zredigovat do konečné podoby, která by odpovídala úrovni evropsky standardního vědeckého časopisu. František Šmahel cílevědomě udržoval časopis – jak sám říkal – kožený. Nikoli ve smyslu myšlenkové zatuhlosti, nýbrž ve smyslu důsledného setrvání na klasickém evropském standardu a kvalitativní úrovni, pod niž odmítal sestoupit. V tomto smyslu trval i na dodržování žánrů, jež se v mnoha jiných periodikách začaly rozplývat jako jarní sněh.

Do roku 2002, kdy se završil stý ročník ČČH a po němž František Šmahel předal řízení časopisu mladším historikům, vyšlo na stránkách znovuzrozeného časopisu 311 článků, diskusních a materiálových příspěvků, resp. review-article. V následující tabulce jsme produkci třinácti let Šmahelova vedení časopisu rozdělili ve snaze o postižení jisté dynamiky vývoje na tři podobdobí. Jen relativně malou skupinku příspěvků zahraničních autorů (necelých 10 %) jsme nechali pohromadě a pouze připomínáme, že více než polovinu těchto příspěvků otiskl ČČH již v prvé – velmi optimistické – etapě svého znovuzrození.

Tabulka 5: Chronologická struktura článků v ČČH let 1990 až 2002

období	1990–1993	1994–1997	1998–2002	zahraniční autoři	celkem
středověk	27	30	23	7	87
raný novověk	18	3	19	4	44
dlouhé 19. století	9	14	16	4	43
krátké 20. století	23	16	16	8	63
dějiny a problémy historiografie	20	21	22	6	68
průřezová témata*)	2	1	1	1	5
celkem	99	85	97	30	311

*) Do této kolonky jsme zařadili i dvě studie Pavla Olivy o antických dějinách, které jinak ČČH neotiskuje.

Tabulka dokládá zásadní obrat, k němuž ihned – takřkajíc z roku na rok – došlo na stránkách ČČH v rozložení akcentů pod vedením Františka Šmahela. Autorský záběr se rázem rozložil po celém období dějin, přičemž důraz byl přirozeně položen na středověk. To bylo totiž období, na kterém před rokem 1989 soustavně s oporou v pramenech pracovali historikové „šedé zóny“ v archivech, muzeích a knihovnách, v nižších pozicích na fakultách, ale dílem i na pracovištích ČSAV, nyní vbrzku AV ČR. Ti mohli nyní časopis zásobovat texty, pro něž dříve – i v případě textů obecnějšího významu – museli hledat publikační platformu v regionálních nebo specializovaných periodikách. Je také zřejmé, že mezinárodně skvěle zakotvený Šmahel pro toto období úspěšně získával rovněž příspěvky zahraničních badatelů. Jen o něco méně byly v prvých ročnících zastoupeny výstupy výzkumů o raném novověku. Po odchodu několika specialistů na tuto etapu dějin z Historického ústavu na univerzity a dočasném zániku samostatného oddělení raného novověku se však tematika 16.–18. století z ČČH přechodně takřka vytratila. Naopak zpočátku jen slaběji zastoupené (dlouhé) 19. století záhy nabralo dech. Je cenné, že František Šmahel v časopise od počátku udržel i významný (a opět i zahraničními autory frekventovaný) podíl prací o „krátké“ prvé polovině 20. století. Statistika přesvědčivě dokládá, že se z ČČH nestal časopis „o starších českých dějinách“, jak lze občas zaslechnout, nýbrž že po celé Šmahelovo období velmi pravidelně pokrýval všechny epochy dějin.

Novou dominantou, tedy po studiích k dějinám středověku druhou nejdůležitější tematickou složkou časopisu, se staly dějiny a teorie dějepisectví. Zde působil nejen významný podíl osobnosti profesora Masarykovy univerzity Jaroslava Marka na řízení časopisu, ale i zájem celé řady dalších autorů o moderní dějiny oboru v Evropě i českých zemích (v této době vystupoval do popředí zejména intenzivní zájem o dosud ideologicky prokleté osobnosti Josefa Pekaře, Zdeňka Kalisty a Jana Slavíka) a ovšem o nové cesty a metodologické trendy současné evropské historiografie.

Není tu místa na podrobný obsahový rozbor souboru studií, otištěných ve Šmahelově období v ČČH. Tematicky zahrnují celý záběr historiografie od dějin politických přes sociální, hospodářské až po kulturní. Těžiště zájmu autorů studií tradičně leželo ve výzkumu dějů na teritoriu českých zemí. Právě historiografické příspěvky a souborné – reflektující – přehledy literatury k podstatným tématům však dokládají, s jakým zájmem se české dějepisectví v devadesátých letech otevřelo Evropě (a např. v textech Svatavy Rakové i Severní Americe). Porevoluční doba byla etapou, v níž velká část historiků vyjela do zahraničních knihoven, na studijní stipendia a hvězdy Šmahelovy generace na prestižní stáže. Skliziš pro stránky ČČH byla nejen záplava recenzí a zpráv o nadšeně objeňované literatuře, ale i pokusy o koncepční vyrovnání se s postupy zahraničních historiografií na úrovni studií. Na přelomu století pak plně autorsky dospěla i nejmladší, již po revoluci dostudovavší generace, která přinášela na stránky časopisu výtečky svých dlouhých zahraničních studijních i badatelských pobytů. Připomeňme tu alespoň skupinu žáků Roberta Kvačka, reprezentovanou např. Jindřichem Dejmekem a Janem Němečkem. A obdobně se tehdy s akcentem na rakouské archivy přihlásila „jihočeská škola“ k výzkumu raného novověku.

V oněch třinácti létech se články, diskusemi, materiály nebo soubornými příspěvky o literatuře presentovalo na stránkách ČČH na sto padesát českých a na třicet zahraničních autorů. (Při rozpisu jmen jsme zvlášť zaznamenávali jména každého ze spoluautorů společných textů, takže se počty článků a jmen rozcházejí.) Šestina z autorů (30) pak časopisu přispěla alespoň třemi příspěvky rozsáhlejšími než texty recenzní nebo anotační povahy (zcela stranou jsme v tomto kontextu ponechali rubriku nekrologů). Je samozřejmé, že lví autorský podíl tu měli koryfejevé ústavu, ale výrazně zastoupeni byli i někteří mladí pracovníci pražského Historického ústavu, resp. jeho brněnské pobočky: Nejpilnější ze všech autorů byl Jaroslav Marek (12 textů), s jistým odstupem následován Františkem Šmahelem, Jindřichem Dejmekem, Dušanem Třeštíkem, Vlastislavem Lacinou, Martinem Kučerou a Svatavou Rakovou, resp. Jaroslavem Pánkem, ve sledovaném období stojícím na hranici interních a externích autorů. Pro „nadústavní“ charakter časopisu je ale významné, že z jeho „nejvěrnějších“ autorů polovina pracovala mimo Historického ústavu: např. na Univerzitě Karlově (Ivan Hlaváček, Zdeňka Hledíková) nebo v archivech (Jaroslav Čechura, Jiří Pešek). Za nesmírně podstatnou pokládáme skutečnost, že se po celé sledované období dařilo pravidelně získávat pro časopis také příspěvky moravských historiků, resp. texty o moravské tematice. Z tří desítek autorů sídlících v zahraničí byl pak nejpilnějším přispěvatelem ČČH berlínský Bedřich Loewenstein.

Uvážíme-li, že nevelká obec historiků působících v ČR čítá něco okolo šesti stovek osob, a to včetně úzce regionálních či lokálně soustředěných badatelů, je skutečnost, že se na stránkách ČČH ve sledovaných létech představila její zhruba čtvrtina, dokladem opravdového úspěchu Šmahelova úsilí: Dokázal k časopisu autorsky přitáhnout velkou většinu výrazných dějepisných osobností s nadregionálním přesahem jimi zpracovávaných témat a kladených otázek. Dokázal z ČČH vybudovat respektovanou ústřední tribunu oboru a vyleštit jeho kritické „zrcadlo“, aby odráželo vývoj a proměny horizontů české historiografie porevolučního více než desetiletí i souběžně probíhající proměny historiografie evropské a světové.

Vědecký časopis, a to ani ten nejlepší a nejrespektovanější, nemůže sám o sobě přerodit obor, postižený desetiletými politickými čistkami, izolace od zahraničních proudů, ideologických příkazů i svévolného pokřívání badatelských přístupů k řadě závažných témat. ČČH však pod Šmahelovým vedením nabídl českým historikům platformu pro moderní a otevřenou historiografii jako součást evropské vědy. Záleželo již jen na nich, kdo a jak této šance využil. Šmahel osobně i „jeho“ časopis poskytl řadu konkrétních příkladů, jak otevřít nové přístupy k svědectví pramenů a jak také zbudovat nové, evropsky otevřené interpretační koncepty otázek českých i obecných dějin. Více ani nebylo možno dosáhnout. Za tímto ohromným výkonem stálo nesmírné osobní nasazení šéfredaktora, jen těžko představitelné množství jeho autorské, redakční a organizační práce, ale i nutné diplomacie a vědecké politiky, bez které takovýto publikační podnik není možno uskutečnit.

The Re-Birth of the Czech Historical Review

JAROSLAV PÁNEK – JIŘÍ PEŠEK

This study introduces the re-establishment and development of the leading Czech historical periodical after the Czechoslovak “Velvet Revolution” of 1989. The Czech Historical Review, which had been published from 1895 until 1949, was replaced in 1953 by the highly ideological, i.e. Communist Czechoslovak Historical Review. In 1990, František Šmahel, a great and internationally respected authority on Czech Medieval Studies from the 1960s onwards, who had excelled in academic research in the 1970s despite being exiled from academia into the humble occupation of a tram driver, took over the directorship of the Institute of History of the Academy of Sciences. With much personal commitment he promptly re-established and raised the profile of this traditional leading periodical for the Czech historians’ community.

This study traces the setting up and development of the editorial background and the contributor base of the review and analyses its role vis-a-vis the staff of the Institute as well as the wider academic public. The authors further characterise the contents profile of there-established Czech Historical Review; they highlight its international outlook, the restoration of its role for all periods of history, as well as its focus upon the history of modern historiography and the discipline’s theory. The content analysis initially concentrates on the first volumes published after the re-establishment of the review when Czech historians turned their attention both actively and in terms of receptivity from Eastern Europe to the West. In this context, the Czech Historical Review played the role, among others, of a mirror reflecting the contents, chronological and methodological transformations of Czech post-Revolution historiography.

Then, based on the basic characterisation of 311 published studies and documentary or discussion texts, there follows a brief outline of the development of the review, the changes to the editorial board and the contributor base, which numbered 150 Czech and 30 foreign historians in total. In 2002, the Czech Historical Review celebrated its 100th issue and Šmahel then handed over the reins to the care of a younger generation.

Translated by Alena Linhartová

STUDIE

Uherská korunovace Josefa I. jako prostředek symbolické komunikace

ROSTISLAV SMÍŠEK

Důležitý impuls k výzkumu obrazu panovníka a problematiky raně novověkých panovnických dvorů jako prostředku sebe prezentace vladaře nabídlo dnes již klasické dílo Norberta Eliase o dvorské společnosti Ludvíka XIV., které vyšlo roku 1969.¹ Až v posledním desetiletí se však toto atraktivní téma stalo předmětem širšího mezinárodního srovnávacího výzkumu.² Nedílnou součástí bádání o evropských královských a knížecích dvorech tvoří studium všedního života i nekaždodenních slavnostních okamžiků příslušníků jednotlivých vládnoucích rodů. Ty je společně s dvorským ceremoniálem využívaly jako vhodný prostředek k zviditelnění svého sociálního, mocenského

ROSTISLAV SMÍŠEK: The Hungarian Coronation of Joseph I as a Means of Symbolic Communication

The current study attempts to reconstruct the coronation of Joseph I as King of Hungary in Pressburg (Bratislava) on 9th December 1687 on the basis of a context analysis of written and iconographic primary sources. Yet, the author is not merely interested in outlining the political background of the coronation and the description of its progress. Using the methodological concept of symbolic communication he strives to decipher individual symbolic stages and gestures, which the very persons involved in the performance put into action. He does not overlook either the forms of personal representation of Joseph I, his parents – Leopold I and Eleonore Magdalene of Neuburg, the Hungarian Estates and the ways of visualising their social standing.

Key Words: the Early Modern Age, the Habsburgs, Joseph I, performance, Hungarian coronation, symbolic communication, self-representation

a ekonomického postavení.³ Vedle holdovacích cest, slavnostních vjezdů panovníků do evropských metropolí, životních cyklů mezi narozením a smrtí patřily k nejvýznamnějším festivitám předmoderní doby korunovace, v nichž lze spojovat především výzkum rituálových a konfliktních situací.⁴ Právě jim evropská historická věda doposud věnovala nemalou pozornost.⁵

Rovněž v případě středoevropských Habsburků se mnozí historikové a historičky ve svých výzkumech zaměřili na dějiny korunovací římských králů⁶ či panovníků

- 1 Norbert ELIAS, *Die höfische Gesellschaft. Untersuchungen zur Soziologie des Königtums und der höfischen Aristokratie*, Darmstadt 1969. K recepci Eliasova díla vice Antony LA VOPA, *Der Höfling und der Bürger. Reflexionen über Norbert Elias*, *Historische Anthropologie* 8, 2000, s. 119–134; Jeroen DUINDAM, *Norbert Elias and the History of the Court: Old Questions, New Perspectives*, in: Reinhardt Butz – Jan Hirschbiegel – Dietmar Willoweit (edd.), *Hof und Theorie. Verstehen und Erklären eines historischen Phänomens*, Köln-Weimar-Wien 2004, s. 91–104; Claudia OPITZ (ed.), *Höfische Gesellschaft und Zivilisationsprozeß. Norbert Elias' Werk in kulturwissenschaftlicher Perspektive*, Köln-Weimar-Wien 2005.
- 2 Pouze výběrově Gianvittorio SIGNOROTTO – Maria Antonietta VISCEGLIA (edd.), *La corte di Roma tra Cinque e Seicento. „Teatro“ della politica europea*, Roma 1998; John ADAMSON (ed.), *The Princely Courts of Europe 1500–1750. Ritual, Politics and Culture under the Ancien Régime 1500–1750*, London 1999; Jeroen DUINDAM, *Vienna and Versailles. The Courts of Europe's Dynastic Rivals, 1550–1780*, Cambridge 2003; Jeroen DUINDAM – Tülay ARTAN – Metin KUNT (edd.), *Royal Courts in Dynastic States and Empires. A Global Perspective*, Leiden-Boston 2011; Jeroen DUINDAM – Sabine DABRINGHAUS (edd.), *The Dynastic Centre and the Provinces. Agents and Interactions*, Leiden 2014; Nadine AKKERMANN – Birgit HOUBEN (edd.), *The Politics of Female Households. Ladies-in-waiting across Early Modern Europe*, Leiden 2013.
- 3 Syntetizující pohled na slavnost jako demonstraci moci nabídl Richard ALEWYN, *Das große Welttheater. Die Epoche der höfischen Feste in Dokument und Deutung*, Hamburg 1959; Roy STRONG, *Art and Power. Renaissance Festivals 1450–1650*, Woodbridge 1984. Srov. také Josef VÁLKA, *Homo festivans*, in: Václav Bůžek – Pavel Král (edd.), *Slavnosti a zábavy na dvořech a v rezidenčních městech raného novověku*, České Budějovice 2000, s. 5–19; Andreas GUGLER, *Feste des Wiener Hofes von der Mitte des 15. bis zum Ende des 18. Jahrhunderts*, *Frühneuzeit-Info* 11, 2000, č. 1, s. 77–176; Karl VOCELKA, *Höfische Feste als Phänomene sozialer Integration und internationaler Kommunikation. Studien zur Transferfunktion habsburgischer Feste im 16. und 17. Jahrhundert*, in: Andrea Langer – Georg Michels (edd.), *Metropolen und Kulturtransfer im 15./16. Jahrhundert*, Prag-Krakau-Danzig-Wien-Stuttgart 2001, s. 141–150.
- 4 Obsáhlou literaturu ke zmiňovanému tématu přehledně zhodnotil Jiří HRBEK, *Panovnícký ceremoniál a rituál v historickém bádání začátku 21. století*, *Český časopis historický* 108, 2010, s. 276–299; TÝŽ, *Panovnícká moc v raném novověku*, in: Marie Šedivá Koldinská – Ivo Cerman (edd.), *Základní problémy studia raného novověku*, Praha 2013, s. 119–144.
- 5 Richard A. JACKSON, *Vive le roi! A History of the French Coronation from Charles V to Charles X*, Chapel Hill-London 1984; Heinz DUCHHARDT (ed.), *Herrscherweihe und Königskrönung im frühneuzeitlichen Europa*, Wiesbaden 1985; János M. BAK (ed.), *Coronations. Medieval and Early Modern Monarchic Ritual*, Berkeley-Los Angeles-Oxford 1990; Marion STEINICKE – Stefan WEINFURTER (edd.), *Investitur- und Krönungsrituale. Herrschaftseinsetzungen im kulturellen Vergleich*, Köln-Weimar-Wien 2005; Roy STRONG, *Coronation: A History of Kingship and the British Monarchy*, London 2005.
- 6 Heinz SCHOMANN, *Kaiserkrönung. Wahl und Krönung in Frankfurt nach Bildern der Festbücher*, Dortmund 1982; Rainer KOCH (ed.), *Wahl und Krönung in Frankfurt am Main: Kaiser Karl VII., 1742–1745 I–II*, Frankfurt am Main 1986; Bernd WANGER, *Kaiserwahl und Krönung in Frankfurt*

v Království českém.⁷ Stranou zájmu neponechali ani nástup potomků Rudolfa I. na trůn v Království uherském.⁸ O atraktivitě zmiňovaného tématu svědčí také probíhající mezinárodní projekt Historického ústavu Akademie věd Maďarské republiky, jehož cílem je nabídnout syntetický pohled na uherské královské korunovace v letech 1526–1916.⁹ Řešitelům projektu však nejde o pouhé nastínění politického pozadí jednotlivých korunovací a popis jejich průběhu. Pod vlivem teoretického konceptu symbolické komunikace, který na sklonku devadesátých let 20. století vypracovali Gerd Althoff a Barbara Stollberg-Rilinger, se pokoušejí o reflexi distribuce symbolů, rituálů, ceremoniálu, myšlenkových konstrukcí i hodnotových měřítek v širokém komunikačním prostoru korunovace.¹⁰ Právě důraz kladený na rituály a ceremoniál vychází z předpokladu, že šlo o integrující prvky raně novověké společnosti, jež byly v ideálním případě srozumitelné všem jejím členům.¹¹ Cílem podobně orientovaných výzkumů

des 17. Jahrhunderts, Frankfurt am Main 1994; Friedrich EDELMAYER – Leopold KAMMERHOFER – Martin C. MANDLMAYR – Walter PRENNER – Karl VOCELKA (edd.), *Die Krönungen Maximilians II. zum König von Böhmen, Römischen König und König von Ungarn (1562/63) nach der Beschreibung des Hans Habersack*, Wien 1990; Jiří KUBEŠ, *Trnitá cesta Leopolda I. za římskou korunou (1657–1658). Volby a korunovace ve Svaté říši římské v raném novověku*, České Budějovice 2009; Bernhard A. MACEK, *Die Krönung Josephs II. zum Römischen König in Frankfurt am Main. Logistisches Meisterwerk, zeremonielle Glanzleistung und Kulturgüter für die Ewigkeit*, Frankfurt am Main-Berlin-Bern-Bruxelles-New York-Oxford-Wien 2010.

- 7 Eduard MAUR, *12. 5. 1743: Marie Terezie – korunovace na usmířenou*, Praha 2003; Štěpán VÁCHA – Irena VESELÁ – Vít VLNAS – Petra VOKÁČOVÁ, *Karel VI. a Alžběta Kristýna. Česká korunovace 1723*, Praha 2009; Benita BERNING, „Nach altem löblichen Gebrauch“. *Die böhmischen Königskrönungen der Frühen Neuzeit (1526–1723)*, Wien 2008; Jiří HRBEK, *České barokní korunovace*, Praha 2010.
- 8 Achatius MIHÁLYI, *Die Bedeutung ungarischer Königskrönung*, Pécs 1917; Vilmos FRAKNÓI, *A magyar királyválasztások története*, Budapest 1921; Teréz FORRAY, *A magyar királyok koronázási szertartásai*, Szeged 1929; Štefan HOLČÍK, *Koronovačné slávnosti 1563–1830*, Bratislava 1986; Emma BARTONIEK, *A magyar királykoronázások története*, Budapest 1987; Endre TÓTH – Károly SZELÉNYI, *Die Heilige Krone Ungarns. Könige und Krönungen*, Budapest 2000.
- 9 K tomu programově Géza PÁLFFY, *Allami és nemzeti reprezentáció az újkori Magyarországon: a magyar uralkodókoronázások és a Szent Korona (1526–1916)*, *Történelmi Szemle* 54, 2012, s. 491–502.
- 10 Gerd ALTHOFF – Ludwig SIEP, *Symbolische Kommunikation und gesellschaftliche Wertesysteme vom Mittelalter bis zur französischen Revolution*, *Der neue Münsteraner Sonderforschungsbereich 496, Frühmittelalterliche Studien* 34, 2000, s. 393–412; Barbara STOLLBERG-RILINGER, *Zeremoniell, Ritual, Symbol. Neue Forschungen zur symbolischen Kommunikation in Spätmittelalter und Früher Neuzeit*, *Zeitschrift für historische Forschung* 27, 2000, s. 389–405; TÁŽ, *Symbolische Kommunikation in der Vormoderne. Begriffe – Thesen – Forschungsperspektiven*, *Zeitschrift für historische Forschung* 31, 2004, s. 489–527; Christina BRAUNER – Tim NEU – Barbara STOLLBERG-RILINGER (edd.), *Alles nur symbolisch? Erträge und Grenzen der Erforschung symbolischer Kommunikation*, Köln-Weimar-Wien 2013.
- 11 Autor studie chápe rituál jako komplexní formy symbolického jednání, které následují v předem daných sekvencích, jež jsou formálně stanovené. Zrakem vnímané ztvárnění rituálu naopak představuje ceremoniál, v němž se rituální akce mění v představení reprezentace. Ceremoniál potvrzoval základní společenské vztahy a současně zobrazoval dobové učení o uspořádání světa. Lze říci, že zatímco rituál, chápaný jako opakovaná forma lidského jednání, která zajišťovala vnitřní soudržnost společnosti

je v současné době důkladná interpretace těchto rituálů a ceremoniálu. Pomocí nich lze odkrýt konkrétní vzorce chování a myšlenkové stereotypy člověka předmoderní doby.¹² První plody takto pojmávaného bádání přinášejí analytické studie o jednotlivých částech uherských královských korunovacích a jejich vývoji v delším časovém horizontu¹³ či konstrukci obrazu habsburských panovníků prostřednictvím dobových tisků a ikonografických pramenů, které na svých stránkách zachytily tyto slavnostní okamžiky.¹⁴

Výše naznačeným směrem se ubírá také přítomná studie, jež se pokusí zrekonstruovat průběh korunovace Josefa I. uherským králem v Prešpurku 9. prosince 1687. Ani autorovi nepůjde o pouhý popis královské korunovace. Za použití metodologického konceptu symbolické komunikace se bude snažit z dochovaných dobových svědectví dešifrovat jednotlivé symbolické kroky a gesta, které samotní aktéři performance učinili. Stranou zájmu nezůstanou formy osobní reprezentace Josefa I., jeho rodičů – Leopolda I. a Eleonory Magdaleny Falcko-Neuburské, uherských stavů a způsoby vizualizace jejich společenského postavení. K naplnění vytčeného záměru využije rozličné

a zároveň určovala jednotlivcovu místo v ní, byl základní jednotkou každodenního života v všech společenských vrstvách v raném novověku a měl spíše socializující roli, ceremoniál byl převážně součástí dvorského života a jeho symbolická rovina často souvisela s vizualizací moci. V těchto obrysech je možné ceremoniál vnímat jako veřejnou složku rituálu, s nímž mohl v některých případech úplně splynout. V tomto kontextu představuje ceremoniál nevšední, nekaždodenní sled gest a úkonů, které svou slavnostností a v jistých případech i sakrálností dávají jednotlivým rituálům praktickou náplň. Václav BŮŽEK a kol., *Společnost českých zemí v raném novověku. Struktury, identity, konflikty*, Praha 2010, s. 160–161. Srov. B. STOLLBERG-RILINGER, *Symbolische Kommunikation*, s. 503–504.

- 12 Srov. Edward MUIR, *Ritual in Early Modern Europe*, Cambridge-New York-Melbourne 1997; Gert MELVILLE – Heinz DUCHARDT (edd.), *Im Spannungsfeld von Recht und Ritual. Soziale Kommunikation in Mittelalter und früher Neuzeit*, Köln am Rhein 1997; Jiří HRBEK, *Rituál jazyka – jazyk rituálu. Příspěvek k politické komunikaci raného novověku na příkladu českých barokních korunovacích*, *Folia historica bohemia* 22, 2006, s. 211–250.
- 13 Géza PÁLFFY, *Koronázási lakomák a 15–17. századi Magyarországon. Az önálló magyar királyi udvar asztali ceremóniarendjének kora újkori továbbéléséről és a politikai elit hatalmi reprezentációjáról*, *Századok* 138, 2004, s. 1005–1101; TÝŽ, *Krönungsmähler in Ungarn im Spätmittelalter und in der Frühen Neuzeit. Weiterleben des Tafelzeremoniells des selbständigen ungarischen Königshofes und Machtrepräsentation der ungarischen politischen Elite I-II*, *Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung* 115, 2007, s. 85–111; (druhý díl) 116, 2008, s. 60–91; TÝŽ, *Kaiserbegräbnisse in der Habsburgermonarchie – Königskrönungen in Ungarn. Ungarische Herrschaftssymbole in der Herrschaftsrepräsentation der Habsburger im 16. Jahrhundert*, *Frühneuzeit-Info* 19, 2008, č. 1, s. 41–66; TÝŽ, *A Magyar Korona országainak koronázási zászlói a 16–17. században*, in: Orsolya Bubryák (ed.), „Ez világ, mint egy kert...” *Tanulmányok Galavics Géza tiszteletére*, Budapest 2010, s. 17–52; TÝŽ, *Koronovačné zástavy krajín Uhorskej koruny od neskorého stredoveku do začiatku 20. storočia*, *Ročenka Slovenskej národnej galérie v Bratislave – Galéria* 12, 2011, s. 7–30.
- 14 Nóra G. ETÉNYI, *A császári udvar nyilvánosságpolitikája I. József magyar királyá koronázásakor*, *Történelmi Szemle* 54, 2012, s. 543–576; TÁŽ, *Die Öffentlichkeitspolitik des kaiserlichen Hofes bei der Krönung Josephs I. zum König von Ungarn*, in: Anna Fundárková – István Fazekas (edd.), *Die kirchliche und weltliche Elite aus dem Königreich Böhmen und Königreich Ungarn am Wiener Kaiserhof im 16.–17. Jahrhundert*, Bécs-Wien 2013, s. 175–214.

rukopisné i tištěné popisy korunovace,¹⁵ dobové životopisy Leopolda I. a Josefa I.¹⁶ a soudobá periodika.¹⁷ Mimořádnou vypovídací hodnotu mají rovněž prameny osobní povahy a očitá svědectví přímých aktérů performance.¹⁸

Potlačení povstání Imricha Thökölyho a dobytí Budína, Ostrihomu i dalších významných pevností v Uhrách křesťanskými vojsky roku 1686 uspíšilo u vídeňského dvora záměr reorganizovat politický systém Království uherského.¹⁹ Jeho průvodním

- 15 *Beschreibung der den 9. Decembris Anno 1687 zu Preßburg geschehenen ungarischen Crönung Seiner Durchleüchtigkeit des Ertzhertzogs Josephi*. Knihovna kláštera premonstrátů na Strahově v Praze, sign. DG II 6. Popis vjezdu Josefa I. a průběhu korunovačních slavností od neznámého autora, který je uložen v Moravském zemském archivu (dále jen MZA) Brno, G 11 – Sbíрка rukopisů Františkova muzea v Brně, inv. č. 144, sign. 137. *Umständliche Beschreibung der jenigen Solemnitäten, welche bey Krönung Ibro königlichen Majestät Josephi, zum König in Hungarn, den 9. Decemb. An. 1687, in Gegenwart beyder kayserlichen Majestäten, zu Preßburg merckwürdigst vorgegangen*. Národní knihovna České republiky v Praze, sign. 22 H 000246; *Relatio von der am 9. Decembr. 1687 beschehenen königlichen Crönung zu Preßburg*. Österreichische Nationalbibliothek Wien (dále jen ÖNB), sign. 295454-B; *Relatio italica de coronatione archiducis Iosephi in regem Hungariae d. d. Vienna li 9. Dec. 1687*. ÖNB, Cod. 5661, fol. 72r–73v; Giovanni Paolo ZENAROLLA, *Ragguaglio distinto di tutte particolarità passate nella coronazione dell Sereniss. Re Giuseppe Primo, Arciduca d'Austria, e 46. Rè d'Ungheria, seguita in Possonia li 9. Decembre 1687*, Vienna 1687; Thaumantius STEPHANI, *Der neuaufgegangene Glücks- und Majestäts-Stern des Königreichs Ungarn, deren jener im Felde, dieser auf dem ungarisch-königlichen Thron, leuchtet. Das ist: Gründliche Beschreibung der großherrlichen Krönungspracht Josephi deß Ersten, Königs in Ungarn, u. u., Nürnberg 1688*; Giovanni Battista COMAZZI, *Coronazione del Re dell'Ungheria Giuseppe Arciduca d'Austria, celebrata in Posonia, l'anno 1687, li 9. decembre*, Vienna 1697.
- 16 Eucharius Gottlieb RINCK, *Leopolds des Grossen Röm. Kayzers wunderwürdiges Leben und Thaten II*, Leipzig 1708, s. 465–474; TÝŽ, *Joseph des Sieghaften Römischen Kaisers Leben und Thaten I*, Köln-Leipzig 1712; Johann Burchard MENCKE, *Leben und Thaten Sr. Majestät, des Römischen Kayzers Leopold des Ersten*, Leipzig 1707, s. 465–474; Carlo G. M. REINA, *Vita et imperio di Leopoldo I, Cesare Sempre Augusto*, Milano 1710, s. 379–380.
- 17 *Theatrum Europaeum XIII*, Frankfurt am Main 1698, s. 107–113; *The London Gazette* z 19. prosince 1687.
- 18 Mimořádně cenné postřehy přináší francouzsky psaný deník Ferdinanda ze Schwarzenberku z let 1686–1688. Státní oblastní archiv (dále jen SOA) Třeboň, oddělení Český Krumlov, Sbíрка rukopisů Český Krumlov 1327–1968, č. 21. Přestože existuje edice zmiňovaného deníku, kterou připravil Jean BÉRENGER, autor přítomné studie vzhledem k tomu, že editor mnohé pasáže či dokonce celé záznaky šlechtice z neznámého důvodu do edice nezařadil, raději používá samotný pramen. Srov. Jean BÉRENGER (ed.), *Prince Ferdinand Schwarzenberg, Journal de la Cour de Vienne (1686–1688)*, Paris 2013 a připravovaná edice Rostislav SMÍŠEK (ed.), *Das Tagebuch Ferdinands zu Schwarzenberg aus den Jahren 1686–1688 und 1696–1697. Eine vollständige kritische Edition*, České Budějovice 2014 (v tisku). Z dalších osobních svědectví *Memorie per servire alla storia politica del cardinale Francesco Buonvisi, patrizio lucchese II*, Lucca 1818; Onno KLOPP (ed.), *Corrispondenza epistolare tra Leopoldo I. imperatore ed il P. Marco D'Aviano capuccino*, Graz 1888; Péter BÁN, *Egy portugal szemtanú tudósítása I. József 1687. évi koronázásáról*, Levéltári Szemle 35, 1985, s. 56–62.
- 19 Ivan PARVEV, *Habsburgs and Ottomans between Vienna and Belgrade (1683–1739)*, New York 1994; Vít VLNAS, *Princ Evžen Savojský. Život a sláva barokního válečníka*, Praha 2001, s. 63–91; Géza PÁLFFY, *The Impact of the Ottoman Rule of Hungary*, Hungarian Studies Review 28, 2001, s. 109–132; TÝŽ, *Die Türkenabwehr in Ungarn im 16. und 17. Jahrhundert. Ein Forschungsdesiderat*, Anzeiger der philosophisch-historischen Klasse der Österreichischen Akademie der Wissenschaften 137, 2002, s. 112–114.

znakem byla snaha Leopolda I. zajistit pro svého staršího syna arciknížete Josefa královskou korunu.²⁰ Proto již v dubnu 1687 nechal císař sestavit zvláštní komisi tajné konference – poradního orgánu panovníka v otázkách vnitřní i zahraniční politiky podunajské monarchie, v jejímž čele stanuli nejvyšší hofmistr Ferdinand Josef z Dittrichštejna, nejvyšší kancléř Království českého František Oldřich Kinský a dvorský kancléř Theodor Jindřich Athlet ze Stratmannu.²¹ Komise měla úkol sestavit reformní politický program a prosadit na trůn teprve devítiletého Habsburka. Jedním z důležitých požadavků propozice, kterou Leopold I. adresoval 13. srpna 1687 uherským magnátům, byla snaha o zrušení 31. článku Zlaté buly Ondřeje II. z roku 1222, v němž vyhlásil „*ius resistendi*“ uherských stavů proti neoprávněným požadavkům krále a legalizaci dědičného práva Habsburků na uherskou korunu na principu primogenitury.²² Pod dojmem vítězství armád Leopolda I. nad Turky a jako „osvoboditel Uher,“ kdy velkou část osvobozeného území ovládala císařská vojska, si mohl dovolit formulovat takto ostré požadavky vůči zemskému sněmu Království uherského.²³ Ten se sešel 18. října 1687 v Prešpurku a po bouřlivém průběhu nakonec vyslovil souhlas se záměry panovníka. Přestože se uherští stavové snažili přesunout korunovací arciknížete Josefa až na jaro následujícího roku, nakonec podlehl tlaku Leopolda I. a stanovili konečný termín na 9. prosince 1687.²⁴

- 20 Karl Ottmar ARETIN, *Kaiser Josef I. zwischen Kaisertradition und österreichischer Grossmachtspolitik*, Historische Zeitschrift 215, 1972, s. 529–606; Charles W. INGRAO, *In Quest and Crisis. Emperor Joseph I and the Habsburg Monarchy*, West Lafayette-Indiana 1979; Valentin URFUS, *Císař Josef I. – nekorunovaný Habsburk na českém trůně*, Praha 2004; Roman Hans GRÖGER, *Josef I. Der ungewöhnliche Habsburger*, Horn 2011.
- 21 O tom zápis v *Notizen-Buch des Fürsten Ferdinand [von Dietrichstein] von 1683 bis 1697* z 8. dubna 1687. Rostislav SMÍŠEK, *Knihy poznámek Ferdinanda z Dittrichštejna z let 1683–1697. Kritická edice*, in: Václav Bůžek (ed.), *Slechta raného novověku pohledem českých, francouzských a španělských historiků*, České Budějovice 2009, s. 307–398, zde s. 377. Srov. také zápisy Ferdinanda z Dittrichštejna z 12., 16., 18., 20.–21. srpna, 10.–11. listopadu 1687. Tamtéž, s. 378, 379. K tomu rovněž záznamy v deníku Ferdinanda ze Schwarzenberku z 12., 16., 18.–22. srpna 1687. SOA Třeboň, oddělení Český Krumlov, Sběrka rukopisů Český Krumlov 1327–1968, č. 21, pag. 473–476, 481–482, 486–495. Srov. John Philip SPIELMAN, *Leopold I. Zur Macht nicht geboren*, Graz-Wien-Köln 1981, s. 126–127.
- 22 *Corpus Iuris Hungarici. 1657–1740*, Budapest 1900, s. 335–349; Richard MARSINA (ed.), *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae I*, Bratislava 1971, s. 199–201; *Turci v Uhorsku II. Život v Uhorském království počas tureckých vojen a protihabsburských povstání od snemu v roku 1608 do satmárského mieru*, Bratislava 2006, s. 120–122.
- 23 Jaroslav MACŮREK, *Dějiny Maďarů a uherského státu*, Praha 1934, s. 170; Philippe ROY, *La diète de 1687*, in: Daniel Tollet (ed.), *L'Europe des Diètes. Mélanges offerts à Jean Bérenger*, Paris 1996, s. 97–113; Fabio Marco FABBRI, *Da Vienna a Buda: il percorso della diplomazia*, in: Gaetano Platania (ed.), *L'Europa di Giovanni Sobieski. Cultura, politica, mercatura e società*, Viterbo 2005, s. 366.
- 24 Značný nesouhlas s korunovací Josefa I. uherským králem se zvedl především mezi duchovními, neboť podle církevního práva arcikníže nebyl svéprávný a nemohl složit slavnostní přísahu. Tuto překážku odstranil Leopold I. s pomocí papežského nuncia Francesca Buonvisiho, který mladého následníka trůnu 25. listopadu 1687 biřmoval. *Relation; Theatrum Europaeum XIII*, s. 102–107; *Memorie per servire alla storia politica*, s. 82–83; Š. HOLČÍK, *Korunovačné slávnosti*, s. 32; N. G. ETĚNYI, *Die Öffentlichkeitspolitik*, s. 200. Srov. také list Leopolda I. Marcovi d'Aviano z 9. listopadu 1687.

Důležitým krokem, který bezprostředně předcházel samotnému zemskému sněmu Království uherského a následné korunovaci Josefa I., bylo převezení svatoštěpánské koruny z Vídně zpět do Prešpurku počátkem září 1687.²⁵ Právě tu nechal Leopold I. kvůli hrozcímu tureckému nebezpečí již roku 1683 přepravit do metropole habsburského soustátí. Podle dobového svědectví se nacházela přímo v ložnici panovníka.²⁶ Když ji vracel zpět do rukou uherských magnátů, v latinsky koncipované promluvě údajně zdůraznil, že v úloze ochránce pouze zastupoval strážce královské koruny. Jakmile otevřel železnou truhlici, v níž se tato insignie nacházela, symbolicky předal drahocenný předmět ustanoveným strážcům uherské koruny Istvánu Zichymu a Kryštofu Erdödymu.²⁷ Ve zvláštním voze potaženém sametem a drahocennými tapetami, v kterém oba šlechtici cestovali, vjela pod ochranou 50 lučišníků osobní gardy císaře a husarů, za přítomnosti mnoha přihlížejících, 7. září 1687 do Prešpurku a zamířila na tamní královský hrad, kde byla uložena v Korunní věži.²⁸ Svojí poutí do Vídně a přesunutím klenoty do Prešpurku vybraní úředníci Království uherského demonstrovali státoprávní úlohu zemských stavů a jejich podíl na legitimní vládě v zemi. Péči o korunovační insignie vyjadřovali odpovědnost zemské obce za jeden z nejdůležitějších symbolů státnosti.²⁹

Leopold I. společně s Eleonorou Magdalenou Falcko-Neuburskou a devítiletým arciknížetem Josefem vyjeli z Vídně 29. října 1687 a následující den dorazili na hranice Království uherského.³⁰ Tam je ve velkém stanu přivítali uherští komisaři vyslaní zemským sněmem v čele s ostrihomským arcibiskupem Jiřím Szechényim.³¹ Kolem čtvrté hodiny odpolední slavnostně vjeli do Prešpurku.³² Když se panovník s doprovodem

O. KLOPP (ed.), *Corrispondenza epistolare*, s. 150–151. K tomu také dopis Marca d'Aviano Leopoldovi I. z 6. prosince 1687. Tamtéž, s. 151.

25 Magda von BÁRÁNY-OBERSCHALL, *Die Sankt Stephans Krone und die Insignien des Königreichs Ungarn*, Wien-München 1961; Š. HOLČÍK, *Korunovačné slávnosti*. Nové interpretační možnosti nabízí také kulturně antropologická analýza korunovačních předmětů od Regine JORZICK, *Herrschaftssymbolik und Staat. Die Vermittlung königlicher Herrschaft im Spanien der frühen Neuzeit (1556–1598)*, Wien-München 1998. K významu Prešpurku (Bratislavy) blíže Jozef BAĎURÍK, *Bratislava – hlavné a korunovačné mesto Uhorska v novoveku*, *Studia Academica Slovaca* 29, 2000, s. 12–23. Srov. Kurt ANDERMANN, *Sakrale Funktion der Hauptstadt*, in: Marina Dmitrieva – Karen Lambrecht (edd.), *Krakau, Prag und Wien. Funktionen von Metropolen im frühmodernen Staat*, Stuttgart 2000, s. 13–25.

26 *Theatrum Europaeum* XIII, s. 102; Š. HOLČÍK, *Korunovačné slávnosti*, s. 32.

27 Zoltán FALLENBÜCHL, *Die höchsten Würdenträger Ungarns 1526–1848*, Debrecen 1988, s. 59–60, 94–95.

28 *Theatrum Europaeum* XIII, s. 102.

29 László PÉTER, *The Holy Crown of Hungary, Visible and Invisible*, *Slavonic and East European Review* 81, 2003, s. 421–510.

30 Srov. J. B. MENCKE, *Leben und Thaten*, s. 384–385; Š. HOLČÍK, *Korunovačné slávnosti*, s. 32–34.

31 Zápis v deníku Ferdinanda ze Schwarzenberku z 30. října 1687. SOA Třeboň, oddělení Český Krumlov, Sběrka rukopisů Český Krumlov 1327–1968, č. 21, pag. 568–569.

32 K tomu MZA Brno, G 11 – Sběrka rukopisů Františkova muzea v Brně, inv. č. 144, sign. 137; T. STEPHANI, *Der neuaufgegangene Glücks- und Majestäts-Stern*, s. 23–25; *Theatrum Europaeum* XIII, s. 102–103; C. G. M. REINA, *Vita et imperio*, s. 380. K významu vjezdu blíže Winfried DOTZAUER, *Der fürstliche „Einzug“ in die Stadt (bis zum Ende des Alten Reichs)*, *Archiv für*

přiblížil k městským branám, které představovaly symbolickou hranici hierarchicky uspořádaného sociálního prostoru města, očekávalo jej další přivítání, tentokrát od příslušníků městské rady. Ve své podstatě šlo o jakýsi hold důstojnosti císařskému majestátu. Samotný rituál začínal předáním klíčů od městských bran, jimiž si Leopold I. symbolicky odemykal pomyslný vchod do posvátného prostoru města.³³ Podle osobního svědectví nejvyššího dvorského maršálka Ferdinanda ze Schwarzenberku pronesl purkmistr Michael Sambokrétý velmi patetickou latinskou zdravici.³⁴ Císař zástupcům měšťanů poděkoval v téže řeči za přivítání a vrátil jim klíče zpět do úschovy.³⁵ Nadto mohli příslušníci magistrátu políbit vladaři ruku.³⁶ To, že bylo dovoleno určité skupině osob přistoupit k Leopoldovi I. a políbit mu ruku, v sobě neslo pečeť exkluzivity a vyvyšovalo je nad ostatní.³⁷

Početný průvod pronikl za obrovského jásotu lidských hlasů, ohlušujícího víření bubnů a zvuku trubek do uherské metropole Vydrickou branou a ubíral se ke starobylému hradu. Právě zvuková kulisa v očích přihlížejících jen umocňovala důstojnost majestátu císaře a jeho rodiny.³⁸ V čele průvodu jelo množství bohatě zdobených kočárů a velitel uherské kompanie s několika vojáky. Následovala četa husarů s tasenými šavlemi.³⁹ Další místo opět zaujímal množství vozů a 30 mezků se zavazadly císařské rodiny. Do slavnostních kočárů zasedlo podle mínění blíže neznámého dobového pozorovatele mnoho uherských biskupů a šlechticů.⁴⁰ Za syny uherského palatina Pavla Esterházyho

Kulturgeschichte 55, 1973, s. 245–288; Klaus TENFELDE, *Adventus. Zur historischen Ikonologie des Festzugs*, Historische Zeitschrift 235, 1982, s. 45–84; Harriet RUDOLPH, *Das Reich als Ereignis. Formen und Funktionen der Herrschaftsinszenierung bei Kaisereinzügen (1558–1618)*, Köln-Weimar-Wien 2011.

- 33 Václav BŮŽEK, *Symboly rituálu. Prohlášení Ferdinanda I. císařem ve Frankfurtu nad Mohanem*, in: Martin Nodl – Petr Sommer (edd.), *Verba in imaginibus. Františku Šmahelovi k 70. narozeninám*, Praha 2004, s. 159–167, zde s. 162; Š. VÁCHA – I. VESELÁ – V. VLNAS – P. VOKÁČOVÁ, *Karel VI. a Alžběta Kristýna*, s. 91–93; J. HRBEK, *České barokní korunovace*, s. 71–73.
- 34 Zápis v deníku Ferdinanda ze Schwarzenberku z 30. října 1687. SOA Třeboň, oddělení Český Krumlov, Sběrka rukopisů Český Krumlov 1327–1968, č. 21, pag. 572.
- 35 T. STEPHANI, *Der neuaufgegangene Glücks- und Majestäts-Stern*, s. 25.
- 36 Zápis v deníku Ferdinanda ze Schwarzenberku z 30. října 1687. SOA Třeboň, oddělení Český Krumlov, Sběrka rukopisů Český Krumlov 1327–1968, č. 21, pag. 572.
- 37 Ruth FRÖTSCHEL, *Mit Handkuss. Die Hand als Gegenstand des Zeremoniells am Wiener Hof im 17. und 18. Jahrhundert*, in: Irmgard Pangerl – Martin Scheutz – Thomas Winkelbauer (edd.), *Der Wiener Hof im Spiegel der Zeremonialprotokolle (1652–1800). Eine Annäherung*, Innsbruck-Wien-Bozen 2007, s. 337–356, zde s. 339–340.
- 38 J. B. MENCKE, *Leben und Thaten*, s. 386. Srov. Lawrence M. BRYANT, *The Medieval Entry Ceremony at Paris*, in: J. M. Bak (ed.), *Coronations*, s. 100–102.
- 39 Srov. Václav BŮŽEK – Géza PÁLFFY, *Integrace šlechty z českých a uherských zemí ke dvoru Ferdinanda I.*, Český časopis historický 101, 2003, s. 542–581, zde s. 577; Václav BŮŽEK, *Zrcadlo ctností, bohů a rozkoší. Sebe prezentace Ferdinanda Tyrolského v rytířských kratochvilích*, Studia Rudolphina 6, 2006, s. 45–58, zde s. 47; TÝŽ, *Ferdinand Tyrolský mezi Prahou a Innsbruckem. Šlechta z českých zemí na cestě ke dvorům prvních Habsburků*, České Budějovice 2006, s. 182–183.
- 40 *Ankündigung Ihro Kayserlichen Mayestät und erzherzogs Josephs zue Presburg*. MZA Brno, G 11 – Sběrka rukopisů Františkova muzea v Brně, inv. č. 144, sign. 137; *Theatrum Europaeum* XIII, s. 102–103.

kráčeli čtyři trubači s bubeníkem, skupina vojáků s šavlemi v rukou a vrchní strážce královské koruny Antonín Pálffy s jezdeckou kompanií, jejíž členové vezli vlaječky modré barvy. Další bubeníky s trubači doprovázela četa vojáků vyzbrojená dlouhými kopími a ušlechtilý kůň uherského palatina s bohatě zdobeným postrojem. Po třech císařských a třech komorních kočárech přišel na řadu honosný vůz, v němž seděl uherský palatin Pavel Esterházy a nejvyšší zemský sudí Království uherského Mikuláš Draškovič. Ten obklopovalo na 200 uherských šlechticů. Za dalšími vozy a čtrnácti trubači se již pohyboval Leopold I. se svým honosným doprovodem. Kočáru s panovníckým párem, arciknížetem Josefem a arcikněžnou Marií Alžbětou předcházela vůz nejvyššího štolmistra Ferdinanda Bonaventury z Harrachu a španělského vyslance ve Vídni Dona Baltazara de la Cueva y Henriquez, markýze de Malagon. Vládnoucí rodinu doprovázelo množství vysokých dvorských úředníků, osobní garda a kompanie císařských lučištníků v čele s jejich velitelem Františkem Maxmiliánem z Mansfeldu, oděným do kyrysu. Početný průvod uzavíraly vozy s dvorními dámami a regiment kyrysníků s deseti standartami.⁴¹

Na celkovém uspořádání slavnostního procesí je možné spatřit několik zřetelných rysů charakteristických pro období středověku a novověku. V lineárním směru odpředu dozadu se zrcadlově odrážela harmonie řádu hierarchicky uspořádané raně novověké společnosti i celého císařského dvora. Nejdůležitější místo příslušelo Leopoldovi I., Eleonoře Magdaleně Falcko-Neuburské, arciknížeti Josefovi a jeho sestře Marii Alžbětě, kteří zaujímali nejvyšší příčku v pozemské hierarchii. V čele pochodovaly kompanie vojáků a husarů, po nich následovali uherští šlechtici, duchovní a zástupci zemské vlády. Až po těchto osobách přišli na řadu podle svých hodností příslušníci panovníkova dvora, Eleonora Magdalena Falcko-Neuburská a dvorní dámy. Do početného průvodu se rovněž vetřela segregace dle pohlaví, jež byla typická právě pro společnost počínajícího novověku. Ženskému prvku zpravidla připadlo místo až ve druhé části konduktu.⁴²

Tři dny před slavnostní korunovací – 6. prosince 1687 – přenesli strážci královské koruny István Zichy a Kryštof Erdödy, další určení šlechtici Království uherského a dva císařští komisaři – František Maxmilián z Mansfeldu a Arnošt Rüdiger ze Starhembergu – železnou truhlici s touto insignií do pokoje Leopolda I. a tam ji otevřeli. Následující den byla s korunovačními klenoty převezena kočárem taženým šesti koňmi, mezi šestou a sedmou hodinou večerní, pod ochranou kompanie hajduků a mušketýrů, osvětlenými ulicemi Prešpurku do chrámu svatého Martina a umístěna v tamní sakristii. Během cesty pokrývalo železnou truhlici červenožlaté plátno. František Maxmilián z Mansfeldu a Ernst Rüdiger ze Starhembergu kráčeli vedle vozu, István Zichy a Kryštof Erdödy seděli na voze. Zatímco klíče od železné truhlice si ponechali oba císařští

41 *Beschreibung; Ankunfft Ihro Kayserlichen Mayestät*; T. STEPHANI, *Der neuaufgegangene Glücks- und Majestäts-Stern*, s. 23–25; *Theatrum Europaeum* XIII, s. 102–103; G. B. COMAZZI, *Coronazione del Re dell'Ungharia*, s. 75–80.

42 Pavel KRÁL, *Smrt a pohřby české šlechty na počátku novověku*, České Budějovice 2004, s. 202; V. BŮŽEK, *Ferdinand Tyrolský*, s. 161–162.

komisaři, klíče od sakristie uschovali strážci koruny. U dveří místnosti stáli přes noc na stráži dva kaplani a šest ozbrojenců.⁴³

V korunovační den, brzy ráno, vytáhli kyrysníci Adama Pálffyho a regiment Arnošta Rüdigerera ze Starhembergu ven z města, před bránu svatého Michala. Měšťané ve zbrani lemovali cestu po obou stranách od brány svatého Michala, kolem františkánského kostela až k chrámu svatého Martina.⁴⁴ Když se kolem jedenácté hodiny dopolední všichni pozvaní shromáždili u prešpurského hradu, za radostného zvuku bubnů a trubek zamířil Leopold I. se svým potomkem a početným doprovodem do města a skrze bránu svatého Michala, kterou zdobily standarty ukořistěné ve vítězných bitvách s Turky, se ubíral do kostela svatého Martina. V čele procesí jelo velké množství „německých“⁴⁵ a uherských kavalírů oblečených do nákladných oděvů a livrů na vzácných koních osedlaných bohatě vyšíványými sedly. Skladba osob v okolí panovníka zrcadlila starobylou hierarchii jednotlivých dvorských i zemských úřadů Království uherského⁴⁶ a odrážela obecně vžitě představy o urozenosti dvorských a zemských úředníků.⁴⁷ Nejvyššímu hofmistrovovi Leopolda I. – Ferdinandu Josefovi z Ditrichštejna – předcházela uherský palatin Pavel Esterházy na ušlechtilém koni. Následoval herold v dlouhé sukničce s vyšitými erby Království uherského, znamením zemské příslušnosti. Další místo připadlo hraběti Adamu Zrinskému, nejvyššímu uherskému štolmistrovovi, s odhalenou hlavou a taseným mečem, symbolem důstojnosti, ctnosti, mravní síly a hrdinství křesťanského rytíře.⁴⁸ Uprostřed průvodu jel v nádherném kočáře nově zvolený král Josef I. oděný v uherském šlechtickém kroji.⁴⁹ Arciknížecí vůz obklopovala po obou stranách pažata, vlevo postupoval vpřed nejvyšší hofmistr arciknížecí Karel Theodor Otto ze Salmu. Dále kráčeli čtyři heroldi s odkrytými hlavami, hůlkami

43 Srov. F. EDELMAYER – L. KAMMERHOFER – M. C. MANDLMAYR – W. PRENNER – K. VOCELKA (edd.), *Die Krönungen*, s. 102–104; V. BŮŽEK, *Ferdinand Tyrolský*, s. 162–163.

44 K topografii Bratislavy a prostorám, v nichž probíhala slavnostní korunovace, podrobněji Š. HOLČÍK, *Korunovačné slávnosti*, s. 55–68.

45 Pod termínem „němečtí“ kavalíři jsou souhrnně míněny urozené osoby, které nepocházely z Království uherského. Ivo CERMAN, *Pojmy „frakce“, „strana“ a „kabala“ v komunikativní praxi dvořanů Leopolda I.*, ČČH 100, 2002, s. 33–54, zde s. 40; Rostislav SMÍŠEK, *Důvěra nebo nenávisť? Obraz Španěla v korespondenci císaře Leopolda I. s knížetem Ferdinandem z Dietrichsteina*, Časopis Matice moravské 123, 2004, s. 47–76, zde s. 56.

46 Srov. Z. FALLENBÜCHL, *Die höchsten Würdenträger Ungarns*.

47 Srov. Mark HENGERER, *Adelsintegration am Kaiserhof (1618–1665). Zeremoniell, Personal, Finanzen, Netzwerke*, Frühneuzeit-Info 9, 1998, s. 274–279.

48 L. M. BRYANT, *The Medieval Entry*, s. 106; R. JORZICK, *Herrschaftssymbolik*, s. 90–93; V. BŮŽEK, *Ferdinand Tyrolský*, s. 136; J. HRBEK, *Jazyk rituálu*, s. 218.

49 Srov. Julius Bernard von ROHR (ed. Monika SCHLECHTE), *Einleitung zur Ceremoniel-Wissenschaft der grossen Herren*, Leipzig 1989, s. 592; Géza GALAVICS, *Die Künstlerische Repräsentation der Habsburger-Könige in Ungarn bis 1848*, in: István Fazekas – Gábor Ujváry (edd.), *Kaiser und König. Eine historische Reise. Österreich und Ungarn 1526–1918*, Budapest-Wien 2001, s. 12; G. PÁLFFY, *Krönungsmähler in Ungarn II*, s. 76–77; Friedrich POLLEROS, *Austriacus Hungariae Rex. Zur Darstellung der Habsburger als ungarische Könige in der frühneuzeitlichen Graphik*, in: O. Bubryák (ed.), „Ez világ, mint egy kert...“, s. 63–78, zde s. 67.

v rukou, odění do suknic s vyšívanými zemskými erby, které symbolizovaly vládu Habsburků nad jednotlivými středoevropskými zeměmi – Královstvím českým, rakouskými zeměmi a Římsko-německou říší.⁵⁰

V symbolickém obrazu urozenosti představoval další z vrcholů hierarchicky uspořádaného průvodu kočár císařského páru, jemuž předcházela nejvyšší dvorský maršálek Ferdinand ze Schwarzenberku na koni, s taseným mečem v pravici a obnaženou hlavou. Podle svědectví neznámého autora popisu, uloženého v Moravském zemském archivu v Brně, odrážel španělský vůz Leopolda I. a Eleonory Magdaleny Falcko-Neuburské nepopsatelné bohatství a utápěl se „in der fast unschätzbahren reich von gold.“⁵¹ Bezpečí panovníka s manželkou zajišťovala osobní garda, jejíž členové kráčeli po obou stranách kočáru. Za ním pěšky následovalo velké množství pážat v nových livrech z černého sukna a červeného karmazínu se zelenými třásněmi, služebníků a dalších významných hodnostářů císařského dvora v čele s nejvyšším komorníkem Gundakarem z Ditrichštejna a nejvyšším štolmistrem Ferdinandem Bonaventurou z Harrachu. Početný průvod opět uzavíraly tři vozy s dvorními dámami a kompanie mušketýrů z regimentu Arnošta Rüdigerera ze Starhembergu.

U chrámu svatého Martina očekávalo mladičkého arciknížete množství duchovních „in pontificalibus“ v čele s ostráhomským arcibiskupem a primasem Království uherského Jiřím Széchenyim. V jejich společnosti zamířil do sakristie, kde odložil svůj světský oděv a převlékl se do mešního roucha. *Mutatio vestis* prezentovalo další veskrze symbolický krok, kdy mladý Habsburk výměnou šatů naznačil, že korunovace nepředstavovala jen významnou politickou a reprezentativní událost. Neméně významný byl rovněž její sakrální rozměr.⁵² Leopold I. s Eleonorou Magdalenou Falcko-Neuburskou se odebrali do jiné, jezuitské, sakristie. Tam se panovník oděl do císařského ornátu bohatě zdobeného orientálními perlami, červených punčoch, rukavic s vyšitou říšskou orlicí a bot. S říšskou korunou, odznakem svého úřadu,⁵³ na hlavě zamířil po tureckém koberci v uherských národních barvách – bílé, červené a zelené – k hlavnímu oltáři, který symbolizoval boží trůn. Manžela doprovázela Eleonora Magdalena

50 Neznámý pozorovatel ve svém zápise dokonce jmenovitě uvedl osoby, které zastupovaly jednotlivá teritoria: „... als herr Ferdinand von Hasslingen, böhmischer, Christoph Haß, Oesterreichischer, Paul Grädel und Paul Heiß, beide des Römischen Reichs herolden, ...“ MZA Brno, G 11 – Sbíрка rukopisů Františkova muzea v Brně, inv. č. 144, sign. 137, fol. 63. O tom také T. STEPHANI, *Der neuaufgessene Glücks- und Majestäts-Stern*, s. 43.

51 Srov. G. P. ZENAROLLA, *Raggiunglio distinto*; G. B. COMAZZI, *Coronazione del Re dell'Ungaria*, s. 163.

52 Friedrich POLLEROS, *Kaiser, König, Landesfürst. Habsburgische „Dreifaltigkeit“ im Porträt*, in: Andreas Beyer – Ulrich Schütte (edd.), *Bildnis, Fürst und Territorium*, München-Berlin 2000, s. 189–218; Štěpán VÁCHA, „*Mutatio vestis*“ v korunovačním ceremoniale českých králů z rodu Habsburků v 16. až 18. století, *Folia historica bohemia* 22, 2006, s. 251–266.

53 Neznámý pozorovatel rukopisu uloženého v Knižovně kláštera premonstrátů na Strahově v Praze uvedl, že šlo o korunu, „... die von Rudolpho II. gestiftete und auff anderthalb Millionen sich bel auffende ...“ O tom *Beschreibung*. Srov. T. STEPHANI, *Der neuaufgessene Glücks- und Majestäts-Stern*, s. 44.

Falcko-Neuburská v šatech podle španělské módy, „mit der ungarischen gespitzten haußcron.“ Za ní se pohybovala žena uherského palatina Eva Esterházyová, rozená Thökölyová, jež nesla císařovně vlečku, a dvorní dámy.⁵⁴ Před vládnoucím párem kráčel dlouhý průvod příslušníků vídeňského dvora, zahraničních vyslanců, zemských úředníků Království uherského a osob, které opatrovaly císařské insignie.⁵⁵ Následoval nejvyšší dvorský maršálek Ferdinand ze Schwarzenberku s taseným mečem.⁵⁶ U hlavního oltáře se Leopold I. s Eleonorou Magdalenou Falcko-Neuburskou usadili na trůn se zlatožlutým přehozem, jenž se nacházel na vyvýšené třístupňové podestě u evangelijní strany oltáře. Ta zřetelně zdůrazňovala ceremoniální přednost nejvyšší titulární hodnosti evropského křesťanstva.⁵⁷ Také přes toto pódium byl přehozen turecký koberec bílé, červené a zelené barvy. Dominantní postavení císařského páru ještě zdůrazňoval červenomodrý baldachýn zdobený zlatem.⁵⁸

Krátce poté vyšel ze sakristie arcikníže Josef doprovázený množstvím kleriků, mezi nimiž nechybělo osmnáct biskupů a prelátů, příslušníky svého dvora a uherskými kavalíry, kteří nesli, vždy po dvou vedle sebe, zástavy všech deseti zemí tvořících Království uherské – Uher, Dalmácie, Chorvatska, Slavonie, Srbska, Bosny, Galicie, Lodoměřska, Bulharska a Kumánie.⁵⁹ Další místo v průvodu připadlo uherskému heroldovi a strážcům uherské koruny Istvánu Zichymu a Kryštofu Erdödyemu. Za nimi se pohybovaly osoby s královskými insigniemi. Zlatý kříž, odznak křesťanské víry, svíral v ruce Jiří Erdödy. Žezlo, symbol praktické moci a spravedlivé vlády nad Královstvím uherským, o jehož obyvatele se měl panovník starat jako dobrý pastýř o svěřené stádo, nesl hrabě István Csáky.⁶⁰ Nesením říšského jablka, které vyjadřovalo světskou

54 Tamtéž; *Umständliche Beschreibung*, pag. AII; G. PÁLFFY, *Krönungsmähler in Ungarn II*, s. 77.

55 Hrabě Heřman Bedřich z Hohenzollernu-Hechingenu nesl žezlo, Filip Ludvík ze Sinzendorfu opatroval korunu, Sebastian Wunibald z Waldburgu a Zeilu držel na červeném polštářku se zlatým přehozem říšské jablko.

56 O tom také zápis v deníku Ferdinanda ze Schwarzenberku z 9. prosince 1687. SOA Třeboň, oddělení Český Krumlov, Sběrka rukopisů Český Krumlov 1327–1968, č. 21, pag. 613–614. K významu deníku Ferdinanda ze Schwarzenberku více Rostislav SMÍŠEK, *Deník Ferdinanda ze Schwarzenberku jako pramen historického bádání. Příspěvek k poznání mobility císařského dvora na sklonku 17. století*, in: Jiří Kubeš (ed.), *Šlechtic na cestách v 16.–18. století*, Pardubice 2007, s. 129–161 a zejména TÝŽ (ed.), *Das Tagebuch Ferdinands zu Schwarzenberg*.

57 J. HRBEK, *České barokní korunovace*, s. 90–91.

58 K významu baldachýnu více Otto TREITINGER, *Baldachin*, in: *Reallexikon für Antike und Christentum I*, Stuttgart 1950, sl. 1150–1153; Andrea SOMMER-MATHIS, *Theatrum und Ceremoniale. Rang- und Sitzordnungen bei theatralischen Veranstaltungen am Wiener Kaiserhof im 17. Jahrhundert*, in: Jörg-Jochen Berns – Thomas Rahn (edd.), *Zeremoniell als höfische Ästhetik in Spätmittelalter und Früher Neuzeit*, Tübingen 1995, s. 511–533, zde s. 516–518.

59 Tyto zástavy byly do chrámu svatého Martina přeneseny z přešpurského hradu den před královskou korunovací. G. PÁLFFY, *Kaiserbegräbnisse in der Habsburgermonarchie*, s. 44–51; TÝŽ, *Korunovacie zástavy*.

60 J. B. von ROHR (ed. M. SCHLECHTE), *Einleitung zur Ceremoniel-Wissenschaft*, s. 594; Zdeněk VYBÍRAL, *Politická komunikace aristokratické společnosti v českých zemích na počátku novověku*, České Budějovice 2005, s. 102; J. HRBEK, *České barokní korunovace*, s. 52.

moc krále a jeho kulatý tvar připomínal vrtkavost Štěstěny, byl pověřen bán Království chorvatského Mikuláš Erdödy. Křížek na vrcholku jablka symbolizoval božský mandát panovníka, jemuž bůh propůjčil vládu. Právě nebeskému králi se měl pozemský vládce u posledního soudu zpovídat za své činy.⁶¹ Koruna s mečem svatého Štěpána, který demonstroval ozbrojenou moc krále, připadly do opatrování uherskému palatinovi Pavlu Esterházymu.⁶² Nejvyšší štolmistr Království uherského Adam Zrinský kráčel s taseným mečem. Nově zvoleného uherského krále doprovázeli ostříhomský arcibiskup Jiří Szechenyi a arcibiskup z Kaloči Martin II. Borkovic. Jako poslední postupoval vpřed nejvyšší hofmistr arciknížete Josefa Karel Theodor Otto ze Salmu.

Jakmile nejvyšší zemští úředníci došli k hlavnímu oltáři, odložili královské klenoty na evangelijní straně božího trůnu. Pavel Esterházy se s pěti praporečnými jednotlivých zemí Království uherského postavil vpravo od královského trůnu, jenž se nacházel uprostřed, naproti oltáři. Místo po levici zaujal nejvyšší štolmistr Adam Zrinský a zbývající 5 vlajkoňošů.⁶³ Zatímco císařský trůn byl umístěn na tříступňové podestě, královský pouze na dvoustupňovém pódiu pokrytém tureckým kobercem bílé, červené a zelené barvy. To v symbolické komunikaci znamenalo, že král v pozemské hierarchii zaujímal postavení hned po císaři. Také nad ním se tyčila bílá nebesa zdobená zlatem. Bílá barva symbolizovala světlo vyzařované sluncem, byla obrazem boží milosti a vznešenosti. Současně vyjadřovala neposkrvněnou nevinnost budoucího krále.⁶⁴

Napravo od trůnu Leopolda I. a Eleonory Magdaleny Falcko-Neuburské, kde v lavicích potažených červeným sametem pravidelně zasedali ke svým modlitbám kanovníci, měli vyhrazeno místo zahraniční vyslanci v čele s papežským nunciem Franciscem Buonvisim a kardinál Leopold Karel Kollonitsch. Právě přítomnost cizích ambasadorů hrála zásadní úlohu v prezentaci Habsburků na dvorech jednotlivých evropských panovníků. Prostřednictvím jejich relací pronikalo zevrubné povědomí o festivitatách císařského dvora do rozličných koutů Evropy.⁶⁵ Na další lavice za diplomaty a duchovní zasedly dvorní dámy. Na protější straně „ad cornu epistolae“ připadla první lavice pokrytá perským kobercem rytířům Řádu zlatého rouna.⁶⁶ Za ní následovala sedadla císařských tajných radů a nejvyšších dvorských úředníků zdobená tureckými koberci.

61 J. B. von ROHR (ed. M. SCHLECHTE), *Einleitung zur Ceremoniel-Wissenschaft*, s. 594; Z. VYBÍRAL, *Politická komunikace*, s. 102.

62 K významu jednotlivých královských insignií blíže J. B. von ROHR (ed. M. SCHLECHTE), *Einleitung zur Ceremoniel-Wissenschaft*, s. 584; E. TÓTH – K. SZELÉNYI, *Die Heilige Krone*, s. 5, 7; Z. VYBÍRAL, *Politická komunikace*, s. 100–105; J. HRBEK, *České barokní korunovace*, s. 50–59.

63 P. BÁN, *Egy portugál szentianú tudósítása I. József*, s. 59–60.

64 Hans BIEDERMANN, *Lexikón symbolov*, Bratislava 1992, s. 33.

65 J. HRBEK, *České barokní korunovace*, s. 163–167.

66 Karl VOCELKA, *Die politische Propaganda Kaiser Rudolfs II. (1576–1612)*, Wien 1981, s. 143; Jacob PERSCHY (ed.), *Die Fürsten Esterházy. Magnaten, Diplomaten & Mäzene*, Eisenstadt 1995, s. 269, katalogové č. V/16.

Po příchodu k oltáři syn Leopolda I. poklekl na připravený červenozlatý polštář. Ostříhomský arcibiskup pronesl promluvu a požehnal arciknížeti Josefovi. Uherský palatin jako vedoucí představitel zemské stavovské obce oslovil shromážděné stavy Království uherského s dotazem, zda souhlasí s korunovací devítiletého Habsburka: „Si hunc in Regem vestrum desideratis, acclamate VIVAT.“ Jak poznamenal neznámý soudobý pozorovatel, všichni přítomní, bez rozdílu vyznání, s nevýslovnou radostí a se slzami v očích hromovým hlasem několikrát zvolali: „Vivat Josephus, rex noster!“⁶⁷ Krátce po aklamaci Josef I. políbil kříž, položil tři prsty na evangeliář a v latině složil slavnostní přísahu, která měla náboženský i politický dosah. V ní se bohu, Panně Marii a všem svatým na jedné straně a fyzicky přítomným osobám na straně druhé zavázal, že bude zachovávat veškerá stavovská privilegia, zvyklosti a náboženskou svobodu obyvatel Království uherského a celistvost země. Církev společně se zemskou obcí jako svědci rituální přísahy nesly odpovědnost za spravedlivou a legitimní vládu krále.⁶⁸

„Nach deme nun noch einige ceremonien vorbey [gewesen waren]“ a skončily litanie ke všem svatým, zamířil Josef I. za hlavní oltář, kde jej nejvyšší hofmistr Karel Theodor Otto ze Salmu se dvěma komorníky připravili na slavnostní pomazání králem. Ostříhomský biskup postupně křížem pomazal potomka Leopolda I. na ramenou, hlavě a v týlu.⁶⁹ Toto starobylé mystérium mělo transcendentní i transformační význam, neboť činilo ve svém symbolickém důsledku Josefa I. posvátným a nedotknutelným a předávalo mu část božího charismatu. Právě pomazání představovalo církevní vrchol korunovačního obřadu, neboť král získal autoritu označeného vládce z boží milosti.⁷⁰ Společně s knížetem ze Salmu doprovodili Josefa I. k trůnu. Ten se oblékl do starobylého korunovačního kabátce svatého Štěpána, nasadil si rukavice a obul si boty od téhož světce. Po epištole předstoupil před boží trůn, podle zvyklosti o jeden stupínek výše než předtím. Jiří Széchenyi ho opásal pochvou s mečem, který mladý Habsburk tasil, a třikrát s ním zamával nad hlavou, čímž dal veřejně najevo svou

67 Š. HOLČÍK, *Korunovačné slávnosti*, s. 32.

68 Text přísahy se nachází v MZA Brno, G 11 – Sběrka rukopisů Františkova muzea v Brně, inv. č. 144, sign. 137, fol. 64; *Theatrum Europaeum XIII*, s. 109; Carlile A. MACARTNEY, *The Habsburg and Hohenzollern Dynasties in the Seventeenth and Eighteenth Centuries*, New York 1970, s. 85–86. Srov. Z. VYBÍRAL, *Politická komunikace*, s. 107; J. HRBEK, *Rituál jazyka*, s. 222–223; Géza PÁLFFY, *Zentralisierung und Lokalverwaltung. Die Schwierigkeiten des Absolutismus in Ungarn von 1526 bis zur Mitte des 17. Jahrhunderts*, in: Petr Maťa – Thomas Winkelbauer (edd.), *Die Habsburgermonarchie 1620 bis 1740. Leistungen und Grenzen des Absolutismusparadigmas*, Stuttgart 2006, s. 279–299.

69 Bernd SCHNEIDMÜLLER, *Salbung*, in: Adalbert Erler – Ekkerhard Kaufmann (edd.), *Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte IV*, Berlin 1990, sl. 1268–1273; E. MUIR, *Ritual in Early Modern Europe*, s. 259; Marc BLOCH, *Králové divotvůrci. Studie o nadpřirozenosti přisuzované královské moci, zejména ve Francii a Anglii*, Praha 2004, s. 199–205.

70 Daniel DUBUISSON, *Le roi indo-européen et la synthèse des trois fonctions*, *Annales ESC* 33, 1978, s. 21–34; J. B. von ROHR (ed. M. SCHLECHTE), *Einleitung zur Ceremoniel-Wissenschaft*, s. 598–599; Z. VYBÍRAL, *Politická komunikace*, s. 104–105, 111; B. BERNING, „Nach altem löblichen Gebrauch“, s. 108–111; J. HRBEK, *České barokní korunovace*, s. 42.

připravenost vojensky hájit zájmy Království uherského. Následně mladý král poklekl, Pavel Esterházy vzal do rukou korunu, jež ležela na oltáři, a postavil se na nejvyšší stupeček před svatostánkem. Třikrát se shromážděných otázel, zda souhlasí s přijetím arciknížete Josefa za krále. Jakmile všichni přítomní hlasitě souhlasili, předal královskou insignii ostříhomskému arcibiskupovi, který ji vložil na hlavu devítiletého Habsburka. Svatoštěpánská koruna znázorňovala boží majestát jeho královské moci a sloužila jako viditelná symbolická spojnice všech korunních zemí. Tento klenot nevyjadřoval pouze legitimitu panovnické moci, ale jako symbol země zaštiťoval rovněž zemskou obec a byl důkazem jednoty všech korunních zemí.⁷¹ Předání královských insignií, jež kdysi patřily zemskému patronovi (koruny, meče, kabátce, rukavic, bot), nesloužilo pouze k vyjádření reprezentace královského majestátu, ale především vytvářelo niterný mystický svazek mezi světcem, mladým králem a habsburskou dynastií vůbec. Panovník jejich přijetím v hloubi duše čerpal z charismatu svatého přímluvce a věčného vládce Království uherského. Současně posiloval vlastní mimořádné individuální schopnosti.⁷²

Právě uherskému palatinovi připadla během korunovačního obřadu dvojí role. V průběhu vkládání koruny svatého Štěpána na hlavu nového krále společně s arcibiskupem ostříhomským prostřednictvím jednotlivých symbolických kroků veřejně naznačoval, že nástup na trůn se uskutečnil z boží milosti i z vůle stavovské obce, v jejímž čele Pavel Esterházy stál.⁷³ Zde je třeba upozornit na nezanedbatelnou úlohu této světské osoby během náboženské části korunovace. Podle Římského pontifikálu (*Pontificale Romanum*), který krok po kroku reglementoval církevní část korunovace, příslušelo právo vložit svatoštěpánskou korunu na hlavu krále výhradně duchovnímu – ostříhomskému arcibiskupovi.⁷⁴ Toto pravidlo bylo také s výjimkou let 1527 a 1561 v průběhu 16. a 17. století přísně dodržováno. Ovšem od počátku 17. věku docházelo k postupnému růstu vlivu nejvyšších zemských úředníků. Rozhořel se lýtý boj mezi ostříhomským arcibiskupem a uherským palatinem na poli mocenské reprezentace. Výsledkem byl ústupek primase Království uherského z vydobytých pozic a společná korunovace uherského krále v prosinci 1687, jež přerostla v tradici zachovávanou až do roku 1916, kdy se v Budapešti uskutečnila poslední královská korunovace.⁷⁵

71 Srov. Š. HOLČÍK, *Korunovačné slávnosti*, s. 32; R. JORZICK, *Herrschaftssymbolik*, s. 97–99; J. HRBEK, *Rituál jazyka*, s. 234–235; TÝŽ, *České barokní korunovace*, s. 50–52, 55; Kees TESZELSZKY, *Az ismeretlen korona*, Pannonhalma 2009.

72 Z. VYBÍRAL, *Politická komunikace*, s. 100; V. BŮŽEK, *Ferdinand Tyrolský*, s. 164.

73 Z. VYBÍRAL, *Politická komunikace*, s. 110; V. BŮŽEK, *Ferdinand Tyrolský*, s. 167.

74 Cyrille VOGEL – Reinhard ELZE (edd.), *Le pontifical romano-germanique du dixième siècle*, vol. III: *Introduction générale et Tables*, Città del Vaticano 1972, s. 3–5. Srov. Janet L. NELSON, *Ritual and Reality in the Early Medieval Ordines*, in: táž (ed.), *Politics and Ritual in Early Medieval Europe*, London 1986, s. 329–339.

75 Š. HOLČÍK, *Korunovačné slávnosti*, s. 42. K úloze uherského palatina v průběhu korunovace blíže Géza PÁLFFY, *Návrh uhorských radcov na bratislavský korunovačný ceremoniál z roku 1561. Doteraz neznámý zásadní pramen k uhorským královským korunovacíám*, *Historický časopis* 54, 2006, č. 2, s. 208–211.

Leopold I. předal synovi žezlo s říšským jablkem a doprovodil ho společně s duchovními ke královskému trůnu. Potom opět zaznělo z hrdel uherských stavů tříkrát „Vivat Josephus, rex Hungariae“. Slavnostní hymnus *Te Deum laudamus*, vyzvánění zvonů a výstřel z děl i mušket umocňovaly význam události, neboť veřejně oznamovaly všem osobám v Prešpurku a okolí radostnou novinu.⁷⁶ Po evangeliu odevzdal nově korunovaný král žezlo a říšské jablko urozeným jedincům, kteří je do chrámu svatého Martina přinesli. Leopold I., Eleonora Magdalena Falcko-Neuburská i Josef I. na výraz zbožnosti políbili evangeliář. Podobně během obětování mladý Habsburk políbil kříž a obětoval zlatou minci. Při pozdvihování byly královské klenoty na znamení lidské pokory před boží mocí položeny na zem. Také panovnický pár odložil své koruny na připravené červené polštářky s přehozem zlatavé barvy, jež nesl správce císařské pokladnice Filip Ludvík ze Sinzendorfu. Z insignií císaře Římsko-německé říše pouze meč našel své místo na zemi. Leopold I. patrně tímto gestem naznačil, že upřednostňoval, podobně jako bůh, mírové soužití před válečnou vřavou.⁷⁷ Po pozdvihování si všichni tři opět nasadili koruny, Josef I. přistoupil k eucharistii a usadil se na trůn. Přijetím svátosti oltářní nově korunovaný král stvrdil posvátný svazek mezi svou osobou a církví.

Po slavnostní bohoslužbě císař s manželkou odložili odznaky svého úřadu. V doprovodu kardinálů a zahraničních vyslanců se bez jakékoliv pompy odebrali zpět do prešpurského hradu. Jejich devítiletý syn však s doprovodem zamířil do františkánského kostela, kde započala světská část korunovačního obřadu.⁷⁸ Podle soudobých pozorovatelů nesrovnatelná krása mladického krále snoubící se s nevinností naplňovala srdce přítomných velkou radostí do té míry, že mnohým vehnala do očí slzy.⁷⁹ Giovanni Battista Comazzi dokonce neváhal poznamenat, že diváci v ulicích města na něj údajně díky jeho mladické kráse a nevinnosti pohlíželi jako na anděla míru (*L'Angelo della Pace*).⁸⁰ Navíc komorník horních měst Jan Ondřej Fichter rozhazoval ze dvou zelených sametových váčků mezi shromážděný lid zlaté a stříbrné mince, jež nechal zhotovit

76 G. B. COMAZZI, *Coronazione del Re dell'Ungaria*, s. 179. Srov. Sabine ŽAK, *Das Tedeum als Huldigungsgesang*, *Historisches Jahrbuch* 102, 1982, s. 1–32; J. HRBEK, *Rituál jazyka*, s. 225, 235; TÝŽ, *České barokní korunovace*, s. 78–79.

77 Franz BOSBACH, *Princeps in Compendio*, in: Konrad Reppen (ed.), *Das Herrscherbild im 17. Jahrhundert*, Münster 1991, s. 102–103; Maria GOLOUBEVA, *The Glorification of Emperor Leopold I. in Image, Spectacle and Text*, Mainz 2000, s. 89–90.

78 V čele průvodu kráčeři „němečtí“ kavalíři s uherskými stavy, následovaly standarty deseti zemí, jež tvořily Království uherské, s heroldem. Za urozenými osobami nesoucimi královské klenoty postupovali uherský palatin Pavel Esterházy, skupina duchovních v čele s ostříhomským arcibiskupem Jiřím Széchenyim a arcibiskupem z Kaloči Martinem II. Borkovicem. Josefa I. v královském rouchu doprovázeli po obou stranách císařští lučišníci a trabanti. Procesí uzavíral Karel Theodor Otto ze Salmu se dvěma komorníky a třiceti „německými“ pěšáky. Kompletní jmenný seznam členů doprovodu Josefa I. uvádí G. P. ZENAROLLA, *Ragguaglio distinto*.

79 MZA Brno, G 11 – Sbírka rukopisů Františkova muzea v Brně, inv. č. 144, sign. 137, fol. 64; G. B. COMAZZI, *Coronazione del Re dell'Ungaria*, s. 47.

80 Tamtéž, s. 182.

císařský mincmistr ve Vídni Matyáš Wittenmayer z Waffenbergu. Podle vzdělaných juristů první poloviny 18. století bylo hlavním smyslem tohoto kroku vyvolat či prohloubit u poddaných náklonnost k novému vládci a vzbudit nebo utvrdit zdání, že šlo o dobrotivého a shovívavého panovníka.⁸¹

Revers menších mincí zdobil meč ovinutý palmovou ratolestí, nad nímž zářilo vševidoucí boží oko a Josefova osobní devíza „Amore et Timore“. Zmiňovaným panovníckým heslem dal mladičkový král zřetelně najevo, že hodlal vládnout uherskému lidu jako přísný soudce a současně jako milosrdný hospodář.⁸² Symbolika meče odkazovala na spravedlivou vládu syna Leopolda I. nad svěřeným územím. Alegorie vševidoucího oka naopak naznačovala, že na královský trůn nastoupil výhradně božím řízením, přičemž bůh nad svým horlivým služebníkem držel ochrannou ruku.⁸³ Avers krásnila královská koruna a sedmiřádkový nápis: „Josephus, Archidux Austriae, coronatus in Regem Hungariae Posonii, die 9. Decem. 1687.“⁸⁴

Na jiných mincích byly vyraženy upravené citáty ze Starého zákona, První knihy Mojžíšovy: „Dabo Josepho et semini eius terram hanc in possessionem sempiternam Gen 48“ (Gn 48, 4) a „Dabo Josepho partem de terra, quam tuli de manu hostis in gladio Gen 48“ (Gn 48, 22).⁸⁵ Do obou nápisů vtělili Leopold I. se synem vlastní mocenské představy o předurčení Josefa I. vládnout celému doposud roztržštěnému království a osvobodit je z tureckého područí. Stranou pozornosti však nelze nechat ani pevné povědomí o božském mandátu potomků Rudolfa I. a jejich posvátném poslání panovat.⁸⁶ Někteří doboví autoři připodobňovali mladého krále k biblickému Josefovi a záměrně odkazovali na jeho egyptské zajetí, kdy se z pouhého otroka dokázal díky nezměrné boží milosti propracovat až na místo důvěrníka a správce rozsáhlé říše faraona, kterou zachránil

81 G. P. ZENAROLLA, *Ragguaglio distinto*; J. B. von ROHR (ed. M. SCHLECHTE), *Einleitung zur Ceremoniel-Wissenschaft*, s. 604; R. JORZICK, *Herrschaftssymbolik*, s. 224–227; G. PÁLFFY, *Návrh uhorských radcov*, s. 211; Jutta SCHUMANN, *Die andere Sonne. Kaiserbild und Medienstrategien im Zeitalter Kaiser Leopolds I.*, Berlin 2003, s. 34.

82 E. G. RINCK, *Joseph des Sieghaften Römischen Kaisers Leben und Thaten I*, s. 140. Srov. V. VLNAS, *Princ Evžen Savojský*, s. 85.

83 H. BIEDERMANN, *Lexikón symbolov*, s. 204.

84 Ödön GOHL, *A magyar királyok koronázási érmei*, Budapest 1917, s. 8; Jozef HLINKA, *Bratislavské korunovačné medaily a žetóny*, Bratislava 1966, s. 66; Emil NOVÁK, *Korunovace a korunovační ražby habsburské monarchie v letech 1526–1918 II. Soupis korunovačních ražeb Ferdinand II. – Josef I. 1619–1711*. Štíty 1992, s. 176–177. Srov. také nejnověji Géza PÁLFFY – Ferenc Gábor SOLTÉSZ – Csaba TÓTH (edd.), *Coronatus Posonii ... Bratislavské korunovačné medaily a žetóny (1563–1830) / Coronatus Posonii ... A pozsonyi magyar uralkodókoronázások érmei (1563–1830)*, Bratislava-Budapest 2014, s. 84.

85 Ö. GOHL, *A magyar királyok koronázási érmei*, s. 9; J. HLINKA, *Bratislavské korunovačné medaily a žetóny*, s. 14 a 18; E. NOVÁK, *Korunovace a korunovační ražby*, s. 163–164; G. PÁLFFY – F. G. SOLTÉSZ – C. TÓTH (edd.), *Coronatus Posoni*, s. 87.

86 Alphons LHOTSKY, *AEIOU. Die „Devise“ Kaiser Friedrichs III. und sein Notizbuch*, Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung 60, 1952, s. 155–193; Elisabeth KOVÁCS, *Die Apotheose des Hauses Österreich*, in: Elisabeth Kovács – Rupert Feuchtmüller (edd.), *Welt des Barock*, Wien 1986, s. 53–86.

před nadcházejícím hladomorem.⁸⁷ Josef I. se měl inspirovat jeho činy a konečně přinést Království uherskému zpusťosenému „nekonečnou“ válkou toužebný mír. Korunovace v Prešpurku symbolicky představovala první krok naplnění této myšlenky.⁸⁸ Naopak křesťanský filozof židovského původu Filón Alexandrijský a někteří církevní otcové interpretovali příběh Josefa Egyptského jako alegorii rozvahy, rozmyslu a moudré vlády.⁸⁹

Jakmile došel Josef I. na hlavní náměstí nedaleko františkánského kostela, spatřil mezi vrcholkem radniční věže a jedním z domů natažené lano. Za ohlušujícího jáso- tu přihlížejících začal provazolezec předvádět své mimořádné umění.⁹⁰ Po absolvování různých otoček, skoků a dalších triků dorazil doprostřed, vytáhl dvě pistole a na počest nově korunovaného krále vystřelil. Zbraně se mu však již nepodařilo zasunout za opasek a údajně stížen náhlou únavou spadl z velké výšky na dlažbu. Při pádu si zlomil obě ruce i nohy a na následky těžkého poranění hlavy zemřel. Giovanni Battista Comazzi považoval toto neštěstí za zásah Boží prozřetelnosti a hledal v něm morální ponaučení. Oprávněně se obával, že by tento nepříznivý moment negativním způsobem ovlivnil obraz řádného průběhu performance i samotného Josefa I. Podle Comazziho stihl kejklíře spravedlivý trest za to, že se chtěl vyvyšovat nad mladého krále. Dokonce se prý domníval, že by snad mohl létat.⁹¹ Podobný názor lze postřehnout také v popisu performance od Thaumantia Stephania, který nakonec lakonicky poznamenal: „... wer Gefahr liebe, in selbiger umkomme.“⁹²

Nešťastná událost narušila slavnostní ráz korunovačního rituálu a přiměla mladého Habsburka, aby se dále nezdržoval na hlavním náměstí a okamžitě zamířil do františkánského kostela. Také zde se královský trůn, stejně jako v chrámu svatého Martina, nacházel na levé straně hlavního oltáře. Nad ním již byla vztyčena nebesa červené barvy, která v symbolické hierarchii barev náležela korunovaným hlavám.⁹³ Když Josef I. dorazil k trůnu, nechal se svým nejvyšším hofmistrem Karlem Theodorem Ottou ze Salmu a jedním uherským kavalírem opásat mečem svatého Štěpána. Zde podle starobylého obřadu, jenž zavedl ve 14. století Karel Robert z Anjou jako odměnu pro šlechtice, kteří se vyznamenali v boji, pasoval 60 až 80 „německých“ a uherských šlechticů na rytíře Zlaté ostruhy.⁹⁴ Tyto osoby se mohly pochlubit právem nosit zlaté či

87 J. B. MENCKE, *Leben und Thaten*, s. 385; V. BŮŽEK, *Ferdinand Tyrolský*, s. 145–146.

88 T. STEPHANI, *Der neuaufgegangene Glücks- und Majestäts-Stern*, s. 4, 174. Srov. Mónika ZSÁMBÉ- KY (ed.), *A Batthyányak évszázadai. Kiállítási katalógus*, Budapest 2005, s. 81–82; N. G. ETÉNYI, *Die Öffentlichkeitspolitik*, s. 191.

89 Engelbert KIRSCHBAUM, *Lexikon der christlichen Ikonographie* II, Rom-Freiburg-Basel-Wien 1990, s. 423–434.

90 Údajně to byl „ein Hungarischer Edelmann, ungefehr etlich umb 20. Jahr, welcher vor diesem als Page bey dem Hn. Graf Erdödi in Diensten gewesen“. O tom *Relatio italica*.

91 G. B. COMAZZI, *Coronazione del Re dell'Ungaria*, s. 192–194. Srov. E. G. RINCK, *Leopolds des Grossen Röm. Kaisers wunderwürdiges Leben und Thaten* II, s. 470–471.

92 T. STEPHANI, *Der neuaufgegangene Glücks- und Majestäts-Stern*, s. 49.

93 *Theatrum Europaeum* XIII, s. 111.

94 *The London Gazette* z 19. prosince 1687. Jejich jmený seznam uvádí G. B. COMAZZI, *Coronazione del Re dell'Ungaria*, s. 184–187, který se právě při této slavnostní příležitosti sám stal rytířem Zlaté ostruhy.

pozlacené ostruhy, pozlacenou šavli (dýku) a koňský postroj. I ony v průběhu obřadu pasování vstoupily v mystický svazek s ochráncem Království uherského, neboť dotykem meče obdržely světcovo požehnání.⁹⁵

Protože jednotlivé symbolické kroky slavnostní korunovace arciknížete Josefa uherským králem ještě v žádném případě nebyly u konce a již minula druhá hodina odpolední, odebral se mladý panovník do františkánského konventu ke krátkému obědu. Po skromném jídle se svým doprovodem nasedl na ušlechtilého španělského plnokrevníka a ubíral se Sněhobílou ulicí k bráně svatého Michala, kde se na vyvýšeném pódiu tyčil trůn s baldachýnem z bílého, červeného a zeleného plátna. U připraveného pódia sesedl Josef I. z koně a společně s ostrihomským arcibiskupem Jiřím Széchenyim, uherským palatinem Pavlem Esterházym, svým nejvyšším hofmistrem Karlem Theodorem Ottou ze Salmu a dalšími urozenými osobami vystoupili na vyvýšené místo. Ostrihomský arcibiskup jako kancléř Království uherského předčítal slavnostní přísahu, kterou po něm syn Leopolda I. opakoval. Také zde mladičský Habsburk vyjádřil svůj respekt k tradicím království, zemským svobodám a právům kodifikovaným Zlatou bulou Ondřeje II. i touhu získat s boží pomocí zpět území obsazené nepřitelem. Jakmile skončil, zazněla další dělová salva a shromážděný lid několikrát hromovým hlasem zvolal: „Vivat Josephus, rex Hungariae!“ Současně panovník daroval uherskému palatinovi drahocenný diamantový prsten, jenž měl symbolizovat vytvoření užšího pouta mezi vladařem a nejvyšším zemským úředníkem Království uherského. Ten vystupoval jako prostředník mezi králem a uherskými stavy. Protože dar představoval určitý druh sociálního vztahu, bylo nezbytně nutné, aby předání předmětů proběhlo v přítomnosti dalších osob – šlechticů, duchovních i obecného lidu. Diváci dodávali aktu předání oprávnění a symbolicky posvěcovali vytvořený svazek.⁹⁶ Stranou zájmu však nesmí zůstat ani umělecká kvalita daru a použití drahého materiálu na jeho zhotovení. Umělecká hodnota takového díla sama o sobě odrážela v symbolické rovině společenský status vlastníka předmětu.⁹⁷

Poté Josef I. opět nasedl na koně a v čele průvodu se odebral ke korunovačnímu pahorku, jenž se nacházel mezi hlavním tokem Dunaje a jeho dvěma menšími rameny. Toto uměle vytvořené návrší představovalo přesnou kopii původního pahorku ve Stoličném Bělehradě, který byl navršen z prsti všech uherských žup.⁹⁸ Podle svědectví dobových pozorovatelů mladičský král doslova uchvátil téměř všechny přítomné, neboť v plném trysku vyjel na korunovační pahorek a tasaným mečem máchl do čtyř světových stran.⁹⁹ Tímto veskrze symbolickým gestem dal znovu veřejně najevo vlastní

95 Š. HOLČÍK, *Korunovačné slávnosti*, s. 60–61. Srov. Z. VYBÍRAL, *Politická komunikace*, s. 100.

96 K významu daru blíže Marcello FANTONI, *Feticci di prestigio: Il dono alla corte medicea*, in: Sergio Bertelli – Giuliano Crifò (edd.), *Rituale, cerimoniale, etichetta*, Milano 1985, s. 141–161; Beatrix BASTL, *Gabentausch. Wiener Adelsbochzeiten und ihre Bedeutung für die interkulturelle Kommunikation*, Wiener Geschichtsblätter 54, 1999, s. 257–271.

97 M. FANTONI, *Feticci di prestigio*, s. 143.

98 Š. HOLČÍK, *Korunovačné slávnosti*, s. 21, 62–63.

99 Comazzi naopak poznamenal, že Josef I. máchl šavlí jen do tří stran, „verso l'Asia, l'Africa, ed il resto d'Europa“. G. B. COMAZZI, *Coronazione del Re dell'Ungaria*, s. 189. Srov. *The London Gazette* z 19. prosince 1687.

odhodlání bránit království před každým nepřítelem, ať už by napadl svěcené území odkudkoliv.¹⁰⁰ Neznámý autor popisu uherské korunovace uloženého v Moravském zemském archivu v Brně dokonce zdůraznil, že trojí rozmáchnutí ze čtyř cíleně směřovalo proti „odvěkému nepříteli křesťanství“ – Osmanské říši a vyjadřovalo Josefovou touhu vytlačit Turky ze všech zemí tvořících Království uherské.¹⁰¹ Některým pozorovatelům naopak neunikly jisté problémy, jež měl devítiletý syn Leopolda I. s ovládním meče. Na nich se údajně podepsala nemalá váha samotné zbraně i uherského šlechtického kroje, do něhož byl oděn, a bohatě zdobený přehoz přes koně.¹⁰²

Po tomto starobylém rituálu následovala další dělová salva. Mladý král s početným doprovodem zamířil zpět do prešpurského hradu ke slavnostní hostině.¹⁰³ Ještě předtím v retiradě odložil žezlo s jablkem. Kromě císařské tabule se v rytířském sále nacházelo celkem 24 stolů.¹⁰⁴ Stěny rozlehlé místnosti krásily nizozemské špalíry, podlahu turecké koberce. Zájem pozorovatelů poutala především bohatě prostřená tabule, která byla umístěna na třístupňové podestě.¹⁰⁵ Do jejího čela podle předem se-staveného pořádku zasedli Leopold I. s Eleonorou Magdalenou Falcko-Neuburskou. Místo po pravici císařského páru, jež představovalo v očích raně novověkého člověka vyšší symbolickou hodnotu, připadlo Josefovi I., který usedl na menší trůn, než jaký byl připraven pro jeho rodiče, papežskému nunciovi Francescu Buonvisimu, kardinálu Leopoldu Karlovi Kollonitschovi, španělskému vyslanci Donu Baltazarovi de la Cueva y Henriquez, markýzi de Malagon a benátskému diplomatovi Federicu Cornarovi.¹⁰⁶

100 *Relatio italica*, fol. 73r; *Umständliche Beschreibung*, pag. AIII'; *Theatrum Europaeum* XIII, s. 111; G. B. COMAZZI, *Coronazione del Re dell'Ungheria*, s. 189; E. G. RINCK, *Leopolds des Grossen Röm. Kaisers wunderwürdiges Leben und Thaten* II, s. 471; J. PERSCHY (ed.), *Die Fürsten Esterházy*, s. 269, katalogový č. V/16.

101 MZA Brno, G 11 – Sběrka rukopisů Františkova muzea v Brně, inv. č. 144, sign. 137, fol. 65. Srov. T. STEPHANI, *Der neuaufgegangene Glücks- und Majestäts-Stern*, s. 51.

102 N. G. ETÉNYI, *Die Öffentlichkeitspolitik*, s. 207.

103 G. PÁLFFY, *Krönungsmähler in Ungarn I-II*. Srov. Beatrix BASTL – Gernot HEISS, *Tafeln bei Hof: Die Hochzeitsbankette Kaiser Leopolds I.*, Wiener Geschichtsblätter 50, 1995, s. 181–206; Ingrid HASLINGER, *Der Kaiser speist en public. Die Geschichte der öffentlichen Tafel bei den Habsburgern vom 16. bis ins 20. Jahrhundert*, in: Hans Ottomeyer – Michaela Völkel (edd.), *Die öffentliche Tafel. Tafelzeremoniell in Europa 1300–1900*, Wolfartshausen 2002, s. 49–57; J. HRBEK, *České barokní korunovace*, s. 100–110.

104 György TILCSIK, *Újabb forrás I. József magyar királlyá koronázásáról*, Levéltári Szemle 37, 1987, č. 2, s. 70–83, zde s. 72, vyobrazení č. 10; G. PÁLFFY, *Krönungsmähler in Ungarn* II, s. 91. K topografii místností prešpurského hradu blíže György KELÉNYI, *Der Umbau des Schlosses von Pressburg im 17. Jahrhundert*, in: Zsuzsanna Dobos (ed.), *Ex Fumo Lucem. Baroques Studies in Honour of Klára Garas*. Presented on Her Eightieth Birthday I, Budapest 1999, s. 353–362.

105 *Umständliche Beschreibung*, pag. AIV'; T. STEPHANI, *Der neuaufgegangene Glücks- und Majestäts-Stern*, s. 52; G. B. COMAZZI, *Coronazione del Re dell'Ungheria*, s. 190–191.

106 Barbara STOLLBERG-RILINGER, *Zeremoniell als politisches Verfahren. Rangordnung und Rangstreit als Strukturmerkmale des frühneuzeitlichen Reichstags*, in: Johannes Kunisch (ed.), *Neue Studien zur frühneuzeitlichen Reichsgeschichte*, Berlin 1997, s. 91–132, zde s. 94; Hans Werner GOETZ, *Der „rechte“ Sitz. Die Symbolik von Rang und Herrschaft im Hohen Mittelalter im Spiegel der Sitzordnung*, in: Gertrud Blaschitz – Helmut Hundsbichler – Gerhard Jaritz – Elisabeth Vavra (edd.), *Symbole des*

Upřednostnění obou kardinálů před ambasadory evropských mocností zřetelně naznačovalo větší respekt Habsburků vůči představitelům církevní moci než světské.¹⁰⁷ Zatímco židle císařského páru byla potažena sametem zlaté barvy, Josefovou zdobil červený samet. Navíc nad židlemi Leopolda I., Eleonory Magdaleny i jejich syna se tyčil baldachýn zdobený zlatem. Místa vlevo od manželky Leopolda I. náležela arcikněžně Marii Alžbětě, ostráhomskému arcibiskupovi Jiřímu Széchenyimu, uherskému palatinovi Pavlu Esterházymu a arcibiskupovi z Kaloči Martinu II. Borkovicovi. Také zde se viditelně zrcadlila převaha církevní moci nad světskou a dobová společenská hierarchie.

K dalšímu stolu zasedly dvorní dámy Eleonory Magdaleny Falcko-Neuburské společně s manželkou uherského palatina Evou Esterházyovou, rozenou Thökölyovou. U ostatních tabulí bylo možné zahlédnout vysoké dvorské úředníky, uherské magnáty a další příslušníky císařského dvora.¹⁰⁸ Jakmile ostráhomský arcibiskup poželhal pokrmy, zazněla čtvrtá dělová salva. Mladý král sňal z hlavy korunu a předal ji svému nejvyššímu hofmistrovi Karlu Theodoru Ottovi ze Salmu, který insignii odložil na připravený stolek vedle klobouku Leopolda I. Také toto nepatrné gesto – umístění svatoštěpánské koruny hned vedle pokrývky hlavy císaře – odráželo zvláštní význam Království uherského v očích potomků Rudolfa I. V hierarchii jednotlivých zemí pod vládou středoevropských Habsburků totiž následovalo hned za Římsko-německou říší, před Královstvím českým.¹⁰⁹

Když Josef I. připil na rozkvět Uher, znovu zazněl hromový výstřel z děl.¹¹⁰ Samotný přípitek odrážel vznik nového pevného pouta mezi synem Leopolda I. a uherskými stavy, k němuž došlo během korunovace. Současně se přípitkem veřejně demonstrovalo následné jednání v hranicích vzájemné důvěry, které vyplývalo z ustálených hodnot křesťanské morálky uvnitř společnosti raného novověku.¹¹¹ Dělová salva rovněž zahájila připravenou lidovou slavnost, při níž nově korunovaný panovník symbolicky hostil shromážděné poddané. Příjemné chvíle hodovníkům zpestrovala instrumentální

Alltags – Alltag der Symbole: Festschrift für Harry Kühnel zum 65. Geburtstag, Graz 1992, s. 11–47, zde s. 16, 19–20.

107 G. PÁLFFY, *Krönungsmähler in Ungarn* II, s. 64–70.

108 K zasedacím pořádkům více Uta LÖWENSTEIN, *Voraussetzungen und Grundlagen von Tafelzeremoniell und Zeremonientafel*, in: J.-J. Berns – T. Rahn (edd.), *Zeremoniell als höfische Ästhetik*, s. 266–279; A. SOMMER-MATHIS, *Theatrum und Ceremoniale*, s. 511–533; Josef HRDLIČKA, *Das Platznehmen am Tisch als Ausdruck der Kommunikation der höfischen Gesellschaft in der Frühen Neuzeit*, in: Václav Bůžek – Dana Štefanová (edd.), *Menschen – Handlungen – Strukturen. Historisch-anthropologische Zugangsweisen in den Geschichtswissenschaften*, České Budějovice 2001, s. 219–238; B. STOLLBERG-RILINGER, *Zeremoniell als Politisches Verfahren*, s. 117–118. K oddělenému stravování mužů a žen na šlechtických dvorech blíže Josef HRDLIČKA, *Hodovní stůl a dvorská společnost. Strava na raně novověkých aristokratických dvorech v českých zemích (1550–1650)*, České Budějovice 2000, s. 165–166.

109 G. PÁLFFY, *Krönungsmähler in Ungarn* II, s. 78; J. HRBEK, *České barokní korunovace*, s. 162.

110 Srov. zápis v deníku Ferdinanda ze Schwarzenberku z 9. prosince 1687. SOA Třeboň, oddělení Český Krumlov, Sběrka rukopisů Český Krumlov, 1327–1968, č. 21, pag. 613–614.

111 Václav BŮŽEK, *Přípitek ve společnosti raného novověku*, in: Martin Nodl – Daniela Tinková (edd.), *Antropologické přístupy v historickém bádání*, Praha 2007, s. 189–213, zde s. 191.

a vokální hudba členů císařské dvorní kapely, jež se nacházeli na vyvýšeném pódiu pokrytém kobercem bílé, červené a zelené barvy.

Nedílnou součástí slavnostního menu tvořil kousek pečeného vola, který, s polzáčenými rohy a ozdobený bílými, červenými a zelenými stužkami, byl okázale veden 6. prosince 1687 ulicemi Prešpurku ke starobylému hradu.¹¹² Zvíře o váze šesti centimetrů¹¹³ opékalo nabodnuté na rožni na mírném ohni několik císařských služebníků ve dnech 7. až 9. prosince 1687. Zbytek pečeně mladý panovník podle starobylého zvyku věnoval poddaným, aby dal opět veřejně najevo svoji štědrost a dobrotivost. Tento krok zároveň v myšlení dobových pozorovatelů symbolizoval společné hodování mladého krále s poddanými.¹¹⁴ Všeobecné veselí ještě umocnilo hojné rozdávání bílého chleba a vztyčení dřevěné fontány ve tvaru císařské orlice u letohrádku na hradním kopci. Z ní proudem tryskalo bílé a červené víno, které symbolikou svých barev oslavovalo Habsburky.¹¹⁵ Podle mínění Thaumantia Stefaniho dostatek jídla a pití znázorňoval „den Segenregen“, jenž měl provázet vládu Josefa I. v Království uherském.¹¹⁶

Po skončení slavnostní hostiny se mladý král odebral zpět do svých pokojů a v retiradě odložil ke zbývajícím královským klenotům korunu svatého Štěpána s královským ornátem. Všechny královské insignie byly pod dohledem strážců uherské královské koruny Istvána Zichyho a Kryštofa Erdödyho, císařských komisařů Františka Maxmiliána z Mansfeldu a Arnošta Rüdigerera ze Starhembergu a dalších uherských stavů uloženy zpět do železné truhlice, zapečetěny a hned ráno umístěny v Korunní věži prešpurského hradu.¹¹⁷ Následující dny po Josefově korunovaci uherským králem vyplňovaly různé bohoslužby, hostiny a šlechtické kratochvíle.

Zatímco nově zvolený král kvůli deštivému počasí zůstal 11. prosince 1687 v Prešpurku, Leopold I. zamířil do Orthu, který se nacházel několik mil od korunovačního města, na lov kanců.¹¹⁸ Jak naznačil nejvyšší dvorský maršálek Ferdinand ze

112 *Relation*; G. B. COMAZZI, *Coronazione del Re dell'Ungheria*, s. 192; N. G. ETÉNYI, *Die Öffentlichkeitspolitik*, s. 200.

113 Centér (centněř) – stará jednotka hmotnosti. Podle císařského patentu z roku 1764 se jeden centér rovnal váze 61,72 kilogramů. Miloš CHVOJKA – Jiří SKÁLA, *Malý slovník jednotek měření*, Praha 1982, s. 69–70.

114 J. B. von ROHR (ed. M. SCHLECHTE), *Einleitung zur Ceremoniel-Wissenschaft*, s. 607; J. PERSCHY (ed.), *Die Fürsten Esterházy*, s. 269, katalogové č. V/16; G. PÁLFFY, *Krönungsmähler in Ungarn II*, s. 80.

115 H. SCHOMANN (ed.), *Kaiserkrönung*, s. 36–37; J. PERSCHY (ed.), *Die Fürsten Esterházy*, s. 269, katalogové č. V/16; G. PÁLFFY, *Krönungsmähler in Ungarn II*, s. 80–81.

116 T. STEPHANI, *Der neuaufgegangene Glücks- und Majestäts-Stern*, s. 53.

117 O tom zápis v deníku Ferdinand ze Schwarzenberku z 10. prosince 1687: „Le comte de Mansfeld et le comte Ernest de Staremberg, avec la mesme maniere qu'ils avoient amené la couronne d'Hungerie en l'église catédrale de la mesme, la ramenèrent-ils en le chasteau, où elle fut mist dans la tour et le coffre fut cacheté par divers scelon la coustume ordinaire.“ SOA Třeboň, pracoviště Český Krumlov, Sbirka rukopisů Český Krumlov, 1327–1968, č. 21, pag. 615.

118 *Relatio italica*. Srov. Wilhelm SCHLAG, *Die Jagd*, in: Adel im Wandel. Politik – Kultur – Konfession 1500–1700, Wien 1990, s. 345–375; Werner RÖSENER, *Jagd und höfische Kultur als Gegenstand der Forschung*, in: týž (ed.), *Jagd und höfische Kultur im Mittelalter*, Göttingen 1997, s. 11–28.

Schwarzenberku ve svém deníku, lov se nadmíru vydařil. Ovšem panovníka na závěr kratochvíle potkala nehoda. Když se chystal společně s nejvyšším štolmistrem Ferdinandem Bonaventurou z Harrachu kopím zaútočit na bachyni, zvíře se proti lovcům rozběhlo takovou silou, že srazilo císaře, jenž zůstal hodnou chvílí ležet na zádech, z koně. Ačkoliv bylo možné zahlédnout v očích přihlížejících obrovský úlek, vyvázal Leopold I. z této nešťastné události bez vážnějšího poranění. Ferdinand ze Schwarzenberku si však na adresu vladaře neodpustil výtku, že do podobných dobrodružství se měli pouštět pouze mladí lidé plní sil. Podle mínění šlechtice si snad konečně stárnoucí Habsburk uvědomil, že již dosáhl pokročilého věku, v němž nebylo žádné místo pro podobné nebezpečné věci.¹¹⁹

Další z vrcholů korunovačních festivit představoval nákladný karusel, jenž uspořádal před prešpurským hradem 21. ledna 1688 kníže Ludvík Vilém Bádenský.¹²⁰ Právě karusely postupně nahrazovaly od sklonku 16. století klasické rytířské turnaje, při nichž jednotliví účastníci prokazovali především svoji fyzickou zdatnost a tělesnou sílu. Šlo o sportovní zápolení, kdy se aktéři oděni v honosných šatech v trysku na koních snažili zasáhnout různými zbraněmi co nejpřesněji terče.¹²¹ Tento charakteristický rys je možné spatřit rovněž na prešpurském karuselu, neboť mezi používanými zbraněmi nechyběly meč, kopí, oštěp a pistole. Scénář festivity sloužil v symbolické komunikaci k honosné sebezprezentaci pořadatele i vládnoucího rodu a samozřejmě také k pobavení přihlížejících.¹²² Současně opět vyjadřoval odhodlání Habsburků

119 „La chasse du sanglier fut belle mais sa majesté, volant vers la fin d'icelle attaquer avec un espieux une laisse [!] ayant à son costé le grand maistre teutonique et le grand esquier, elle <attaqua> se rua si fièrement contre le grand maistre et sa majesté qu'elle abastie sa majesté et le renversa qu'il eut les pieds en l'air fort longtemps, ce qui fit peur à tous les assistans. On espère que sa majesté ne s'en ressentira pas, mais que cela produira ce bon effet qu'il reconoistra que ses forces sont trop foibles pour un si rude mestier et que dorénavant il ne s'exposara plus à ces sortes d'exercisses qui conviennent <plust> à des jeunes gens qui ont de la vigueur.“ Zápis v deníku Ferdinanda ze Schwarzenberku z 11. prosince 1687. SOA Třeboň, oddělení Český Krumlov, Sběrka rukopisů Český Krumlov, 1327–1968, č. 21, pag. 615–616.

120 Stefan SEITSCHEK, *Karussell und Schlittenfabrt im Spiegel der Zeremonialprotokolle – nicht mehr als höfische Belustigungen?*, in: I. Pangerl – M. Scheutz – T. Winkelbauer (edd.), *Der Wiener Hof*, s. 357–434. Následující interpretace se opírá o *Beschreibung der den 9. Decembris Anno 1687 zu Preßburg geschehenen ungarischen Crönung*; T. STEPHANI, *Der neuaufgegangene Glücks- und Majestäts-Stern*, s. 155–156; J. B. MENCKE, *Leben und Thaten*, s. 393. Stručně k tomu také Philipp RÖDER VON DIERSBURG, *Des Markgrafen Ludwig Wilhelm von Baden Feldzüge wider die Türken, größtentheils nach bis jetzt unbenützten Handschriften* II, Karlsruhe 1842, s. 51. Cenné postřehy nabízí také zápis v deníku Ferdinanda ze Schwarzenberku z 21. ledna 1688. SOA Třeboň, oddělení Český Krumlov, Sběrka rukopisů Český Krumlov, 1327–1968, č. 21, pag. 661–663.

121 Pierre BÉHAR – Helen WATANABE-O'KELLY, *Spectaculum Europaeum. Theatre and Spectacle in Europe (1580–1750)*, Wiesbaden 1999, s. 595; S. SEITSCHEK, *Karussell und Schlittenfabrt*, s. 357–359. K rytířským turnajům v raném novověku blíže Elisabeth VAVRA, *Adelige Lustbarkeiten*, in: *Adel im Wandel*, s. 343–356; Richard BARBER – Juliet BARKER, *Die Geschichte des Turniers*, Düsseldorf-Zürich 2001, s. 127–179.

122 K. VOCELKA, *Die politische Propaganda*, s. 121–187; Matthias PFAFFENBICHLER, *Das Turnier als Instrument der Habsburgischen Politik, Waffen- und Kostümkunde*, Zeitschrift der Gesellschaft für historische Waffen- und Kostümkunde 34, 1992, č. 1–2, s. 13–36.

vojensky hájit své poddané před případnými útočníky.¹²³ Mezi aktéry soutěžního klání patřili zvláště mladí šlechtici. Většinou šlo o císařské komorníky, jimž se předvedením vlastních vojenských schopností a tělesné zdatnosti před zraky přihlížejících nabízela vhodná příležitost upoutat pozornost panovníka a dalších vlivných hodnostářů císařského dvora.¹²⁴

Samotnému sportovnímu zápolení předcházely okázalé slavnostní průvody. V jeho čele se ke kolbišti ubíral štolmistr knížete bádenského se čtyřmi překrásnými koňmi s ozdobami zhotovenými ze zlata a stříbra. Následoval kočár s Ludvíkem Vilémem Bádenským, dva trubači s bubeníkem a šest hudebníků, kteří byli oděni po uhereském způsobu; hlavy jim zdobily přilby s chocholy. Další místo v početném průvodu zaujímali lokaji, trubači a tři pázata v červených livrejích se stříbrnými šňurami. První z nich neslo dvě kopí, druhé tři oštěpy a třetí další turnajové rekvizity. Za nimi klusali dva ušlechtilí koně a Adam Pálffy ve voze taženém hřebci se zlatými a stříbrnými postroji. Následovaly ho dvě skupiny jezdců. Vpravo jela první část účastníků zápolení, oděných v mimořádně honosných šatech.¹²⁵ Levou řadu jezdců tvořili čtyři hajduci s turnajovými znameními, jejichž koně vedli vždy dva čeledíni. Oni, stejně jako druhá skupina lokajů, pázat, trubačů a bubeníka, se oblékli do červených livrejů. Procesí uzavíral kníže Antonín Florián z Lichtenštejnu¹²⁶ s Leopoldem Filipem Montecuccolim, dva koně s turnajovými rekvizitami a zbývající aktéři klání.¹²⁷

Když všechny osoby dorazily na místo, sestoupily z koní a hluboce se poklonily mladičkému Habsburkovi, který veškeré dění se zájmem sledoval z oken prešpurského hradu. Osobní sekretář nejvyššího dvorského maršálka Ferdinanda ze Schwarzenberku přečetl pravidla a zvláštnosti turnajového zápolení. Čestnými rozhodčími byli jmenováni kardinál Leopold Karel Kollonitsch, španělský vyslanec Don Baltazar de la Cueva y Henriquez, markýz de Malagon, a benátský diplomat Federico Cornaro.¹²⁸ Poté všichni opět vsedli na koně a kníže Ludvík Vilém Bádenský s Antonínem Floriánem z Lichtenštejnu zahájili sportovní zápolení. Maxmilián Arnošt z Vlašimi byl nejzručnější v zacházení s kopím. Za odměnu získal stříbrnou slánku zhotovenou po španělském způsobu v hodnotě 800 říšských tolarů. V zápolení s oštěpem vyhrál pořadatel klání Ludvík Vilém Bádenský, který musel postupně porazit pět chrabrých

123 B. BERNING, „*Nach alldem löblichen Gebrauch*“, s. 129–130.

124 H. SCHOMANN (ed.), *Kaiserkrönung*, s. 39–40; S. SEITSCHEK, *Karussell und Schlittenfabrt*, s. 382–383.

125 Šlo o Leopolda Ignáce z Ditrichštejna, Leopolda Donáta z Trautsonu, Albrechta Eusebia z Königsegu, Heřmana Jakuba Černína z Chudenic, Josefa z Paaru a Adama Jiřího z Martinic.

126 Ferdinand ze Schwarzenberku o něm prohlásil, že „ce seigneur <qui y> prend un grand plaisir en ces sortes de bagatelles et exercices cavaleresques qui aparemment recommenceront à fleurir, puisque nous allons bientost avoir un maistre qui se divertira avec ces sortes de jeux“. SOA Třeboň, oddělení Český Krumlov, Sběrka rukopisů Český Krumlov, 1327–1968, č. 21, pag. 661–662.

127 Hartman z Lichtenštejnu, Filip Ludvík ze Sinzendorfu, Jan Ferdinand z Auerspergu, Karel Arnošt z Valdštejna, Jan Heřman Černín z Chudenic a Maxmilián Arnošt Jankovský z Vlašimi (Wlassin).

128 SOA Třeboň, oddělení Český Krumlov, Sběrka rukopisů Český Krumlov, 1327–1968, č. 21, pag. 663. Srov. S. SEITSCHEK, *Karussell und Schlittenfabrt*, s. 359.

kavalírů. Jako cenu obdržel „ein grosses silbern Rauchfaß“ v ceně 700 říšských tolarů.¹²⁹ S pistolemi si první místo a drahocenné stojací hodiny v hodnotě 600 říšských tolarů vystřílel hrabě Lothar Josef z Königsegg. Poslední disciplíně – kordu – dominoval Adam Jiří z Martinic a vybojoval malé kapesní hodinky za 400 říšských tolarů. Po zkončení „diesen schönen Action“ přítomní šlechtici opět vsedli na koně a společně se svým doprovodem opustili kolbiště. Celému turnaji údajně přihlíželo značné množství poddaných, kteří v jeho průběhu provolávali slávu nově korunovanému králi a prosili boha, aby: „gebe einem so grossen Monarchen“ štěstí.¹³⁰

Podle Thaumantia Stephaniho završil korunovační slavnosti ohňostroj, jenž měl alegoricky oslavit nástup Josefa I. na uherský královský trůn.¹³¹ Barokní ohňostroj se neskládal pouze z nejrůznějších světelných efektů, ze hry světél a stínů. Jeho nedílnou součástí tvořily alegoricky ztvárněné divadelní výjevy doprovázené scénickou hudbou a výstřely z rozličných zbraní.¹³² Prostřednictvím do detailu propracované dramaturgie vedl pořadatel důmyslný dialog s hosty vytvořením hlavního námětu, jehož volba nebyla v žádném případě náhodná, ale sloužila propagandistickým cílům. Současně využíval přítomnost diváků, jejich rozumového i smyslového vnímání k osobní prezentaci.¹³³ Tomuto tvrzení odpovídal také ohňostroj, který se uskutečnil v Prešpurku v blíže neuvedený den, bezprostředně po turnaji Ludvíka Viléma Bádenského.

Připraveným kulisám dominovaly Herkulovy sloupy, řecký symbol pro hranice světa. Nad každým z nich byla umístěna část latinské devízy císaře Karla V. „Plus ultra.“ Zmiňovanou alegorií se Josef I. vědomě hlásil k myšlenkovému odkazu slavného předka, jenž nebyvalým způsobem rozšířil své soustátí o další územní zisky a vytvořil „Říši, nad níž nezapadalo slunce.“¹³⁴ Současně patřil k horlivým propagátorům univerzalistické myšlenky. Tu podporovalo silné povědomí o dějinném předurčení celého

129 P. RÖDER VON DIERSBURG, *Des Markgrafen Ludwig Wilhelm von Baden Feldzüge II*, s. 51.

130 T. STEPHANI, *Der neuaufgegangene Glücks- und Majestäts-Stern*, s. 156. O tom také zápis v deníku Ferdinanda ze Schwarzenberku z 21. ledna 1688. SOA Třeboň, oddělení Český Krumlov, Sběrka rukopisů Český Krumlov, 1327–1968, č. 21, pag. 661.

131 Ze všech popisů, které se věnovaly korunovaci Josefa I. uherským králem, se o alegorickém ohňostroji zmiňuje pouze T. STEPHANI, *Der neuaufgegangene Glücks- und Majestäts-Stern*, s. 157–158.

132 Umberto ECO, *Umění a krása ve středověké estetice*, Praha 1998, s. 65–69; Beatrix BASTL, *Feuerwerk und Schlittensfahrt. Ordnungen zwischen Ritual und Zeremoniell*, Wiener Geschichtsblätter 51, 1996, s. 197–229, zde s. 210.

133 M. GOLOUBEVA, *The Glorification*, s. 40–41; Barbara STOLLBERG-RILINGER, *Einleitung*, in: táž (ed.), *Vormoderne politische Verfahren*, Berlin 2001, s. 233–246; Rouven PONS, „*Wo der gekrönte Löw hat seinen Kayser-Sitz*“. *Herrschaftsrepräsentation am Wiener Kaiserhof zur Zeit Leopolds I.*, Engelbach-Frankfurt am Main-München-New York 2001; J. SCHUMANN, *Die andere Sonne*.

134 Earl ROSENTHAL, *Plus Ultra, Non plus Ultra, and the Columnar Device of Emperor Charles V*, *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes* 34, 1971, s. 204–228; Franz BOSBACH, *Monarchia Universalis. Ein politischer Leitbegriff der frühen Neuzeit*, Göttingen 1998, s. 52–53; Václav BŮŽEK a kol., *Společnost českých zemí v raném novověku. Struktury, identity, konflikty*, Praha 2010, s. 169–176.

habsburského rodu k světovládnému postavení.¹³⁵ Výše uvedené kulisy přešpurského ohňostroje se však nevztahovaly k imperiálním plánům potomků Rudolfa I., ale pouze ke Království uherskému. Podle autora scénáře syn Leopolda I. zdědil naprostou většinu vynikajících vlastností „německého Hanibala“ – Karla V. Proto se měl zachovat stejně jako on a znovu získat údajně nejlepší část Uher, kterou kdysi dávno „die raubklausen Mahomets entrissen“. Současně se počítalo s tím, že vysvobodí z rukou Turků další území, v následujícím roce ukončí zhoubnou válku a přinese této části Evropy touženě očekávaný mír.¹³⁶

S mírovým poselstvím úzce souvisela alegorická postava „rakouské“ Astraie ve zbroji, se spodničkou posetou zářícími hvězdami, jež se nacházela mezi Herkulovými sloupy. Šlo o panenskou bohyni spravedlnosti, která ve Zlatém věku sestoupila na zem, aby naučila lidstvo zachovávat řád, hájit spravedlnost a právo. Když se v Železném věku rozmohla lidská špatnost, opustila ji a vrátila se na nebesa.¹³⁷ Podle Publia Vergilia Marona však měl vzejít z nebes nový Zlatý věk, kdy by se Astraia znovu objevila na zemi, pomohla zbavit svět všech nepravostí a válek a přinést národům mír.¹³⁸ Ačkoliv se v dobových habsburských panegyrikách zmiňovala skutečnost, že by se jediným vládcem veškerého universa stal jako nový Apollón právě Josef I.,¹³⁹ také v tomto případě se naznačená alegorie vztahovala výhradně ke Království uherskému. O pravdivosti této interpretace svědčí fakt, že Astraia svírala v levé ruce znak Uher. Na prsou se jí navíc skvělo hořící srdce, jež údajně symbolizovalo horoucí lásku poddaných vůči nově korunovanému

135 Jean-Michel SALLMANN, *Charles Quint, l'empire éphémère*, Paris 2000; Juan Carlos D'AMICO, *Mercurino Arborio de Gattinara et le mythe dun empire universel au service de Charles Quint*, in: Françoise Crémoux – Jean-Louis Fournel (edd.), *Idées d'Empire en Italie et en Espagne, XIVe-XVIIe siècle*, Rouen-Havre 2010, s. 71–102.

136 T. STEPHANI, *Der neuaufgegangene Glücks- und Majestäts-Stern*, s. 157.

137 Johann H. VOSS (ed.), *Des Aratos Sternerscheinungen und Wetterzeichen*, Heidelberg 1824, řádky 106–114. Srov. Alessandro SCHIESARO, *Aratus' Myth of Dike*, *Materiali e discussioni per l'analisi dei testi classici* 37, 1997, s. 9–26. O tom také Ferdinand STIEBITZ (ed.), *Publius Ovidius Naso, Promény*, Praha 1967, s. 12–13; Francis A. YATES, *Astraea. The Imperial Theme in the Sixteenth Century*, London-Boston 1975.

138 Harold MATTINGLY, *Virgil's Fourth Eclogue*, *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes* 10, 1947, s. 14–19; Frederick A. DE ARMAS, *The Return of Astraea: An Astral-Imperial Myth in Calderón*, Lexington 1986; Gerhard BINDER, *Goldene Zeiten: Immer wieder wird ein Messias geboren... Beispiele neuzeitlicher Aneignung der 4. Ekloge Vergils*, in: Thorsten Burkard – Markus Schauer – Claudia Wiener (edd.), *Vestigia Vergiliana. Vergil-Rezeption in der Neuzeit*, Berlin-New York 2010, s. 51–72.

139 Friedrich B. POLLEROS, *Sonnenkönig und österreichische Sonne. Kunst und Wissenschaft als Fortsetzung des Krieges mit anderen Mitteln*, *Wiener Jahrbuch für Kunstgeschichte* 40, 1987, s. 239–256, 391–394, zde s. 244; Marie TANNER, *The Last Descendant of Aeneas. The Hapsburgs and the Mythic Image of the Emperor*, New Haven-London 1993, s. 233–235; Rostislav SMÍŠEK, „*Deplua Charitum Aurora*“. *Leopold I. a Markéta Tereza Španělská v symbolické řeči gratulačního spisu Sebastiana Glavinice k jejich sňatku roku 1666*, *Listy filologické* 137, 2014, č. 1–2, s. 41–71, zde s. 53–54. Srov. Joseph E. FONTEROSE, *Apollo and the Sun-God in Ovid*, *The American Journal of Philology* 61, 1940, s. 429–444.

králi. V pravici naopak držela atributy personifikované spravedlnosti – meč ovinutý snítkou vavřínu, symbolem vítězství, a dvouramenné váhy.¹⁴⁰ Na každé z misek byla umístěna část osobní devízy Josefa I. „Amore et Timore,“ která odkazovala na touhu syna Leopolda I. vládnout uherským poddaným jako přísný soudce a současně jako mílostrdný hospodář, neboť se nacházely v rovnovážné poloze. Pod nohama bohyně rovněž ležely jako alegorie mocenské odplaty za hanebné a násilné obsazení jednotlivých zemí Království uherského postavy poražených Turků.

Na úvod ohňostroje mohli diváci spatřit šest standart. Nad nimi se vzňaly iniciály I.O.S.E.P.H., jež svým mihotavým plápoláním vyjadřovaly radost z nedávné korunovace mladičké krále. Mezi praporci stály čtyři misky, v nichž se rozsvítila velká písmena V.I.R.H. – *Vivat Iosephus, Rex Hungariae*. Podle svědectví Thaumantia Stephaniho se kolem efemérní stavby v jednom okamžiku vznítily velké množství různě velkých ohňů a do vzduchu začal vylétávat bezpočet rozličných světlic. Mimořádnou podívanou doprovázely vedle dalších světelných efektů dunivé výstřely z děl a různých palných zbraní i obdivné výkřiky přihlížejících.

Raně novověký člověk žil ve světě plném významů, odkazů, dvojsmyslů, božích projevů ve věcech a v přírodě, jež k němu neustále promlouvala pomocí nejrůznějších gest a symbolů. V žádném případě je nebral na lehkou váhu, ale gesta i symboly dokázal zaznamenat a vyložit skryté poselství.¹⁴¹ Řazení početného průvodu při vjezdu do Prešpurku, rituál přivítání, průběh korunovační mše, rozmístění stolovníků kolem hodovní tabule, výzdoba jednotlivých prostor i scénář následných slavností směřovaly k jedinému cíli, k oslavě vládnoucího rodu a mladého krále, který zaujímal nejvyšší příčku v hierarchii Království uherského. V ní se zrcadlila harmonie řádu hierarchicky uspořádané raně novověké společnosti. Teatralita s honosnou reprezentací byly pro barokního panovníka jedním ze způsobů vlastní prezentace a nanejvýš vhodným prostředkem sebevyjádření.

Korunovace arciknížete Josefa I. uherským králem v Prešpurku 9. prosince 1687 nijak nevybočovala z obvyklého rámce korunovací raného novověku v ostatních evropských zemích. Tomuto obecně uznávanému vzoru odpovídal průběh korunovační mše, přerušovaný jednotlivými rituálními obřady – královským pomazáním, opásáním meče, vložení svatoštěpánské koruny na Josefovou hlavu, hlasitým projevem souhlasu přítomných uherských stavů s novým králem, předáním jablka a žezla, intronizačním kázáním, i světské pokračování korunovačního aktu, v němž důležité místo zaujímal cestu syna Leopolda I. do františkánského kostela, korunovační přísaha za městskými hradbami, slavnostní hostina v prešpurském hradě, lidová veselice a další festivity. Jedinou výjimku představoval rituál na korunovačním pahorku, na který vyjel mladý král v plném trysku, s mečem v ruce, a máchl touto relikvií do čtyř světových stran.

140 James HALL, *Slovník námětů a symbolů ve výtvarném umění*, Praha 1991, s. 470.

141 Hubert Christian EHALT, *Ausdruckformen absolutistischer Herrschaft. Der Wiener Hof im 17. und 18. Jahrhundert*, Wien 1980, s. 114.

I když královské korunovace poskytovaly ve svém slavnostním výrazu co možná nejvíce lesku a okázalosti, nabízel se zde také dostatečný prostor k velkolepé politické propagandě. Vjezd Leopolda I., Eleonory Magdaleny Falcko-Neuburské a arciknížete Josefa do Prešpurku i následné korunovační slavnosti nesly bohatý komunikační a významový kontext. Jeho těžištěm bylo vyjádření mocenské legitimacy uherského krále a císaře Římsko-německé říše, záměru vytlačit Turky z Království uherského a přinést zemi sužované mnohaletou válkou mír.¹⁴² Rozvinuté zástavy, baldachýn, vyvýšený trůn, drahé látky zdobené zlatem a stříbrem, šperky nevyčísitelné hodnoty, heroldi, nejurozenější představitelé jednotlivých zemí podunajské monarchie, početné zástupy přihlížejících, zahraničních vyslanců, to byly bezpochyby zcela nezbytné rekvizity okamžiků, kdy příslušný panovník uplatňoval svou nejvyšší svrchovanost. Leopold I. i jeho syn se již v průběhu svého vzdělávacího procesu postupně ztotožnili s myšlenkou o výjimečném a suverénním postavení habsburských císařů, kteří jako vládcí z boží milosti měli ve společenských vztazích usilovat o vyváženost a harmonii, jež se téměř blížila vesmírnému souladu.

Nabízí se však otázka, do jaké míry přihlížející rozuměli leckdy složité symbolické řeči jednotlivých kroků korunovace v Prešpurku 9. prosince 1687. Publikum zpravidla dokázalo sledovat hlavní dějovou osu performance, které bylo bezprostřední součástí. Na příkladu Thaumantia Stephaniho, Giovanniho Battisty Comazziho i neznámého autora popisu v *Theatrum Europaeum* lze postřehnout, že vzdělaná část diváků uměla konkrétní alegoricky ztvárněné obrazy identifikovat, v souladu s křesťanským etosem dešifrovat skrytou symboliku a ve vztahu k osobní prezentaci panovníka ji vyložit.¹⁴³ Podobné znaky vykazují rovněž popisy anonymních autorů uložené v Moravském zemském archivu v Brně a Knihovně kláštera premonstrátů na Strahově v Praze. Všechny zmiňované záznamy byly pokusem zavést určitou interpretaci konkrétní události a přesvědčit ostatní o správnosti vlastních postřehů, pokusem utvářet či spíše ovlivňovat paměť druhých.¹⁴⁴

V případech nevzdělaných měšťanů či dalších neurozených osob si však nelze činit žádné iluze o hlubším porozumění naznačeným připodobněním. Jak naznačuje zpráva

142 E. MUIR, *Ritual in Early Modern Europe*, s. 254–255.

143 Podobná tematická východiska nabízí rovněž studium symbolické řeči dobové panegyrické literatury, která prostřednictvím rozličných alegorií a metafor oslavovala korunovaci arciknížete Josefa I. uherským králem. Středoevropské dějepisectví jí prozatím nevěnovalo téměř žádnou pozornost. O tom například Johann Martin HIRLINGER, *Ad gloriam miserentis dei redux prognosticus sacrae uncturae regiae stellaeque feliciter novae ad inaugurationem qua cum in haereditarium Hungariae regem coronaretur [...] Josephus [...] archidux Austriae*, Viennae 1687; Bernardinus MAGDALUS, *Dilucidatio sideris vel modus legendi carmina id est carmina novem elegiaca ad Iosephum I. Hungariae regem coronatum*, s. l. 1687; Gasparus Franciscus PODEVIN, *Panegyricum super gloriosissima Josephi I. Hungariae regis coronatione*, Viennae 1687; Jacobus TOLLIIUS, *Sermo gratulatorius ad [...] principem Josephum archiducem Austriae, quum haereditarius Hungariae rex coronaretur*, Viennae 1687.

144 Otto G. OEXLE, *Memoria als Kultur*, in: týž (ed.), *Memoria als Kultur*, Göttingen 1995, s. 9–78; B. STOLLBERG-RILINGER, *Einleitung*.

v *The London Gazette* z 19. prosince 1687 či popis Giovannioho Paola Zenarolly, spíše než to, vnímali zmiňované okamžiky jako velkolepou zábavu, která sama o sobě svojí nákladností a okázalostí legitimizovala korunovací arciknížete Josefa uherským králem i jeho mocenské nároky.¹⁴⁵ Také u šlechticů není možné s určitostí tvrdit, zda plně chápali symbolický obsah performancí. Výše naznačené tvrzení podporuje rovněž zápis v deníku Ferdinanda ze Schwarzenberku z 9. prosince 1687. V něm se soustředil na zachycení délky slavnosti – podle svědectví urozeného jedince trvala sedm hodin – a především na osobu mladého krále. Toho vylíčil v příznivých barvách, neboť na svůj útlý věk odolal celodenní únavě a večer opět podal důkaz vlastní inteligence a veselé povahy. V průběhu korunovační hostiny učinil přípitek na rozkvet Království uherského, což všichni přítomní přijali s velkou radostí.¹⁴⁶ Další důležitý tematický okruh deníkového záznamu tvořila v očích nejvyššího dvorského maršálka reflexe topografie sociálního prostoru slavnosti, rozmístění a činnost jednotlivých aktérů během performance na základě ceremoniálu.¹⁴⁷ Ten přesně vymezoval místo konkrétního šlechtice uvnitř hierarchicky uspořádaného císařského dvora i v rámci celé raně novověké společnosti. Rovněž odkrýval leckdy nepatrné rozdíly v postavení všech osob, jež se podílely na vzájemné interakci, pomocí jasně daných kritérií.¹⁴⁸ Právě projevy spole-

145 B. BASTL, *Feuerwerk und Schlittenfahrt*, s. 214; J. HRBEK, *České barokní korunovace*, s. 173.

146 „La cérémonie dura 7 heures d’orloge et ce prince, encor qu’il n’eusse que 9 ans depuis le mois de juillet, néantmoins il résista très bien à la fatigue et le soire il donna des nouvelles marques <de> de son esprit et enjouement. Il porta à tous qui estoient à la table un vers et entre autres au palatin la prospérité du royaume, ce qui fut très bien reçu.“ SOA Třeboň, oddělení Český Krumlov, Sběrka rukopisů Český Krumlov 1327–1968, č. 21, pag. 613–614.

147 „Seulment dirai-je que le prince de Hohenzolern fut invité non seulement d’assister à porter le ceptre en l’église, mais il <voule> fut aussi à servir sa majesté à table, à luy donner à boire, de quoy néantmoins il s’en excusa, disant qu’il ne pouvoit pas estre présent à cette fonction, puisque les cardinaux et ambassadeurs estant à table, qu’il ne soit pas bien que luy servisse en pied sa majesté l’empereur et encor qu’on reprochasse sa conduite, néantmoins on la reçeu et le grand chambellan et le comte de Wallenstein servirent le maistre et la maistresse. Si toutefois cecy ne fut pas arrivé, le prince d’Eggenberg auroit servit l’impératrice et les princesses, seroient maintenu qu’en les grandes fonctions ils eussent donné à boire à leurs majestés comme il fut fait à Graz pour la dernière fois aux nopces de l’impératrice Claudia, à Passau [où] firent la fonction le grand chambellan et le prince Ferdinand de Dietrichstein.“ Tamtéž, pag. 614.

148 Mark HENGERER, *Hofzeremoniell, Organisation und Grundmuster sozialer Differenzierung am Wiener Hof im 17. Jahrhundert*, in: Klaus Malettke – Chantal Grell (edd.), *Hofgesellschaft und Höflinge an europäischen Fürstenhöfen in der Frühen Neuzeit (15.–18. Jahrhundert)*, Münster-Hamburg-Berlin-London 2001, s. 337–368; Andreas PEČAR, *Das Hofzeremoniell als Herrschaftstechnik? Kritische Einwände und methodische Überlegungen am Beispiel des kaiserhofes in Wien (1660–1740)*, in: Ronald G. Asch – Dagmar Freist (edd.), *Staatsbildung als kultureller Prozess. Strukturwandel und Legitimation von Herrschaft in der Frühen Neuzeit*, Köln-Weimar-Wien 2005, s. 381–404; TÝŽ, *Zeichen aristokratischer Vortrefflichkeit. Hofzeremoniell und Selbstdarstellung des höfischen Adels am Kaiserhof (1648–1740)*, in: Marian Füssel – Thomas Weller (edd.), *Ordnung und Distinktion. Praktiken sozialer Repräsentation in der ständischen Gesellschaft*, Münster 2005, s. 181–197.

čenské distinkce byly s největší pravděpodobností pro Ferdinanda ze Schwarzenberku mnohem důležitější než jakékoliv zmínky o skryté symbolice alegoricky ztvárněných obrazů v průběhu korunovace.¹⁴⁹ Zda se podaří potvrdit či naopak vyvrátit tuto tezi, však ukáže až další bádání.

¹⁴⁹ Rostislav SMÍŠEK, „*Dvorská*“ kariéra očima knížete Ferdinanda ze Schwarzenberku, Jihočeský sborník historický 73, 2004, s. 94–120; TÝŽ, *Služba a pamět. Dvorská kariéra barokních Ditrichštejnů jako nadgenerační životní ideál*, in: Václav Bůžek – Pavel Král (edd.), *Pamět urozenosti*, Praha 2007, s. 157–170; TÝŽ, *Císařský dvůr a dvorská kariéra Ditrichštejnů a Schwarzenberků za vlády Leopolda I.*, České Budějovice 2009, s. 453–530; TÝŽ, *Die Dietrichsteiner und der Kaiserhof an der Schwelle der Neuzeit*, in: A. Fundárková – I. Fazekas (edd.), *Die weltliche und kirchliche Elite*, s. 337–367. Srov. Petr MAŤA, *Aristokratisches Prestige und der böhmische Adel (1500–1700)*, Frühneuzeit-Info 10, 1999, č. 1, s. 43–52; Jiří HRBEK, *Barokní Valdštejnové v Čechách 1640–1740*, Praha 2013, s. 592–661.

The Hungarian Coronation of Joseph I as a Means of Symbolic Communication

ROSTISLAV SMÍŠEK

Based on the contents analysis of written and iconographic evidence of contemporary observers, this current study attempts to reconstruct the coronation of Joseph I as King of Hungary in Pressburg on 9th December 1687. However, the author is not interested in merely providing a description of the royal coronation, but influenced by the theoretical concept of symbolic communication, which was elaborated towards the end of the 1990s by Gerd Althoff and Barbara Stollberg-Rilinger; he also attempts to mirror the distribution of symbols, rituals, thought constructs and also values scales in this communication space, which served to express one's hierarchical authority, legitimacy and the understanding of the order of the pre-modern society. Indeed, man of the Early Modern Age did not make light of individual gestures or symbols but ascribed them certain meanings and was able to interpret them. The stately entry of Leopold I, Eleonore Magdalene of Neuburg and the Archduke Joseph into Pressburg, as well as the consequent coronation festivities, were imbued with a rich communicative and symbolic context, the core of which was to express the supreme legitimacy of the King of Hungary and the Emperor of the Holy Roman Empire of the German Nation. The vast scope and arrangement of the procession, the distribution of social space in the outskirts of Pressburg, the ritual of their reception, fluttering standards, a canopy, a raised throne, sumptuous robes glittering with gold and silver, jewelry of immeasurable value, heralds, the most noble lords representing the individual Lands of the Danube Monarchy, vast crowds of onlookers, the seating of guests round the festive tables, the choreography of a royal carousel and fireworks, also, were undoubtedly the necessary requisities for those moments in which the respective ruler highlighted his supreme sovereignty. Theatricality combined with a display of pomp and opulence were one of the means by which a Baroque ruler presented himself and, indeed, the most appropriate means of self-expression.

Translated by Alena Linhartová

STUDIE

Židé a josefínské školské reformy.
Židovští studenti na pražské univerzitě
od osmdesátých let 18. století
do rozdělení univerzity v roce 1882

IVANA EBELOVÁ

Úvodem

Židovské školství a vzdělávání bylo prakticky jedinou oblastí, která až do nástupu Marie Terezie a především Josefa II. zůstávala stranou jakýchkoli zásahů ze strany státu. Vzdělávání, na něž je v židovských komunitách tradičně kladen velký důraz, mělo ryze náboženský charakter, jehož cílem bylo získání znalostí hebrejštiny, mišny

IVANA EBELOVÁ: Jews and the Joseph's educational reforms. Jewish students at Prague University from eighties of the 18th century to division in 1882

The reforms of Maria Theresa and Joseph II significantly affected the traditional way of education of the Jewish population. The breakthrough has been heralded by issue of General Study Regulations in 1774, and in particular the issue of the Court Decree of 1781. On the basis of the Court Decree German Jewish schools were established and Jews were allowed to study at all higher education institutions including universities, with the exception of canon law and theology. According to the decree of 1786 Jewish and Christian's students alike were supposed to be enrolled in the university catalogs, which are a fundamental source of information for tracking of students in universities in the Austrian Empire. The main theme of this paper is monitoring of the Jewish students at Charles

a tóry, osvojení si židovských zvyků a zákonů, na vyšším stupni vzdělávání pak spočívalo především ve studiu talmudu. Výuka pro nejmenší děti – chlapce¹, zpravidla od jejich pěti let, probíhala dvěma způsoby. První způsob, soukromé vzdělávání, se týkal především dětí z movitějších rodin. Většina ostatních dětí, jejichž rodiče nedisponovali dostatečnými finančními prostředky na placení soukromých učitelů, chodila do tradičních židovských škol (*cheder*) zřizovaných židovskými obcemi v prostorách při synagoze, nezřídka ale i přímo v obydlí učitele. Výuka v chederech, kterou zajišťoval zpravidla učitel (*melamed*) placený z obecních financí, končila zpravidla ve věku třinácti let, tedy v době, kdy byli chlapci přijímáni mezi dospělé muže (*bar micva*). Po absolvování chederu mohli ti chlapci, kteří aspirovali na dráhu rabína či učence, pokračovat ve studiu na vyšším stupni školy (*ješiva*) zaměřené především na studium talmudu a halachy.²

Změny v oblasti výuky a vzdělávání, k nimž došlo v průběhu druhé poloviny 18. století, plně zapadaly do programu centralizace habsburské monarchie a s ní souvisejících právních a správních reforem v tomto období. Školství, resp. vzdělávání obecně, byla věnována velká pozornost. Hlavní cíle spočívaly v modernizaci školní výuky a především ve vytvoření jednotného státem organizovaného systému základního vzdělávání na území celé monarchie, jehož základy byly položeny Všeobecným školním řádem

University in Prague in the second half of the 19th century (e.g. their numbers on the faculties of the University, their birthplace or home, social status, age structure etc.). The oldest of these catalogs were kept since 1752 and are preserved. There has been a fundamental change of the catalogs on the basis of law about the arrangements of the organization of universities from 1848 and in accordance with General Study Regulations from 1850 – detailed regulations about the management of the catalogs were made and from the mid-19th century, much more detailed information about students is available including religion. This information is not listed in older catalogs that means that Jewish students (even though that until the mid-19th century there and only a few in the catalogs) can be identified only with great difficulty if at all. Some compensation in this context is represented by the inventories of Prague and rural Jews written during the 18th and early 19th century (1723/1724 to 1811), in which it is possible to find more specific information regarding the education of the Jewish population during that period. But even here we face a number of limiting factors – in the case of the most students their field of study is not specified. That means whether they were a Jewish high school student (primarily oriented to other religious education) or they attended university studies. It was indicated only in the case of person who have undergone medical or legal studies. Until 1781 those students mostly graduated in Italian and German universities.

Key words: Jews, education, university, Prague, reforms of Joseph II, Faculty of Law, Faculty of Medicine, General study regulations, catalogs

(*Allgemeine Schulordnung für die deutschen Normal-, Haupt- und Trivialschulen in sämtlichen k. k. Erbländern*) z 6. prosince 1774. Dvacet čtyři do detailů jdoucích paragrafů nového školního řádu tvořilo osu jednotného státního vzdělávacího systému. Jeho základ představovaly tři typy škol – obecné německé či triviální školy (jedno až dvoutrídí zřízované ve všech lokalitách, v nichž se nacházel farní či filiální kostel), hlavní škola (tři až čtyřtrídí, jež měla být v každém větším městě) a normální škola (čtyřtrídí v každém hlavním městě jednotlivých provincií).

Pro děti obou pohlaví ve věku od šesti do dvanácti let řád ustanovil povinnou školní docházku. Začátek školního roku se řídil rokem zemědělským, aby polní práce nebránily účasti dětí na výuce, jež byla zpravidla koedukovaná. V dané podobě se vzdělávací program podařilo prosadit pouze dílčím způsobem, neboť vedle finančních obtíží narážel i na problémy čistě praktického charakteru, spočívající kromě jiného v nedostatečné návštěvnosti škol i v „přetahování“ žáků nezkoušenými učiteli. Školní řád sice jasně stanovil profesionalizaci učitelů, avšak již nevěnoval dostatečnou pozornost jejich odměňování. To zcela záviselo na pravidelné školní docházce dětí a nebylo nikterak garantováno ze strany státu. Podle statistického přehledu, jenž předložil v roce 1781 na základě žádosti panovníka autor Všeobecného školního řádu, Johann Ignác Felbiger,³ docházela pravidelně do školy pouze necelá jedna třetina dětí školou povinných.⁴

Ačkoli podle Všeobecného školního řádu byla zavedena povinná školní docházka, židovské děti byly z této povinnosti vyjmuty. Otázka židovského školství zůstala prozatím ponechána zcela stranou. První pokus ze strany státní správy o začlenění židovských dětí do běžných škol s výukou vedenou v zemském jazyce (němčině) však na sebe nedal dlouho čekat. V českých zemích se váže již k období nedlouho po vydání řádu, a sice k roku 1776. Tehdy však byla tato snaha především vzhledem k odporu ortodoxních kruhů v čele s vrchním pražským rabinem Ezechielem Landauem⁵ odsouzena

1 Vzdělávání dívek probíhalo odděleně, zpravidla doma, kde je vyučovaly jejich matky.

2 V Čechách byla ješiva v Praze (*Academia Judaeorum*), v Kolíně (*Kallirova*) a v Tachově, na Moravě měla vysokou úroveň především ješiva v Mikulově (zvaná *Benetova* a známá řadou významných absolventů), další ješivot na Moravě byly v Boskovicích (*Kolinova*), Ivančicích, v Uherském Brodě, v Kroměříži, Prostějově, Holešově (zvaná *Šachova*), v Lipníku nad Bečvou či v Golčově Jeníkově. Většina z nich zanikla v průběhu 19. století, jako poslední byla v roce 1881 zrušena ješiva v Golčově Jeníkově. Řada židovských mladíků odcházela na studia rovněž na známé talmudické školy do zahraničí, do Vilna (*Vilnius*), Krakova, do Frankfurtu nad Mohanem atd. Viz <http://www.jewish-museum.cz/cz/czvice7.htm> (18. 8. 2014).

3 Johann Ignác Felbiger (* 6. leden 1724, Glogów – † 17. květen 1788, Bratislava), od roku 1760 opat augustiniánského kláštera v Zaháni, náležel spolu s pozdějším litoměřickým biskupem a proboštem vyšehradské kapituly Johannem Ferdinandem Kindermannem (* 27. září 1740, Království u Šluknova – † 25. květen 1801, Litoměřice) k hlavním organizátorům tereziánské školské reformy.

4 K otázce vzdělávání v monarchii se zřetelem ke středním vrstvám obyvatelstva (včetně kapitoly věnované období 1790–1848) srov. Gary B. COHEN, *Education and Middle-Class Society in Imperial Austria 1848–1918*, West Lafayette 1996.

5 Ezechiel Landau (*Yechezkel ben Jehuda Landau* * 8. listopad 1713, Opatów – † 29. duben 1793, Praha), v roce 1755 jmenován pražským rabinem, jímž byl až do své smrti.

k neúspěchu.⁶ Hlavní důvody jejich odmítavého postoje a především ostražitosti vůči opatřením ze strany státního aparátu, jež se týkala židovského obyvatelstva, spočívaly nepochybně v nedůvěře a v obavách, že s novým školským systémem se židovská mládež postupně vzdálí židovství, bude upozaděno studium talmudu apod. Výuka židovských dětí a mládeže tak i nadále probíhala výhradně ve vlastních školách či individuálně, prostřednictvím soukromých učitelů.

Židé a josefínské školské reformy

Zásadní obrat týkající se začlenění Židů do státem organizovaného systému vzdělávání nastal až v souvislosti s reformními kroky Josefa II., vedenými kromě jiného vědomím úzké souvislosti mezi vzdělaností obyvatel a rozkvětem státu. Jeho cíl v dané oblasti tak spočíval především v rozšíření vzdělání takovým způsobem, aby mohlo být v maximální míře využito k hospodářskému a společenskému rozvoji celé monarchie. Nedílnou součástí rozsáhlých administrativních zásahů tak představovalo vydávání četných dekretů, instrukcí i dalších opatření panovníka, jejichž součástí byla rovněž nařízení vztahující se speciálně ke školní výchově a vzdělávání židovského obyvatelstva. Zásadní zlom představovalo vydání tolerančního patentu 13. října 1781, a zvláště pak vydání dvorského dekretu 19. října téhož roku,⁷ na jehož základě došlo ke stanovení pravidel a zásad týkajících se všeobecně povinné školní docházky také pro děti z židovských rodin (viz nařízení z 15. prosince 1782).⁸ Ve snaze předejít nedodržování předpisu bylo 24. července 1784 vydáno nařízení, podle něhož hrozily těm rodinám, jejichž děti nechodily do německé, respektive německé židovské školy, citelné finanční postihy. K povinnostem učitelů náleželo vypracování soupisů židovských dětí školou povinných a tyto přehledy předávali odpovědným krajským úředníkům pověřeným vrchním dohledem.⁹

Základ josefínské školské reformy, stejně jako i dalších změn týkajících se židovského obyvatelstva, byl ryze pragmatický a plně korespondoval s hlavním cílem maximální integrace židovského obyvatelstva a jeho aktivního zapojení do procesu hospodářského vzestupu monarchie. Jeden z prvních kroků v této souvislosti představovalo zřizování sekulárních německých židovských škol v souladu s platnými předpisy podle vzoru škol normálních na základě dekretu z října 1781, a to v každé početnější židovské obci, kde se nacházela synagoga. Nově zřizované školy podléhaly státnímu dohledu.

6 Allgemeines Verwaltungsarchiv, Wien, Hofkanzlei – Dekrete, sign. IV.T.1., kart. 1519; Ruth KESTENBERG-GLADSTEIN, *Neuere Geschichte der Juden in den böhmischen Ländern*, Thübingen 1969, s. 41.

7 *Handbuch aller unter der Regierung des Kaisers Joseph des II. für die k. k. Erbländer ergangenen Verordnungen und Gesetze in einer sistematischen Verbindung, enthält die Verordnungen und Gesetze vom Jahre (dále jen Handbuch) 1780–1784*, Bd. I, Abt. 3, Wien 1785, s. 421–422; Ludwig SINGER, *Zur Geschichte der Toleranzpatente in den Sudetenländern*, Ročenka Společnosti pro dějiny židů v Československé republice V, Praha 1933, s. 258.

8 Národní archiv Praha (dále jen NA), Sběrka patentů, č. 2217.

9 *Handbuch 1780–1784*, Bd. VI, Abt. Wien 1786, s. 358.

Vrchní dohled nad nimi a nad dodržováním školní docházky spadal do kompetence krajského školního ředitelství, jehož zástupce se dvakrát ročně (v zimě a v létě) účastnil zkoušek židovských žáků. V praxi znamenalo zřízení škol v jednotlivých obcích, jichž se tato povinnost týkala, obstarání alespoň jedné místnosti, která měla sloužit jako školní třída. Při větším počtu dětí pak měly být k dispozici dvě třídy. Veškeré náklady nezbytné na zřízení těchto škol a jejich základní provoz pocházely z prostředků jednotlivých židovských obcí. Pokud jde o vlastní zajištění odpovídajícího průběhu výuky, měli představení příslušné obce, do jejíhož obvodu škola spadala, vybrat osoby ovládající dobře němčinu, s praktickými zkušenostmi z výuky čtení, psaní a počítání, neboť na nově zřízených školách tvořil hlavní náplň výuky především německý jazyk a jeho osvojení si slovem i písmem, dále matematika, z dalších předmětů zeměpis a etika.¹⁰ Židovští soukromí učitelé měli oprávnění k výuce hebrejštiny a náboženství, museli se však prokázat jak potvrzením o vykonaných zkouškách a znalostech hebrejštiny a religionistiky (za jehož vystavení zodpovídal rabín), tak vysvědčením o absolvování školního vzdělání na německé škole. Bez těchto dokladů nemohli nadále působit ani jako soukromí učitelé náboženství.

V lokalitách, kde nebylo možné zřídit školu daného typu, ať již z důvodu menšího počtu dětí (což nebylo v Čechách vzhledem k rozptýlenému židovskému osídlení nikterak výjimečné) nebo vzhledem k nedostatku finančních prostředků, z nichž by obec mohla hradit náklady na provoz školy a plat učiteli, měly být děti po dosažení šesti let věku posílány do škol křesťanských pod pokutou školního poplatku ve výši dvojnásobku, než byl stanoven pro děti z křesťanských rodin.¹¹

Hlavní problém týkající se posílání židovských dětí do běžných škol spočíval z pohledu především tradičních židovských kruhů (ale nejen jich) ve výuce náboženství, která představovala integrální součást vzdělávacího procesu a jako taková nemohla být zrušena. V této souvislosti došlo k přijetí některých praktických opatření, kdy hodiny náboženství byly v rámci pevného školního rozvrhu zařazeny na začátek či naopak na úplný závěr vyučování. Zároveň vyšlo ustanovení, dle něhož musely být obsah výuky i používané učebnice oproštěny jakéhokoli náboženského obsahu a nesměly se nikterak dotýkat náboženského cítění žáků. Učitelé působící na jednotlivých školách měli povinnost zdržovat se jakýchkoli náboženských výpadů, jež by v konečném důsledku mohly zavdat příčinu k přerušení školní docházky židovských dětí.

Uvedená opatření nepochybně usnadnila tradičním židovským kruhům přijmout účast ve školním reformním procesu. Jejich hlavní obavy se totiž netýkaly ani tolik vlastního obsahu výuky (pokud se tato omezovala na čtení, psaní a počítání), ale především

10 V roce 1786 byly starší předpisy doplněny nařízením, dle něhož Židé, kteří se chtěli věnovat učitelskému úřadu, museli absolvovat pražskou normální školu, prokázat způsobilost k výkonu učitelské profese. Pokud pocházeli z chudých poměrů, mohla jim být poskytnuta stejná podpora jako zájemcům o učitelské povolání z řad většinového křesťanského obyvatelstva. Guberniální nařízení z 20. a 30. prosince 1786: *Handbuch 1786*, Bd. X–XI, Wien 1786, s. 591.

11 Nařízení z 15. prosince 1782 (viz pozn. 8).

ztráty náboženské (židovské) identity, jak již bylo uvedeno výše. Jak si totiž jinak vysvětlit změnu v postojích židovských starších a vrchního rabína Ezechiela Landaua v roce 1776 a o pět let později, kdy byla v listopadu roku 1781 zahájena na pražské židovské radnici jednání o zřízení židovské pražské normální školy,¹² vedená Johannem Ferdinandem Kindermannem na straně jedné a Ezechielem Landauem na straně druhé.¹³ Rozhovory se týkaly především organizačních záležitostí, kdy židovská strana požadovala udělení některých výjimek z Všeobecného školního řádu (především v počtu vyučovacích hodin němčiny a ve zvýšení věkové hranice žáků na deset let).¹⁴

Na základě dvorského dekretu z listopadu 1782 obdržela škola slíbenou státní dotaci ve výši 3000 zlatých, které ovšem pocházely z židovských tax vybíraných za udělení státního souhlasu k uzavření sňatku (*Ehetaxen*). Povinnost zajistit veškeré další náklady nezbytné pro provoz školy, především pak platy učitelů, spadala plně do kompetence pražské obce.¹⁵ Ačkoli zahájení provozu první židovské normální školy 2. května 1782 bylo velkolepé a konalo se za účasti řady významných osobností z židovského i nežidovského prostředí,¹⁶ neodpovídala tomu, alespoň v počátcích, nikterak její návštěvnost. První rok po zahájení provozu (1783) chodilo do školy 347 chlapců, což představovalo jednu třetinu z celkového počtu školou povinných.¹⁷ Bezprostředně

12 K židovskému školství a jeho proměnám od osmdesátých let 18. století do roku 1848 srov. především Louise HECHT, *Die Prager deutsch-jüdische Schulanstalt 1782–1848*, in: Britta L. Behm – Uta Lohmann – Ingrid Lohmann (Hrsg.), *Jüdische Erziehung und aufklärerische Reformen. Analysen zum späten 18. und frühen 19. Jahrhundert*, Münster-New York-München-Berlin 2002, s. 213–252; TÁŽ, *Ein jüdischer Aufklärer in Böhmen. Der Pädagoge und Reformator Peter Beer (1758–1838)*, Köln-Weimar-Wien 2008 (dále jen *Ein jüdischer Aufklärer in Böhmen*); TÁŽ, „Um die Judenschaft in Böhmen... der bürgerlichen Bestimmung immer näher zu bringen.“ *Jüdische Schulen und Schulbücher in Böhmen*, in: Johannes Frimmel – Michael Wögerbauer, *Kommunikation und Information im 18. Jahrhundert. Das Beispiel der Habsburgermonarchie*, Wiesbaden 2009, s. 265–279.

13 NA, České gubernium – publicum (ČG – publ.), sign. 110/45, kart. 2096, protokol z 10. listopadu 1789 č. 35205/4547.

14 Tamtéž.

15 Do roku 1791 spadala škola pod dohled školní komise (Schulkommission), v letech 1791–1802 pod dohled studijního konsensu (Studienkonsens) a od roku 1805 pod vrchní dohled arcibiskupské konsistoře. Důsledkem byla pochopitelná nespokojenost a rozmrzelost vyplývající z disproporcí mezi finanční zátěží na straně jedné a nedostatkem autonomie na straně druhé.

16 L. HECHT, *Ein jüdischer Aufklärer in Böhmen*, s. 66.

17 Dekret dvorské kanceláře z 18. 1. 1782. Archiv hlavního města Prahy, Protokoly pražského magistrátu, kart. 2328; NA, České gubernium – všeobecná registratura 70/10; ČG – publ. 95/42, 97/12, 114, 294–301, 110/145, kart. 2096, 2097; 7333; 1098. Z učitelů působících na nově otevřené škole uvádím pro ilustraci alespoň Moisese Goldschmieda, jenž zde v letech 1782–1817 zajišťoval výuku psaní a kreslení, výuka jazykovědy a slohu byla v letech 1782–1814 v kompetenci Moiseše Wienera, výukou matematiky byl pověřen v letech 1782–1817 Simon Gunz, jeho žena Anna působila v letech 1784–1813 jako industriální učitelka na dívčí škole. Výukou mravouky byl pověřen jeden z předních zastánců školské reformy Peter Beer (1758–1839) a v letech 1782–1810 Philip Kollin, v roce 1812 byla do programu výuky náboženství zavedena učebnice libeňského rodáka Herze Homberga nazvaná Bne Zion (Synové Sionu), jejíž znalost museli prokazovat i žadatelé o udělení svatebního konsensu. Podrobně viz L. HECHT, *Ein jüdischer Aufklärer in Böhmen*, příloha, nestr.

v následujícím roce, v říjnu 1783, byla otevřena dívčí škola, kde se dle dostupných údajů účastnilo výuky 100 až 150 žáků.¹⁸

Po vzoru pražské školy otevřeli necelé dva týdny poté, 14. května 1782, normální židovskou školu i v Terstu (*Scuola Pia Normale sive Talmud Torá*). V Haliči pověřili zaváděním nového vzdělávacího systému žák berlínského učence Mosese Mendelssohna,¹⁹ Herze Homberga,²⁰ jenž získal zásadní pedagogické zkušenosti právě na nově založené škole v Terstu.²¹ Zatímco se však po předčasné smrti Josefa II. v některých částech monarchie josefínské normální školy rychle zavíraly, pražská škola fungovala v nezměněné podobě až do roku 1848, respektive 1850. Poté v souvislosti se zrušením vlastní správy Židovského Města a jeho přejmenováním na Josefov doznala škola určitých proměn nejen v názvu, nýbrž i pokud šlo o její charakter. Z někdejší německé židovské normální školy vznikla obecná městská škola, avšak se zachováním výuky židovského náboženství.²² Pokud jde o ostatní německé židovské školy v českých zemích, většinu z nich čekalo na zrušení konci 19. století. Nahradily je školy veřejné s oddělenou výukou náboženství.

Ruku v ruce s povolením studia Židům na vyšších školách včetně univerzit byl 15. prosince 1783 vydán dvorský dekret, upřesňující podmínky studia židovských chlapců na těchto typech vzdělávacích institucí, především však na gymnáziích.²³ Dekret obsahoval zevrubné instrukce týkající se křesťanských i židovských studentů s cílem zamezit, respektive v maximální možné míře předejít případným konfliktům, vyplývajícím ze společné školní docházky. Židovským chlapcům tak bylo například předepsáno nošení takového oděvu, jenž měl být prost jakýchkoli vnějších znaků, jež by je odlišovaly od ostatních studentů a které by mohly zavdávat příčinu k posměchu. Zároveň byl vydán striktní zákaz (cílený primárně na židovské studenty) provozování jakéhokoli obchodu ve škole, ať již vzájemně mezi sebou (to především) či

18 L. HECHT, *Ein jüdischer Aufklärer in Böhmen*, s. 74–75; Johann WANNICZEK, *Geschichte der prager Haupt-, Trivial- und Mädchenschule der Israeliten, deren Verfassung und merkwürdigen Vorfälle von ihrer Gründung bis auf gegenwärtige Zeiten*, Prag 1832.

19 Moses Mendelssohn (* 6. září 1729, Dessau – † 4. leden 1786, Berlín), učenec a filozof, průkopník židovského osvícenství (*haskala*), jehož stoupenci, zastánci osvicenských josefínských reforem v oblasti vzdělávání, propagovali kromě jiného školy sekulárního charakteru s němčinou a hebrejštinou jako vyučovacími jazyky.

20 Herz Homberg (* září 1749, Libeň – 24. srpen 1841, Praha), učenec, spisovatel, žák Mosese Mendelssohna, autor učebnice náboženství a morálky *Bne Zion* (viz pozn. 14). Nový školský systém spočíval ve vytvoření sítě jazykově německých židovských státních škol (náklady na provoz měly být hrazeny z židovských zdrojů), kde se měly děti prakticky osvojit němčinu slovem i písmem, dále se naučit základem počtů a dalším znalostem, které byly považovány za nezbytné pro loajálního poddaného. Kromě toho v Haliči bylo v souvislosti se změnami v oblasti školství a vzdělávání jedním z cílů panovníka vytvořit v duchu fyziokratické školy vrstvu židovských rolníků a přimět stávající nájemce a obchodníky, aby se věnovali svobodným povoláním. Tato představa však narážela na odpor nejen polských pozemkových vlastníků, ale i Židů, kteří preferovali zachování původního systému pronájmů.

21 L. HECHT, *Ein jüdischer Aufklärer in Böhmen*, s. 84.

22 L. HECHT, *Die Prager deutsch-jüdische Schulanstalt 1782–1848*, in: B. L. Behm – U. Lohmann – I. Lohmann (Hrsg.), *Jüdische Erziehung und aufklärerische Reformen*, s. 215.

23 *Handbuch 1780–1784*, Bd. I, Wien 1785, s. 502–504.

s ostatními studenty. Obdobně jako na německých židovských školách byl i na gymnáziích upraven začátek a konec výuky. S ohledem na to, že vyučování křesťanských studentů bylo pravidelně zahajováno a zakončováno společnou modlitbou, měli i zde židovští chlapci přicházet do školy o půl hodiny později a obdobně odcházet v poledne o půl hodiny dříve. Dohledem nad dodržováním veškerých ustanovení byli pověřeni jednotliví učitelé.

Židovští studenti na pražské univerzitě

Josefínské reformy v oblasti vzdělávání židovského obyvatelstva se týkaly nejen nejnižšího školství, ale zásadním způsobem zasáhly do oblasti vyšších stupňů škol – gymnaziálních a především univerzitních studií, kde byli Židé (zpočátku přinejmenším v rovině teoretické) zrovnoprávněni s většinovým křesťanským obyvatelstvem. Již v roce 1781 sděloval Josef II. v listu nejvyššímu českému a prvnímu rakouskému kancléři Jindřichovi Kajetánovi hraběti z Blümegen, že Židé mohou absolvovat veškerá univerzitní studia, tzn. filozofii, práva i lékařství a dosáhnout akademických hodností doktora medicíny (*medicinae doctor*) a práv (*doctor iuris civilis*).²⁴ Počínaje 12. lednem následujícího roku 1782 mohli být reálně přijímáni ke studiu medicíny a práv. Výjimku představovala (zcela pochopitelně) fakulta teologická, na právnické fakultě jim zůstalo zapovězeno studium kanonického práva a tím nabytí titulu doktora kanonického práva (*doctor iuris canonici*).²⁵

Významnou roli v souvislosti s otevřením univerzitních studií posluchačům z řad židovské populace hrála stejná možnost získání finanční podpory ve formě stipendií jako u studentů z řad většinového křesťanského obyvatelstva, a to počínaje rokem 1786.²⁶ Základ stipendijního fondu tvořily finanční prostředky vybrané od movitějších studentů, klíčem k rozdělení financí mezi potřebné posluchače byly nejen ohledy na sociální postavení žadatele, ale i jeho dobré studijní výsledky.

Nařízení vydávaná panovníkem především v souvislosti s otevřením studijních možností pro Židy, možnost ucházet se a získat stipendium apod. však nebyla prosta určitých omezujících opatření, která se týkala především studia na zahraničních univerzitách, akademiích či lyceích. Zatímco domácí univerzitní studia byla Židům přístupná prakticky bez omezení, u povolení studovat na zahraničních univerzitách byla situace zcela odlišná. Hlavní důvod představovala snaha zabránit jejich odchodu do zahraničí

24 Alfred Francis PŘIBRAM, *Urkunden und Akten zur Geschichte der Juden in Wien 1526–1847 (1849)*, 2 Bde., in: *Quellen und Forschungen zur Geschichte der Juden in Deutsch-Österreich VIII*, Wien und Leipzig 1918. Dne 23. 11. 1790 bylo na základě dvorského dekretu z 25. 10. 1790 vydáno nařízení apelačního soudu, že Židé jako *Doctores iuris civilis* mohou vykonávat profesi advokáta a zastupovat nejen židovské, ale i křesťanské obyvatele: NA, Cirkuláře a vyhlášky, inv. č. 1335, kart. 18.

25 *Handbuch 1780–1784*, Bd. IV, Wien 1785, s. 62–65.

26 Dvorský dekret z 20. 12. 1786 a guberniální nařízení z 30. 12. téhož roku. J. BLASEK, *Auszug aller im Königreiche Böhmen bestehenden Verordnungen und Gesetze nach Johann Roths*, Bd. V., Prag 1817.

a souvisejícímu nebezpečí odlivu ať již stávajících či především budoucích daňových poplatníků. Povolení k odchodu za hranice se tak mohla vydávat (a v praxi i vydávala) pouze ve zcela výjimečných případech a na základě žádosti adresované zemskému guberniu.²⁷ Avšak ani tato omezující nařízení nezabránila snaze celé řady mladých Židů o odchod na studia do ciziny, což se uskutečňovalo nejčastěji pod záminkou vyřizování obchodních záležitostí za hranicemi. Důsledkem a bezprostřední reakcí na tuto praxi bylo vydání guberniálního nařízení v červenci 1788, na jehož základě bylo studium v zahraničí zcela zakázáno.²⁸ To však nikterak neznamenalo, že by odchody na studia do zahraničí ustaly.

Až do osmdesátých let, respektive do konce 18. století byli židovští studenti zcela vyloučeni ze studia na katolických univerzitách. Kroky studentů nejen ze zemí habsburské monarchie, ale i z dalších oblastí, tak směřovaly především do italské Padovy, sídla jedné z nejstarších univerzit na světě, proslulé širokými akademickými svobodami, která byla první z italských univerzit umožňující studium lékařství zájemcům z řad Židů²⁹ (oproti starší univerzitě boloňské)³⁰. Na počátku 17. století přibýly k Padově nizozemské univerzity,³¹ na něž odcházeli studovat především sefardští Židé vyhnaní na konci 15. století ze Španělska a z Portugalska (mnozí z nich se usadili poté v Amsterdamu) a rovněž část studentů medicíny z německých oblastí (druhá část odcházela do již zmíněné Padovy). Obdobně jako v Nizozemí byli k židovským studentům tolerantní i univerzity belgické. Rovněž německé protestantské univerzity se židovské populaci otevřely na počátku první poloviny 17. a v širším měřítku zvláště na počátku 18. století (v roce 1652 v Heidelbergu, od roku 1675 v Duisburgu, o tři roky později ve Frankfurtu

27 Upraveno na základě nařízení z 18. 7. 1784 (Víděň) a 24. 7. 1784 (Praha), in: *Handbuch 1780–1784*, Bd. VI–VII, Wien 1786, s. 358.

28 Guberniální nařízení z 5. 7. 1788 a dvorský dekret z 18. a 24. 7. 1788, in: *Handbuch 1788*, Bd. XV, Wien 1789, s. 765–767. Johann BLASEK, *Auszug aller im Königreiche Böhmen bestehenden Verordnungen und Gesetze nach Johann Roths*, Bd. V., Prag 1817.

29 Edgardo MORPURGO (ed.), *Archivio Antico dell'Università degli Studi di Padova, 274. La famiglia Morpurgo di Gradisca sull'Isonzo, 1585–1885*, Padova 1909, s. 53. Právě studium medicíny na univerzitách na území papežského (Patrimonium Sancti Petri) státu bylo jedinou výjimkou, kde mohli Židé studovat, a to pod podmínkou, že budou ošetřovat pouze Židy. Viz Thomas BRECHENMACHER, *Das Ende der doppelten Schutzherrschaft. Die heilige Stuhl und die Juden am Übergang zur Moderne (1775–1870)*, Stuttgart 2004, s. 235.

30 Zatímco před rokem 1619 získalo na univerzitě v Padově doktorát z filozofie či lékařství osmdesát Židů, do roku 1816 dalších 320, v matrice boloňské univerzity není zapsán ani jediný. Padova tak byla skutečným centrem židovských studií a rovněž mezi italskými univerzitami zaujímal zcela zvláštní postavení. Více viz Manfred KOMOROWSKI, *Bio-Bibliographisches Verzeichnis jüdischer Doktoren im 17. und 18. Jahrhundert*, München-London-New York-Paris 1991, s. 7.

31 Od roku 1624 přijímala židovské studenty univerzita v Leidenu (na níž získal 21. 10. 1647 akademickou hodnost Simeon Kohaut Lichtenfeld, pocházející z Prahy); v roce 1663 ji následovala univerzita v Utrechtu a počínaje rokem 1681 univerzita v Hardewijk. Viz M. KOMOROWSKI, *Bio-bibliographisches Verzeichnis*, s. 7, 33.

nad Odrou,³² z dalších univerzit přijímaly židovské studenty univerzity v Berlíně,³³ v Giesenu, v Göttingen, v Halle³⁴ a v Lipsku). Zvláštní postavení mezi protestantskými univerzitami zaujímal univerzita ve východopruském Královci, jejíž čelní představitelé velmi dlouho zastávali negativní postoj vůči přijímání židovských studentů. Ti se na ni mohli zapisovat až od roku 1731, do konce 18. století zde však bylo imatrikulováno již 75 posluchačů, což ji řadilo k univerzitám s nejvyšším zastoupením židovských studentů v této době (pro srovnání na univerzitě v Göttingen činil tento počet 41 studentů v průběhu let 1735–1800, v Lipsku bylo zapsáno během druhé poloviny 18. století, v letech 1752–1800, celkem 22 posluchačů).³⁵

Jak již bylo naznačeno, pražská univerzita se uchazečům o studium z řad židovského obyvatelstva otevřela na samém počátku osmdesátých let 18. století. První posluchači se zapsali na fakultu lékařskou, posléze i na právnickou. Obdobná situace panovala i na univerzitě vídeňské. Jakkoli se to může zvláštní, stanovení exaktních počtů židovských studentů zapsaných na jednotlivé fakulty pražské univerzity není do počátku padesátých let prakticky možné, a to i přesto, že již na jaře roku 1784 byl v protokolu lékařské fakulty zaznamenán požadavek panovníka týkající se povinnosti profesorů podávat pravidelně dvakrát ročně informace o počtu posluchačů a složených zkouškách.³⁶

32 Zdejší univerzita začala přijímat židovské studenty již v roce 1678, první promoce však proběhly až v roce 1721; do konce 18. století pak bylo imatrikulováno celkem 98 židovských posluchačů. Viz Monika RICHARZ, *Der Eintritt der Juden in die akademischen Berufe. Jüdische Studenten und Akademiker in Deutschland 1678–1848*, Tübingen 1974. Někdy na konci 18. století byl mezi nově promovány lékaři frankfurtské univerzity i Feibel Bonda, původem z Prahy, od roku 1779 usazený v polské Kaziměři (dnešní součást Krakova). Po otevření studia na Jagellonské univerzitě v Krakově i pro židovské studenty jej potvrdilo i tamní kolegium. Viz Archiwum narodowe Kraków, AM Kraków, Acta judaica, sign. Jud. Cas. 4 (stará sign. III/11–4), pag. 72. Mezi promovány lékaři jej uvádí v červenci 1775 (Philip Meschulem Bondy) i M. Komorowski spolu s dalšími absolventy pocházejícími z Prahy (Jacob Salomon Liebeschütz, 6. 11. 1773) či z dalších míst v Čechách (Moses Böhm z Lipna, 15. 10. 1745; Abraham Wolf z Benešova, 17. 8. 1761; Eli Pinkas z Kolína, prosinec 1770), M. KOMOROWSKI, *Bio-bibliographisches Verzeichnis*, s. 47, 53, 59.

33 Na zdejší lékařské fakultě bylo v letech 1738–1798 imatrikulováno 114 židovských studentů, což byla 3 % všech posluchačů. Artur EISENBACH, *Emacypacja Żydów na ziemiach polskich 1785–1870 na tle europejskim*, Warszawa 1988, s. 49–50.

34 Podle počtu zdejších absolventů medicíny v letech 1738–1792 náležela univerzita v Halle mezi židovskými studenty pocházejícími z Čech k nejoblíbenějším. Mezi promovujícími je zaznamenáno celkem jedenáct posluchačů (Salomon Joachim Bondy-Eger, 25. 8. 1738; Abraham Kisch, 25. 6. 1749; Jakob Hirschberg, 13. 7. 1751; Jonas Mischel Jeiteles, 1. 10. 1755; Joachim Salomon Koreff, 16. 3. 1758; Johannes Ignatius Wolff, 1. 6. 1767; Lazarus Salomon Koreff, 18. 9. 1769; David Jakob Kisch, 22. 7. 1771; Salomon Benjamin Fröschel, 9. 1. 1772; Michael Wolff Fleckel, 4. 8. 1772; Joachim Hirsch, 9. 7. 1776), M. KOMOROWSKI, *Bio-bibliographisches Verzeichnis*, s. 44–45, 48–51, 56–58, 60.

35 *Tamtéž*, s. 8.

36 Ivana ČORNEJOVÁ, *Dějiny Univerzity Karlovy, II*, 1622–1802, Praha 1996, s. 172. Uvedený požadavek nebyl ze strany pražských profesorů (na rozdíl od profesorů vídeňské univerzity) prakticky dodržován. Paul SHORE, *Jewish students at the Prague University, 1782–1822*, Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensis 1993–1994, Tom. XXXIII.–XXXIV., Fasc. 1–2, s. 102.

Jimi prováděná evidence však situaci nikterak nezměnila, a to ani v souvislosti s nařízením z 29. srpna 1786. Dle něho měli být Židé studující na univerzitách zapisováni stejně jako posluchači z řad většinového křesťanského obyvatelstva do univerzitních katalogů, na jejichž základě měla být zajištěna podrobná evidence všech studentů. Až do poloviny 19. století nejsou v katalogích uváděny informace týkající se náboženského vyznání, takže identifikace židovských posluchačů je do této doby v omezené míře možná prakticky pouze na základě jmen.³⁷ Přesto však katalogy představují základní a zcela zásadní evidenční pramen nejen pro sledování pohybu studentů na univerzitách v rámci celé monarchie, ale podávají přehled o jejich sociálním původu, průběhu studia apod. Jejich význam navíc podtrhuje nedostatek či naprostá absence dalších písemných pramenů nezbytných pro výzkum nejen židovských studentů na pražské univerzitě a polytechnice. V této souvislosti se jedná zejména o matriky pražské univerzity,³⁸ které by pro sledování dané problematiky představovaly ideální pramen. Žel, patrně již zcela nenávratně, bylo 40 rukopisů odvezeno nacisty na sklonku druhé světové války neznámo kam. Pokud jde o jednotlivé fakulty, k dispozici jsou konkrétně pouze matriky lékařské fakulty z let 1657–1775³⁹ a 1784–1873⁴⁰. Totéž platí i pro pražskou polytechniku, respektive německou techniku,⁴¹ z jejichž archivních fondů se po roce 1945 dochovala pouze torza (z katalogů posluchačů je k dispozici pouze 56 svazků z let 1895–1945).

Nejstarší katalogy pražské univerzity byly vedeny již od roku 1752, respektive 1754,⁴² kdy byla v souvislosti se zavedením státního dozoru na fakultách zřízena instituce studijních ředitelů (direktorů). Tito ředitelé, kteří mimo jiné předsedali všem zkouškám, uvedené katalogy také zpravidla vedli. Existovaly však i výjimky, kdy do katalogů zapisovali požadované údaje přímo profesori jednotlivých fakult. Posluchači

37 P. SHORE, *Jewish students*, s. 103.

38 Univerzita, nesoucí od roku 1654 název Karlo-Ferdinandova (do roku 1918), se zákonem ze dne 28. 2. 1882, č. 24 ř. z. rozdělila na českou a německou (Česká univerzita Karlo-Ferdinandova a Německá univerzita Karlo-Ferdinandova), což se přirozeně odrazilo i na struktuře studentů zapisovaných na obě části univerzity. Více viz Jiří PEŠEK, *Jüdische Studenten an den Prager Universitäten 1882–1939*, in: Marek Nekuda – Ingrid Fleischmann – Albrecht Greule, Franz Kafka im sprachnationalen Kontext seiner Zeit. Sprache und nationale Identität in öffentlichen Institutionen der böhmischen Länder, Köln-Weimar-Wien 2007, s. 213–227.

39 Josef TRÍŠKA, *Disertace pražské univerzity 16.–18. století*, Praha 1977; Karel KUČERA – Miroslav TRUC (edd.), *Matricula Facultatis medicae Universitatis Pragensis 1657–1775*, Praha 1968.

40 Archiv Univerzity Karlovy, sign. M 64.

41 Nejstarší civilní vysoká škola technického zaměření na světě zahájila činnost jako Stavovská inženýrská škola v lednu 1718, v roce 1787 byla dekretem Josefa II. spojena s pražskou univerzitou. Zásluhou Františka Josefa Gerstnera se škola přeměnila s účinností od 11. 11. 1803 na polytechnický ústav, jenž zůstával i nadále až do září 1815 součástí univerzity. Statut vysoké školy získala polytechnika v roce 1863. Výnosem ministerstva kultu a vyučování č. 3331 z 29. 4. 1869 byla rozdělena na dva polytechnické ústavy, český a německý.

42 Nejprve tak bylo učiněno na fakultě filozofické a teologické – dekret z 21. 6. 1752, v roce 1754 i na fakultě právnické a lékařské. Viz Karel KUČERA – Miroslav TRUC, *Archiv University Karlovy. Průvodce po archivních fondech*, Praha 1961, s. 62.

byli do katalogů zapisováni podle studijních ročníků. Záznamy obsahují jejich základní osobní údaje, tzn. jméno a příjmení, popřípadě národnost nebo místo narození a výsledky semestrálních zkoušek označovaných jako zkouška jarní a podzimní.⁴³ Nejstarší katalogy se vedly na volných listech, bez předtištěných rubrik, jejich jazykem je latina. Od osmdesátých let 18. století jsou katalogy vázány do měkkých desek, jednotlivé rubriky jsou již na předtištěných formulářích, vedle latiny se objevuje němčina, po roce 1800 výhradní jazyk katalogů.

K zásadní proměně ve způsobu vedení katalogů došlo na základě zákona o úpravě organizace univerzit z roku 1848⁴⁴ a dále na základě všeobecného studijního řádu z roku 1850.⁴⁵ Ten upravovaly velmi zevrubné předpisy, díky nimž máme od poloviny 19. století k dispozici nesrovnatelně podrobnější informace o jednotlivých zapsaných studentech – jméno a příjmení posluchače, jeho věk, náboženské vyznání, bydliště, místo narození, dále jméno, povolání a bydliště otce, v případě, že již nežil, tak je zaznamenáno jméno poručníka spolu s údaji týkajícími se jeho povolání a bydliště. Pokud jde o informace vážící se bezprostředně ke studiu, byly v katalogích zaznamenány všechny ohlášené přednášky včetně týdenní hodinové dotace spolu se jmény přednášejících, dále informace týkající se udělení stipendia a jeho výše či příspěvků z nadací a konečně údaje týkající se případného osvobození od studijních poplatků. Jednotlivé katalogy se vedly dle semestrů (zimní, letní), byly vázány do tvrdých desek, jazykem zápisů zůstává němčina.

Ve starších katalogích, tzn. z období před koncem 18. století, postrádáme až na výjimky údaje týkající se náboženského vyznání, v následujících katalogích, od sklonku 18. století do padesátých let století následujícího, jsou tyto informace zaznamenávány nedůsledně. Židovské studenty, jichž ostatně figuruje až do poloviny 19. století v katalogích pouze velmi omezený počet, lze identifikovat jen velice obtížně či vůbec ne. Na stejný problém narážíme ostatně i ve zmíněné matrice lékařské fakulty z let 1784–1873.⁴⁶

Dalším omezujícím faktorem, a to nejen pokud jde o židovské studenty, ale i o posluchače jednotlivých fakult obecně, je, že z katalogů nemůžeme jednoduše vyčíst, zda konkrétní zapsaný student svá studia úspěšně zakončil či nikoli. Absence

43 *Tamtéž*, s. 62, 144; Blanka ZILYNSKÁ, *Katalogy posluchačů pražské univerzity 1752–1882* (1892). Inventární seznam, Praha 1984, s. 47.

44 Zákon o úpravě organizace univerzit z 30. 9. 1848 (č. 401 říšského zákona). Ještě předtím, na jaře téhož roku (31. 3.), byl na základě ministerského výnosu umožněn židovským profesorům a docentům vstup za katedry rakouských univerzit. V následujících letech pak hráli zvláště v některých oborech zcela zásadní roli. Viz recenze Jiřího PEŠKA in *Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensis, Příspěvky k dějinám Univerzity Karlovy* 48, č. 1, 2008, s. 133–139 na práci Roberta W. ROSNERA, *Chemie in Österreich 1740–1914. Lehre – Forschung – Industrie*, Wien-Köln-Weimar 2004. V recenzi je uvedena další literatura k danému tématu.

45 Všeobecný studijní řád z 1. 1. 1850 (č. 370 říšského zákona).

46 Od roku 1788, kdy se uskutečnila promoce prvního židovského studenta medicíny, do roku 1809 je v matrice poznamenán pouze u šesti absolventů jejich židovský původ, v následujících letech tyto informace zcela chybí, uváděny jsou pouze tehdy, jestliže byl absolvent konvertita.

matrik (až na výše uvedené výjimky týkající se lékařské fakulty) je tak v této souvislosti zcela klíčová.⁴⁷

Pro sledování otázek souvisejících s dosaženou úrovní vzdělání židovského obyvatelstva pro období před rokem 1850 lze do určité míry využít pramenů nepřímých, především soupisů pražského a venkovského židovského obyvatelstva, které byly vyhotovovány v průběhu 18. století a na počátku 19. století (1723–1811).⁴⁸ Zde jsme však omezení jejich výpovědní hodnotou ještě mnohem více, nežli je tomu u univerzitních katalogů. U konskribovaných studentů není uvedeno, jaký typ školy kdo z nich navštěvoval – zda se jednalo o studenta vyšší židovské školy (ješivy) nebo o studenta gymnázia, lycea či zda šlo o posluchače univerzitních studií.⁴⁹ To, zda mezi konskribovanými byly i osoby s univerzitním vzděláním, se dovídáme ze soupisů pouze tehdy, pokud šlo již o absolventa konkrétního studia, kdy v rubrice pro záznamy týkající se způsobu obživy je u konskribovaného exaktně uvedena informace o lékařské či právnické profesi, přičemž až do konce 18. století se až na výjimky jednalo o absolventy univerzity v italské Padově či německých protestantských univerzit, jak bylo ostatně výše uvedeno.

Ponecháme-li stranou nejstarší konskripce pražských i venkovských Židů z první poloviny 18. století, tak prvním pramenem tohoto typu, v němž by teoreticky mohli být zaznamenáni posluchači pražské univerzity, je soupis z roku 1783.⁵⁰ Vznikl dva roky poté, kdy Josef II. umožnil Židům přístup k univerzitnímu vzdělání.⁵¹ Mezi konskribovanými však nejenže nefiguruje žádný lékař či právník, ale ani jeden student, což může být dáno do jisté míry strukturou soupisu, který uvádí pouze familianty, informace o dalších rodinných příslušnících jsou pouze sporadické. Ale ani další soupis venkovských židovských rodin z roku 1793 neposkytuje příliš příznivý výsledek – uvedeno je pouze patnáct studentů, s největší pravděpodobností však nikoli posluchačů univerzity, ale patrně studentů ješivy či jiné vzdělávací instituce neuniverzitního typu. Stejně jako v soupisu z roku 1783 není ani v následující konskripci venkovských Židů z roku 1793 zaznamenána žádná osoba s dokončeným juristickým či medicínským vzděláním.

47 Uvedené informace lze získat pouze na základě sledování detailního průběhu studia posluchačů dle katalogů, jejich zápisu do jednotlivých ročníků, skládání dílčích zkoušek až po závěrečné státní zkoušky, což je možné pouze v jednotlivých případech. Vzhledem k časovému rozsahu katalogů a množství studentů je výzkum bez zpracování údajů formou databáze prakticky nereálný.

48 Nejstarší soupisy týkající se venkovského židovského obyvatelstva se vyhotovovaly v letech 1723–1724, poté následovaly konskripce z let 1733, 1783, 1786, 1793, 1799 a 1811, pro pražské Židy byly zpracovány v roce 1729 a poté v letech 1792 a 1794. NA, Soupisy Židů (HBS), kart. 9–36.

49 Údaje týkající se studia jsou u konskribovaných osob zaznamenány v rubrice přinášející údaje o způsobu obživy, kdy je zpravidla uvedeno, že se jedná o studenta, případně je připojen údaj týkající se místa jeho stávajícího pobytu. Ani z údajů o místě pobytu nelze odvodit studijní zaměření konskribovaného. Řada studentů mohla pobývat v zahraničí pouze krátkodobě, v souvislosti s vyřizováním obchodních záležitostí (vzhledem k limitovaným možnostem získání povolení k vycestování).

50 Soupis byl vyhotoven pro celé Čechy s výjimkou Prahy, dochoval se pro všechny tehdejší české kraje kromě kraje Loketského v severozápadní oblasti Čech.

51 Studium na vídeňské univerzitě, konkrétně medicíny a práv, bylo Židům otevřeno obdobně jako v Praze od roku 1782.

Naproti tomu soupisy pražských Židů jsou po této stránce nepoměrně bohatší. Pokud jde o studenty, v konskripci z roku 1792 jich je uvedeno pět (včetně jednoho studujícího v bavorském Bamberku), v soupisu z roku 1794 již 54 (z nichž tři pobývali v době zpracovávání konskripcce ve Vídni, dva v Brně a po jednom je uvedeno jako místo pobytu Londýn, Prusko – bez bližšího určení, Uhry a Sasko – rovněž bez bližší specifikace). Rozdíl v počtech uváděných oběma soupisy, jež od sebe dělí pouhé dva roky, je dán opět jejich strukturou, obdobně jako u soupisů z let 1783 a 1793 – zatímco soupis z roku 1792 zachycuje pouze familianty, mladší soupis z roku 1794 přináší údaje o celých rodinách.

Pokud jde o pražské soupisy, jsme zároveň již konkrétněji informováni o oborech, jež stály v centru zájmu univerzitních studií židovské populace. Tradičně vysoko se vždy oceňovaly rozsáhlé teoretické znalosti a praktické dovednosti židovských lékařů. Lékaři se vzdělávali především na včhlasných italských univerzitách (především v již zmíněné Padově) a na univerzitách německých.⁵² Teprve počínaje rokem 1781 se zájemcům z řad židovského obyvatelstva otevřely možnosti studia i na pražské lékařské fakultě. Prvním židovským absolventem pražské lékařské fakulty se stal Beer Joss, zapsaný na univerzitu v roce 1784 a promovaný dle matriky lékařské fakulty 23. ledna 1788.⁵³ S jeho jménem se setkáváme i v obou pražských soupisech.⁵⁴ Spolu s ním jsou v soupisu z roku 1792 podchyceni ještě dva již výše jmenovaní lékaři, absolventi zahraničních univerzit, konkrétně univerzity v Halle,⁵⁵ Abraham Kisch (*Arzneidoktor*) a významný lékař pražského ghetta Jonas Jeiteles (*Medicinae Doctor*).⁵⁶ Všechny tři jmenované eviduje i mladší pražský soupis z roku 1794. Co se týká studentů lékařské fakulty, je v každém z obou soupisů zaznamenán pouze jeden. Zaměření ostatních čtyř zapsaných studentů není blíže specifikováno. Pokud jde o uváděné studenty, analogicky k soupisům starším, podchycujícím venkovské židovské obyvatelstvo v letech 1783 a 1793, lze se i v případě pražských konskripcí domnívat, že se většinou nejednalo o posluchače univerzitních studií. Konkrétní či upřesňující informace

52 K dějinám studia medicíny více Quido KISCH, *Die Prager Universität und die Juden. (Mit Beiträgen zur Geschichte des Medizinstudiums)*, Ročenka společnosti pro dějiny židů v Československé republice VI, 1934, s. 1–144.

53 Archiv Univerzity Karlovy, Matrika lékařské fakulty 1784–1873, sign. M 64, pag. 8. Viz též *Dějiny Univerzity Karlovy, II*, Praha 1996, s. 172.

54 V soupisu z roku 1792 je uveden jako obyvatel Starého Města pražského (čp. 726), dle soupisu z roku 1794 se zároveň věnoval i finančním obchodům. Ivana EBELOVÁ, *Soupisy židovských rodin v Čechách z roku 1793, VI./1, Praha 1792, Praha 1794*, Praha 2006, s. 74, 77, 301; Q. KISCH, *Die Prager Universität*, s. 55.

55 Viz pozn. 33.

56 Syn lékárníka, narozen 1735 v Praze, zemřel roku 1806. Svou profesní dráhu zahájil v roce 1752 na univerzitě v Lipsku studiem medicíny, promoval roku 1755 v Halle, o rok později (1756) byl přijat na pražskou lékařskou fakultu jako praktik. Roku 1763 povýšil na nemocničního lékaře a v roce 1777 se stal předsedou lékařského gremia v Praze, viz Salomon WINIGER, *Große jüdische National-Biographie mit nahezu 13 000 Lebensbeschreibungen namhafter jüdischer Männer und Frauen aller Zeiten und Länder*, Bd. 3, Czernowitz 1928, s. 288.

k jednotlivým jménům, vyskytujícím se v soupisech, by teoreticky bylo možno získat dohledáním v univerzitních katalozích. To je však z praktického hlediska při celkovém počtu zapsaných posluchačů nejen krajně obtížné, ale z hlediska výpovědní hodnoty i nerentabilní.

Vedle studia lékařství představovalo druhou hlavní oblast zájmu studium práv. Přestože bylo Židům umožněno jejich studium (s výjimkou práva kanonického) již v roce 1781, praktická realizace byla nepoměrně složitější a problematičtější, jak ostatně dokládá příklad Raphaela Joela z Vídně, zetě výše zmíněného pražského lékaře Abrahama Kische.⁵⁷ Po úspěšném složení všech zkoušek měl být v listopadu 1790 promován doktorem práv (*Doctor juris civilis*). Proti jeho promoci se však zvedla obrovská vlna nevole, odporu a zásadního nesouhlasu ze strany mnoha pražských právníků a advokátů, k nimž se neprodleně přidal i pražský arcibiskup z pozice kancléře univerzity, jež zapříčinila odklad promoce. Ta se uskutečnila teprve na přímý zásah zemského gubernia s měsíčním zpožděním, kdy se Raphael Joel stal prvním židovským advokátem, promováným absolventem pražské univerzity. Nedlouho po něm došlo k promoci dalšího absolventa pražské právnické fakulty, později působícího v pozici zemského advokáta, Wolfa Eidlitze.⁵⁸

Podíváme-li se (obdobně jako u lékařů) na údaje zaznamenané v konskripcích pražských Židů, tak v soupisu z roku 1792 je evidováno třináct právníků (*Jurist*) a tři přísežní právníci (*geschworener Jurist*). V konskripci z roku 1794 je pouze sedm právníků, z nichž u jednoho je jako místo stávajícího působiště uvedena Vídeň, další dva působili ve funkci vrchních juristů (*Oberjurist*).

Vraťme se však od soupisů židovského obyvatelstva zpět ke katalogům fakult univerzity. Jak již bylo uvedeno, výpovědní hodnota tohoto pramene se zásadním způsobem zvýšila v souvislosti se správnými reformami vysokých škol, respektive univerzit v polovině 19. století. Kromě základních údajů, jako je jméno, věk a bydliště zapsaného posluchače, jsou v katalozích uváděny další rozšiřující informace. Ty se týkaly jednak sociálního původu a s tím souvisejícího finančního zázemí posluchače, o čemž do určité míry vypovídají údaje k výši poskytované finanční podpory (ať již ve formě stipendia či v rámci nadačních příspěvků), jednak vlastního průběhu studia, tzn. záznamy o skládaných atestacích. V samostatných knihách pro zimní a letní semestr byli nejprve zapisováni řádní posluchači, následovaly záznamy týkající se posluchačů mimořádného studia, na konec se řadily záznamy těch studentů, kteří byli současně posluchači jiných fakult. Uvedené katalogy tvoří jednotnou souvislou řadu až do rozdělení stávající

57 *Tamtéž*, s. 318. Q. KISCH, *Die Prager Universität*, s. 55.

58 *Tamtéž*, s. 58. Q. KISCH, *Die Prager Universität*, s. 59. Dle soupisu z roku 1794 se vedle advokacie věnoval peněžním obchodům. Srov. I. EBELOVÁ, *Soupis židovských rodin v Čechách z roku 1793, VI./1, Praha 1792, Praha 1794*, Praha 2006, s. 222. Krátce po promoci obou jmenovaných byl 11. 1. 1791 vydán dvorský dekret, upravující znění přísahy židovských advokátů. Ta měla vycházet z předpisů pro křesťanské advokáty (zde se jednalo o obecnou přísahu pro všechny soudní úřady) s přihlédnutím ke specifickým náboženství židovského.

Karlo-Ferdinandovy univerzity na základě zákona z 28. února 1882 na českou a německou. Poté pokračují plynule dvě řady katalogů vedených samostatně pro každou z těchto nově vzniknuvších sesterských univerzit.⁵⁹

Pro sledování studentů zapisovaných v katalozích jednotlivých fakult, respektive fakulty právnické a lékařské, byly z hlediska výpovědní hodnoty zvoleny jako nejoptimálnější pětileté intervaly, počínaje akademickým rokem 1850–1851. Jako poslední v rámci předmětného období byly do přehledu zahrnuty údaje bezprostředně předcházející rozdělení univerzity, z akademického roku 1880–1881, předznamenávajícího nástup zcela nové etapy v jejich dějinách.

Vzhledem k tomu, že v průběhu jednotlivých akademických roků jsou patrné, byť mírné, rozdíly v počtech zapsaných posluchačů v zimním a letním semestru (během něhož docházelo zpravidla k mírnému poklesu zapsaných posluchačů), byly sledovány údaje vždy pro oba semestry.

Z níže připojené tabulky pro výchozí akademický rok 1850–1851 je jednoznačně patrné, že nejvíce studentů se zapsalo na právnickou fakultu, následovala fakulta lékařská, nejmenší počet posluchačů se zapsal na fakultu filozofickou (viz tabulka níže).⁶⁰ Stejná situace (pokud jde o počty posluchačů zapisovaných na fakulty) přetrvávala i v následujícím sledovaném třicetiletém období.

Jeden ze stěžejních důvodů nízkého počtu řádných posluchačů filozofické fakulty představovala skutečnost, že od roku 1848 nebylo podmínkou zápisu ke studiu na lékařské či právnické fakultě absolvování filozofických studií. V akademickém roce 1850–1851 tak bylo v zimním semestru zapsáno na filozofickou fakultu pouze 66 posluchačů řádného studia (v letním semestru jejich počet poklesl na 59), přičemž pouze 7 z nich bylo židovského vyznání. Naproti tomu počet zapsaných studentů na lékařské fakultě činil v tomto roce téměř pětinasobek (319) a na právnické dokonce bezmála dvanásobek počtu posluchačů filozofie (766). Uvedený rozdíl zůstává výrazný i při započtení mimořádných studentů filozofie, jichž se v daném roce zapsalo dokonce více než-li do řádné formy studia, a to 71, z tohoto počtu bylo 28 Židů (tj. 39,44 %).

59 Ke statistickým přehledům týkajícím se počtů a původu posluchačů pražské univerzity, resp. univerzit po rozdělení srov. Jan HAVRÁNEK, *Dějiny Univerzity Karlovy, III, 1802–1918*, Praha 1997, s. 354–367. Pokud jde o studenty židovské, jsou uvedeny informace až z období od roku 1882. Výjimku představuje zimní semestr roku 1855/56, pro který je uvedeno 19 posluchačů izraelského náboženství zapsaných na lékařskou fakultu (autorka textu jich v příslušném katalogu zaznamenala 20).

60 Archiv Univerzity Karlovy, Hlavní katalog posluchačů (dále jen AUK, Hkp) právnické fakulty 1850–1851, kart. 51; AUK, Hkp lékařské fakulty 1850–1851, kart. 97; AUK, Hkp filozofické fakulty 1850–1851, kart. 151.

**Přehled počtu studentů zapsaných na filozofickou, lékařskou
a právnickou fakultu pražské univerzity v akademickém roce 1850/51:**

	<i>Filozofická fakulta</i>	<i>Lékařská fakulta</i>	<i>Právnická fakulta</i>
Zimní semestr	66 / 7 Židů = 10,61 % 71 / 28 Židů = 39,44 % (mimořádní posluchači)	319 / 46 Židů = 14,42 %	766 / 25 Židů = 3,26 %
Letní semestr	59 / 7 Židů = 11,86 % 71 / 28 Židů = 39,44 % (mimořádní posluchači)	298 / 48 Židů = 16,11 %	702 / 26 Židů = 3,7 %

Vzhledem k tomu, že největší část zájemců o studium směřovala na právnickou a lékařskou fakultu, je v následujícím textu věnována pozornost studentům těchto oborů. Pokud jde o obecné vývojové tendence, je na základě studia katalogů zřejmý jednoznačný postupný nárůst počtu židovských studentů na obou fakultách. To ostatně dokládají i následující tabulky, na nichž je znázorněn vývoj početní struktury židovských studentů zapsaných do řádného a mimořádného studia v letech 1850–1881 v poměru k počtu studentů z řad většinového křesťanského obyvatelstva. Pokud jde o posluchače, kteří byli současně zapsáni ke studiu na jiné fakultě, je jejich počet zcela zanedbatelný či dokonce nulový, takže prakticky bez jakéhokoli vlivu na sledování celkových vývojových tendencí.

Vývoj počtu studentů na právnické fakultě (včetně zapsaných do mimořádného studia) v letech 1850–1881 – zimní semestr (ZS); letní semestr (LS):

Právnická fakulta

Rok	Celkem	Židé	Mimo- řád.	Židé	Jiné fak.	Židé	%
1850–51 ZS	766	25	0	0	0	0	3,26
1850–51 LS	702	26	0	0	0	0	3,7
1855–56 ZS	448	20	61	0	1	1	4,46
1855–56 LS	444	17	32	0	1	0	3,8
1860–61 ZS	565	37	48	0	1	1	6,55

Rok	Celkem	Židé	Mimo- řád.	Židé	Jiné fak.	Židé	%
1860–61 LS	545	34	28	0	3	1	6,24
1865–66 ZS	490	43	47	1	0	0	8,78
1865–66 LS	483	40	31	0	0	0	8,28
1870–71 ZS	637	63	55	3	0	0	9,89
1870–71 LS	631	65	38	2	0	0	10,3
1875–76 ZS	794	108	62	6	0	0	13,6
1875–76 LS	785	110	29	0	0	0	14,01
1880–81 ZS	976	138	94	2	0	0	14,14
1880–81 LS	938	137	68	0	0	0	14,6

Z tabulky je patrný plynulý nárůst židovských posluchačů právnické fakulty z počátečních 3,26 % v zimním semestru akademického roku 1850/51 na téměř pětinásobek (14,6 %) v letním semestru akademického roku 1880/81.⁶¹ Obecně vysoký počet studujících na počátku padesátých let lze považovat za důsledek zklidnění společensko-politické atmosféry po bouřlivých událostech roku 1848.

Vývoj počtu studentů na lékařské fakultě (včetně zapsaných do mimořádného studia) v letech 1850–1881 – zimní semestr (ZS); letní semestr (LS):

Lékařská fakulta

Rok	Celkem	Židé	Mimo- řád.	Židé	Jiné fak.	Židé	%
1850–51 ZS	319	46	0	0	28 právníků; 37 filozofů; 13 farmaceutů	2; 2; 0	14,42
1850–51 LS	298	48	0	0	0	0	16,11
1855–56 ZS	163	49	51	1	4; 6; 44	0; 0; 0	30,06
1855–56 LS	165	51	37	0	8; 4; 41	0; 0; 0	30,91
1860–61 ZS	162	58	35	6	47 farmacie	0	35,8
1860–61 LS	165	60	15	0	0	0	36,36

61 AUK, Hkp právnické fakulty 1880–1881, kart. 80.

Rok	Celkem	Židé	Mimo- řád.	Židé	Jiné fak.	Židé	%
1865–66 ZS	311	54	25	3	0	0	17,36
1865–66 LS	304	48	16	2	0	0	15,79
1870–71 ZS	418	64	21	2	0	0	15,31
1870–71 LS	406	64	6	1	0	0	15,76
1875–76 ZS	289	46	35	4	0	0	15,92
1875–76 LS	269	46	19	3	0	0	17,1
1880–81 ZS	320	66	34	8	0	0	20,63
1880–81 LS	299	69	31	2	0	0	23,53

Obdobně jako na právnické fakultě tak i na fakultě lékařské lze sledovat postupný nárůst židovských studentů ve vymezeném období. V tomto případě je však jejich podíl na celkovém počtu posluchačů ještě mnohem výraznější – od 14,42 % v zimním semestru akademického roku 1850/51 na 23,53 % v letním semestru akademického roku 1880/81.⁶² Na první pohled nápadný je pak vysoký podíl židovských posluchačů v letech 1855/56⁶³ a 1860/61,⁶⁴ kdy v prvním případě činí zhruba 30 % všech zapsaných studentů, ve druhém dokonce více než 35 % (v zimním semestru), respektive více než 36 % (v letním semestru). Je zřejmé, že tento nárůst souvisí především s celkově nižším počtem zapsaných posluchačů v daných letech oproti období předcházejícímu i následujícímu. Proč však k tomuto poklesu došlo, není zřejmé, zvláště když na právnické fakultě se s obdobným jevem nesetkáváme. Odpověď na tuto otázku by snad mohly přinést další archivní prameny, byť vzhledem k jejich torzovitosti o tom lze mít jisté pochybnosti.

Výrazný nárůst podílu židovských studentů na pražské univerzitě od padesátých do konce sedmdesátých, respektive samého počátku osmdesátých let 18. století představuje přirozený důsledek společenských změn po bouřlivých událostech let 1848–1849, které pro židovské obyvatelstvo znamenaly počátek úplného zrovnoprávnění s obyvatelstvem křesťanským, zrušení všech přetrvávajících omezujících opatření.⁶⁵ Uvedené změny výrazně zasáhly i do vnitřního života univerzity, ovlivnily její další podobu a způsob výuky (kromě jiného bylo možno přednášet nejen německy, ale i v češtině). Především však se spolu s novými idejemi na jednotlivé fakulty dostali noví lidé – v souvislosti

62 AUK, Hkp lékařské fakulty 1880–1881, kart. 117.

63 AUK, Hkp lékařské fakulty 1855–1856, kart. 100.

64 AUK, Hkp lékařské fakulty 1860–1861, kart. 103.

65 K zrovnoprávnění židovského obyvatelstva více viz: František ROUBÍK, *Tři příspěvky k vývoji emancipace židů v Čechách*, Ročenka Společnosti pro dějiny židů v Československé republice 5, Praha 1933, s. 305–369.

s odstraněním překážek náboženského rázu mohli vůbec poprvé na univerzitě přednášet židovští profesori i jiné předměty než pouze hebrejštinu.

Nezanedbatelnou roli při sledování zapisovaných židovských studentů hraje jejich sociální status. Porovnáme-li jejich původ se sociální strukturou většinových křesťanských studentů, je na první pohled zřejmá diference. Zatímco zapsaní studenti křesťanští pocházeli dle katalogů ze všech vrstev od příslušníků nejvýznamnějších a nejmovitějších šlechtických rodů, přes syny držitelů rozsáhlého pozemkového vlastnictví, obchodníků, úředníků, až po syny z nesrovnatelně prostších poměrů – řemeslníků, dělníků či drobných rolníků. U židovských studentů se setkáváme s odlišnou situací. Zapsané studenty lze dle způsobu obživy jejich otců rozdělit do tří základních kategorií vycházejících z podstaty jednotlivých profesí, a to na výrobní obory (do této kategorie spadali továrníci, nájemci provozoven – především vinopalníci, koželuzi, drasláři a dále obecně řemeslníci), druhou kategorií představují obchodníci (v malém i velkém) a třetí a poslední kategorií tvoří zástupci nevýrobních oborů, kam náleželi finančníci, osoby působící v duchovní sféře, školství, v úřadech a ostatní zástupci vrstvy intelektuálů.⁶⁶

Mezi konskribovanými studenty zcela jednoznačně převažuje druhá kategorie, tedy studenti pocházející z rodin obchodníků (v jednotlivých záznamech však není exaktně uvedeno, o jaký typ obchodu se jednalo, ani to, zda byl otec či poručník drobným obchodníkem či velkoobchodníkem). To, jaká byla realita, lze do určité míry odvodit na základě používané terminologie, kdy je variantně používáno termínů obchodník, kupec, kramář. Druhou skupinu dle četnosti představují synové pocházející z rodin, kde výdělečná činnost otce odpovídá kategorii výrobních oborů. V první řadě šlo o syny z řemeslnických rodin (nejčastěji jsou uváděni řezníci a krejčí, ostatní řemesla se vyskytují v menším rozsahu – např. zlatníci, některá řemesla jsou uváděna zcela ojediněle). V rámci dané kategorie výrobních oborů poté následují nájemci provozoven (především vinopalen, koželuzen, ale i drasloven). S postupem času, směrem ke konci 19. století, se častěji objevují v údajích o zaměstnání továrníci. Poslední kategorie povolání, tzn. nevýrobních oborů, je reprezentována nejmenším počtem zástupců, přičemž nejčastěji jsou v rámci této skupiny uváděny osoby působící ve sféře duchovní (rabíni) a vzdělávací (učitelé). Nejmenší počet zástupců této skupiny zcela odpovídá dobovému početnímu zastoupení těchto profesí v rámci židovské populace.

66 Při zpracovávání přehledů sociální struktury studentů bylo z praktických důvodů vytvořeno sedm kategorií – 1. obchod v malém a velkém (tzn. společná skupina pro všechny obchodníky bez rozdílu rozsahu jejich obchodních aktivit), 2. nevýrobní obory (nájemci a vlastníci nemovitostí), 3. továrníci, 4. zástupci řemesel a živností, dále 5. skupina osob věnujících se náboženství, školství a dalším intelektuálním činnostem, předposlední 6. skupina zahrnuje osoby zaměstnané v oblasti zemědělství a do poslední skupiny 7. byli zařazeni studenti, u nichž nebylo zaměstnání otce uvedeno.

**Sociální struktura posluchačů právnické fakulty v letech 1850–1880/81
na základě profese otce:**

	Celkem	Obchod v malém a velkém	Nevýrobní obory (nájemci, vlastníci nemovitosti)	Továrníci	Řemesla a živnosti	Náboženství, školsství, intelektuálové	Zemědělství	Neurčeno
1850/51	25	14	2	1	2	6	0	0
1855/56	27	17	2	0	4	4	0	0
1860/61	37	24	1	2	4	6	0	0
1865/66	43	16	3	4	6	16	0	0
1870/71	63	42	1	2	1	15	0	0
1875/76	108	56	7	3	6	23	1	12
1880/81	138	69	11	6	4	20	2	26
Celkem	441	238	27	18	27	90	3	38

**Sociální struktura posluchačů lékařské fakulty v letech 1850–1880/81
na základě profese otce:**

	Celkem	Obchod v malém a velkém	Nevýrobní obory (nájemci, vlastníci nemovitosti)	Továrníci	Řemesla a živnosti	Náboženství, školsství, intelektuálové	Zemědělství	Neurčeno
1850/51	46	25	7	0	6	7	0	1
1855/56	49	25	0	0	8	11	1	4
1860/61	58	35	1	2	9	11	0	0
1865/66	48	26	1	0	4	16	1	0
1870/71	64	37	3	1	7	15	0	1
1875/76	46	24	0	0	4	8	1	9
1880/81	66	27	4	3	4	19	3	9
Celkem	377	199	16	6	42	87	5	22

Posledním okruhem, jemuž by měla být věnována alespoň stručná pozornost, je místo původu židovských studentů přicházejících na pražskou univerzitu. Není nikterak překvapivým zjištěním, že dle údajů o místě narození posluchačů zapsaných v katalogích jednotlivých fakult univerzity pocházela převážná většina studentů z Čech, přičemž jednotlivé oblasti, respektive místa s tradičním židovským osídlením byla více méně rovnoměrně zastoupena. V této souvislosti je tak zcela přirozené, že v poměru k celkovému počtu studentů pocházelo nejvíce zapsaných posluchačů z Prahy. Většina studentů zapisovaných do řádného studia pak byla dle dostupných informací absolventy gymnázií, jež absolvovali zpravidla v blízkosti místa svého původu.

Pokud jde o další oblasti, z nichž zapsaní studenti přicházeli na univerzitu, následovala Morava, dále Uhry (především z lokalit ležících na území dnešního Slovenska, ale nejen z nich) a Halič (směrem ke konci sledovaného období je patrný pozvolný nárůst počtu zapisovaných posluchačů z této oblasti). Výjimečně se mezi zapsanými setkáváme se studenty pocházejícími z Vídně či Německa, výjimku ve sledovaném období představují studenti ze Slezska a Chorvatska. Nízký počet studentů přicházejících na pražskou univerzitu ze zahraničí souvisí s poklesem jejího významu po polovině 18. století, kdy se počet zahraničních studentů snižuje, a rovněž studenti z českých zemí odcházejí za věhlasnými profesory do Vídně. Pokud se jedná o studenty přicházející ze zahraničí, šlo ve většině případů o posluchače přestupující z jiných škol univerzitního charakteru (včetně Vídně, byť ve velmi omezeném rozsahu), zvláště z filozofických fakult. Lze však nalézt výjimky, studenty přestupující ze škol technického zaměření. S přestupy z jiných fakult se ostatně setkáváme i v rámci pražské fakulty, kdy nejčastější „přestupní stanicí“ byla, obdobně jako u studentů přicházejících ze zahraničí, rovněž fakulta filozofická.

Oblasti původu židovských studentů – právnická fakulta

Celkem	Praha	Čechy	Morava	Halič	Uhry	Rakousy	Ostatní
441	87	297	34	6	11	5	1

Oblasti původu židovských studentů – lékařská fakulta

Celkem	Praha	Čechy	Morava	Halič	Uhry	Rakousy	Ostatní
377	39	286	24	8	14	4	2

Závěrem

Jak již bylo uvedeno v úvodu příspěvku, základním omezujícím faktorem pro sledování počtu absolventů jednotlivých fakult (nejen z řad židovských posluchačů) je absence matrik a torzovité dochování dalších pramenů, na jejichž základě by bylo možné doplnit chybějící údaje. Zásadním způsobem by uvedený nedostatek napomohlo vyřešit zpracování podrobné databáze posluchačů fakult univerzity, které by umožnilo nejen získat exaktnější údaje o průběhu studia jednotlivých zapsaných posluchačů, případně o jejich dalším profesním působení přímo na univerzitní půdě, ale získat přehled i o tom, do jaké míry bylo studium medicíny či práv tradiční v jednotlivých rodinách. V neposlední řadě by byla do budoucna možná (a nade všechnu pochybnost zajímavá) i poměrně exaktní komparace se situací na zahraničních fakultách. Zásadní je pak v souvislosti se sledováním otázek vzdělávání a studijního zaměření židovského obyvatelstva překročení hranice nad rok 1882 a rovněž zpracování analogického výzkumu pro pražskou polytechniku, opomenut by do budoucna neměl být ani vstup židovských profesorů za univerzitní katedry a jejich podíl na výuce v rámci jednotlivých oborů.⁶⁷

67 Jako inspirace může sloužit v tomto ohledu např. studie Jiřího PEŠKA – Niny LOHMANN, *Guido Goldschmiedt (1850–1915). Ein jüdischer Chemiker zwischen Wien und Prag*, in: Friedrich Edelmayer – Margarete Grandner – Jiří Pešek – Oliver Rathkolb (edd.), *Über die österreichische Geschichte hinaus. Festschrift f. Gernot Heiss zum 70. Geburtstag*, Münster 2012, s. 79–110. Jiřímu Peškovi patří mé poděkování za laskavé poskytnutí citovaného textu a některých informací k připravovaným publikacím z dané oblasti.

Jews and the Joseph's educational reforms. Jewish students at Prague University from eighties of the 18th century to division in 1882

IVANA EBELOVÁ

The early 1750s witnessed cardinal changes in the life of the Jewish population in the Czech lands. The unprecedented spectrum of reforms introduced by Joseph II brought a turning point both to the life of the Jewish community in general and to the Jewish inhabitants in particular, and it formed an integral part of a long-term process leading to the gradual social emancipation of Czech Jews, which was successfully completed in 1848.

The ruler rendered the reformation steps relating to the Jewish population on 13 May 1781 by the so-called Handbillet, whose introduction was motivated by the interest in a more considerable participation of Jews mainly in the spheres of economic growth and economic stabilization of the country. It would, however, be rather mistaken to assume that Joseph's reforms were guided by philanthropic incentives. On the contrary – there was a very clear and straightforward aim underlying the introduced changes: to turn the non-homogeneous monarchy into a state based on smoothly running bureaucratic foundations, with its administration departing from centralist principle. All reforms, whether it was directives in the fields of religion, economy, education or others, had to uncompromisingly subordinate to these efforts.

One of the areas where the Jewish population was the most affected by the Josephine reforms was education. Major betterments in this field, mainly grounded in an integrated, state-organized education system and in modernized elementary school education, were launched by Maria Theresa, with compulsory education ordained in 1775. The change in the system of educating Jews thus arrived only in connection with the reform measures of Joseph II whose Letter of Tolerance also imposed compulsory school education on the Jewish population. The patent issued for the Czechs in October 1781 decreed the establishment of a normal (secular) Jewish school, organized in accord with the regulations following the example of the German schools and subordinated to state surveillance.

The so-called Josephine reforms moreover gave the Jews equality with the Christians in the sphere of higher education. The court decree issued on 18 October 1781 was fundamental in this respect, as it allowed Jews to attend higher schools, graduate in philosophy, law and medicine, and receive the academic degrees of doctor of medicine (*medicinae doctor*) and doctor of law (*doctor iuris civilis*). The only exception was the Faculty of Theology where Jews, basically, remained outlaws.

In the 1786 Jews studying at universities could become part of the university catalogues in an equal manner as the university students originating from the majority, Christian population. The catalogues served to provide (and eventually have indeed been providing) detailed evidence of all students, and they thus constitute a basic and very substantial source of evidence for researching the flow of students through the universities across the Habsburg monarchy.

The earliest catalogues of Prague University originate from 1752, but the vast majority of the earlier catalogues, i.e. those issued prior to the end of the 18th century, lacks information about religion while the following catalogues, dating from the late 18th century to the 1850s, recorded these data inconsistently. It is therefore very difficult or even impossible to identify

Jewish students – who, for that matter, occur in the catalogues in very limited numbers to the mid–19th century.

Thus, in following the issues linked with the adjusted education level of the Jewish population prior to 1850, we can, to a certain extent, draw from indirect sources – mainly the registers of Prague and countryside Jewish population (between 1723 and 1811). However, here we are limited by the value of notice even more than in the case of the university catalogues.

To monitor the students recorded in the catalogues of the faculties, respective of Law and Medicine, and to satisfy the criterion of the highest value of notice, we selected five-year intervals beginning with the academic year 1850/51. The data immediately preceding the division of the university, i.e. from the academic year 1880/81, were the last included in our survey. It clearly shows that the most attractive in this respect was the Faculty of Law, followed by the Faculty of Medicine, while the Faculty of Arts occupied last position.

The considerable increase in the percentage of Jewish students active at Prague University between the 1850s and the late 1870s, respectively, the early 1880s can be perceived as a natural consequence of the 1848 and 1849 social changes when Jews, for the first time ever, factually – that is without the hitherto restrictions – became equal members of the local society. For that matter, the given changes also markedly affected the internal life of the university and influenced both its future standards and style of education (among other things, it was possible to lecture not only in German, but also in Czech). The main aspect, however, was that the newly arriving ideas attracted new people: in connection with the removed limitations of religious character, it was the first time in history that Jewish professors could lecture in more subjects than only Hebrew!

A factor playing a considerable role in following the enrolled Jewish students is their social status. If we compare their social background with the social structure of the majority Christian students, the difference between the two is apparent at first sight. The social portfolio of the enrolled Christians according to the catalogues seemed to encompass all social strata. It included the offspring of the most distinguished and wealthiest noble families, hereditary holders of vast agrarian properties, sons of industrialists, leading entrepreneurs, decision-makers and white-collar workers – as well as sons stemming from the incomparably more modest conditions of artisans, blue-collar workers, minor peasants and the like. The situation with the enrolled Jewish students was, on the other hand, quite different. They can be divided into three basic categories according to their father's profession, departing from the basic character of the individual professions. The first group were manufacturing professions (factory owners, renters of business premises – mainly distilleries, tanneries and potassium manufactures – and, eventually, artisans). The second group were traders (from small business owners to wholesalers), while the third category were representatives of non-manufacturing professions (financiers, people active in the sphere of religious administration, education and various administrative bodies and other intellectuals).

Let us finally take a swift look at a subject which certainly deserves at least brief attention: it is the places of origin of Jewish students arriving at Prague University. The catalogue records testify that most of them originated from Bohemia, more or less evenly from its individual regions, where there were places of traditionally Jewish settlement. It is, however, none too surprising that the highest ratio of the enrolled Jewish students from the total number of students naturally was from Prague. According to the available information, most students enrolling in regular studies graduated from grammar schools, usually situated close to their place of origin.

Other regions of origin of the enrolled students in the records first include Moravia, which is followed by Hungary (especially, but not only, the territory of, what is today, Slovakia), and Galicia (from where the number of students enrolling apparently increased towards the end of the followed period). In the followed period, there were also exceptions as first-formers from Vienna and Germany and very rare cases from Silesia and Croatia. Most students from abroad were moreover transferring from other schools of university character (for example, from Vienna) and especially from faculties of arts, but we can also rarely trace students transferring from technical schools. There were also very often transfers between faculties within Prague University itself, with the most frequent “stop-gap” being the Faculty of Arts.

STUDIE

Ohlas Rýnské krize v Rakouském císařství. Příspěvek ke studiu veřejného mínění v českých zemích doby předbřeznové

MIROSLAV ŠEDIVÝ

Pro českého čtenáře nebude rok 1840 pravděpodobně ničím významný. Je dokonce možné, že se mu v souvislosti s ním nevybaví žádná událost, přinejmenším ve vztahu k českým dějinám. Neznamená to ovšem, že by se v jeho průběhu nic neudálo, právě naopak. Opiová válka mezi Velkou Británií a Čínou, konflikt Britů v Afghánistánu a jejich krátký ozbrojený zásah vůči Království obojí Sicílie, nevydařené tažení Rusů vůči Chivě, pokračující boj Francouzů proti Abd-al Kádirovi v Alžírsku, sociální bouře dělníků a řemeslníků v pařížských ulicích, pokus Ludvíka Napoleona o puč, vynucená

MIROSLAV ŠEDIVÝ: The Reverberations of the Rhine Crisis in the Austrian Empire. A Contribution to the Study of Public Opinion in the Czech Lands in the Pre-March Period

This study aims to disprove a thesis about the exceptional impact of this Crisis upon the qualitative and quantitative transformation of German nationalism in this part of the German Confederation, using an analysis of the response of the population of the Cisleithanian part of the Austrian Empire on the Rhine Crisis of 1840. It simultaneously aims to throw doubts on the as yet black and white perception of Austria as “Europe’s China,” whose inhabitants were cut off from the events beyond their borders by an information barrier erected by state repression. Yet, as this study aims to prove, educated Austrians, in particular, were acutely interested in international events; they had sufficient access to relevant

rezignace královny-regentky Marie Kristýny ve Španělsku a mnoho dalších událostí poutalo pozornost současníků, obyvatele Rakouského císařství nevyjímaje.¹

Zdaleka nejživější zájem vyvolával válečný konflikt v Osmanské říši mezi sultánem a jeho egyptským místodržícím, který započal již v předchozím roce. Vzhledem ke geopolitickému významu této říše došlo k okamžité diplomatické intervenci všech pěti evropských velmocí, jež převzaly zodpovědnost za vyřešení této blízkovýchodní krize. Kvůli rozdílným postojům, kdy Francie podporovala egyptského pašu Muhammada Alího, zatímco zbylé čtyři velmoci stranily sultánovi Abdümeceidovi I., však mnohaměsíční jednání nevedla ke kýženému výsledku. Rakousko, Prusko, Rusko a Velká Británie nakonec ztratily trpělivost a 15. července 1840 podepsaly s Osmanskou říší v Londýně konvenci o společném postupu proti Muhammadu Alímu. Konvence dostala Francii do izolace. Král, jeho ministři i veřejnost se cítili chováním zbylých mocností dotčeni a začali vyhrožovat válkou, ovšem nikoliv na Nilu, nýbrž na Rýně, kde měla být pomstěna údajně raněná čest francouzského národa. Kvůli vzdálenému sporu dvou orientálních despotů tak hrozilo vypuknutí války v Evropě. Bouřková mračna se stahovala nejen nad zúčastněnými mocnostmi, ale také nad celým Německým spolkem, italskými státy, Švýcarskem, Belgií, Nizozemím, ba i Švédskem a Dánskem, neboť těm všem hrozilo zatažení do případného ozbrojeného konfliktu.²

Rýnská krize z druhé poloviny roku 1840 je všeobecně považována za jednu z nejvýznamnějších mezinárodně-politických událostí doby předbřeznové, současně představuje i důležitý mezník ve vývoji německého nacionalismu. Dle názoru mnoha historiků spojilo ohrožení Rýna Němce z celého Německého spolku včetně Rakouska bez ohledu na sociální či politickou příslušnost a posílilo jejich ochotu bránit svoji „posvátnou“ řeku, a tím i německou vlast proti Francii. Následkem této události měl německý nacionalismus získat masový a do jisté míry i agresivnější, pangermánský charakter.³

Problémem hodnocení Rýnské krize jako mocného impulsu ke kvantitativní i kvalitativní proměně německého nacionalismu je především skutečnost, že se neopírá o dostatečné množství věrohodných zdrojů. Několik málo fundovaných prací napsaných v posledních letech ji navíc úspěšně zpochybňuje.⁴ Rovněž tvrzení o ohlasu této krize v celém Německém spolkem, tedy včetně předlitavské části Rakouského císařství, stěží obstojí. Je symptomatické, že se fakticky zakládá na jednom jediném primárním prameni, jmenovitě na zprávě pruského vyslance ve Vídni, hraběte Mortimera von Maltzana, jenž na sklonku roku 1840 napsal: „Úzké spojení mezi Němci nabylo [v Ra-

and often highly reliable information and, in fact, no one prevented them from discussing these events in public. If the Rhine Crisis had a completely negligible impact upon the development of German Nationalism in Cisleithania, then, clearly, the main reasons for this state of affairs were to be found somewhere else than in the repressive apparatus of the Austrian Empire.

Key Words: The Rhine Crisis, 1840, the pre-March period, German nationalism, Austria, Cisleithania, the Czech Lands, public opinion, situation reports

kousku] na značné popularitě. Rozhořčené výkřiky proti francouzské chvástavosti se rozléhají stejně tak hlasitě na březích Dunaje jako těch Sprévy a Rýna. Nová národní píseň ‚Nebudou ho mít, [německý] Rýn‘, je zpívána ve Vídni stejně jako v celém Německu a, opakují, věřím, že mohu s jistotou říci, že proněmecké sympatie v Rakousku, dosud velmi slabé, v poslední době učinily značný pokrok, který jim nejspíše zajistí dlouhé trvání.“⁵ Z této zprávy pak čerpal rakouský historik Heinrich von Srbik, jehož práce byla v tomto směru zdrojem pro další badatele.⁶

Maltzanova zpráva není problematická jako zdroj informací o veřejném mínění v Rakousku pouze pro svoji ojedinělost, ale také pro charakter autora, jak bude vysvětleno v další části této studie. Ta se pokusí dokázat, že v Rakousku v průběhu Rýnské krize nedošlo k žádnému vzednutí německého nacionalismu, tedy politicko-liberálního hnutí usilujícího o konstituční národní německý stát, a že dokonce projevy umírněnějšího německého vlastenectví, které nutně nemuselo být spojeno s tak radikálním politickým požadavkem, byly nanejvýš zdrženlivé a téměř nepostřehnutelné. Odmítnutí tvrzení o důležitosti Rýnské krize pro vývoj německého nacionalismu v Rakousku není pouze cílem, ale také, a to především, prostředkem ke zdůraznění teze, že zdejší stav ve druhé polovině roku 1840 není možné vysvětlovat pouhou existencí cenzury, odporu kancléře Klemense Václava Nepomuka knížete Metternicha-Winneburga vůči německému národnímu hnutí či údajným nezájmem obyvatelstva o události v zahraničí. Spokojit se s podobnými argumenty by znamenalo dopustit se přinejmenším

1 Ohlas těchto událostí v Rakousku bude prokázán v další části textu.

2 K průběhu blízkovýchodní krize z let 1839–1841 včetně důsledků pro západní a střední Evropu ve druhé polovině roku 1840 viz Eugén GUICHEN, *La crise d'Orient de 1839 à 1841 et l'Europe*, Paris 1921; Adolf HASENCLEVER, *Die Orientalische Frage in den Jahren 1838–1841. Ursprung des Meerenvertrages vom 13. Juli 1841*, Leipzig 1914. Spor mezi egyptským místodržícím a sultánem je více akcentován v Letitia W. UFFORD, *The Pasha. How Mehemet Ali Defied the West, 1839–1841*, Jefferson, London 2007. K samotné Rýnské krizi byla dosud publikována pouze disertační práce Irmline VEIT-BRAUSE, *Die deutsch-französische Krise von 1840. Studien zur deutschen Einheitsbewegung*, Köln 1967.

3 K tomuto tradičnímu hodnocení v odborné literatuře za poslední čtvrtstoletí je možno uvést například díla Alexa GEISTHÖVEL, *Restauration und Vormärz 1815–1847*, München–Wien–Zürich 2008, s. 45–46; Anselm DOERING-MANTEUFFEL, *Die Deutsche Frage und das Europäische Staatensystem 1815–1871*, München 1993, s. 18; Heinrich LUTZ, *Zwischen Habsburg und Preußen. Deutschland 1815–1866*, Berlin 1998, s. 199–204; Theodor SCHIEDER, *Vom Deutschen Bund zum Deutschen Reich 1815–1871*, München 1999, s. 64; Heinrich August WINKLER, *Germany. The Long Road West, Volume I: 1789–1933*, Oxford 2006, s. 79.

4 James M. BROPHY, *The Rhine Crisis of 1840 and German Nationalism. Chauvinism, Skepticism, and Regional Reception*, *The Journal of Modern History* 85, 2013, č. 1, s. 1–35; Johannes HONSELL, *Bayern und die Rheinkrise von 1840*, diplomová práce, Ludwig-Maximilians-Universität, München 2002.

5 Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz v Berlíně (dále jen GStA PK), Hauptabteilung III (dále jen HA III), Ministerium des Auswärtigen I (dále jen Mda I), kart. 7360, Maltzan Fridrichu Vilémovi IV., Vídeň, 13. 12. 1840.

6 Heinrich von SRBIK, *Metternich. Der Staatsmann und der Mensch*, Bd. 2, München 1925, s. 78.

zavadějícího zjednodušení. Ve skutečnosti měli obyvatelé monarchie, alespoň ti vzdělanější, velký zájem o události za jejími hranicemi, jejich hlad po informacích byl do značné míry ukojen navzdory existující cenzuře a vládnoucí elity v roce 1840 sice nepřestávaly bránit šíření německého nacionalismu ve formě, v jaké byl definován výše, ale nebránily projevům vlastenectví, které postrádalo liberální či demokratický obsah. Rýnská krize a německý nacionalismus budou v rámci této studie sloužit jako sonda, jejímž prostřednictvím má být odhalena významná interakce mezi událostmi v zahraničí a veřejným míněním v českých zemích i dalších částech Předlitavska. Bude odmítnut stále velmi rozšířený a poněkud jednostranný odsudek Rakouského císařství doby předbřeznové jako „Činy Evropy“.

Ad fontes

Základní překážkou studia veřejného mínění je pochopitelně nalezení zdrojů relevantních informací. Úkol sám o sobě nesnadný i v prostředí konstitučních států první poloviny 19. století je v případě Rakouska o to komplikovanější, že zde byla svoboda slova značně omezena cenzurou. Nikoliv náhodou se zahraniční historikové při studiu německého národního hnutí soustředili především na oblast jihozápadního Německa, kde existence liberálnějších ústav dopřávala větší svobodu projevu, umožňující vznik mnoha užitečných písemných pramenů. Za všechny lze uvést noviny a záznamy parlamentních jednání. Pro habsburskou monarchii je však jejich informativní hodnota minimální.

Pro Rakousko s jeho represivním aparátem je v souvislosti s výzkumem reakce jeho obyvatel na Rýnskou krizi nezbytné v první řadě zjistit, jaké informace se k nim dostávaly, a to jak státem tolerovanými informačními kanály, tak i z pohledu oficiálních kruhů nelegální cestou. Teprve poté je možné přistoupit k samotnému výzkumu mínění veřejnosti o událostech v zahraničí, a tím i případného vzepětí nacionálních nálad. Celá analýza pak musí být postavena na studiu široké škály primárních pramenů, neboť stávající literatura je v tomto ohledu nedostatečná, jednak v rozsahu předkládaných informací, jednak v jejich přesnosti. Tento přístup *ad fontes* se v přibližně posledních dvaceti letech vyplatil zahraničním historikům zkoumajícím národně-politickou situaci v Německu. Právě s pomocí dosud nevyčerpaného pramenného materiálu se jim podařilo revidovat značné množství hluboce zažitých mýtů, což by při sebeurputnějším teoretizování s pomocí tehdy dostupné literatury nebylo možné.

Tradičním zdrojem informací při výzkumu veřejného mínění bývá tisk. Pro území Rakouska je to pramen nanejvýš problematický, neboť podléhal cenzuře. Informace o událostech za jeho hranicemi byly pod dohledem vídeňského kancléřství předávány obyvatelstvu v deníku *Rakouský pozorovatel* (*Österreichischer Beobachter*). Ty pak přejímaly, většinou ve zkrácené podobě, i regionální noviny, včetně například česky psaných *Pražských Nowin*. Všechny státem povolené noviny se jistě podílely na formování světonázoru některých obyvatel, o něm samotném nám však neřeknou nic, o jejich zájmu o dění v jiných částech světa pak nanejvýš nepřímě, jak ještě bude vysvětleno níže. Poněkud více informací může v tomto směru poskytnout zahraniční tisk, který byl

zpravován o dění v Rakousku vlastními korespondenty, což byl i případ augsburských novin *Allgemeine Zeitung*, které v roce 1840 měly v monarchii čtyři stálé dopisovatele.⁷ Kromě klasických zpráv v nich lze nalézt i analýzy poměrů v monarchii v příloze v rámci sekce *Wiener Briefe*.⁸ Je ale pravda, že ve srovnání s množstvím informací například o událostech ve Francii či Velké Británii byl prostor vyhrazený těm z Rakouska jen velmi omezený a nepravidelný.

Z tištěných primárních pramenů čeští historikové dosud hojně využívali i cestopisy a politické brožury, které byly vydávány za hranicemi monarchie především ve 40. letech. U cestopisů je však nezbytné mít vždy na zřeteli riziko povrchnosti soudů jejich autorů, kteří v dané zemi strávili poměrně méně času. V případě brožur může dojít ke stejnému zkusení z důvodu, že autor v monarchii již delší dobu nepobýval nebo byl ve svých soudech předpojatý. V tomto směru stačí za všechny jmenovat Karla Antona Postla alias Charlese Sealsfielda, který poměry v Rakousku kritizoval ve svém spisu *Rakousko jaké je z roku 1828*. Je zcela zřejmé, že k práci muže, jenž dlouho pobýval v exilu a horlivým kritikem předbřeznového Rakouska se stal až poté, co Metternich odmítl jeho nabídku, že bude placeným informátorem o britské politice a její údajné podpoře maďarské opozici, je nutné přistupovat nanejvýš obezřetně.⁹ Další slabinou podobného typu pramene je skutečnost, že při získávání informací o náladách obyvatelstva v souvislosti s určitou událostí se jedná o hledání pomyslné jehly v kupce sena.

To samozřejmě platí i pro kratší pamflety, opět převážně vydávané za hranicemi monarchie, deníky, paměti či osobní korespondenci lidí, kteří žili v Rakousku či ho krátkodobě navštívili. Jejich dopisy většinou nebyly nikdy publikovány, a proto je nutné je dohledat v osobních pozůstalostech. S jistou dávkou štěstí na ně lze „narazit“ v Rakouském státním archivu ve složce *Intercepte*, kde jsou uloženy písemnosti (nejen dopisy) zadržené a opsané státními úředníky. To je i případ dopisů francouzského občana Michela Chevaliera, jenž na podzim 1840 navštívil Čechy a svá pozorování se rozhodl zprostředkovat rodině a přátelům ve Francii. Jeho dopisy do jisté míry dokazují, že důležitost nemá pouze to, co je v pramenech obsaženo, ale také to, co v nich chybí. V souvislosti s Rýnskou krizí se v Chevalierových dopisech nevyskytuje jakákoliv zmínka o projevu protifrancouzských či nacionálních nálad. Absence je dosti nápadná, neboť tento vzdělaný Francouz byl jinak pečlivým pozorovatelem poměrů panujících v Čechách.¹⁰

Značně náročný je i výzkum kronik, které mohou obsahovat záznamy o dění za hranicemi obce, regionu či země a alespoň v omezené míře také poskytnout důkaz, že

7 Eduard HEYCK, *Die Allgemeine Zeitung 1798–1898. Beiträge zur Geschichte der deutschen Presse*, München 1898, s. 251.

8 Viz například *Allgemeine Zeitung* 15. 4. 1840, č. 106, s. 843–844.

9 Helmut RUMPLER, *Eine Chance für Mitteleuropa. Bürgerliche Emanzipation und Staatsverfall in der Habsburgermonarchie*, Wien 2005, s. 269.

10 Haus-, Hof- und Staatsarchiv ve Vídni (dále jen HHStA), Staatskanzlei (dále jen StK), Interiora – Intercepte, kart. 30, Michel Chevalier adresátům různého původu, Teplice, 21. 9. 1840, Praha, 1., 2., 3., 10. a 16. 10. 1840.

se v dané oblasti o vzdálených událostech vědělo a snad i hovořilo.¹¹ Dalším možným pramenem ke zjištění nálad obyvatelstva je lyrika, zvláště ta s politickým podtextem, a také lidová tvořivost, například kalendáře, karikatury, básně a písně, v tištěné i netištěné podobě. V souvislosti s Rýnskou krizí zdůraznil jejich význam americký historik James M. Brophy, jenž předložil několik příkladů pro oblast Porýní.¹² Nalezení podobného pramene je však nanejvýš obtížné. Příkladnějším v případě lidové tvorby ve vztahu k Rakousku a Rýnské krizi se to nepodařilo. A stejně jako v případě Chevalierových dopisů, i zde je možno konstatovat, že jejich absence má jistou důkazní hodnotu.

Podobně rizikový je i výzkum zpráv zahraničních diplomatů akreditovaných u císařského dvora. Přes časovou a finanční nákladnost nepostrádá smysl, neboť zástupci evropských států ve Vídni ve svých zprávách často zachytili nálady obyvatelstva, a to nejen v hlavním městě. Nedostatky zmíněné v souvislosti s výše uvedenými prameny se ale objevují i zde: diplomat byl příslušníkem určité společenské skupiny, jejíž mantinely opouštěl jen zřídkakdy. O náladách širší veřejnosti se tak dozvídal buď pouze od dalších zástupců privilegovaných vrstev, nebo zaměstnanců svého zastupitelstva, ovšem i v jejich případech je zdroj informací nejasný a lze stěží předpokládat, že se stýkali s prostým obyvatelstvem. I když diplomat pobýval v Rakousku již delší dobu a vycestoval mimo Vídeň, což při dlouhodobém pobytu bylo vcelku běžné, jeho zprávy byly stále založeny na omezeném množství svědectví. Toto však limituje i jiné prameny, například cestopisy.

V diplomatických zprávách je současně jasně patrná snaha o objektivitu, třebaže ne vždy se jí autorům podařilo dosáhnout. To je i případ dříve zmíněného pruského vyslance Mortimera von Maltzana, kterého na podzim 1840 v líčení událostí bezpochyby ovlivnilo jeho vlastní německé vlastenectví, jež ovšem mělo konzervativní charakter a nebylo v rozporu s loajalitou k vlastnímu panovníkovi. Maltzan navíc patřil k nejbližšímu kruhu pruského krále Fridricha Viléma IV., jehož členy je možné označit za politické „jestráby“, kteří se na podzim 1840 snažili využít sílicího pocitu německé sounáležitosti ke zvýšení vlivu Pruska v Německém spolku. S tímto kontextem je pak nutné vnímat jeho zmínku o reakci rakouských Němců na ohrožení Rýna. V souvislosti se zprávami zahraničních diplomatů jako prameny ke studiu dějin Rakouska má místo poznámka, že zástupci cizích států věnovali jednotlivým částem monarchie odlišnou míru pozornosti. Zatímco Uhry vzhledem ke svému významu a bouřlivějším událostem v rámci „reformkoru“ stály v centru pozornosti u všech z nich, o Čechy se do 40. let soustavněji zajímal jen málokdo. Nejspíše nepřekvapí, že nejobsažněji o nich informoval ruský velvyslanec.

Jako poslední bude paradoxně zmíněn pramen, který je pro studium veřejného mínění v Rakousku doby předbřeznové naprosto nepostradatelný: situační zprávy (*Stimmungsberichte*). Ty byly každý měsíc sestavovány policejním aparátem v hlavních městech všech provincií (zemí) na základě hlášení z vybraných oblastí a odesílány do

11 K tomuto i dalším pramenům užitečných k výzkumu veřejného mínění viz Milan HLAVAČKA a kol., *České země v 19. století. Proměny společnosti v moderní době*, sv. 2, Praha 2014, s. 92–93.

12 J. M. BROPHY, *The Rhine Crisis*, s. 18–19.

Vídňe, kde z nich hrabě Josef Sedlnický z Choltic předkládal výtahy císaři. Tento úřední pramen měl informovat panovníka o náladách obyvatelstva v každé z částí jeho říše, a to i ve vztahu k událostem v zahraničí. V tomto ohledu se jedná o nedocenitelný, často také jediný zdroj informací, který však nikdy nebyl systematicky zpracován. Čeští i zahraniční historikové jej dosud využívali jen sporadicky.

Ve výzkumu situačních zpráv je nezbytné postupovat s největší obezřetností. Příslušníci státní správy přistupovali k psaní s určitými osobními názory a ambicemi, které se mohly v obsahu hlášení pro nadřízené projevit. Současně je žádoucí klást si otázku, z jak velkého množství zdrojů poznatky o mínění veřejnosti čerpal, tedy jak velký počet agentů a konfidentů se na nich podílel.¹³ V tomto směru snad ani nenáleží zdůrazňovat, že sledovanou „veřejnost“ tvořili především vzdělaní zástupci střední a vyšší třídy. V období let 1840–1841 na tento fakt několikrát upozornil sám hrabě Karel Chotek v korespondenci s císařem.¹⁴

Obsah situačních zpráv není možné denunciovat jako zcela nespolehlivý a tendenční jen kvůli jejich původu, na druhé straně vyžaduje jejich studium potřebný odstup a komparaci obsahu s jinými prameny. Kromě všech výše uvedených, často velmi fragmentárních zdrojů se může jednat i o situační zprávy z jiných částí monarchie, které byly sice sestavovány v rámci stejného byrokratického aparátu, ale jinými lidmi. Pro výzkum veřejného mínění v českých zemích nutně dojde k porovnání zpráv z Prahy a Brna (v Opavě tehdy sepisovány nebyly), užitečné je však analyzovat i ty z jiných guberniálních měst Předlitavska. V případě Vídně 40. let 19. století je historikova práce usnadněna vydáním zpráv tiskem.¹⁵

Pramenná komparace se nemusí omezovat na území habsburské monarchie, může být rozšířena i na teritorium dalších států. Pro zde zkoumané téma reakce veřejnosti na Rýnskou krizi se přímo nabízí Bavorsko, které sice patřilo ke konstitučním státům Německého spolku s vyšší mírou svobody slova, přesto je možno vysledovat v poměrech Bavorska a Rakouska řadu společných rysů.¹⁶ Obyvatelstvo v západní části habsburské monarchie a v Bavorsku bylo převážně katolického vyznání, značně konzervativní a loajální k vlastnímu panovnickému rodu. V případě Bavorů dominoval

13 Michal CHVOJKA, *Situační zprávy. Archivní zdroj mezi kritickou a idealizující reflexií skutečnosti*, *Nové historické rozhledy* 1, 2011, č. 2, s. 77–99, charakteristika situačních zpráv především na stranách 77–80. Na tomto místě bych rád poděkoval doktoru Michalu Chvojkově za neocenitelnou pomoc při analýze situačních zpráv.

14 Národní archiv v Praze (dále jen NA), Pražské gubernium, tajné 1819–1848 (dále jen PG), kart. 43, Chotek Ferdinandovi I., Praha, 22. 7. 1840, 23. 1. a 23. 7. 1841. Dalším problémem spojeným s využitím situačních zpráv pro výzkum veřejného mínění v českých zemích je, že v souvislosti se zahraničními událostmi přinejmenším pro období let 1840–1841 tyto zprávy nerozlišují společnost dle národnostního klíče, jinými slovy nespecifikují, jak na zprávy o dění za hranicemi monarchie reagovalo to či ono etnikum. Protože tyto informace v dostatečné míře neposkytují ani ostatní primární prameny, není možné v této studii veřejnost etnický podrobněji diferencovat.

15 Karl GLOSSY (Hrsg.), *Wien 1840–1848. Eine amtliche Chronik, Erster Teil: 1840–1844*, Wien 1917.

16 V tomto případě je záhodno využít bavorské území bez Rýnské Falce, která sice po napoleonských válkách byla součástí Bavorska, politické i společenské poměry zde však byly odlišné.

tradičně silný vztah ke státu, v Rakousku pak patriotismus k jednotlivým historickým částem. I když v Bavorsku existovala větší svoboda projevu, v průběhu 30. let prosazoval král Ludvík I. Bavorský utužení cenzury, což na konci této dekády vedlo k faktické nemožnosti publikovat bez souhlasu cenzorů texty s politickým obsahem jak k domácím, tak k zahraničním událostem.¹⁷ Ani v tomto se tedy Bavorsko od Rakouska v době Rýnské krize příliš nelišilo.

V obou státech samozřejmě žily miliony německy hovořících poddaných, kteří ve druhé polovině roku 1840 zaujali určitý, v zásadě identický postoj vůči nebezpečí francouzského vpádu do Německa. Proto jestliže znalost nálad obyvatel v celém Předlitavsku napomůže lepšímu pochopení postoje veřejného mínění v českých zemích, pak komparace reakce obyvatel Rakouska a Bavorska na francouzské hrozby, toto zasazení vývoje veřejného mínění v Předlitavsku do širšího kontextu středoevropských dějin, bude v tomto směru neméně užitečná. Z tohoto důvodu bude v následující části studie, analyzující odmítnutí francouzských aspirací na Rýn Němci žijícími mimo území Rakouska, věnována Bavorsku zvláštní pozornost.

Rýnská krize

V Německu byla reakce na volání Francouzů po zaboru levého břehu Rýna jednoznačně negativní. Ohrožení nejen nejdelší, ale dle mnohých názorů také „nejněmečtější“ řeky sjednotilo obyvatele Německého spolku bez ohledu na společenské postavení a politické názory. V zásadě je možné uchýlit se k nekompromisnímu tvrzení, že mezi Němci se nenašel nikdo, kdo by byl ochoten vydat spolkové teritorium na levém břehu Rýna Francii. Německé noviny reagovaly s nemenším západem na štvavé články ve francouzském tisku a veřejnost dala jasně najevo, že je připravena se v případě agrese bránit. Francouzský vyslanec v Mnichově zcela oprávněně hlásil do Paříže, že Německo sice netouží válčit s Francií, ale „je jisté, že nikdy nebylo více odhodlané tak učinit v naprosté jednotě v případě útoku z naší strany“.¹⁸

V průběhu krize došlo k oživení vzpomínek na osvobozené války proti napoleonské Francii z let 1813–1815, přesněji řečeno na legendu, která se v souvislosti s jejich průběhem zrodila po roce 1815, a tím i stereotypního vidění Francouzů plného předsudků. Němečtí šovinisté v čele s Ernstem Moritzem Arndtem a Johannem Augustem Georgem Wirthem hlasitě deklarovali, že celý francouzský národ je odvěkým nepřítelem Němců.¹⁹ Někteří dokonce ve své nenávislné rétorice šli tak daleko, že vzývali

17 Michaela BREIL, *Die Augsburger „Allgemeine Zeitung“ und die Pressepolitik Bayerns. Ein Verlagsunternehmen zwischen 1815 und 1848*, Berlin 1996, s. 87–92; Hannelore PUTZ, *Konstitutioneller Staat und Zensur im Vormärz – das Königreich Bayern*, in: G. B. Clemens (Hrsg.), *Zensur im Vormärz. Pressefreiheit und Informationskontrolle in Europa*, Ostfildern 2013, s. 102–103.

18 Bourgoing Guizotovi, Mnichov, 3. 12. 1840, Anton CHROUST (Hrsg.), *Gesandtschaftsberichte aus München 1814–1848. Abteilung I. Die Berichte der französischen Gesandten, Band IV. Die Berichte aus den ersten Jahren des Ministeriums Abel bis zum „Verfassungs-Verständnis“ (vom November 1837 bis zum August 1843)*, München 1936, s. 216.

19 Oscar J. HAMMEN, *The Failure of an Attempted Franco-German Liberal Rapprochement 1830–1840*, *The American Historical Review* 52, 1946, č. 1, s. 65; Manfred PÜSCHNER, *Die Rheinkrise von*

válku proti Francii jako historickou nevyhnutelnost, doslova národní poslání.²⁰ Nejen Arndt, ale i Friedrich Engels či Ludvík I. Bavorský doufali, že případné vítězství na bitevním poli přinese Německu územní zisk.²¹ Tato vzácná symbióza mezi vládci a jejich poddanými byla symptomatická pro celou krizi, neboť obě strany si uvědomovaly, že v případě války bude jednota nezbytná. Pro německé panovníky nebylo zatěžko akceptovat silný pocit německé jednoty, neboť nebyl spojen s požadavky na politickou reformu jednotlivých států či celého spolku.²² Tak tomu bylo i v tehdejší zvýšené produkci politické lyriky, která sloužila jako ventil lásky k Německu a averze vůči Francii.

Poetickým symbolem národního odporu se stala píseň do té doby neznámého právníka z Geilenkirchenu u Cách, Nikolause Beckera, *Německý Rýn* (*Der deutsche Rhein*), kterou 18. září 1840 otiskly *Trevírské noviny* (*Trierische Zeitung*) a krátce nato ji přetiskl téměř veškerý německy psaný tisk. Ve svých verších Becker sice v pochybné literární kvalitě, ale s nezpochybnitelným vlasteneckým zápalem odmítl nároky Francouzů na „svobodný německý Rýn“ a tvrdil, že ho také nikdy nedostanou. Píseň se zpívala v mnoha spolkových státech, v divadlech, salonech i v ulicích, spontánně v hostincích i programově při oficiálních příležitostech.²³ Jejímu autorovi se dostalo uznání i na dvorech německých panovníků, neboť nijak neohrožovala jejich suverenitu. Stejně jako v případě celého protifrancouzského hnutí z podzimu 1840 i její text postrádal požadavky revolučních změn v politickém uspořádání Německa.²⁴

V tomto momentu by se mohlo zdát, že hodnocení Rýnské krize jako mocného impulsu k nacionalizaci německé společnosti a modifikaci obsahu samotného

1840/41 und die antif feudale Oppositionsbewegung, in: H. Bleiber (Hrsg.), *Bourgeoisie und bürgerliche Umwälzung in Deutschland 1789–1871*, Berlin 1977, s. 119; Reinhard VOSS, *Der deutsche Vormärz in der französischen „öffentlichen Meinung“*. *Die Verfassungskämpfe in Norddeutschland und das französische Deutschlandbild (1837–1847)*, Frankfurt am Main–Bern–Las Vegas 1977, s. 168.

20 I. VEIT-BRAUSE, *Die deutsch-französische Krise von 1840*, s. 173.

21 Raymond POIDEVIN – Jacques BARIÉTY, *Frankreich und Deutschland. Die Geschichte ihrer Beziehungen 1815–1975*, München 1982, s. 33; Heinrich August WINKLER, *Germany. The Long Road West, Volume I: 1789–1933*, Oxford 2006, s. 80.

22 Robert D. BILLINGER Jr., *They Sing the Best Songs Badly. Metternich, Frederick William IV, and the German Confederation during the War Scare of 1840–41*, in: H. Rumpler (Hrsg.), *Deutscher Bund und deutsche Frage 1815–1866*, München 1990, s. 94–113; Lothar HÖBELT, *Zur Militärpolitik des deutschen Bundes*, in: H. Rumpler (Hrsg.), *Deutscher Bund und deutsche Frage 1815–1866*, München 1990, s. 129–134.

23 Frank Lorenz MÜLLER, *Britain and the German Question. Perceptions of Nationalism and Political Reform, 1830–63*, Basingstoke 2002, s. 41; Cecilia Hopkins PORTER, *The Rheinlieder Critics. A Case of Musical Nationalism*, *The Musical Quarterly* 63, 1977, č. 1, s. 74–77.

24 Neznámý agent Metternichovi, Frankfurt nad Mohanem, 4. 11. 1840, Hans ADLER, *Literarische Geheimberichte. Protokolle der Metternich-Agenten, Band I: 1840–1843*, Köln 1977, s. 65; Susanne KIEWITZ, *Poetische Rheinlandschaft. Die Geschichte des Rheins in der Lyrik des 19. Jahrhunderts*, Köln–Weimar–Wien 2003, s. 195; Ute SCHNEIDER, *Politische Festkultur im 19. Jahrhundert. Die Rheinprovinz von der französischen Zeit bis zum Ende des Ersten Weltkrieges (1806–1918)*, Essen 1995, s. 86–87; Lorie A. VALCHENA, *The Rhine Crisis of 1840. Rheinlieder, German Nationalism, and the Masses*, in: N. Vazsonyi (ed.), *Searching for Common Ground. Diskurse zur deutschen Identität 1750–1871*, Köln–Weimar 2000, s. 245.

nacionalismu směrem k větší agresivitě a xenofobii má oprávnění. Jeho slabinou je nemožnost opřít se o dostatečně věrohodné údaje. Co lze považovat za nezpochybnitelné, je téměř absolutní jednota Němců v připravenosti bránit Německo. Zda se však díky krizi rozšířil zástup německých nacionalistů, pevně zakořenilo jejich protifrancouzské smýšlení a zvýšila se ochota politické opozice obětovat část občanských svobod na oltář národní jednoty, již není zdaleka tak jisté. Při zkoumání je nezbytné mít na paměti, že se německé vlastenectví projevovalo v různých oblastech s odlišnou intenzitou a ochota bránit spolek nemusela být nutně spojena s nacionalismem.

S tím souvisí metodologická otázka hodnocení protifrancouzských invektiv jako projevů nacionalismu. I rýnská lyrika byla primárně zaměřena na společnou obranu proti vnějšímu nepříteli, nikoliv však na politické sjednocení Německa. Písňe o svobodném Rýnu nevyjadřovaly občansko-liberální národní koncepci, která by chtěla jednotný stát s ústavou. Intenzivní zpěv Beckerovy písňe toho o německém nacionalismu dokazuje jen málo. Její obliba také primárně vyplývala ze strachu z války, nikoliv z nenávisťi vůči Francii. V konstitučním jihozápadním Německu byly šovinistické názory v menšině, třebaže ochota bránit rodný stát a s ním i celé Německo zde nepopíratelně existovala jako všude jinde. Proto jakmile na konci roku 1840 odezněla bezprostřední hrozba války, rozpoutané vášně se v celém Německu uklidnily a lidé zpívali Beckerovu píseň čím dál tím sporadičtěji. Dokonce začala sklízet posměch pro svůj xenofobní charakter a prachbídnou literární kvalitu.²⁵

Kritika Beckerova „opusu“ vycházela především z řad liberálů a demokratů, z nichž mnozí již v průběhu samotné krize napadali agresivní protifrancouzskou rétoriku, neboť jim připomínala dřívější konzervativní nacionalismus osvobozenecůvých válek, který považovali za škodlivý pro pokrok a cestu ke svobodě. Chtěli diskutovat o rýnské otázce bez národního patosu a vyjadřovali nesouhlas s přehnanou animozitou vůči Francii.²⁶ Přes nezpochybnitelné ochlazení vztahu mnoha Němců k Francouzům po roce 1840, včetně liberálů, nepřestali v Německu někteří věřit v to, že Německo a Francie mohou společně bojovat proti despotismu. V Porýní dokonce zůstala zachována i tradiční silná náklonnost k Francii.²⁷

V Bavorsku měla Rýnská krize v souvislosti s vývojem německého nacionalismu jen zanedbatelný dopad. Všeněmecky motivované projevy vlastenectví se téměř nevyskytovaly, případně měly spíše kulturně-romantický než státně-politický obsah. Beckerova píseň se zpívala i zde, jak svědčí záznamy o jejím hojném výskytu v Mnichově, Regensburgu (Řezně) i Augsburgu. Vzhledem k tomu, že ji nelze spojovat přímo s nacionalismem, její obliba toho v tomto směru příliš nedokazuje. Mimoto k masovému nadšení z Beckerových veršů v případě Bavorska nedošlo a on sám zde ani

25 Hans A. POHLSANDER, *National Monuments and Nationalism in 19th Century Germany*, Bern-Frankfurt am Main 2008, s. 63–66.

26 James M. BROPHY, *Popular Culture and the Public Sphere in the Rhineland, 1800–1850*, Cambridge 2007, s. 93; M. PÜSCHNER, *Die Rheinkrise*, s. 117–119.

27 James M. BROPHY, *Dimensions transnationales de la culture politique rhénane, 1815–1848*, *Revue d'histoire du XIXe siècle* 46, 2013, č. 1, s. 77–78.

venašel mnoho pokračovatelů v rámci rýnské lyriky, jak bylo běžné například v Bádensku či v pruském Porýní. Podobně jako v jiných částech Německa i tu s příchodem roku 1841 ztratila Beckerova píseň na popularitě. A jestliže se oslava narozenin pruského krále v říjnu 1840 nesla v duchu této lyriky, pak mnichovský Oktoberfest nevykazoval žádné známky onoho druhu. Obyvatelstvo bylo po celou krizi prodchnuto především bavorským patriotismem, barvy jejich vlasti symbolizovala bílo-modrá, a nikoliv černo-červeno-zlatá kombinace. Lidé samozřejmě kvitovali svornost německých států proti Francii pro případ války, ta však neměla nic společného s požadavkem jejich sjednocení v jednu říši na národnostním principu.²⁸

Stejně jako v Rakousku i v Bavorsku existovala cenzura, byť v menším rozsahu, politická diskuse v tisku byla na podzim 1840 v zásadě umírněná a písemných ohlasů na Rýnskou krizi s vlasteneckými projevy se dochovalo jen velmi málo. Důkazem o dominanci bavorského patriotismu na úkor masového a xenofobního nacionalismu je také absence nacionálních projevů v univerzitním prostředí a na veřejných akcích a urážlivých protifrancouzských výpadů.²⁹ I když i zde docházelo ke kritice francouzské agresivní rétoriky, tato kritika byla prosta ostrých invektiv. A pokud se o Francii hovořilo jako o nepříteli, pak nikoliv ve spojení s výrazy jako „dědičný“ či „úhlavní“.³⁰ V zásadě lze konstatovat, že postoj bavorského obyvatelstva vůči Francii byl umírněný.

S jistou mírou nadsázky platí, že postoj tehdejší bavorské společnosti byl personifikován v osobě Ludvíka I., jenž sice demonstroval silný pocit všenněmecké sounáležitosti, ovšem ten vyvěral z poeticky romantických představ a byl v zásadě apolitický. Ludvík I. byl stoupencem federativního elementu, který, jak se tehdy domnívala většina Němců, hluboce zakořenil v německém národě již od dob existence Svaté říše římské a uplatnil se i v Německém spolku. V případě bavorského krále samozřejmě hrála výraznou roli i neochota vzdát se vlastní suverenity ve prospěch většího státního celku.³¹ Když král tyto postoje zhmotnil ve Walhalle, veřejnosti zpřístupněné v říjnu 1842, ukázalo se, že někteří Bavoři nejen vnímali Bavorsko, a nikoliv Německo jako svoji vlast, ale dokonce dávali této vlasti výraznou přednost. Stavbu kritizovali jako zbytečné plýtvání penězi za něco, co s Bavorskem a jeho vlastní historií mělo jen málo společného.³² Suma sumárum dostupné prameny v případě Bavorska rozhodně nepodporují teorii o propuknutí nacionalismu jako masového fenoménu v důsledku Rýnské krize.

Zájem obyvatel Rakouska o zahraniční události

V české historiografii se i v dnešní době vyskytuje sklon hodnotit Rakouské císařství doby předběrnové jako „Čínu Evropy“, přestože v zahraničí již ve druhé polovině 20. století začaly vycházet práce, které tento odsudek z úst německého nacionalisty

28 J. HONSELL, *Bayern und die Rheinkrise*, s. 76–82.

29 *Tamtéž*, s. 84–85.

30 *Tamtéž*, s. 86–93.

31 *Tamtéž*, s. 99–100.

32 Colloredo Metternichovi, Mnichov, 30. 10. 1842, A. CHROUST, *Gesandtschaftsberichte aus München*, s. 176–177.

a republikána Ludwiga Börneho označují za příliš jednostranný a zavádějící. Implikuje totiž, že kolem habsburské monarchie existovala bariéra, pomyslná „čínská zeď“, která sloužila k hermetickému oddělení společnosti od okolního světa.³³ Přinejmenším v otázce přístupu ke zprávám o dění v zahraničí je při pečlivém studiu dobových pramenů nezbytné dát za pravdu těm, kteří se vyváženějším přístupem snaží poukázat na skutečnost, že i přes existenci represivních opatření v předbřeznovém Rakousku, zvláště pak cenzury, nebyla zdejší společnost od světa odříznuta neprodyšnou zdí a byla schopna se i legální cestou dostat k hojnému množství informací o dění za hranicemi státu.³⁴ V souvislosti s analýzou její reakce na Rýnskou krizi je nezbytné zodpovědět dvě základní otázky. Zaprvé, jaké informace a v jakém množství se k nim dostávaly? Zadruhé, věnovali obyvatelé monarchie vůbec nějakou pozornost dění za jejími hranicemi?

Rakušan se v roce 1840 mohl dozvědět novinky o aktuálním dění v cizích krajích buď z povoleného tisku, a to domácí či cizí provenience, nebo z publicistiky zakázané, jejíž dostupnost byla pochopitelně těžší. Z legálně šířených tiskovin se v první řadě jednalo o domácí noviny, které však přetiskovaly informace z *Österreichischer Beobachter* (dále jen *ÖB*). Co nebylo obsaženo v tomto fakticky vládním deníku pod přímým dohledem kancléře Metternicha, nenacházelo se ani ve *Vídeňských novinách* (*Wiener Zeitung*) a ostatních rakouských denících. Ve všech pak byly zahraniční zprávy převzaté z *ÖB* kráceny. S ohledem na tuto uniformitu stačí věnovat pozornost obsahu právě *ÖB*. I když poskytované informace byly z dnešního pohledu poměrně sterilní, neboť tam většinou chyběly analýzy a polemiky, je nutno uznat, že v novinách panovala až překvapivá otevřenost. Většinou na šesti až osmi stranách našel čtenář velmi podrobné informace i o událostech typu sociálních bouří, atentátů páchaných na panovníky a významné osobnosti, pokusů o převrat či dokonce revolucí. Tak se projevovala především Metternichova neúspěšná snaha prostřednictvím *ÖB* snížit oblibu zahraničních novin na území monarchie.³⁵ List přetiskoval celé pasáže z jednání francouzského či britského parlamentu, diplomatické depeše vlastních i cizích diplomatů a občas, byť velmi zřídka, přejímal rovněž polemiky ze zahraničního tisku.

Pokud jde o věrohodnost nabízených zpráv, pak se tento list snažil o zdání nestrannosti a nebylo mu vlastní jejich prvoplánové falšování. Cenzura se zde projevovala primárně v akcentování těch informací, které byly v souladu s postoji vídeňského dvora,

33 K tomuto názoru viz Donald E. EMERSON, *Metternich and the Political Police. Security and Subversion in the Hapsburg Monarchy (1815–1830)*, The Hague 1968, s. 150. V českém prostředí ho zastávali či stále zastávají Otto URBAN, *Kapitalismus a česká společnost. K otázkám formování české společnosti v 19. století*, Praha 2003, s. 147; Pavel BĚLINA – Jiří KAŠE – Jan P. KUČERA, *České země v evropských dějinách, sv. 3: 1756–1918*, Praha–Litomyšl 2006, s. 145.

34 Mezi tyto revizionisty patří například Alan SKED, *Metternich and Austria. An Evaluation*, Basingstoke, New York 2008, s. 177; Wilhelm BRAUNEDER, *Leseverein und Rechtskultur. Der Juridisch-politische Leseverein zu Wien 1840–1990*, Wien 1992, s. 39; Stella MUSULIN, *Vienna in the Age of Metternich from Napoleon to Revolution 1805–1848*, London 1975, s. 256.

35 Ernst Victor ZENKER, *Geschichte der Wiener Journalistik von den Anfängen bis zum Jahre 1848*, Wien–Leipzig 1892, s. 105.

a upozadováním těch ostatních.³⁶ Jakkoliv to může znít naivně, při srovnání obsahu *ÖB* a dnes známých faktů o mezinárodněpolitickém dění je možné souhlasit se závěrem britského cestovatele Petera Evana Turnbulla, jenž se ve své brožuře z roku 1840 snažil hodnotit poměry v monarchii vyváženě a na adresu zdejších novin poznamenal, že „pokud jde o události v zahraničí, smějí podávat poměrně nestranné a úplné zprávy“.³⁷

Legálním způsobem si mohl poddaný rakouského státu přečíst zprávy i v povoleném zahraničním tisku. Často se jednalo o noviny, u kterých státní orgány toto povolení vydaly jen s největším sebezapřením. Za všechny zahraniční tiskoviny, čtené v monarchii s posvěcením nejvyšších míst a rozšiřující povědomí o dění ve světě nad rámec obsahu *ÖB*, stačí jmenovat nejčtenější zahraniční noviny v monarchii a dle historika Donalda E. Emersona přinejmenším ve Vídni nejčtenější noviny vůbec: *Allgemeine Zeitung* (dále jen *AZ*).³⁸ Emerson dokonce tvrdí, že *AZ* byly čteny všemi společenskými třídami a velmi oblíbené nejen v hlavním městě, ale také v Čechách.³⁹ Díky početnému houfu vlastních dopisovatelů v mnoha zemích mohly *AZ* poskytnout mimořádně kvalitní a zajímavé zpravodajství a držet se na špici mezi německými novinami. Na rozdíl od *ÖB* navíc věnovaly zvláštní prostor názorům svých korespondentů a dalších přispěvatelů, a to především v příloze na konci každého čísla (*Beilage zur Allgemeinen Zeitung*).

Nejednou byl obsah tohoto deníku vůči poměrům v Rakousku nepříznivý, což vedlo k časté výměně názorů mezi kancléřstvím a redakcí. Ta sice musela občas Metternichovu tlaku ustoupit, neboť Rakousko bylo pro noviny nejrozsáhlejším trhem, ovšem názor německého historika Heinricha von Treitschkeho o *AZ* jako Metternichově hlásné troubě byl odmítnut již na konci 19. století.⁴⁰ Redakce *AZ* se snažila zachovat si nezávislost, což se jí většinou dařilo. Naopak neúspěšné byly mnohaleté snahy Sedlnického o zákaz distribuce tohoto deníku v monarchii.⁴¹ Ze zahraničních novin, které

36 Například v průběhu řeckého povstání proti osmanské nadvládě ve 20. letech 19. století, kdy Rakousko stálo na straně sultána, byla v *ÖB* patrná tendence zmírňovat rozsah masakrů páchaných na Řecích a zveličovat jejich vlastní ukrutnosti vůči Turkům. Hans-Martin KIRCHNER, *Joseph Anton v. Pilat, Chefredakteur des Österreichischen Beobachter und Korrespondent der Augsburger Allgemeinen Zeitung und die Berichterstattung über den griechischen Aufstand in der Augsburger Allgemeinen Zeitung von 1821 bis 1827*, in: Evangelos Konstantinou (Hrsg.), *Europäischer Philhellenismus. Die europäische philhellenische Presse bis zur 1. Hälfte des 19. Jahrhunderts*, Frankfurt am Main–Berlin–Bern–New York–Paris–Wien 1994, s. 93–108; Josef MÜHLHAUSER, *Die Geschichte des „Österreichischer Beobachter“ von der Gründung bis zum Tode Friedrich von Gentz 1810–1832*, disertační práce, Universität Wien, Wien 1948, s. 111–113.

37 Peter E. TURNBULL, *Oesterreichs Sociale und politische Zustände*, Leipzig 1840, s. 200.

38 Julius MARX, *Die österreichische Zensur im Vormärz*, Wien 1959, s. 56; D. E. EMERSON, *Metternich and the Political Police*, s. 146.

39 D. E. EMERSON, *Metternich and the Political Police*, s. 147–149.

40 E. HEYCK, *Die Allgemeine Zeitung*, s. 164.

41 Michaela BREIL, *Die Augsburger „Allgemeine Zeitung“ und die Pressepolitik Bayerns. Ein Verlagsunternehmen zwischen 1815 und 1848*, Berlin 1996, s. 151–211; Michal CHVOJKA, *Die Zeitungen, Journale und die Pressepolitik des Fürsten Metternich und Grafen Sedlnitzky im Österreich des Vormärz*, *Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs* 53, 2009, s. 140–142; TÝŽ, *Josef Graf Sedlnitzky als*

obsahovaly invektivy vůči Rakousku a směly se v něm prodávat, se dají jako další příklad uvést britské *The Times*.⁴² Vzhledem k množství a povaze obsažených informací v domácím a povoleném zahraničním tisku je možné konstatovat, že na pomyslnou „Čínu Evropy“ byl obyvatel Rakouska informován o dění ve světě zcela mimořádným a v mnoha ohledech i nestranným způsobem.⁴³

Obyvatelé monarchie mohli rovněž přijít do styku se zakázanými zahraničními novinami, někdy dokonce díky blahovůli samotných úřadů, které ve zvláštních případech poskytovaly výjimky umožňující jejich legální odběr. Turnbull ve svých vzpomínkách uvádí, jak jeden polský důstojník z Haliče obdržel povolení na odběr novin z Paříže, ačkoliv je vydávali demokraté, kteří sami pro svoji politickou činnost stanuli před francouzským soudem.⁴⁴ Tyto výjimky však nebyly příliš časté a jejich udělení souviselo s poměrně přísnými pravidly. Získávaly je především instituce, případně čtenářské spolky. Takto získal vídeňský Právně-politický čtenářský spolek (*Juridisch-Politischer Leseverein*) svolení v roce 1843 k odběru liberálních a již tehdy ostře protirakouských *Leipziger Zeitung*, o rok později i *Die Grenzboten*, *Le Constitutional* a *Le Siècle*.⁴⁵

V případě odmítnutí udělení výjimky se pak ke slovu dostalo pašování, které bylo ve sledovaném období rozsáhlé. S jeho pomocí se na území monarchie dostával jak nepovolený zahraniční tisk, tak knihy a pamflety.⁴⁶ O tom, že nebylo nutné používat pro pašování sofistikované prostředky, svědčí i svědectví již zmíněného francouzského občana Michaela Chevaliera, jenž v září 1840 překročil hranici v západních Čechách. Když se ho celník dotázal, zda má něco k proclení, doprovodil Chevalier negativní odpověď drobným úplatkem, načež ho celník nechal pokračovat v cestě bez prohlídky zavazadel. Chevalier to poté glosoval slovy, která naznačují, že celníci v jiných státech se k němu nechovali s takovou bohorovností: „Ó, rakouská celnice! Ty jsi zdaleka nejmšleňší ze všech celních úřadů!“⁴⁷ Díky tomuto přístupu a vynalézavosti pašeráků nebylo složité dopravit literární kontraband na území Rakouska, kde bylo možné sehnat drtivou většinu zakázané literatury.⁴⁸ O více než pochybné účinnosti cenzurních

Präsident der Polizei- und Zensurhofstelle in Wien (1817–1848). Ein Beitrag zur Geschichte der Staatspolizei in der Habsburgermonarchie, Frankfurt am Main 2010, s. 168–169; A. SKED, *Metternich and Austria*, s. 151.

42 P. E. TURNBULL, *Oesterreichs Sociale und politische Zustände*, s. 201.

43 Tento názor viz *tamtéž*, s. 200.

44 *Tamtéž*, s. 201.

45 Friedrich ENGEL-JANOSI, *Der Wiener juridisch-politische Leseverein. Seine Geschichte bis zur Märzrevolution*, Mitteilungen des Vereins für Geschichte der Stadt Wien 4, 1923, s. 63; W. BRAUNEDER, *Leseverein und Rechtskultur*, s. 130.

46 Jan HEIDLER, *Čechy a Rakousko v politických brožurách předbřeznových*, Praha 1920, s. 27.

47 HHStA, StK, Interiora – Intercepte, kart. 30, Michel Chevalier paní Théophile Faure v St. Amand, Teplice, 21. 9. 1840.

48 Isabel WEYRICH, *Die Zensur als Mittel der Unterdrückung von liberalen Bestrebungen im österreichischen Vormärz 1830–1848*, Wien 1975, s. 49–50.

opatření vůči zahraniční knižní a novinové produkci svědčí například i razie v *Právně-politickém čtenářském spolku*, která odhalila 62 zakázaných titulů.⁴⁹

Tisk a literatura, povolená či ilegální, si v monarchii nalézala čím dál více zájemců. S tím, jak se rychle zvyšovala vzdělanost obyvatelstva, rostla i poptávka po knihách a novinách. Kolem roku 1840 se v Rakousku nepochybně četlo hodně.⁵⁰ Čtenáři většinou pocházeli z řad šlechty a vzdělaného měšťanstva, ale byli k nalezení také na venkově. Jak uvádí Turnbull, nejen ve městech, nýbrž i mimo ně se nalézalo mnoho těch, kteří mu kladli otázky k situaci ve Velké Británii a byli dobře obeznámeni s událostmi v zahraničí.⁵¹ Setkání s cizinci či s těmi, kteří získali oprávnění vycestovat mimo monarchii, pochopitelně představovalo další možnost, jak se dozvědět novinky ze světa. V místech s větší koncentrací příslušníků cizích států mohlo teoreticky docházet k živějším debatám o mezinárodních událostech. Pokud by se tato domněnka ukázala být správnou, pak potvrzený ohlas opiové války v Karlových Varech nemůže být nijak překvapivý.⁵²

Významným stimulem diskusí o poměrech v zahraničí tedy nebyl jen obsah tisku, ale také případné setkávání s cizinci. Kromě často spontánních debat v hostincích, kavárnách, vinárnách a bytech docházelo ke sdružování vzdělané společnosti ve čtenářských kroužcích. Z těch německých a politicky progresivních lze uvést již zmíněný *Právně-politický čtenářský spolek*, založený v roce 1841 ve Vídni. Kromě intelektuální elity zde byli zastoupeni i obchodníci, přístup měli rovněž chudí studenti.⁵³ Jak čtení zakázaného tisku a literatury, tak debaty o jejich obsahu nebyly spojeny s rizikem tvrdého postihu z vyšších míst. Tyto činnosti stát fakticky netrestal a o zakázané literatuře a politice se běžně hovořilo jak ve čtenářských kroužcích, tak v salonech aristokracie a vzdělanců, nejednou za přítomnosti vysokých funkcionářů včetně samotného Metternicha.⁵⁴ Například ve Vídni dlouho žijící berlínský humorista Adolf Glaßbrenner prohlásil, že v Rakousku si lidé předpláceli a četli zakázaná díla a že je bylo možné slyšet „všude a bez obalu politizovat“.⁵⁵ Rakouský spisovatel Franz Grillparzer zase vzpomínal, jak spatřil na veřejnosti drožkáře, jenž byl při čekání na zákazníka plně zaměstnán četbou zakázaného letáku.⁵⁶

O jisté „velkorysosti“ státu, opět především při srovnání se zkušeností s totalitními režimy 20. století, svědčí například i to, že když bylo v *Právně-politickém čtenářském spolku* v roce 1844 z celkového počtu 563 knih a tiskovin odhaleno 62 zakázaných titulů, spolek mohl existovat i nadále, jeho členové se nestali obětmi postihů a v dalších letech dokonce pokračovali ve vyjednávání s úřady o povolení odběru zakázaných

49 Pieter M. JUDSON, *Wien brennt! Die Revolution von 1848 und ihr liberales Erbe*, Wien–Köln–Weimar 1998, s. 29.

50 W. BRAUNEDER, *Leseverein und Rechtskultur*, s. 44.

51 P. E. TURNBULL, *Oesterreichs sociale und politische Zustände*, s. 202.

52 NA, PG, kart. 43, zpráva o náladách obyvatelstva, Karlovy Vary, 12. 7. 1841.

53 P. M. JUDSON, *Wien brennt*, s. 28.

54 J. HEIDLER, *Čechy a Rakousko*, s. 68.

55 W. BRAUNEDER, *Leseverein und Rechtskultur*, s. 40.

56 S. MUSULIN, *Vienna in the Age of Metternich*, s. 256.

novin. Jak bylo uvedeno výše, nejednou byli v tomto úsilí úspěšní.⁵⁷ V souvislosti s německým národním hnutím se dá uvést další příklad v podobě velmi mírné reakce oficiálních míst na kontakty ašských zednářů s demokraticky smýšlejícím německým nacionalistou Robertem Blumem. Již jen existence spojení mezi tímto „radikálem“ a poddanými císaře svědčí o propustnosti informací mezi monarchií a vnějším světem, mírné pokárání v podobě důtky od hejtmana pak o umírněnosti represivního aparátu.⁵⁸ Také otevřený návrh občanů Aše na vztyčení sochy německému liberálovi Karlu von Rotteckovi, jehož knihy byly v Rakousku přísně zakázány, je v tomto směru více než výmluvný.⁵⁹

V habsburské monarchii bylo tedy možné uspokojit hlad veřejnosti po zprávách o dění v zahraničí. Že tento zájem a s ním související debaty, často veřejné, skutečně existovaly, prokazuje především obsah situačních zpráv. V roce 1840 reagovalo vzdělané obyvatelstvo na události zmíněné v prvním odstavci této studie.⁶⁰ Zaujetí zahraničními zprávami je doložitelné i z jiných pramenů, mimo jiné z anonymního spisu z roku 1843 *Über die Presse in Österreich*, jehož autor napsal: „Rakušan je vášnivý čtenář novin. Neboť on sám nic nedělá, je zvědavý, co jiní činí. V politice se stará o celý svět, jen ne sám o sebe. Na jednu stranu to ani není nutné, protože tam [v Rakousku] není o čem hovořit, na druhé straně to také není příliš možné, neboť neví, co se s ním děje. Tím více se však zajímá o Francii, Anglii, Španělsko a Turecko.“⁶¹ Rakušané nebyli o nic méně zvědaví ohledně poměrů ve světě než obyvatelé jiných států, tím spíše, že pokud chtěli získat povědomí o poměrech panujících mimo jejich vlastní město, vesnici či kraj, bylo pro ně daleko snazší získat informace o událostech na jiných světadílech než v mírně odlehlejších částech vlastního státu.

Rakouský tisk totiž z poměrů v monarchii téměř neinformoval, výjimkou bylo jmenování úředníků, vládní výnosy, oznámení oprávněných veřejných spolků a životní milníky příslušníků habsburského rodu a vysokých státních činitelů. Zahraniční noviny také přinášely relativně velmi málo zpráv o dění v Rakousku, nepochybně daleko méně než z jiných evropských států. Je jistým paradoxem, že pro Vídeňana bylo jednodušší zjistit obsah britských či francouzských parlamentních debat než dění na uherském sněmu v nepříliš vzdáleném Prešpurku. Když na podzim 1840 v peštském Národním divadle došlo k aféře v důsledku zpěvu *Marseillaisy*, rakouské noviny o tom zcela mlčely a obyvatelstvo Vídně se o incidentu dozvědělo jen díky relativní blízkosti

57 W. BRAUNEDER, *Leseverein und Rechtskultur*, s. 121; F. ENGEL-JANOSI, *Der Wiener juristisch-politische Leseverein*, s. 63–65.

58 Miloslav NOVÁK, *Rakouská policie a politický vývoj v Čechách před r. 1848*, Sborník archivních prací 3, 1953, s. 96.

59 *Tamtéž*.

60 Za všechny například NA, PG, kart. 43, situační zprávy pro Prahu za březen a duben, Praha, 12. 4. a 12. 5. 1840; situační zprávy pro město Vídeň za březen, květen, červenec a prosinec 1840, K. GLOSSY, *Wien 1840–1848*, s. 12, 14, 16, 19 a 28. Ohlas těchto událostí je zaznamenán i v mnoha dalších situačních zprávách, které byly sestaveny v roce 1840 a jsou uvedeny v této studii.

61 Neznámý autor, *Über die Presse in Österreich* (1843), in: M. Rietra (Hrsg.), *Jung Österreich. Dokumente und Materialien zur liberalen österreichischen Opposition 1835–1848*, Amsterdam 1980, s. 47.

obou měst. V Praze či Brně ovšem policie únik této informace nezaregistrovala a nic nenasvědčuje tomu, že zpěv francouzské hymny v Pešti vstoupil v Čechách a na Moravě v širší známost.⁶² Je nanejvýš pravděpodobné, že přenos informací se co do rychlosti a kvantity v Rakousku doby předběžnové zlepšoval společně s rozvojem železniční sítě. Příkladným do počátku 40. let však platila zásada, že například obyvatel Prahy, který nechtěl žít v informačním vakuu a rozhodl se číst tisk, se jeho prostřednictvím dostal pouze ke zprávám ze světa, a proto byl lépe obeznámen s obrazem aktuálního dění v Číně než například s událostmi na Moravě.

Existující a dle všeho i nemalý zájem vzdělané vyšší a střední třídy o poměry panující ve světě se dá v omezené míře odvodit ze samotného obsahu novin. Například skutečnost, že *ÖB* na podzim 1840 otiskl mimořádný příspěvek s bližšími informacemi o syrském pobřeží, kde tehdy probíhalo tažení Rakušanů, Britů a Turků proti jednotkám Muhammada Alího, je možné vnímat jako reakci na mimořádnou pozornost, kterou obyvatelstvo monarchie této válce věnovalo a která je doložená z jiných pramenů, jak ještě bude prokázáno níže. To samé lze vydedukovat i z podobné „služby“ čtenářům v příloze *Pražských Nowin* jménem *Česká včela*, ve které byl 20. listopadu otištěn medailon Muhammada Alího z dopisu nejmenovaného francouzského důstojníka,⁶³ nebo ze série článků na pokračování v témže listu a z téže doby pod názvem *Turecké obzvláštnosti*, v nichž se čtenář dozvěděl informace o sultánovi, jeho rodině či zvycích a náboženství Turků.⁶⁴

Dalším příkladem mohou být příspěvky o Abd-al Kádírovi, Muhammadu Alím či soupeření Rusů a Britů v Afghánistánu publikované v časopise *Dennice. Spis zábavný a poučivý* v roce 1840.⁶⁵ Stejně si lze představit, že by jeho vydavatel, český národní buditel Jakub Josef Dominik Malý, otiskl takto „exotická“ témata, kdyby po nich neexistovala poptávka, jinými slovy kdyby se o obou mužích či soupeření mezi Brity a Rusy ve střední Asii ve společnosti nehovořilo a nedala se předpokládat ochota zaplatit si za tiskoviny s dalšími informacemi. Že tento zájem existoval, je jednak prokázáno ze situačních zpráv, jednak ze samotného článku *Mechmet Ali, mistokrál egyptský*, ve kterém autor přiznává, že reaguje na zájem veřejnosti, která s napětím vyhlíží, jak dopadne spor v Osmanské říši.⁶⁶ V souvislosti s tímto příspěvkem v sekci *Galerie slavných mužů všech národů* stojí za zmínku i skutečnost, že ačkoliv v době publikování příslušného čísla byl egyptský místodržící politickým soupeřem Rakouska, autor svůj článek

62 HHStA, Kabinettsarchiv (dále jen KA), Staatsrat (dále jen StR), Minister-Kolowrat Akten 1826–1848 (dále jen MKA), kart. 155, Sedlnického hlášení Ferdinandovi I. o náladách obyvatelstva ve Vídni v říjnu 1840, 16. 1. 1841; K. GLOSSY, *Wien 1840–1848*, s. 24.

63 *Česká včela* 20. 11. 1840, č. 93, s. 371–372.

64 *Česká včela* 3. 11. 1840, č. 88; 6. 11. 1840, č. 89; 10. 11. 1840, č. 90; 13. 11. 1840, č. 91; 17. 11. 1840, č. 92; 20. 11. 1840, č. 93; 24. 11. 1840, č. 94.

65 Jakub B. MALÝ, *Mechmet Ali, mistokrál egyptský*, in: *Dennice. Spis zábavný a poučivý*, 1. díl, Praha 1840, s. 171–176; TÝŽ, *Afganistan a Angličané*, in: *Dennice. Spis zábavný a poučivý*, 1. díl, Praha 1840, s. 210–230; TÝŽ, *Abd-el Kader, emir Maskarský*, in: *Dennice. Spis zábavný a poučivý*, 2. díl, Praha 1840, s. 47–55.

66 J. B. MALÝ, *Mechmet Ali*, s. 171.

napsal ve vyloženě pozitivním, až obdivném duchu vůči tomuto orientálnímu despotovi. Nabízí se otázka, zda tento text cenzuře unikl, nebo zda ještě nepřekročil míru, kterou byl stát ochoten tolerovat. Benevolence i laxnost represivního aparátu v každém případě dokazují, že diskuse o zahraničněpolitických tématech mohla probíhat v poměrně svobodném duchu.

V reakci na uvedená fakta je nezbytné přiklonit se k závěrům britského historika Alana Skeda, že zařazení Rakouska mezi policejní státy je přehnané a že si v něm každý četl, co chtěl, a bavil se o libovolných tématech, aniž se musel bát postihu.⁶⁷ Nepochybně zde také žilo mnoho těch, kteří měli zájem o dění v zahraničí, byli schopni získat množství relevantních informací a diskutovali o nich. Steží proto překvapí zjištění, že nejvýznamnější událost roku 1840, která hrozila přivést monarchii do velkého válečného konfliktu a zasáhnout tak i do života prostých obyvatel, poutala pozornost rakouské společnosti včetně příslušníků nižších vrstev zcela mimořádnou měrou.

Rakušané a Rýnská krize

Rakousko bylo přímým aktérem Rýnské krize nejen z pozice signatáře Londýnské konvence z 15. července 1840, ale také vzhledem k účasti na vojenských operacích u syrského pobřeží, které eskadra císařsko-královského námořnictva zahájila společně s Brity a Turky v září téhož roku. Rakušané podporovali tažení nejen z moře. Několik set z nich vstoupilo i do bojů na pevnině. I díky nim se podařilo během krátké doby dosáhnout rozhodujícího vítězství a v listopadu přimět Muhammada Alího ke kapitulaci. O to více se monarchie stala objektem nevraživé kampaně ve francouzském tisku, který otevřeně volal nejen po válce na Rýně, ale také v Itálii. Pařížský kabinet se sice vyjadřoval diplomatičtěji, ale z narážek některých králových ministrů bylo patrné, že v případě vypuknutí války v Evropě dojde k francouzskému útoku na rakouské državy v severní části Apeninského poloostrova.

K obyvatelům monarchie se informace o průběhu krize dostávaly v mimořádně rozsáhlém množství. V *ÖB* jim samozřejmě nebyl zatajen text Londýnské konvence,⁶⁸ zbrojení ve Francii,⁶⁹ debaty ve francouzském tisku o válce a míru, o opevnění Paříže či agresivní výpady proti spojencům a Německému spolku,⁷⁰ pokus Ludvíka Napoleona o převrat ve Francii,⁷¹ válkychtivé projevy veřejnosti v mnoha francouzských městech včetně velmi rozšířeného zpěvu *Marseillaisy* v ulicích i divadlech,⁷² diplomatické

67 A. SKED, *Metternich and Austria*, s. 177.

68 Kvůli čekání na ratifikaci této smlouvy i ostatními signatáři ve vzdáleném Petrohradě a Konstantinopoli však byli informováni se značným zpožděním, byť ve stejné době, kdy byl text konvence formálně předán i zástupcům ostatních evropských států. *ÖB* 27. 9. 1840, č. 271.

69 *ÖB* 7. 8. 1840, č. 220; 9. 8. 1840, č. 222; 12. 8. 1840, č. 225; 23. 8. 1840, č. 236; 7. 9. 1840, č. 251; 26. 9. 1840, č. 270; 8. 10. 1840, č. 282.

70 *ÖB* 26. 8. 1840, č. 239; 21. 9. 1840, č. 265; 22. 9. 1840, č. 266; 23. 9. 1840, č. 267.

71 *ÖB* 13. 8. 1840, č. 226 (v novinách chybně uvedeno 225).

72 *ÖB* 15. 10. 1840, č. 289; 23. 10. 1840, č. 297; 19. 10. 1840, č. 293; 20. 10. 1840, č. 294; 21. 10. 1840, č. 295; 22. 10. 1840, č. 296; 26. 10. 1840, č. 300; 4. 11. 1840, č. 309.

rozhovory s přetištěním mnoha diplomatických depeší, a to i těch, které, jak se později ukázalo, byly klíčové pro průběh krize. Šlo například o Thiersovo memorandum z 8. října, o nepokoje francouzských dělníků a řemeslníků z první poloviny září,⁷³ snahy některých Francouzů o volební reformu,⁷⁴ neúspěšný atentát na francouzského krále Ludvíka Filipa z poloviny října a také o bouřlivá jednání obou komor francouzského parlamentu, který obnovil činnost po mnohaměsíční pauze na počátku listopadu.⁷⁵

Událostem v Německu tehdy *ÖB* věnoval menší pozornost než těm ve Francii, Velké Británii či Osmanské říši.⁷⁶ Do poloviny podzimu to logicky odráželo skutečnost, že státy Německého spolku byly s výjimkou Rakouska a Pruska pasivními pozorovateli a negativní reakce veřejnosti na ohrožení Rýna nabrala na síle až v říjnu. V té době se obsah informací o dění v Německu v *ÖB* zvýšil, třebaže jejich sterilita byla více než nápadná a hlavní pozornost se soustředila na konkrétní kroky německých vlád, například na zákaz vývozu koní.⁷⁷ V souvislosti s rozsáhlou slovní přestřelkou mezi francouzskými a německými novináři, intelektuály a politiky bylo přetištěno jen několik reakcí německých vlastenců na francouzské invektivy. Jejich polemiky původně pocházely například z *Allgemeine Zeitung*, *Frankfurter Oberpostamtszeitung*, *Frankfurter Journal*, *Kölner Zeitung* a *Münchener politische Zeitung*.⁷⁸

Není bez zajímavosti, že *ÖB* své čtenáře seznámil i s obsahem dopisu bavorského krále Arndtovi z 27. října, ve kterém Ludvík I. Bavorský vyjádřil uznání nad dosavadní činností tohoto předního německého vlastence a informoval ho o propůjčení bavorského řádu.⁷⁹ Mimořádnost tohoto počínu ze strany rakouského vládního listu spočívala v tom, že Arndt byl jedním z prominentů německého nacionalismu již od napoleonských válek a obětí honů na „demagogy“ po roce 1819. Teprve v roce 1840 jej pruský král rehabilitoval.⁸⁰ Výrazně více informací z německého prostředí, zvláště co do nacionálně laděných a protifrancouzských polemik, přinášel rakouským čtenářům *AZ*. Z těchto novin mohl být případný německý vlastenec v Rakousku plně saturován.⁸¹

73 *ÖB* 11. 9. 1840, č. 255; 12. 9. 1840, č. 256; 14. 9. 1840, č. 258; 16. 9. 1840, č. 260; 17. 9. 1840, č. 261; 18. 9. 1840, č. 262.

74 *ÖB* 8. 9. 1840, č. 252.

75 *ÖB* 23. 10. 1840, č. 297.

76 Prostor byl v *ÖB* věnován i reakci těch států, které nebyly mocnostmi či členy Německého spolku, ale byly bezprostředně ohroženy válkou, jmenovitě Belgií a Švýcarsku. Viz *ÖB* 4. 9. 1840, č. 248; 26. 10. 1840, č. 300; 28. 10. 1840, č. 302; 5. 11. 1840, č. 310; 17. 11. 1840, č. 322; 23. 11. 1840, č. 328; 28. 11. 1840, č. 333; 3. 12. 1840, č. 338.

77 *ÖB* 15. 10. 1840, č. 289; 25. 10. 1840, č. 299; 26. 10. 1840, č. 300; 28. 10. 1840, č. 302; 1. 11. 1840, č. 306; 8. 11. 1840, č. 313; 11. 11. 1840, č. 316; *Wiener Zeitung* 30. 10. 1840, č. 301.

78 *ÖB* 17. 10. 1840, č. 291; 24. 10. 1840, č. 298; 2. 11. 1840, č. 307; 12. 11. 1840, č. 317; 1. 12. 1840, č. 336.

79 *ÖB* 30. 11. 1840, č. 335.

80 Winfried BAUMGART, *Friedrich Wilhelm IV. (1840–1861)*, in: F.–L. Kroll (Hrsg.), *Preussens Herrscher. Von den ersten Hohenzollern bis Wilhelm II.*, München 2000, s. 225.

81 Vzhledem k velkému množství příspěvků k dané problematice otištěných v *AZ* je možné uvést pouze vybrané příklady. Viz série článků Christiana Friedricha Matzeratha *Über dem Rhein*, *AZ* 2. 8. 1840, č. 215, s. 1705–1706; 22. 8. 1840, č. 235, s. 1865–1867; 17. 9. 1840, č. 261, s. 2073–2075; 25. 10. 1840, č. 299, s. 2377–2379; 26. 10. 1840, č. 300, s. 2385–2386.

Mezi obyvateli monarchie, a zdaleka ne vždy pouze těmi sečtělými, vyvolala Rýnská krize značnou pozornost, ostatně jako celý blízkovýchodní konflikt od jeho počátku na jaře 1839.⁸² Ta se s eskalací napětí v Evropě v důsledku Londýnské konvence pochopitelně zvýšila. Podobně jako v jiných evropských státech byla krize pro veřejnost naprosto zásadní a jednoznačně nejvýznamnější zahraničněpolitickou záležitostí roku 1840. Příslušné zprávy v novinách se velmi pozorně četly, včetně přetiskovaných diplomatických depeší francouzského premiéra či britského ministra zahraničí. Doloženy jsou i četné diskuse na veřejnosti. Francouzská agresivní rétorika a ostenativní zbrojení u mnoha Rakušanů vyvolaly obavy z války, která byla všeobecně považována za nežádoucí.⁸³ Tak jako v jiných částech starého kontinentu i zde strach z ozbrojeného konfliktu vedl ke vzniku celé řady fám, například že v Paříži došlo k revoluci a útěku krále či o zavraždění sultána v Konstantinopoli.⁸⁴ Když 15. října skutečně došlo k neúspěšnému atentátu na Ludvíka Filipa, v monarchii se objevily zvěsti o jeho abdikaci či dokonce smrti a jmenování prvního ministra, Adolpha Thierse, konzulem Francie. A stejně jako jinde v Evropě i zde se našlo dost těch, kteří nepodloženým informacím uvěřili.⁸⁵ Ke zmírnění obav došlo teprve s příchodem zprávy o Thiersově demisi z 21. října, která se setkala s nadšením, neboť odchod tohoto muže byl oprávněně vnímán jako záruka zachování míru. Nikoliv náhodou na ni Vídeňská burza reagovala vzestupem cen cenných papírů.⁸⁶

82 Situační zprávy pro město Vídeň za únor a duben 1840, K. GLOSSY, *Wien 1840–1848*, s. 11 a 16.

83 NA, PG, kart. 43, situační zprávy za měsíce červenec, srpen, září, říjen a listopad, Praha, 13. 8., 13. 9., 12. 10. 12. 11. a 14. 12. 1840; Moravský zemský archiv v Brně (dále jen MZA), Policejní ředitelství (dále jen PŘ), kart. 95, situační zprávy za měsíce říjen, listopad a prosinec, Brno, 12. 11. 1840; HHStA, KA, StR, MKA, kart. 152, Witenburgovo hlášení o náladách obyvatelstva (dále jen Whno) ve Štýrsku v srpnu 1840, 10. 9. 1840; tamtéž, kart. 153, Whno ve Štýrsku v září 1840, 10. 10. 1840; tamtéž, kart. 154, Sedlnického hlášení o náladách obyvatelstva (dále Shno) ve Štýrském Hradci v listopadu 1840, 10. 12. 1840; tamtéž, kart. 152, Shno v Innsbrucku v měsíci srpnu 1840, 17. 9. 1840; tamtéž, kart. 153, Shno v Praze v srpnu 1840, 30. 9. 1840; tamtéž, kart. 153, Shno v Praze v září 1840, 16. 10. 1840; tamtéž, kart. 154, Shno v Praze v říjnu 1840, 28. 11. 1840; tamtéž, kart. 154, Shno v Praze v listopadu 1840, 18. 12. 1840; tamtéž, kart. 155, Shno v Praze v prosinci 1840, 18. 1. 1841; tamtéž, kart. 153, Shno v Lublani a Klagenfurtu v srpnu 1840, 29. 9. 1840; tamtéž, kart. 154, Shno v Lublani a Klagenfurtu v říjnu a listopadu 1840, 29. 11. a 23. 12. 1840; tamtéž, kart. 153, Shno v Brně v srpnu 1840, 29. 9. 1840; tamtéž, kart. 154, Shno v Brně v říjnu 1840, 28. 11. 1840; tamtéž, kart. 153, Shno v Innsbrucku v září a říjnu 1840, 10. 10. a 10. 11. 1840; tamtéž, kart. 154, Shno v Innsbrucku v listopadu 1840, 8. 12. 1840; tamtéž, kart. 155, Shno v Innsbrucku v prosinci 1840, 16. 1. 1841; tamtéž, kart. 153, Shno v Lembergu (Lvově) v září a říjnu 1840, 4. a 10. 11. 1840; tamtéž, kart. 154, Shno v Lembergu v listopadu 1840, 11. 12. 1840; tamtéž, kart. 153, Shno v Linci v červnu, červenci, srpnu a září 1840, 6. 11. 1840; tamtéž, kart. 156, Shno v Linci v říjnu, listopadu a prosinci 1840, 21. 2. 1841; tamtéž, kart. 154, Shno ve Vídni v srpnu a září 1840, 19. 11. a 10. 12. 1840; tamtéž, kart. 155, Shno ve Vídni v říjnu 1840, 16. 1. 1841; tamtéž, kart. 156, Shno ve Vídni v listopadu a prosinci 1840, 4. 2. a 4. 3. 1841; Situační zprávy pro město Vídeň za srpen, září, říjen, listopad a prosinec 1840, K. GLOSSY, *Wien 1840–1848*, s. 22–29.

84 HHStA, KA, StR, MKA, kart. 153, Shno v Lembergu v září 1840, 4. 11. 1840.

85 Situační zpráva pro město Vídeň za říjen 1840, K. GLOSSY, *Wien 1840–1848*, s. 24.

86 NA, PG, kart. 43, situační zpráva za měsíc říjen, Praha, 12. 11. 1840; MZA, PŘ, kart. 95, situační zpráva za měsíc listopad, Brno, 16. 12. 1840; situační zpráva pro město Vídeň za říjen 1840, K. GLOSSY, *Wien 1840–1848*, s. 25.

V postoji Rakušanů v průběhu celé krize jednoznačně dominovala touha vyhnout se utrpení, které by s sebou ozbrojený konflikt s Francií nevyhnutelně přinesl. Stejně jako v celém Německu si i v Rakousku po 15. červenci lidé kladli otázku, co má Rýn společného s Egyptem a proč by na svých bedrech měli kvůli sporu dvou orientálních despotů nést břímě celoevropské války.⁸⁷ Pro ně by bylo o to tíživější, že Rýnská krize propukla ve chvíli, kdy monarchii sužovaly vážné hospodářské obtíže. Obavy z války ještě umocnily již tak značně nejistou situaci na Vídeňské burze. V reakci na zprávy o zbrojení a agresivní rétorice tisku ve Francii došlo k pádu hodnoty cenných papírů, který následovala série bankrotů i obrovských výkyvů cen akcií v dalších měsících. Někteří nešťastníci přivedení na mizinu prý dokonce řešili bezvýchodnost své situace sebevraždou.⁸⁸

Rakušané vytržení ze svého biedermeierovského klidu podrobili Metternichovu zahraniční politiku ostré kritice, která dokonce vyvolala dohady o jeho konci v úřadu kancléře. On sám si byl složitosti své situace vědom a prohlásil: „Pokud se mi nepodaří dovést tuto záležitost k dobrému konci, budu odtud vyhnán.“⁸⁹ Státní finance nebyly v uspokojivém stavu a rozhodně nedostačovaly k pokrytí nákladů spojených s možnou válkou proti Francii, ve které by Rakousko mohlo hodně ztratit, ale stěžejí cokoliv získat. Jeho obyvatelé si proto v celém období let 1839–1841 přáli, aby byl konflikt na Blízkém východě brzy ukončen a nedošlo k negativním důsledkům pro monarchii, a to nejen v politické, ale také v ekonomické rovině. Rakouský obchod v Levantě byl co do svého rozsahu zcela mimořádný a rakouský textilní průmysl závisel na dovozu bavlny z Osmanské říše, z níž polovina pocházela z Egypta.⁹⁰ I proto turecko-egyptský konflikt zasáhl objem obchodu mezi Rakouskem a Osmanskou říší, stejně jako průmyslovou výrobu a rozsah obchodních aktivit v některých částech Předlitavska.⁹¹ Nebyl sice jediným viníkem hospodářských problémů Rakouska v průběhu roku 1840, ale

87 HHStA, StK, Interiora – Intercepte, kart. 25, Sainte-Aulaire Bressonovi, Vídeň, 3. 8. 1840; NA, PG, kart. 43, situační zprávy za srpen a září, Praha, 13. 9. a 12. 10. 1840; Beauvale Palmerstonovi, Vídeň, 8. a 14. 10. 1840, the National Archives v Londýně (dále jen TNA), Foreign Office (dále jen FO) 7, kart. 291B.

88 Archives diplomatiques et africaines v Bruselu (dále jen ADA), Correspondances politiques (dále jen CP), Autriche, kart. 7, O’Sullivan Lebeauovi, Vídeň, 3. 8. a 7. 10. 1840; Archives du Ministère des affaires étrangères v Paříži, Correspondance politique, Autriche, kart. 428, Langsdorff Thiersovi, Vídeň, 1. 8. 1840, Sainte-Aulaire Thiersovi, Vídeň, 6. 8. a 21. 9. 1840; Sächsisches Staatsarchiv (dále jen SS), Hauptstaatsarchiv v Drážďanech (dále jen HD), Sächsische Gesandtschaften (dále jen SG), Wien, kart. 94, zprávy z Vídně, 5., 8., 12. a 15. 8., 22. a 26. 9., 7. a 9. 10. 1840; Bayerisches Hauptstaatsarchiv v Mnichově, MA, Wien, kart. 2409, Lerchenfeld Ludvíku I. Bavorskému, Vídeň, 5., 7., 14., 23. a 26. 8., 28. 9., 1., 6., 10. a 14. 10. 1840; GStA PK, HA III, MdA I, kart. 6033, Maltzan Fridrichu Vilémovi IV., Vídeň, 3. 10. 1840; K. GLOSSY, *Wien 1840–1848*, s. 41; Adolf BEER, *Die Finanzen Oesterreichs im XIX. Jahrhundert*, Prag 1877, s. 145.

89 GStA PK, HA III, MdA I, kart. 6033, Bockelberg Fridrichu Vilémovi IV., Vídeň, 20. 10. 1840.

90 HHStA, KA, StR, MKA, kart. 153, Whno ve Štýrsku v září 1840, 10. 10. 1840; Situační zprávy pro město Vídeň za únor a duben 1840, K. GLOSSY, *Wien 1840–1848*, s. 11 a 16; Miroslav ŠEDIVÝ, *Metternich, the Great Powers and the Eastern Question*, Pilsen 2013, s. 446–448.

91 HHStA, KA, StR, MKA, kart. 154, Shno v Lublani a Klagenfurtu v listopadu 1840, 23. 12. 1840.

nepochybně k nim výrazným způsobem přispěl. Rýnská krize nervozitu obyvatelstva ještě více prohloubila. Ozbrojená intervence v Sýrii a s ní spojená blokáda alexandrijského přístavu, na které se Rakušané rovněž podíleli, výrazně zhoršovaly vyhlídky na brzký konec politického napětí na mezinárodní scéně i na vyřešení vlastních ekonomických potíží. Jakákoliv komplikace ve vztazích mezi sultánem a jeho egyptským místodržícím či mezi signatáři konvence a Francií přispěla k nárůstu obav a poklesu cen cenných papírů.⁹² Když například na sklonku roku 1840 odmítl sultán dát pašovi Egypt do dědičné držby, bylo to ve Vídni považováno doslova za „hotové neštěstí“.⁹³

Případné negativní důsledky byly pro monarchii jako celek i jeho obyvatele natolik bezprostřední, že událostem spojeným s blízkovýchodní i Rýnskou krizí věnovali pozornost nejen vzdělanci ve městech, ale také příslušníci nižších vrstev ve městech i na venkově. Správnost tohoto úsudku je plně prokázána obsahem úřední korespondence, která ve sledovaném období několikrát explicitně zmínila zájem těchto vůči zahraničním událostem jinak většinou imunních skupin. Je zcela pochopitelné, že právě nižší vrstvy ve městech i na venkově byly velmi citlivé na možné zhoršení vlastní životní situace v důsledku hospodářské regrese, válečných daní či odvodů mladých mužů do armády.⁹⁴

Jakkoliv silně v monarchii působil zájem o průběh Rýnské krize a s ní související události včetně vzednutí vlasteneckého ducha v některých spolkových státech, mezi německy hovořícím obyvatelstvem nedošlo v žádné části Předlitavska k čemukoliv, co by byl jen vzdáleně připomínalo projev německého nacionalismu.⁹⁵ Rakušané si pochopitelně všimli ohrožení Porýní ze strany Francie, se kterým nesouhlasili. Byli také rádi za jednotu, která v Německu zavládla mezi panovníky i jejich poddanými, neboť Francii odrazovala od války či jí nedávala příliš velkou naději na úspěch. I proto kvitovali s povděkem ochotu německých vládců dohodnout se na podobě válečných operací proti Francii a jejich společné rozhodnutí o zákazu vývozu koní, které francouzská armáda nutně potřebovala.⁹⁶ Ovšem jakmile možnost celoevropského požáru vymizela společně s Thiersovou demisí, existovala zde jednoznačná podpora smířlivé politiky vůči Francii ze strany Rakouska a Pruska a pokračující vojenská opatření obou německých velmocí i celého spolku byla považována za zbytečná a kontraproduktivní.⁹⁷

92 Tamtéž, kart. 154, Shno ve Vídni v srpnu a září 1840, 19. 11. a 10. 12. 1840.

93 K. GLOSSY, *Wien 1840–1848*, s. 277. Rovněž Schweizerisches Bundesarchiv v Bernu, D0#1000/3#1163*, Az. D.1.1, 1814–1848, Effinger-Wildegg Muraltovi, Vídeň, 21. 12. 1840.

94 HHStA, KA, StR, MKA, kart. 153, Shno v Lembergu v září 1840, 4. 11. 1840; tamtéž, kart. 156, Shno v Linci v říjnu, listopadu a prosinci 1840, 21. 2. 1841; tamtéž, kart. 157, Shno ve Vídni v únoru 1841, 29. 3. 1841; NA, PG, kart. 43, Chotek Ferdinandovi I., Praha, 23. 1. a 23. 7. 1841.

95 K. GLOSSY, *Wien 1840–1848*, s. 56–70.

96 NA, PG, kart. 43, situační zprávy za září, říjen a listopad, Praha, 12. 10., 12. 11. a 14. 12. 1840; HHStA, KA, StR, MKA, kart. 156, Shno ve Vídni v listopadu 1840, 4. 2. 1841; situační zpráva pro město Vídeň za listopad 1840, K. GLOSSY, *Wien 1840–1848*, s. 26; *AZ* 4. 9. 1840, č. 248, s. 1983.

97 NA, PG, kart. 43, situační zpráva za listopad, Praha, 14. 12. 1840; HHStA, KA, StR, MKA, kart. 154, Shno v Praze v listopadu 1840, 18. 12. 1840; tamtéž, kart. 157, Shno ve Vídni v lednu 1840, 21. 3. 1841, Shno v Lublani a Klagenfurtu v únoru 1841, 22. 3. 1841; *AZ* 14. 10. 1840, č. 288, s. 2303.

Po celou první polovinu roku 1841 se obyvatelé monarchie zajímali již jen o poměry ve Francii a dohasínající spor mezi sultánem a egyptským pašou, který všechny zúčastněné strany smluvně vyřešily až v průběhu léta, případně o v Evropě velmi diskutovaný problém budoucnosti osmanských křesťanů v Palestině a Libanonu. O Německu či snad dokonce německém národním hnutí se vůbec nehovořilo.⁹⁸ V průběhu celé krize, podobně jako v Bavorsku, zde také byla jasně patrná absence protifrancouzské nenávisti. Například Vídeňané sice souhlasili s rozhodným postojem Němců proti Francii pro případ války, ale odmítali články v německém tisku, které ji tupily.⁹⁹

S Bavorským královstvím měla situace v Rakousku ještě další společný rys v tom, že tu nedošlo k masové oblibě Beckerovy písně. S výjimkou výše uvedené Maltzanovy zprávy se v policejních zprávách či jakýchkoliv jiných pramenech z té doby nedochovalo jediné svědectví o tom, že by se veřejně zpívala. Lze předpokládat, že k tomu sice docházelo, ovšem nikoliv v masovém měřítku jako například v Porýní či Prusku.¹⁰⁰ Je pravděpodobné, že by tato skutečnost byla zachycena v situačních zprávách či korespondenci vůči projevům německého vlastenectví vždy ostrážitého hraběte Sedlnického. Stejně tak by jistě nezůstaly nepovšimnuty projevy německé sounáležitosti účastníků setkání německých agronomů v Brně ve dnech 21.–27. září 1840. Zde však kromě dobré nálady a projevů svornosti nedošlo k ničemu „podezřelému“.¹⁰¹

Na základě dostupných faktů je možné konstatovat, že Rýnská krize neměla jakýkoliv vliv na vývoj německého nacionalismu na území Rakouského císařství jak v jejím samotném průběhu, tak ani v následujících letech. Například v monografii historika Milana Řepy, věnované moravským Němcům, není Rýnské krizi věnována jediná zmínka, a to z toho prostého důvodu, že tato událost nebyla pro formování jejich národního vědomí významná a v dobových pramenech se vůbec nevyskytuje.¹⁰²

98 NA, PG, kart. 43, situační zprávy pro Prahu za leden, únor, březen, duben a květen, Praha, 13. 2., 12. 3., 15. 4., 15. 5. a 12. 6. 1841; HHStA, KA, StR, MKA, kart. 156, Shno v Brně v lednu 1841, 5. 3. 1841; tamtéž, kart. 157, Shno v Brně v únoru 1841, 22. 3. 1841; tamtéž, kart. 156, Shno v Lublani a Klagenfurtu v lednu 1841, 4. 3. 1841; tamtéž, kart. 157, Shno v Klagenfurtu v únoru 1841, 22. 3. 1841; tamtéž, kart. 156, Shno v Innsbrucku v únoru 1841, 10. 3. 1841; tamtéž, kart. 157, Shno v Linci v lednu 1841, 20. 3. 1841; tamtéž, kart. 157, Shno ve Vídni v lednu a únoru 1840, 21. a 29. 3. 1841; K. GLOSSY, *Wien 1840–1848*, s. 56–70.

99 K. GLOSSY, *Wien 1840–1848*, s. 28–29.

100 Dle Karla Glossyho v Rakousku tuto píseň zhudebnili Adalbert Gyrowetz (Vojtěch Matyáš Jírovec), Gottfried von Preyer a Adolf Müller starší. K. GLOSSY, *Wien 1840–1848*, s. 268.

101 MZA, P5, kart. 95, situační zpráva za říjen, Brno, 12. 10. 1840; *AZ* 7. 10. 1840, č. 281, s. 2247.

102 Tato absence mi byla potvrzena dr. Milanem Řepou, za což bych mu rád na tomto místě poděkoval. Milan ŘEPA, *Moravané, Němci, Rakušané. Vlasti moravských Němců v 19. století*, Praha 2014, s. 19–57. Je nutné zdůraznit, že v jiných částech monarchie se postoje německého obyvatelstva mohly lišit. Například v severních Čechách lze očekávat větší vliv Rýnské krize, neboť obyvatelstvo zde bylo více vzdáleno hlavnímu městu monarchie a blízko Sasku, odkud se hojně pašovala zakázaná literatura, a proto více tíhlo ke všenněmectví. I pro tuto domněnku zatím důkazy chybí. Jitka LNĚNIČKOVÁ, *České země v době předbřeznové 1792–1848*, Praha 1999, s. 158.

Totéž lze v zásadě říci i o politické lyrice a politických brožurách po roce 1840. V angažované poezii rakouských autorů 40. let 19. století motiv Rýna, Rýnské krize či odporu k Francii téměř zcela chybí.¹⁰³ Pomyslnou výjimkou potvrzující pravidlo byli dva mladíci: básník Johann Perthaler a kapitán c. k. armády Karl Moering. Pro prvního se Rýnská krize stala nezpochybnitelným stimulem německé nacionální angažovanosti, jak dokládají i tyto verše:

„Jaký to opojný zpěv chóru tisíce hlasů,
valí se z širého Rýna až k vrcholům Alp,
rozpíná se proti východu a sílí s každým krokem,
až všechny břehy v jednom proudu spojí.
Přes vlny Rýna od zapomenutých bratří
těž odráží se mužně a věrně přátelská ozvěna.
To je ranní pozdrav procitnuvšího lidu [*Volkes*].
Národu [*Der Nation*], velkému a kypícímu nezdolným životem,
ohlašuje se nový den dějin.“¹⁰⁴

Stejně jako Arndt byl i Perthaler více šovinistou než liberálem či demokratem, neboť na první místo stavěl nikoliv politické reformy, nýbrž jednotu německého národa, který, jak se domníval, je ohrožen nejen ze západu Francouzi, ale také z východu Rusy.¹⁰⁵ Moering, jenž později proslul jako vydavatel díla *Sibyllinische Bücher aus Österreich* a poslanec Německého národního shromáždění ve Frankfurtu nad Mohanem v roce 1848, v reakci na Rýnskou krizi vydal ve francouzštině básně *Videň, 25. června 1841 (Vienne, 25 Juni 1841)*, ve které napadl protiněmeckou poému francouzského básníka Alfreda de Musseta *Německý Rýn (Le Rhin allemand)* z roku 1841.¹⁰⁶ Proti těmto ojedinělým případům stála nejen masa nezúčastněných rakouských literátů, ale také Moritz Hartmann. Ten sice inklinoval k německému národnímu hnutí a toužil zahrnout Čechy do budoucí velkoněmecké říše, ovšem na rozdíl od Perthalera a Moeringa reagoval na poetický boj za „svobodný Rýn“ spíše z estetických než politických důvodů. Hartmannovi byla cizí jejich agresivita, dokonce se stavěl odmítavě k Beckerově písni a opěvoval literární kvalitu Mussetova *Německého Rýna*, aniž by se vymezoval proti jeho obsahu. Tím se zařadil po bok celé řady německých liberálů a demokratů, kteří v téže době nepřestali snít o jednotné německé vlasti a současně i zachování dobrých vztahů s Francií.¹⁰⁷

103 Antal MÁDL, *Politische Dichtung in Österreich (1830–1848)*, Budapest 1969; Otto ROMMEL, *Die politische Lyrik des Vormärz und des Sturmjahres 1848*, Wien–Teschen–Leipzig 1912.

104 Peter KURANDA, *Grossdeutschland und Grossösterreich bei den Hauptvertretern der deutsch-österreichischen Literatur 1830–1848*, Wien–Leipzig 1928, s. 80.

105 *Tamtéž*, s. 81–82.

106 Adam WANDRUSZKA, *Grossdeutsche und kleindeutsche Ideologie 1840–1871*, in: R. A. Kann – F. E. Prinz (Hrsg.), *Deutschland und Österreich. Ein bilaterales Geschichtsbuch*, Wien–München 1980, s. 110–111.

107 Julia GSERTZ, *Jung-Österreich und sein Verhältnis zur deutschen und französischen Literatur. Eine Darstellung anhand von Moritz Hartmann und Alfred Meißner*, disertační práce, Universität Wien, Wien 2010, s. 112; P. KURANDA, *Grossdeutschland und Grossösterreich*, s. 45.

Pokud jde o politické brožury a publicistiku, pak je téma Rýnské krize v případě rakouských autorů opět zcela marginální a jen zřídka je vůbec zmíněno,¹⁰⁸ navíc se vyskytuje především u několika mála z těch, kteří působili v zahraničí. Reflektují je vcelku očekávatelně Franz Schuselka a také Ignaz Kuranda. I když Schuselka ve svém spisu z roku 1843 *Deutsche Worte eines Österreichers* velebí Rýnskou krizi jako stimul averze vůči Francii v Německu, dokonce prý silnější, než byly osvobozené války, není možné zjistit, jakou měrou byly jeho názory ovlivněny právě událostmi druhé poloviny roku 1840.¹⁰⁹ To v Kurandově listu *Die Grenzboten* s podtitulem *Blätter für Deutschland und Belgien*, vydávaném od roku 1841, je vliv krize jasně patrný. Výrazný protifrancouzský osten se zde projevuje jednak ve snaze přispět ke sblížení Němců a Belgičanů a zmařit tehdy diskutovanou francouzsko-belgickou celní unii, jednak v pangermánské argumentaci ve prospěch sblížení Belgičanů s Němci, kdy, jak Kuranda explicitně deklaroval v úvodu napsaném 28. září 1841 v Bruselu, oba národy byly spojené společnými germánskými kořeny, a to nejen Němci s Vlámami, ale také s Valony.¹¹⁰ V prvním ročníku je také možné dohledat šovinistické protifrancouzské výpady typické pro německé nacionalisty, kdy například autor článku o Alsasku a Flandrech považoval dávné odstoupení Alsaska Francii za projev „zrady a zbabělosti“.¹¹¹

Jestliže se smíříme s tvrzením, že Rýnská krize nejen nebyla konstitutivním prvkem při genezi německého nacionalismu v Rakousku, ale v zásadě na tento proces neměla žádný vliv, je samozřejmě nezbytné ptát se po příčinách tohoto stavu. Jako první se tradičně nabízí odpověď, že na vině byl represivní aparát, nedovolující jakékoliv projevy sympatií k hlasitě deklarované solidaritě mezi Němci, jinými slovy obavy Němců v monarchii z nepřátelské reakce vídeňského kabinetu. Jakkoliv je tento argument logický, při bližším pohledu se ukáže být nesprávným či přinejmenším nedostatečným. Vůči projevům německého vlastenectví, které v průběhu krize neobsahovalo ústavní požadavky podlamující politický status quo v Německu, byl postoj vídeňského dvora a nejvyšších státních úředníků veskrze kladný. Sám Metternich velice oceňoval ochotu panovníků i jejich poddaných sjednotit se v obraně Rýna, kde se sám narodil a k němuž měl stále velmi silný vztah, a to nejen díky svému panství v Johannisbergu. Dle jeho vlastních slov nastala v roce 1840 pro Německo nová éra, protože si uvědomilo svoji sílu a bylo ochotno postupovat jednotně.¹¹² V únoru 1841 k Rýnské krizi napsal: „Události předchozího roku měly pozitivní dopad na Německo. Před německými zraky vyjevily

108 Takovou zmínku bez hlubšího významu je možno nalézt v díle Ferdinanda Leopolda SCHIRNDINGA *Böhmens Zukunft und Oesterreichs Politik vom Standpunkte der Vergangenheit und Gegenwart*, Bd. 2, Leipzig 1844, s. 10.

109 Franz SCHUSELKA, *Deutsche Worte eines Österreichers*, Hamburg 1843, s. 38–39. K případnému vlivu Rýnské krize na aktivity Franze Schuselky částečně i Jiří KOŘALKA, *Češi v habsburské říši a v Evropě 1815–1914. Sociálněhistorické souvislosti vytváření novodobého národa a národnostní otázky v českých zemích*, Praha 1996, s. 30 a 72.

110 Ignaz KURANDA (Hrsg.), *Die Grenzboten. Blätter für Deutschland und Belgien*, Leipzig 1841, s. 5–7.

111 *Tamtéž*, s. 52.

112 GStA PK, HA III, MdA I, kart. 4427, Rochos Fridrichu Vilémovi IV., Stuttgart, 3. 10. 1841.

souseda [Francii] v pravých barvách, probudily smysl pro německou národnost a ukázaly členům společné vlasti, že její síla v zajištění nezávislosti celku může být nalezena pouze v úzké spolupráci jednotlivých částí. Kéž by byla tato příležitost využita k posílení [Německého] spolku.¹¹³ I proto hodnotil Beckerovu píseň kladně, neboť v ní spatřoval jasný vzkaz Francii, že v případě vpádu do Porýní se utká s celým Německem.¹¹⁴

Ačkoliv neexistuje důkaz pro tvrzení francouzského historika Eugéna Guichena, že její text Metternich povolil vydat v Rakousku tiskem,¹¹⁵ jistě zpěvu této písně nebránil. Pokud byl rakouský kancléř něčím silně popuzen, pak nikoliv případnou lyrickou oslavou Rýna v ulicích Vídně, nýbrž zpěvem *Marseillaisy* v maďarském Národním divadle v Pešti.¹¹⁶ Zatímco tento incident se státní aparát snažil utajit, vůči patriotickým a často velmi hlasitým a agresivním výzvám v Německu se stavěl blahovonně a nebránil tomu, aby o nich bylo informováno obyvatelstvo monarchie, aby o nich diskutovalo a případně jim dávalo najevo své sympatie. A třebaže je možné namítnout, že o této blahovůli Rakušané uvyklí na nesvobodu slova nemohli vědět, pak lze také vznést protiargument, že pokud někteří z nich otevřeně navrhovali v době předbřeznové vztyčení Rotteckovy sochy, je nanejvýš nepravděpodobné, že by se báli projevovat sounáležitost s dalšími Němci způsobem, který byl na podzim 1840 běžný a tolerovaný v jiných částech Německa, například v Prusku s podobně represivním aparátem.¹¹⁷

V situaci, kdy obyvatelstvo mělo dostatečné množství informací o poměrech za hranicemi císařství a vlastní vláda mu nebránila projevit jistou formu solidarity s ostatními Němci, je nezbytné hledat příčinu absence nacionálně laděného ohlasu jinde. Ve skutečnosti jsou dvě. Tou první je zcela okrajový význam německého národního hnutí v Rakousku v roce 1840. I díky represi zde německý nacionalismus nezapustil tak

113 Alexander NOVOTNY, *Österreich und Preußen in den Jahren 1840–1848*, disertační práce, Universität Wien, Wien 1928, s. 42. Podobným způsobem Metternich hodnotil „národního ducha“ i v říjnu 1841 v dopise maršálu Radeckému, Vídeň, 23. 10. 1841, Nicomede BIANCHI, *Storia documentata della diplomazia europea in Italia dall'anno 1814 all'anno 1861, Volume IV: Anni 1830–1846*, Torino 1867, s. 368.

114 Sambuy Solarovi, Vídeň, 18. 4. 1841, Mario degli ALBERTI, *La politica estera del Piemonte sotto Carlo Alberto Secondo il carteggio diplomatico del Conte Vittorio Amedeo Balbo Bertone di Sambuy ministro di Sardegna a Vienna (1835–1846), vol. 2: 1839–1841*, Torino 1915, s. 480.

115 E. GUICHEN, *La crise d'Orient*, s. 419. Guichen pro své tvrzení nepředložil žádný důkaz. Ten se také nepodařilo nalézt autorovi této studie. Ani v novinách, ani v prostudovaných pramenech nebyla nalezena zmínka o tom, že by k tištěnému vydání Beckerovy písně v Rakousku došlo. Rakušané si však mohli přečíst její text v německých novinách, například v *AZ* 6. 11. 1840, č. 311, s. 2485.

116 Schweizerisches Bundesarchiv v Bernu, D0#1000/3#1163*, Az. D.1.1, 1814–1848, Effinger-Wildegg Muraltovi, Vídeň, 11. 11. 1840; GStA PK, HA III, MdA I, kart. 6033, Maltzan Fridrichu Vilémovi IV., Vídeň, 13. 11. 1840; Bayerisches Hauptstaatsarchiv v Mnichově, Ministerium des Äußern, Wien, kart. 2409, Lerchenfeld Ludvíkovi I. Bavorskému, Vídeň, 30. 10. a 25. 11. 1840; Sambuy Solarovi, Vídeň, 13. 11. 1840, Mario degli ALBERTI, *La politica estera*, s. 399; K. GLOSSY, *Wien 1840–1848*, s. 267.

117 Jedním ze způsobů byl samozřejmě i zpěv Beckerovy písně. Zde není bez zajímavosti, že v Bavorsku ji král zakázal, i když pak autora osobně odměnil a nechal tuto počtu vejít ve všeobecnou známost. Pro tuto studii není ani tak důležité toto schizofrenní chování Ludvíka I. jako skutečnost, že obyvatelstvo tento zákaz ignorovalo. J. HONSELL, *Bayern und die Rheinkrise*, s. 76.

hluboké kořeny jako v jiných částech Německa. Rakousko se v tomto ohledu vyvíjelo jinak než Prusko, kde se nacionalismus projevil velmi silně v období osvobozeneckých válek, či konstituční státy v jihozápadním Německu, které se staly baštou německého nacionalismu ve 30. letech. Většina obyvatel monarchie byla myšlenkami německých nacionalistů nedotčena, případně vnímala německví stále pouze v kulturní rovině a byla věrná habsburské monarchii.¹¹⁸ I v roce 1840 byla patná slova Friedricha Schlegela adresovaná manželce o 21 let dříve: „Mluvíš o Německu. Kéž bych v něm byl, kéž bych v něm mohl žít. Jak jsi vůbec dospěla k tomu zvláštnímu omylu, že se Vídeň nachází v Německu nebo že by mohla mít cokoliv s Německem společného? Mezi nimi leží celé světadíly a sotva existuje něco protikladnějšího.“¹¹⁹

Není na místě tvrdit, že se v roce 1840 v Rakousku nevyskytovali stoupenci německého národního státu, jmenovitě velkoněmecké koncepce.¹²⁰ Za všechny je možné jmenovat hraběte Antona Alexandra von Auersperg, známějšího širší veřejnosti pod pseudonymem Anastasius Grün, jenž toužil po vytvoření velkého německo-rakouského císařství.¹²¹ Ovšem jejich počet nebyl ve srovnání s jinými částmi Německa příliš velký a jejich silící německé národní vědomí mohlo mít různé podoby, ve vztahu k myšlence přeměny Německého spolku ve spolkový stát dokonce i značně indiferentní, a nemuselo nutně oslabovat jejich „rakušanství“.¹²² Ve spojení s Rýnskou krizí je pak významné především to, že zatímco u některých německých nacionalistů hrála nenávisť vůči Francii významnou roli při formování jejich světového názoru, pak v případě stoupců německého národního hnutí z řad rakouských občanů tato nenávisť chyběla, případně byla vlastní jen některým příslušníkům *Mladého Rakouska*, kteří však byli aktivní mimo území monarchie. Pro nacionalismus rakouských Němců byla daleko zásadnější otázka reformy Rakouska a jejich vztah ke slovanskému etniku, vůči němuž, a nikoliv Francii, se začali čím dál tím více vymezovat již v době předbřeznové. K zásadnímu zlomu v politizaci německého národního hnutí v Rakousku došlo až s rokem 1848.¹²³

Na tomto místě je možné dodat, že u rakouských autorů politických brožur v německém (i českém) jazyce v době předbřeznové, ať již žijících na území monarchie či mimo ni, náležel v zahraničněpolitických tématech největší zájem Východní otázce,

118 Milan HLAVÁČKA – Jiří KAŠE – Jan P. KUČERA – Daniela TINKOVÁ, *Velké dějiny země Koruny české, sv. XI.a: 1792–1860*, Praha–Litomyšl 2013, s. 329; S. MUSULIN, *Vienna in the Age of Metternich*, s. 270.

119 H. RUMPLER, *Eine Chance für Mitteleuropa*, s. 209.

120 Eduard WINTER, *Romantismus, Restauration und Frühliberalismus im österreichischen Vormärz*, Wien 1968, s. 197.

121 H. RUMPLER, *Eine Chance für Mitteleuropa*, s. 269.

122 M. ŘEPA, *Moravané, Němci, Rakušané*, s. 33.

123 Waltraud HEINDL, *Geborsame Rebellen. Bürokratie und Beamte in Österreich. Band I: 1780 bis 1848*, Wien–Köln–Graz 1991, s. 213–217; Robert A. KANN, *Das Nationalitätenproblem der Habsburgermonarchie. Geschichte und Ideengehalt der nationalen Bestrebungen vom Vormärz bis zur Auflösung des Reiches im Jahre 1918*, Graz–Köln 1964, s. 61–72; H. RUMPLER, *Eine Chance für Mitteleuropa*, s. 213–214.

tedy vztahu Rakouska k Osmanské říši, zejména pak jejímu panství na Balkáně. Německá otázka zaujímala v lepším případě až druhé místo, vztah Němců a Francouzů byl zcela upozaděn.¹²⁴ Neexistující vliv Rýnské krize na vývoj německého nacionalismu v Rakousku lze paradoxně uzavřít hodnocením německého historika Wenera Deetjena, jenž krátce po první světové válce k ohlasu rýnské lyriky v Rakousku napsal: „Dokonce od břehů Dunaje zněla poetická ozvěna až sem k Rýnu a v ulicích Vídně zpívali Beckerovu píseň, i když v Rakousku se přirozeně nemohla stát národní písní. Lidé se zde těšili z německého entusiasmů, byť většina nebyla s to dostatečně ocenit význam rýnské otázky.“¹²⁵ Třebaže Deetjen neuvedl pro své tvrzení o zpěvu Beckerovy písně ve Vídni žádný zdroj a ve svém názoru jako německý nacionalista nepochybně nebyl neustranný, přinejmenším ve druhé části svého sdělení byl více než přesný.

Druhým důvodem absence německé vlastenecké vlny v Rakousku byla silná loajalita poddaných vůči císaři a jeho rodině. I v tomto případě je možné vidět jasnou paralelu s poměry v Bavorsku, ovšem na rozdíl od tohoto jihoněmeckého státu byla v habsburské monarchii tato vazba o to silnější, že se zde, na rozdíl od Bavorska, nepodařilo v průběhu napoleonských válek infikovat obyvatelstvo „státním patriotismem“. Pozice monarchie jako soustátí složeného z vícera historických celků obývaných různými etniky přispěla k tomu, že se obyvatelstvo identifikovalo více s panovníkem než s státem.¹²⁶ Tento silný vztah většinou konzervativně smýšlejících Rakušanů k císaři byl rovněž umocněn mimořádnou oblibou, které se těšil František I. a po jeho smrti v roce 1835 i jeho syn Ferdinand I. Velmi kladně byli přijímáni i další členové habsburského rodu, například poněkud lidově vystupující arcivévoda Johann a vítěz nad Napoleonem I. v bitvě u Aspern arcivévoda Karel.

Tuto loajalitu dokládá i nadšení, s jakým byli v českých zemích doby předbřeznové vítáni císaři a jejich příbuzní.¹²⁷ Když se například britský chargé d'affaires ve Vídni, Arthur Magenis, zúčastnil v srpnu 1845 otevření železniční trati z Vídně do Prahy a společně s císařovým bratrem arcivévodou Františkem Karlem absolvoval celou cestu vlakem z hlavního města do české metropole, nebyl ani tak překvapen pozitivním přijetím ze strany obyvatelstva jako „obrovskou mírou nadšení“, které převládalo ve všech společenských třídách. K této události mimo jiné poznamenal: „Jeho císařská výsost byla podél celé trati do Prahy v délce 300 anglických mil vítána s mimořádným nadšením, z Olomouce do Prahy – 165 anglických mil – může být její přijetí zcela oprávněně označeno za všelidový jásot.“¹²⁸ Habsburská dynastie byla natolik populární, že se v Rakousku fakticky nevyskytovalo republikánství, snad s výjimkou Lombardska-Benátska.¹²⁹

124 J. HEIDLER, *Čechy a Rakousko*, s. 184–186.

125 WERNER DEETJEN, *Sie sollen ihn nicht haben! Tatsachen und Stimmungen aus dem Jahre 1840. Eine Studie*, Weimar 1920, s. 17.

126 M. ŘEPA, *Moravané, Němci, Rakušané*, s. 41.

127 Jiří RAK, *Zachovej nám, Hospodine. Češi v Rakouském císařství 1804–1918*, Praha 2013, s. 28–58.

128 TNA, FO 7, kart. 323, Magenis Aberdeenovi, Vídeň, 12. 9. 1845.

129 A. SKED, *Metternich and Austria*, s. 185.

Průběh konfliktu na Blízkém východě v závěrečných měsících roku 1840 poskytl obyvatelům monarchie příležitost zintenzívnit náklonnost k habsburskému rodu a současně nepřímou ventilovat případnou averzi vůči Francii bez šovinistických floskulí některých německých nacionalistů. Podobně jako mezinárodní sportovní zápas v dnešní době, i střetnutí mezi Rakušany a Egypťany v Sýrii si v monarchii našlo početné obecenstvo. A ani tehdy v tomto zápole nechyběla hvězda, ke které diváci mohli upnout svoji pozornost. Tou se stal mladý arcivévoda Friedrich Ferdinand Leopold, syn populárního arcivévody Karla. Friedrich sloužil v průběhu syrské kampaně jako kapitán na fregatě *Guerriera* a osobně se rovněž zúčastnil pozemních operací. Během útoku na Saïdu 26. září se postavil do čela rakouského výsadku a navzdory silné nepřátelské palbě provedl své muže rozvalinou v hradbě do pevnosti, jejíž obránci záhy kapitulovali. V noci z 3. na 4. listopadu pronikl v čele rakouských námořníků skrze opuštěné opevnění do Akky, kde se mezi spícími nepřátelskými vojáky nepozorovaně dostal až na vrchol citadely a zde vyvěsil vlajky spojenců: rakouskou, britskou a osmanskou. Díky těmto dvěma akcím se Friedrich stal v Evropě celebritou a nejméně patnáct panovníků mu propůjčilo své řády. Mezi nimi pochopitelně nechyběl ani Friedrichův bratranec, císař Ferdinand I.¹³⁰

I když vítězství nad Muhammadem Alím zajistilo především silné britské námořnictvo a početné turecké jednotky, byla to právě Friedrichova statečnost, která se stala předmětem všeobecného zájmu, a vídeňský dvůr této situace dokázal velmi umně využít. Rakouské noviny nenechaly své čtenáře bez informací o srdnatosti rytířského prince. Úspěchy Friedricha a „jeho“ námořníků byly přetřásány v celém Předlitavsku, české země nevyjímaje, a jeho popularita dosáhla zcela mimořádné úrovně. Obdiv k činům mladého arcivévody byl umocněn jeho mládím, již zmíněnou tradiční loajalitou vůči císařskému domu, věhlasem jeho otce a animozitou vůči Francii.¹³¹ Zvláště

130K aktivitám arcivévody Friedricha během syrského tažení a k průběhu vojenských operací v českém jazyce viz Miroslav ŠEDIVÝ, *Arcivévoda Bedřich – zapomenutý princ*, Historický obzor 17, 2006, č. 7/8, s. 182–185; TÝŽ, *Rakousko a válka v Sýrii na podzim 1840*, Nový Orient 60, 2005, č. 1, s. 23–26. Z novější zahraniční produkce viz Robert L. DAUBER, *Erzherzog Friedrich von Österreich*, Graz–Wien 1993, s. 87–117.

131 NA, PG, kart. 43, situační zprávy za měsíc říjen, listopad a prosinec 1840, Praha, 12. 11. a 14. 12. 1840, 13. 1. 1841; MZA, PŘ, kart. 95, situační zprávy za měsíce říjen a listopad, Brno, 12. 11. a 16. 12. 1840; HHStA, KA, StR, MKA, kart. 154, Shno v Praze v říjnu 1840, 28. 11. 1840; tamtéž, kart. 154, Shno v Praze v listopadu 1840, 18. 12. 1840; tamtéž, kart. 155, Shno v Praze v prosinci 1840, 18. 1. 1841; tamtéž, kart. 154, Shno v Brně v říjnu 1840, 28. 11. 1840; tamtéž, kart. 154, Shno v Lublani a Klagenfurtu v říjnu 1840, 29. 11. 1840; tamtéž, kart. 154, Shno v Innsbrucku v listopadu 1840, 8. 12. 1840; situační zprávy pro město Vídeň za září, říjen, listopad a prosinec 1840, K. GLOSSY, *Wien 1840–1848*, s. 27. Zde je samozřejmě na místě položit si otázku, zda situační zprávy nepřeháněly v míře „nadšení“ obyvatel monarchie z úspěchů člena vládnoucího rodu. Vzhledem k obrovské popularitě příslušníků habsburského domu, mimořádné pozornosti, které se syrské tažení těšilo nejen v Rakousku, obsahu zpráv diplomatů ve Vídni a vstupu mnoha mladých mužů ze zaalpských provincií monarchie do c. k. námořnictva po roce 1840 není nutné pochybovat o tom, že, jak napsal Chotek Ferdinandovi I. v lednu 1841, zprávy o Friedrichově počínání v Sýrii byly přijímány s „radostí a pýchou“. NA, PG, kart. 43, Chotek Ferdinandovi I., Praha, 23. 1. 1841.

úzká rodinná vazba Friedricha na arcivévodu Karla, skutečnost, že statečný mladík byl synem neméně hrdinného otce, byla v rakouské společnosti námětem častých debat. Dokonce se stala leitmotivem dvou básní konzervativního rakouského spisovatele Moritze Gottlieba Saphira, jenž je napsal na sklonku roku 1840 a věnoval je arcivévodovi Karlovi pod souhrnným názvem *Arcivévoda Friedrich na hradbách Sajdy*.¹³² Básně *Naděje (Zuversicht)* a *Naplnění (Erfüllung)* oslavují společně otce i syna. V té první se Karel loučí s Friedrichem před jeho odchodem do Sýrie a na cestu ho vyzbrojuje svým mečem, jehož „čepel se zrcadlila v Rýně“.¹³³ Toto je zřetelný odkaz na Rýnskou krizi, ovšem současně také jediný projev v tomto směru. Jinak se obě básně nesou v ryze prohabsburském a prorakouském duchu. V obou je zmíněna vlast, kterou však není Německo, nýbrž Rakousko, jak je jasně patrné z veršů druhé básně, kdy Friedrich tasí otcův meč a zvolá:

„Sláva ti, otčino má! Sláva tobě, meči otce mého!
Cos otci vydobyl, uchránils i pro syna jeho!
Sláva ti, otčino má! Sláva ti, Rakousko mé!
Krev má za Boha, právo a mých předků říši nechť prolita jest!“¹³⁴

Jakkoliv je toto patetické dílo výsledkem činnosti provládního autora, jehož hrabě František Antonín Kolovrat-Libštejnský odměnil 200 zlatými, nepochybně symbolizuje pozitivní ohlas Friedrichova odvážného jednání v Sýrii. Kromě situačních zpráv ho dokládá jednak spontánní, bouřlivý a dlouhotrvající potlesk obecenstva v divadle Hofburgu, kde se Friedrich objevil 9. března 1841 v císařské lóži v doprovodu Ferdinanda I. a svého otce,¹³⁵ jednak skutečnost, že po roce 1840 došlo mezi mladými muži ze zaalpských částí monarchie k výraznému nárůstu zájmu o kariéru v rakouském námořnictvu, ve kterém do té doby sloužili téměř výhradně Italové.¹³⁶

Skutečnost, že tažení v Sýrii se do své rozhodující fáze dostalo ve stejné době jako Rýnská krize, nepochybně přispěla k tomu, že zájem o dění v Německu byl v Rakousku menší než o situaci na Blízkém východě. Absence početné a organizované skupiny německých nacionalistů, všeobecně sdílená touha po míru, téměř absolutní lojalita k habsburskému rodu a obdiv k udatnosti mladého arcivévody vytvořily v Rakousku prostředí, kterému byly cizí mlhavé představy o politické jednotě německého národa a nenávisť vůči Francii. O tom svědčí i průběh Thiersovy cesty po Německu v létě 1841.

132 Tištěný list Erherzog Friedrich auf den Mauern von Saida. An Se. k. k. Hoheit den Erzherzog Karl von Oesterreich. Von M. S. Saphir (HHStA, KA, StR, MKA, kart. 154).

133 Tamtéž.

134 Tamtéž.

135 SS, HD, SG, Wien, kart. 94, zpráva z Vídně, 10. 3. 1841; Bayerisches Hauptstaatsarchiv v Mnichově, Ministerium des Äußern, Wien, kart. 2410, Lerchenfeld Ludvíku I. Bavorskému, Vídeň, 12. 3. 1841; GStA PK, HA III, MdA I, kart. 6034, Maltzan Fridrichu Vilémovi IV., Vídeň, 12. 3. 1841; ADA, CP, Autriche, kart. 8, O'Sullivan Lebeauovi, Vídeň, 15. 3. 1841.

136 Renate BASCH-RITTER, *Österreich auf allen Meeren. Geschichte der k. (u.) k. Kriegsmarine von 1382 bis 1918*, Graz–Wien–Köln 1987, s. 48.

Zatímco v některých německých státech je přivítal nepřátelsky naladěný dav a za zpěvu Beckerovy písně, jeho návštěva Vídně nevyvolala jakoukoliv negativní reakci.¹³⁷

Závěr

Interpretace Rýnské krize jako zlomového okamžiku ve vývoji německého nacionalismu přinejmenším pro teritorium habsburské monarchie neobstojí. V Rakousku nedošlo k ničemu, co by podporovalo oprávněnost tvrzení o kvalitativním i kvantitativním posunu německého nacionalismu v masovější a agresivnější hnutí v reakci na ohrožení Porýní ze strany Francie. S výjimkou několika německých nacionalistů rakouského původu, kteří však jimi většinou byli již před rokem 1840, zůstala rakouská veřejnost vůči této agitaci imunní. A třebaže i v Rakousku byl odmítnut francouzský nárok na spolkové území na levém břehu Rýna, tato solidarita s ostatními Němci neměla s nacionalismem nic společného. Podobně jako v Bavorsku i zde obyvatelstvo projevovalo loajalitu nikoliv německému národu, nýbrž vlastnímu státu a panovníkovi.

Skutečnost, že se v Rakousku před rokem 1840 nevytvořilo organizované německé národní hnutí, je sice nezpochybnitelným důsledkem odporu rakouské vlády vůči jakýmkoliv politickým proudům usilujícím o podkopání stávajícího pořádku, ovšem pro absenci vzepětí německého vlastenectví ve druhé polovině roku 1840 existovaly další a neméně významné důvody. Mezi ně rozhodně nepatří nedostatek informací či nezájem obyvatelstva o dění v blízké i vzdálené cizině. Podobný argument by byl zcela nedostatečný a povrchní. Veřejnost pozorně sledovala dění jak v Evropě, tak na Blízkém východě a byla zásobována značným množstvím relevantních informací, a to i v případě, že se spokojila pouze s rakouskými a legálně dováženými zahraničními novinami. Vzhledem k závažnosti Rýnské krize nalezly zahraniční zprávy odezvu jak u vzdělaných městských elit, tak i u nižších vrstev na venkově.

Ohlas Rýnské krize v Rakousku v neposlední řadě dokazuje, že navzdory tíživé cenzuře nebylo obyvatelstvo od zbytku světa odděleno informační bariérou, značné množství relevantních a pro oficiální místa nutně ne vždy příznivých zpráv přicházelo také legálními informačními kanály a mělo nezpochybnitelný vliv na formování veřejného mínění. I z těchto důvodů je nezbytné odmítnout příliš jednostranné hodnocení Rakouska jako střeoevropské Číny, zbavit výzkum rakouských i českých dějin doby předběžné zažitých klíšé, analyzovat je bez předsudků vyváženějším a systematictější způsobem a události v českých zemích zkoumat s větším důrazem na širší střeoevropský kontext a s využitím mnoha dosud opomíjených primárních pramenů.¹³⁸

137 Sambuy Solarovi, Vídeň, 12. 9. 1841, M. degli ALBERTI, *La politica estera*, s. 547; K. GLOSSY, *Wien 1840–1848*, s. 268.

138 Tato studie vznikla jako výsledek grantu *Rýnská krize 1840*, který financuje Grantová agentura České republiky (13–03932S). Část výzkumných aktivit ve Vídni byla uskutečněna v rámci stipendijního pobytu *Aktion Österreich-Tschechien*.

The Reverberations of the Rhine Crisis in the Austrian Empire. A Contribution to the Study of Public Opinion in the Czech Lands in the Pre-March Period

MIROSLAV ŠEDIVÝ

In the pre-March period, the Austrian Empire had earned for itself the pejorative label “Europe’s China,” which even today historians occasionally invoke in order to highlight the repressive nature of this Central European power. Its Government is alleged to have isolated its own population from the rest of the world by a “Chinese wall,” and thus to have prevented the influx of new ideas and information about events in other parts of the world. Despite the unquestionable existence of the repressive apparatus in the Habsburg Monarchy of the first half of the 19th century, the allegation about “a Central European China” is exaggerated and the product of its time. However, it may be even more dangerous as historians may employ it to provide superficial justification for historical events and, thus, prevent more detailed, and logically more time-consuming and much costlier research, which would be based on the study of a wider range of primary sources, resulting in a more balanced view on the conditions in the Austrian Empire in the period under study.

This study aims to follow the latter approach, when, based on primary sources and the most recent foreign literature, it is to be pointed out that the argument based on the Viennese Government’s resistance towards new ideas, or namely, the existence of censorship, may not be adequate and relevant at all times. This is also true for the absence of German Nationalist feelings in the period of the so-called Rhine Crisis in the second half of 1840, which historians traditionally view as an important stimulus for the development of a German national movement, namely in the entire German Confederation, including the Cisleithanian part of the Austrian Empire. However, primary sources at hand, as well as a comparison with the situation in Bavaria clearly prove that this claim is not true for any of the parts of Cisleithania, including the Czech Lands. It is, however, necessary to seek reasons for this state of affairs elsewhere, also, and in particular, somewhere else than in the opposition of the Emperor himself and his advisors towards German nationalist propaganda.

The Rhine Crisis is not the only subject of interest in this study but also, and essentially, a means (a historical probe) of analysing the attitudes of the inhabitants of the Czech Lands towards the international political events of the pre-March period. It leads one to the conclusion that educated individuals, sometimes even the representatives of the lower classes, were not merely interested in the events but they were also able to discuss them publicly and that they had access to a relatively broad range of relevant information. If the Rhine Crisis had a negligible impact on the development of a German Nationalism in the Austrian Empire, then the reasons for this state of affairs have necessarily to be sought also outside the repressive impact of the state apparatus. In this instance they are to be found especially in the relatively small numbers of German nationalists on the territory of the Monarchy, the priority of other issues and in the very strong loyalty felt by the population for the Imperial House.

Translated by Alena Linhartová

STUDIE

Dva pokusy o vývoz revoluce do Persie. Sovětské Rusko a Persie v roce 1920

PETR NOVÁK

Sovětská vláda již záhy po svém vzniku podnikla pokus o navázání diplomatických styků s Persií. Vzájemné vztahy měly být podle Prohlášení předsedy Rady lidových komisařů V. I. Lenina a lidového komisaře pro národnosti J. V. Stalina ke všem pracujícím muslimům Ruska i Východu z 20. listopadu 1917 (3. prosince 1917) uspořádány na novém základě rovnoprávnosti a sebeurčení.¹ Sovětská vláda se hodlala

PETR NOVÁK: Two Attempts at Exporting the Revolution into Persia. Soviet Russia and Persia in 1920

During the spring of 1920, Soviet Russia supported two uprisings, which were under way or being planned in the north Persian provinces of Guilan and Khorasan with the intended aim of exporting the revolution to Persia. The decisive role in these events was played by local Soviet organs in Transcaucasia and Trans-Caspia, or in other words in Central Asia. Indeed, Moscow soon sanctioned their approach and established the general limits of the Soviet involvement. Ultimately, both attempts at exporting the revolution into Persia failed due to the inability of the rebels to gain the unqualified support of the population; their inability to coordinate their activities and finally, due to the unwillingness of the Soviet regime to provide direct military assistance to the rebels. This failure, consequently persuaded the Soviet Government to follow the direction of establishing proper diplomatic channels in their relationship with Persia.

Key words: Soviet Russia, Persia, export of the revolution, international relationships, 1920

z ideologických i politických důvodů odstříhnout od dědictví po dřívějších ruských vládách. Deklarovala ochotu vzdát se všech dosavadních výhod a koncesí v Persii. Slibovala si od toho vytvoření prostoru pro širší spolupráci s Peršany a přípravu půdy pro budoucí revoluční aktivity. Očekávala impulz povzbuzující národně-osvobozenec- necké hnutí proti evropským mocnostem, v první řadě proti Velké Británii – tradičnímu protivráči, ale v letech 1907–1917 i partneru carského Ruska na Blízkém východě. Tato iniciativa nicméně v důsledku neuspořádané situace v sovětském Rusku, vrcholící vypuknutím občanské války, a britských protiakcí nepadla na úrodnou půdu. V listopadu 1918, respektive v srpnu 1919² byly prakticky veškeré kontakty mezi sovětským Ruskem a Persií přerušeny.

V následujícím období, od srpna 1919 do května 1920, se Persie ocitla pevně v britských rukou. Pro sovětskou zahraniční politiku bylo v tomto období charakteristické vynucené vyčkávaní a současně přehodnocování dosavadní politické linie vůči této sousední zemi. Namísto orientace na perskou vládu, se kterou se v předchozím období ukázalo jako nemožné dosáhnout uspokojivé úrovně vzájemných vztahů (mj. formálního diplomatického uznání), začala být upřednostňována orientace na spolupráci se širšími vrstvami, což fakticky znamenalo podporu perských revolučních hnutí. Souběžně s tím v sovětském Rusku od jara 1919 zvažovali a posléze i konali přípravy k rozvinutí revoluce na Východ. Jednou ze zemí, která z tohoto pohledu přicházela v úvahu, byla i Persie.

Prostor pro aktivnější politiku vůči Persii se otevřel na jaře 1920 po ovládnutí severního Kavkazu a Ázerbájdžánu. Sovětské Rusko následně podniklo dva pokusy o proniknutí do Persie s pomocí tamních revolučních sil. Ústřední místo v rámci těchto pokusů sehrály akce podniknuté v provincii Gílán. Naproti tomu pokus v Chorásánu nepřekročil stádium přípravných sondáží. Zatímco při prvním jmenovaném pokusu o vývoz revoluce do Persie se podařilo dosáhnout jistého stupně úspěšnosti a sovětské angažmá v Gílánu podstatným způsobem ovlivňovalo sovětskou politiku vůči Persii jako celku, druhý pokus měl na formulaci celkové politiky nakonec jen podružný vliv. Následující text má za cíl prozkoumat oba výše zmíněné pokusy, provést jejich srovnání a zjistit jejich shodné a rozdílné znaky.

Sovětské pokusy o vývoz revoluce do Persie je možno vykládat v rámci tří základních interpretačních schémat, podle kterých se dynamika událostí na sovětské straně odvíjela z napětí:

1. mezi centrem a periferií (tj. mezi Moskvou a sovětskými orgány v Zakavkazsku a Zakaspicku, respektive ve střední Asii),

1 Igor Nikolajevič ZEMSKOV et al. (edd.), *Dokumenty vněšnej politiky SSSR*, I, Moskva 1957, č. 18, s. 34–35.

2 V listopadu 1918 přeřadili perští kozáci vedení ruskými důstojníky budovu sovětské diplomatické mise. Pracovníci sovětské mise byli zatčeni a později deportováni do Mezopotámie a Indie. V srpnu 1919 byl ihned po příjezdu do Persie bělogvardějskými důstojníky v britských službách zatčen a popraven sovětský diplomatický zástupce Ivan Osipovič Kolomijcev.

2. mezi jednotlivými zájmovými skupinami v sovětském vedení (které ztělesňovali zejména Lev Davidovič Trockij, popřípadě Georgij Vasiljevič Čičerin ve střetu s Josifem Vissarionovičem Stalinem) a také

3. mezi idealisticky a pragmaticky smýšlejícími sovětskými představiteli.

Cílem textu bude zjistit, které z těchto schémat je pro interpretaci tématu sovětských pokusů o vývoz revoluce do Persie nejpříhodnější.

Základní vydaný pramen k sovětské politice vůči Persii v roce 1920 představuje edice dokumentů shromážděných Moisejem Aronovičem Persicem.³ Edice představuje výbor dokumentů z různých archivních fondů, zejména z fondů Rossijskogo gosudarstvennogo archivu socialno-političeskoi istorii, mj. výpisy z jinak obtížně přístupných usnesení Politického byra Komunistické strany Ruska (bolševiků), protokoly ze schůzí Kavkazského byra ÚV KSR(b), Íránského byra komunistických organizací, Ústředního výboru Íránské komunistické strany, dále pak hlášení a korespondenci různých oficiálních i neoficiálních sovětských představitelů působící v Persii apod.

Autor této studie měl možnost studovat materiály v Rossijskom gosudarstvennom archivu socialno-političeskoi istorii v Moskvě, konkrétně fond První sjezd národů Východu a Rada propagandy a aktivit národů Východu, tvořící součást archivu Kominterny. V jeho rámci to byla zejména pravidelná hlášení Rady internacionální propagandy na Východě a další dokumenty vzniklé z její činnosti.

K doplnění, především pokud jde o konkrétní problémové okruhy, pak byly využity další edice dokumentů. V první řadě jde o druhý svazek edice sovětských diplomatických dokumentů *Dokumenty vněšnej politiky SSSR*.⁴ Edice poskytuje zásadní soubor písemností (zejména diplomatických nót a související korespondence, textů uzavřených smluv či výročních zpráv o činnosti lidového komisariátu zahraničních věcí) k sovětské zahraniční politice sledovaného období, počítaje v to i země Blízkého východu. Některé aspekty sovětské politiky vůči Persii osvětluje také druhý svazek edice dokumentů z pozůstalosti L. D. Trockého,⁵ obsahující především (ale nikoliv výlučně) jeho korespondenci.

Pokud jde o literaturu, je třeba v první řadě jmenovat monografii Moiseje Aronoviče Persice *Zastenčivaja intervencija*,⁶ která představuje jednu z prvních ruských prací věnujících pozornost sovětské politice ve vztahu k Persii, jež vyšly po rozpadu SSSR. Autor se problematikou sovětské politiky vůči Persii zabýval dlouhodobě. Ve srovnání se svými staršími texty⁷ nicméně po roce 1991 změnil stanoviska a sovětskou

3 Moisej Aronovič PERSIC (ed.), *Persidskij front mirovoj revolucii. Dokumenty o sovětskom vtorženii v Giljan (1920–1921)*, Moskva 2009.

4 G. K. DĚJEV et al. (edd.), *Dokumenty vněšnej politiky SSSR*, II, Moskva 1958.

5 Jan Marinus MEIJER (ed.), *The Trotsky Papers 1917–1922*, II, Haag-Paříž 1971 (dále jen *The Trotsky Papers II*).

6 M. A. PERSIC, *Zastenčivaja intervencija. O sovětskom vtorženii v Iran i Bucharu v 1920–1921 gg.*, Moskva 1999.

7 Viz např. M. A. PERSIC, *Vostočnyje internacionalisty v Rossii i někotoryje voprosy nacionalno-osvoboditel'nogo dviženija (1918–ijul 1920)*, in: Rostislav Alexandrovič Uljanovskij (ed.), *Komintern i Vostok: borba za leninskou strategiju i taktiku v nacionalno-osvoboditel'nom dviženii*, Moskva 1969, s. 53–109.

politiku v Persii nyní interpretoval jako čistě pragmatické pronikání, pouze účelově kryté ideologií podpory národně-osvobozenického hnutí.

V souvislosti se sovětskou intervencí v Gílánu nelze opomenout ani monografii Vladimira Leonidoviče Genise *Krasnaja Persija*,⁸ která se podrobným způsobem věnuje tomuto revolučnímu pokusu. Autor se rovněž zabýval sovětským pokusem o průnik do Chorásánu⁹ a stejně jako M. A. Persic věnoval pozornost také sovětizaci Bucharského emirátu.¹⁰ Sovětskou politikou vůči Persii (a Afghánistánu) v širším kontextu politiky ve střední a jihozápadní Asii se zabývá práce Mikhaile I. Volodarského *The Soviet Union and Its Southern Neighbours*.¹¹ Na sovětské uplatnění doktríny národní a sociální revoluce v koloniálních a polokoloniálních zemích na Persii v kontextu britsko-ruského soupeření v Persii se soustřeďuje monografie íránského historika Younese Parsy Benaba *The Soviet Union and Britain in Iran*.¹² Salech Mamedogly Alijev naproti tomu podává ve své práci celkový přehled dějin Íránu ve 20. století, přičemž značnou pozornost věnuje také vývoji sovětsko-íránských vztahů.¹³

Sovětská intervence v Anzelí

Bariéry bránící přímému kontaktu mezi sovětským Ruskem a Persií padly v dubnu 1920 po ustavení bolševické moci v Ázerbájdžánu a po porážce zbytků sil Antona Ivanoviče Děnikina v oblasti Kaspického moře. Nastala tak příznivá situace pro obnovu vzájemných vztahů, bez jejichž úpravy zůstávala situace na jižní hranici sovětského Ruska, stejně jako mezinárodní postavení Persie, nestabilní. Proces obnovy vztahů však náhle přerušila tzv. Anzelíjská operace Rudé armády.

Po porážce Děnikinovy armády část jejich zbytků ustoupila na zabavených ruských obchodních lodích přes Kaspické moře do severoperského kaspického přístavu Anzelí. Současně se sem stáhly i zbytky Děnikinova Kaspického loďstva a část stoupenců bývalé musavatistické¹⁴ vlády Ázerbájdžánu. V Anzelí se tak soustřeďovaly poměrně značné síly, které se s britskou pomocí připravovaly na obnovu bojů proti sovětskému Rusku.¹⁵

Přítomnost výše zmíněných vojsk v Anzelí přirozeně zneklidňovala sovětské představitele, kteří se obávali o bezpečnost pozic v kaspickém regionu. V situaci, kdy

8 Vladimir Leonidovič GENIS, *Krasnaja Persija. Bolševiki v Giljaně, 1920–1921*, Moskva 2000.

9 V. L. GENIS, *Popytka „sovětizacii“ Chorasana v 1920 godu*, *Voprosy istorii* 70, 1996, č. 5–6, s. 141–153.

10 Viz V. L. GENIS, „S Bucharaj nado končat...“. *K istorii butaforskych revolucij*, Moskva 2001.

11 Mikhail I. VOLODARSKY, *The Soviet Union and Its Southern Neighbours. Iran and Afghanistan, 1917–1933*, Ilford-Portland 1994.

12 Younes Parsa BENAB, *The Soviet Union and Britain in Iran, 1917–1927: A Case Study of the Domestic Impact of East-West Rivalry*, Ann Arbor 1975.

13 Salech Mamedogly ALIJEV, *Istorija Irana. XX. věk*, Moskva 2004.

14 Musavat (tj. Rovnost) byla vládnoucí politickou stranou v Ázerbájdžánu v letech 1918–1920. Profilovala se jako nacionalistická sekulární strana.

15 Dmitrij Alexejevič MAKEJEV et al., *Centralnaja Azija i Južno-Kaspijskij region v vostočnoj politike Sovětskoj Rossii (1917–1922 g.)*, Vladimir 2004, s. 126.

sovětské Rusko nedisponovalo v Kaspickém moři dostatečně silným loďstvem, hrozilo, že by mohlo dojít přinejmenším k upevnění britské kontroly, ne-li k jevům ještě méně vítaným. Nepřátelská kontrola nad Kaspickým mořem byla pro sovětské Rusko v každém případě nežádoucí. Nešlo jen o bezpečnostní a strategické důvody, ale i o skutečnost, že blokovala nejrychlejší a relativně nejpohodlnější cestu pro dodávky ázerbájdžánské ropy z nedávno ovládnutého Baku přes Astrachaň do centrálního Ruska.¹⁶ Stranou ovšem nelze nechat ani sovětský zájem na získání tankerů odvezených Děnikinovými námořníky do Anzelí.¹⁷

Před sovětskými námořními silami v Kaspickém moři vyvstal úkol ovládnout tuto vodní plochu.¹⁸ To ovšem předpokládalo neutralizaci zbytků Děnikinova Kaspického loďstva v Anzelí. Iniciativa vzešla od velitele sovětské Volžsko-kaspické flotily Fjodora Fjodoroviče Raskolnikova, který se v polovině března 1920 obrátil na lidového komisaře vojenství Trockého s dotazem, jak naložit s Děnikinovým loďstvem v Anzelí, respektive jak postupovat vůči Persii, a zda je možné přenést bojové operace na její území.¹⁹

Trockij v reakci na tento podnět 20. dubna 1920 telegraficky navrhl Leninovi a lidovému komisaři zahraničních věcí Čičerinovi vyčistit Kaspické moře od Děnikinova loďstva a to i za cenu, že bude nutné provést vyloďení na perském území. Trockij považoval za nutné, aby o jeho provedení byly informovány nejbližší perské úřady s tím, že cílem operace bude výlučně odzbrojení bělogvardějských lodí kotvicích v perském přístavu, a že perské území zůstane pro sovětskou stranu nedotknutelné. Po splnění cílů operace se sovětské síly měly stáhnout zpět.²⁰ Lenin tento plán v telegramu Trockému a Čičerinovi plně schválil.²¹

V noci na 18. května 1920 se v severoperském kaspickém přístavu Anzelí za pomoci Kaspické flotily vyloďily jednotky sovětské 11. armády s deklarovaným cílem získat zpět lodě odvečené bělogvardějci a eliminovat bělogvardějské a britské síly ve městě. Sovětské jednotky během několika hodin zcela vyčistily Anzelí od bělogvardějských i britských vojsk, která v panice uprchla směrem k Reštu, a zmocnily se bohaté kořisti.²²

Celá operace byla podniknuta nehledě na skutečnost, že perská vláda projevila ochotu lodě zavlečené do Anzelí vrátit. Na perské straně se totiž v průběhu dubna 1920

16 Iskander A. JUSUPOV, *Ustanovenije i razvitije sovětsko-iranskich otnošenij (1917–1927 gg.)*, Taškent 1969, s. 85.

17 Moisej Aronovič PERSIC (ed.), *Persidskij front mirovoj revolucii. Dokumenty o sovětskom vtorženii v Giljan (1920–1921)*, Moskva 2009, č. 1, s. 18 (dále jen *Persidskij front*).

18 ТЫ́Ж, *Zastenčivaja intervencija. O sovětskom vtorženii v Iran i Bucharu v 1920–1921 gg.*, Moskva 1999, s. 90.

19 *Persidskij front*, č. 1, s. 18.

20 *Tamtéž*, č. 4, s. 20. Viz též *The Trotsky Papers II*, č. 522, s. 146–147.

21 *Persidskij front*, č. 4, s. 20. Viz též *The Trotsky Papers II*, č. 522, s. 146–147.

22 Šlo jednak o zbytky Děnikinova loďstva v sestavě 10 pomocných křižníků, 7 nákladních lodí a 4 ozbrojené motorové čluny, a dále pak o množství dalšího vojenského materiálu: 50 děl, 6 hydroplánů, 20 radiostanic, 20 000 granátů a množství strategických surovin, jako byla bavlna, ropa atd. I. A. JUSUPOV, *Ustanovenije i razvitije sovětsko-iranskich otnošenij*, s. 84. Viz též V. L. GENIS, *Krasnaja Persija*, s. 68.

začaly ozývat vlivné hlasy ve prospěch normalizace sovětsko-perských vztahů.²³ Proti nim však působil tlak Velké Británie. Ministerský předseda Hassan Vosúghoddouleh se proto nakonec rozhodl hrát dvojí hru. Dementoval jakékoliv úmysly o navázání vztahů se sovětským Ruskem. Současně ale počátkem května 1920 zaslal sovětské vládě nótu, ve které jménem perské vlády vyjádřil ochotu normalizovat vztahy se sovětským Ruskem a Ázerbájdžánem.²⁴

Nótu perského ministerského předsedy zachytila radiostanice pomocného křižníku Rosa Ljuksemburk, kotvícího v Baku, v okamžiku, kdy přípravy k vyloďení v Anzelí byly již v plném proudu. Raskolnikov, který byl zodpovědný za provedení operace v Anzelí, se přes ústupky a garance nabízené Vosúghoddoulehem očividně rozhodl provést operaci v Anzelí perské iniciativě navzdory. Nótu proto záměrně zaslal do Moskvy až 14. května 1920, čtyři dny před plánovaným vyloďením sovětských sil v Anzelí. Odeslal ji navíc běžnou telegrafickou cestou a nikoliv přednostně, takže byla v Moskvě doručena až časně z rána 18. května 1920, tj. v okamžiku, kdy operace v Anzelí již začala.²⁵ Stejně tak Raskolnikova od provedení naplánované operace neodradila ani zpráva, kterou se dozvěděl krátce před zahájením vyloďení, podle které bylo Děnikinovo loďstvo v Anzelí z části internováno Brity a zčásti perskými úřady, tudíž již nepředstavovalo přímou hrozbu.²⁶

Moskva nicméně na Vosúghoddoulehovu iniciativu obratem odpověděla. V nótě z 20. května 1920 uvítala rozhodnutí perské vlády vyslat diplomatickou misi do Moskvy za účelem navázání diplomatických vztahů. Současně znovu potvrdila principy sovětské politiky vůči Persii, tak jak je perské vládě sdělila dříve.²⁷ Čičerin ovšem

23 Tyto hlasy byly vesměs motivovány hospodářskými a politickými zájmy, jakož i obavami ze sovětského vpádu do Persie. Vedle nátlaku obchodníků a nacionalistických kruhů a jejich tisku sem lze počítat i prohlášení ministra zahraničních věcí prince Firúze, pronesené v Londýně pro list *The Times*, ve kterém se princ vyslovil ve prospěch normalizace sovětsko-perských vztahů (princ Firúz v Londýně mj. sondažil britské názory na tuto věc). Viz S. M. ALIJEV, *Istorija Irana*, s. 100. Viz též M. I. VOLODARSKY, *The Soviet Union and Its Southern Neighbours*, s. 32–33.

24 *Persidskij front*, č. 8, s. 24–26.

25 *Tamtéž*, č. 8, s. 24–25. Otevřenou otázkou zůstává, zda tak činil o své vůli, nebo s tichým souhlasem Kavkazského byra ÚV KSR(b) a jeho předsedy Georgije Konstantinoviče Ordžonikidzeho.

26 S. M. ALIJEV, *Istorija Irana*, s. 118.

27 Tyto principy zahrnovaly 1) anulaci všech perských plateb za carské pohledávky, 2) závazek Ruska nevměšovat se již nikdy do otázek perských příjmů (zejména cel a poplatků), 3) souhlas s volným užíváním Kaspického moře Peršany, 4) příslib úpravy rusko-perských hranic v souladu s principem sebeurčení, 5) příslib ukončení činnosti všech ruských státních a soukromých koncesí a převedení: 6) Účetně-zápůjční banky Persie, 7) telegrafní linky Mašhad – Sistán, telegrafních linek v Astarabádské oblasti a všech dalších ruských telegrafních a telefonních linek v Persii, dále silnice Anzelí – Teherán a všech dalších silnic, postavených ruskou armádou v severní Persii v letech 1914–1918 a přístavních zařízení v Anzelí (včetně elektrárny a všech budov a mol) do rukou perského lidu (s podmínkou vyrovnání závazků vůči zaměstnancům těchto zařízení), 8) likvidaci ruské exteritoriality (včetně konzulárního soudnictví), 9) zrušení Pravoslavné duchovní misie v Urmiji, 10) podřízení ruských občanů usdlých v Persii místnímu daňovému soudnictví, 11) přezkoumání otázky pozemkového vlastnictví ruských občanů v Persii, 12) otevření rusko-perské hranice pro volný průjezd i průvoz zboží (včetně tranzitu), 13) vypracování nových železničních, lodních a jiných tranzitních tarifů na přepravu

zároveň požadoval garance bezpečnosti pro novou ruskou diplomatickou misi a pro ruské konzuly v Persii před násilím ze strany cizích vojsk pobývajících v zemi, aby se tak nemohla opakovat situace z let 1918 a 1919.²⁸

Pět dní po vylodění v Anzelí pak Čičerin informoval nótou ministra zahraničních věcí Persie prince Firúze Mirzu Nosratoddouleha o cíli této operace, kterým byla likvidace posledních zbytků Děnikinových vojsk. Čičerin současně uvedl, že operaci provedl místní velitel bez vědomí sovětské vlády a ujistil, že výsadek dostal příkaz opustit perské území ihned, jakmile bude v Kaspickém moři obnovena svobodná a bezpečná plavba.²⁹

Verze předložená Čičerinem princí Firúzovi ovšem neodpovídala plně skutečnosti. Raskolnikov nejednal z vlastní iniciativy, ale na příkaz Moskvy. Čičerin se však obával, aby operace v Anzelí nezhatila připravované sovětsko-britské rozhovory v Londýně,³⁰ případně aby neuzavřela cestu k normalizaci sovětsko-perských vztahů. Moskva se proto na venek od akce v Anzelí distancovala. Aby sovětská strana podpořila fikci, že za operaci nenese žádnou odpovědnost, bylo na zasedání politbyra ÚV KSR(b) rozhodnuto o Raskolnikovově odvolání.³¹

Ve stejném opatrném duchu se nesl i telegram Čičerina náměstka Lva Michajloviče Karachana, který zaslal krátce po vylodění v Anzelí předsedovi Kavkazského byra ÚV KSR(b) (a současně vojenskému komisaři 11. armády) Georgiji Konstantinoviči Ordžonikidzemu a Fjodoru Fjodoroviči Raskolnikovovi. Vyzval je v něm, aby vydali prohlášení, že Anzelí zůstává navzdory přítomnosti sovětských vojsk územím pod perskou suverenitou, a varoval je, aby sovětské jednotky za žádných okolností nepouštěly hranice města.³²

Vosúghoddouleh se navzdory výše uvedeným sovětským ujištěním ihned po vylodění sovětských vojsk v Anzelí obrátil na Velkou Británii s žádostí o pomoc, avšak bezvýsledně.³³ Jelikož výsledky nepřinesl ani pokus požádat o pomoc Společnost národů,³⁴ perské vládě nezbylo než řešit situaci diplomatickou cestou. Perská vláda následně ve svých nótách ostře protestovala proti vylodění sovětských vojsk v Anzelí a požadovala jejich okamžité stažení. Současně však potvrdila připravenost vyslat do Moskvy

perského zboží sovětskými dopravními prostředky, 14) ruský závazek vzdát se organizace perských ozbrojených sil a konečně 15) závazek umožnit Persii jmenovat konzuly do všech měst Ruska, Turkestánu, Zakaspické oblasti, Buchary a Chivy. Viz G. K. DĚJEV et al. (edd.), *Dokumenty vnějšej politiky SSSR*, II, Moskva 1958, č. 129, s. 198–200 (dále jen *DVP SSSR II*).

28 *DVP SSSR II*, č. 354, s. 535–537. Viz poznámku č. 2 výše.

29 *DVP SSSR II*, č. 360, s. 542–543.

30 Rozhovory byly zahájeny 31. 5. 1920. Za sovětskou stranu je vedl lidový komisař zahraničního obchodu Leonid Borisovič Krasin a za Velkou Británii kancléř pokladu Robert Horne. Jejich výsledkem byl podpis sovětsko-britské obchodní dohody z 16. 3. 1921.

31 *Persidskij front*, č. 13, s. 30.

32 *Tamtéž*, č. 15, s. 33. Viz též M. I. VOLODARSKY, *The Soviet Union and Its Southern Neighbours*, s. 35.

33 Nassrollah Saifpour FATEMI, *Diplomatic History of Persia, 1917–1923*, New York 1952, s. 200–201.

34 *Tamtéž*, 214–215.

diplomatickou misi a přijmout oficiálního sovětského diplomatického představitele v Teheránu.³⁵

Čičerin naproti tomu ve svých reakcích zaujal obranný tón. Vyjádřil politování nad stanoviskem perské vlády a znovu zdůraznil platnost principů, vyložených mimo jiné v sovětských nótách z let 1918 a 1919 a připomenutých v nótě z 20. května 1920.³⁶ Současně se však připomněl způsob, jakým perská vláda naložila se sovětskými diplomatickými představiteli³⁷ v předchozích letech, a distancoval se od protivládního hnutí perského obyvatelstva.³⁸

Zatímco mezi Moskvou a Teheránem (respektive Londýnem, kde toho času pobýval perský ministr zahraničních věcí Nosratoddouleh) probíhala tato vzrušená diplomatická komunikace, byly úkoly sovětského výsadku v Anzelí dokončeny. Dne 6. června 1920 sovětské jednotky vyklidily perské území a odpluly do Baku. Odvezly sebou i ruské obchodní lodě, zavlčené do Baku prchajícími děníky.³⁹ Sovětská vláda tím oficiálně považovala celou věc za uzavřenou. Situace v Persii se nicméně v důsledku krátkodobého sovětského výsadku v Anzelí notně zkomplikovala. Jak 10. června 1920 napsal Karel Radek v listu Izvěstija: „V Persii nejsou žádné sovětské jednotky ..., žádné sovětské jednotky nejsou na perské půdě. Ale ‚ruské‘ myšlenky, komunistické myšlenky vtrhly do Persie.“⁴⁰

Sovětská politika a otázka Gílánů na jaře a v létě 1920

Sovětská intervence a panický útek britských vojsk podstatně oslabily doposud silnou britskou pozici v Persii. Současně s tím upevnily pozice perských nacionalistů, frustrovaných podmínkami britsko-perské smlouvy z roku 1919.⁴¹ Bezprostředním projevem této skutečnosti byl vzestup secesionisticko-revolučních hnutí v severní Persii, zejména v gílánské provincii, která tvořila zázemí sovětskými silami okupovaného kaspického přístavu Anzelí. Pro sovětské vedení, které si bylo těchto tendencí dobře vědomo, se tak otvírala cesta, jak nepřímým způsobem dosáhnout oslabení britského vlivu v severní Persii a redukovat nebezpečí, že se tato oblast znovu stane nástupištěm k intervenci proti RSFSR. V neposlední řadě pak hodlalo situace využít k nátlaku na stávající perskou vládu, aby zaujala vstřícnější postoj vůči sovětskému Rusku.

35 *Persidskij front*, č. 22, s. 41–44. Srovnej *DVP SSSR II*, č. 373, s. 559–560, č. 391, s. 580–581. Vosúghodouleh v jedné z not dokonce sovětskou stranu prorocky varoval, že Persie není na revoluci připravena a snahy o její podporu mohly skončit jediné všeobecným chaosem. Viz *Persidskij front*, č. 22, s. 41–44.

36 Viz výše pozn. č. 27.

37 Viz poznámku č. 2.

38 *DVP SSSR II*, č. 373, s. 557–559, č. 391, s. 580 a č. 396, s. 585.

39 D. A. MAKEJEV et al., *Centralnaja Azija i Južno-Kaspijskij region*, s. 126.

40 Citováno podle M. I. VOLODARSKY, *The Soviet Union and Its Southern Neighbours*, s. 37.

41 Velká Británie touto smlouvou z 9. 8. 1919 získala garance vlastnictví dříve získaných podniků a koncesí a možnost dosadit své poradce do perského státního aparátu a do armády. Perská vláda se kromě toho zavázala spolupracovat s Brity v otázce zlepšení systému komunikací a v otázce úpravy celních tarifů. Výměnou za tyto rozsáhlé ústupky měla získat půjčku ve výši 200 000 liber. Britové touto dohodou fakticky legalizovali svou kontrolu nad Persií a přeměnili ji ve svůj protektorát.

Nacionalistické hnutí, nazývané též džangaljské,⁴² mělo v gílánské provincii již starší tradice, spojené s ruskou intervencí proti perské revoluci a následnou okupací severní Persie v letech 1911–1918.⁴³ Po stažení ruských vojsk se toto hnutí v létě a na podzim 1918 postupně dostalo do opozice vůči britské vojenské přítomnosti v severní Persii. Vůdcové džangaljského hnutí, zejména Mirzá Kúček Chán a Ehsanolláh Chán, plně sdíleli nacionalistický pohled na britsko-perskou smlouvu ze srpna 1919, což Brity v létě 1919 přimělo vůči džangaljskému hnutí zasáhnout. Džangaljské hnutí se nicméně z britského zásahu rychle vzpamatovalo a na jaře 1920 jeho početní síla dosahovala už 6000 ozbrojených partyzánů.⁴⁴

Na jaře 1920 se džangaljšové rozhodli požádat sovětské Rusko o pomoc v boji proti Britům. Kúček Chán osobně dorazil do Lenkoranu v Ázerbájdžánu, kde navázal spojení s bolševickými aktivisty. Počátkem dubna pak obdržel dopis od velitele sovětských vojsk na Kavkaze, který jej informoval, že sovětské síly se brzy zmocní Baku.⁴⁵ O něco později pak sovětsští představitelé Kúčeka Chána informovali o plánu své operace v Anzelí.⁴⁶

Část sovětských představitelů v Zakavkazsku, jmenovitě Ordžonikidze a Raskolnikov, hodlala kontaktů s Kúčkem Chánem využít k dalšímu rozšíření sovětských aktivit v severní Persii. Navzdory tomu, že Moskva původně schválila pouze operaci omezeného rozsahu – krátkodobý zásah v Anzelí – Raskolnikov a Ordžonikidze usilovali o její dlouhodobější pokračování. Po sovětském vyloštění v Anzelí za tímto účelem vytvořili zvláštní sovětský expediční sbor. Pouhý den po vyloštění v Anzelí se také obrátili na Kúčeka Chána a požádali jej naléhavě o setkání, na kterém by důkladně diskutovali případnou spolupráci.⁴⁷ Následně pak zahájili rozhovory s jeho emisarem.⁴⁸

Raskolnikov (a o něco později i Ordžonikidze) současně požádal Moskvu o souhlas s dalším postupem do hloubky na perském území.⁴⁹ V tomto okamžiku se do věci vložil lidový komisariát zahraničních věcí a ústy Lva Michajloviče Karachana je 23. května 1920 upozornil, že sovětské oddíly nesmí za žádných okolností opustit Anzelí. Dal sice souhlas s poskytnutím všestranné pomoci (vojenským materiálem, potravinami, instruktory i dobrovolníky) Kúčeku Chánovi, případně revoluční vládě, pokud by nějaká vznikla, ale důsledně trval na tom, aby sovětské Rusko v celé záležitosti oficiálně nefigurovalo.⁵⁰

42 Tj. od džangal = perský les.

43 Stručný přehled dějin džangaljského hnutí viz Y. P. BENAB, *The Soviet Union and Britain in Iran*, s. 159 a nn.

44 Y. P. BENAB, *The Soviet Union and Britain in Iran*, s. 167.

45 *Tamtéž*.

46 M. A. PERSIC, *Zastenčivaja intervencija*, s. 94.

47 *Persidskij front*, č. 10, s. 27–28. Viz též M. I. VOLODARSKY, *The Soviet Union and Its Southern Neighbours*, s. 38.

48 V. L. GENIS, *Krasnaja Persija*, s. 73.

49 *Persidskij front*, č. 14, s. 31–33 a č. 18, s. 37–38.

50 *Tamtéž*, č. 15, s. 33–34. Viz též V. L. GENIS, *Krasnaja Persija*, s. 78–79.

Sovětská politika vůči Persii s přihlédnutím k možnostem, které se před sovětským Ruskem otevíraly v souvislosti s případnou spoluprací s gílánskými povstalci, byla s konečnou platností formulována na zasedání politbyra ÚV KSR(b) 25. května 1920. V Moskvě se velmi záhy po vyloštění v Anzelí vyhranila dvě stanoviska. Část sovětského vedení, zejména J. V. Stalin, spoluprací s povstalci v Gílánu uvítala. Byla připravena podpořit povstalce v jejich boji proti britské intervenci a perské vládě, a doufala, že s pomocí gílánského povstání RSFSR získá cenného spojence na jih od sovětských hranic. Cílem této skupiny bylo oddělit Gílán od Persie jeho formálním uznáním za nezávislou sovětskou republiku. Gílán by se poté stal základnou sovětského vlivu v celé Persii.

Jiná část sovětských představitelů, mezi které patřil zejména lidový komisař zahraničních věcí G. V. Čičerin, dávala přednost orientaci na Teherán. Čičerin se proto snažil minimalizovat rozsah operace v Anzelí. Namítal, že Persie nebyla zralá na socialistickou revoluci. Čičerin a jeho stoupenci si nedělali iluze o skutečné povaze džangalíjského hnutí. Velmi dobře věděli, že se více než o co jiného jednalo o hnutí nesoudržných sil, jehož prvořadým zájmem byl boj proti Velké Británii a s ní úzce spolupracující perské vládě. Hnutí projevovalo značně lokálně autonomistické až separatistické, ale nikoliv socialistické tendence.⁵¹ V tomto úsudku jim ostatně dával za pravdu i program⁵² gílánského hnutí, ze kterého bylo očividné, že jakékoliv socialistické myšlenky byly džangalíjům zcela cizí. Čičerin se také obával případných komplikací, pokud šlo o rozhovory s Velkou Británií. Britové totiž podmínili obnovu obchodních vztahů mj. požadavkem, aby se RSFSR vzdala protibritské činnosti na Blízkém východě a v Indii.⁵³ Snažil se proto přesvědčit Lenina, že rozšíření sovětských operací v Gílánu by mohlo vést k přímému konfliktu s Velkou Británií.⁵⁴

Obdobně opatrné stanovisko zastával i lidový komisař vojenství L. D. Trockij, dříve nadšený stoupenec vývozu revoluce do Asie.⁵⁵ Trockij si byl dobře vědom, že současná situace v Persii nebyla příznivá pro sovětský převrat. Proti podpoře případné revoluce na Východě sice v principu nic nenamítal (zejména pokud by se omezila na školení vybraných kádrů, stranicko-organizační práci, poskytnutí vojenských instruktorů apod.), ale varoval před kroky, které by měly za následek sovětskou vojenskou podporu. Nešlo mu přitom jenom o případné zahraničně politické komplikace. Ze své pozice předsedy Revoluční vojenské rady RSFSR byl totiž dobře obeznámen s obtížnou domácí situací, zejména pokud šlo o rozvrat průmyslové výroby a dopravní infrastruktury. V zemi navíc stále probíhala občanská válka a sovětské Rusko čelilo polské intervenci. S ohledem na to odmítal Trockij třístit síly na asijských bojištích a navrhoval plně se

51 M. I. VOLODARSKY, *The Soviet Union and Its Southern Neighbours*, s. 39.

52 Viz níže.

53 Viz např. *DVP SSSR II*, příloha č. 7, s. 695 a nn.

54 M. I. VOLODARSKY, *The Soviet Union and Its Southern Neighbours*, s. 40.

55 L. D. Trockij se v srpnu 1919 vyslovil pro přehodnocení dosavadní orientace sovětského Ruska na Západ a pro přesun těžiště sovětských aktivit na Východ, kde měla Rudá armáda přestavovat nesrovnatelně větší sílu než ve východní Evropě. Viz Jan Marinus MEIJER (ed.), *The Trotsky Papers 1917–1922*, I, Londýn – Haag – Paříž, č. 347, s. 620–627.

soustředit na boj proti Polákům a silám Pjotra Nikolajeviče Vrangela na západě. Hlavní výhodu případného rozšíření revoluce na Východ pak viděl v tom, že sovětskému Rusku by se dostal do ruky významný nátlakový prostředek, kterým by bylo možno působit na Velkou Británii během probíhajících rozhovorů. Doporučoval rozvinout na Východě nanejvýše politicko-výchovnou práci a současně neustále zdůrazňovat připravenost k dohodě s Británií.⁵⁶

Lenin sám podle všeho neměl na situaci jasný názor. Ačkoliv sovětskou podporu povstání přímo neodmítal, vyslovoval se, aby podpora povstání probíhala ve jménu boje za perskou svobodu proti Britům a nikoliv ve jménu boje za prosazení socialistických principů.⁵⁷

Mezi oběma směry vypukl táhlý boj, který se s konečnou platností rozhodl v podstatě až porážkou gílánského povstání v roce 1921. Stalinova skupina v reakci na Čičerinovy námitky uváděla příklad sovětizace Turkestánu, jehož poměry se od perských příliš nelišily. Další Čičerinův argument, podle kterého se jednalo o porušení mezinárodního práva, pak otevřeně přezírala. Boj mezi oběma skupinami se postupně vyostřoval. Čičerin byl sarkastický (např. neustále nazýval pozdější gílánskou republiku „Stalinova gílánská republika“), zatímco Stalin byl hrubý. V každém případě vrhal tento spor špatné světlo na vztah RSFSR ke gílánskému povstání, který byl s ohledem na výše uvedené neshody značně rozporuplný.

Čičerin nicméně nakonec dokázal Lenina přesvědčit o potřebě stáhnout sovětské jednotky z Anzelí, avšak Lenin jeho pohled na věc nikdy plně nesdílel. Na výše zmíněném zasedání politbyra ÚV KSR(b) tak byla politika prováděná lidovým komisiátem zahraničních věcí schválena. Současně padlo rozhodnutí poskytnout Kúčeku Chánovi pomoc ve formě vybavení a instruktorů a předat mu kontrolu Anzelí, odkud mělo být staženo sovětské loďstvo. Část sovětských lodí, plujících pod vlajkou sovětského Ázerbájdžánu, měla ovšem v Anzelí zůstat pod záminkou policejní služby. Jejich skutečným cílem však mělo být poskytování neustálé podpory Kúčeku Chánovi v jeho boji za nezávislost Persie.⁵⁸

Rozhodnutí politbyra se tak stalo počátkem politiky, které se Moskva v gílánské otázce držela až do samého konce celé záležitosti na podzim 1921. Podstata spočívala v tom, že veškerá pomoc gílánským povstalcům měla být směřována prostřednictvím sovětského Ázerbájdžánu a ideálně neoficiální cestou, zatímco sovětské Rusko by nebylo s celou záležitostí přímo spojeno. Tato politika měla Moskvě umožnit prostor pro diplomatické manévrování, ve vztahu k Persii a současně i k Velké Británii, a uchránit Rusko od případných zahraničně-politických komplikací.

Výše zmíněné rozhodnutí politbyra Trockij následně sdělil Raskolnikovovi.⁵⁹ Karachan Raskolnikova a Ordžonikidzeho upozornil, že v Persii je třeba se orientovat

56 *The Trotsky Papers II*, č. 556, s. 208–211.

57 M. I. VOLODARSKY, *The Soviet Union and Its Southern Neighbours*, s. 40–41.

58 *Persidskij front*, č. 19, s. 38. Viz též S. M. ALIJEV, *Istorija Irana*, s. 119.

59 *Persidskij front*, č. 20, s. 39–40. Viz též V. L. GENIS, *Krasnaja Persija*, s. 80.

na podporu spolupráce pracujících a buržoazních prvků na základě společného boje proti Britům, perské vládě a za demokracii. Výslovně pak varoval před přenášením sovětských představ o sociálním uspořádání do Persie, jelikož by to bylo předčasné a oslabilo by to protibritský boj.⁶⁰

Kúček Chán se po jistém váhání rozhodl ke spolupráci se sovětskými silami. Dne 27. května 1920 se osobně setkal s Ordžonikidzem a Raskolnikovem v Anzelí. Během rozhovorů na palubě parníku Kursk došlo k dohodě o společném boji proti britským vojskům v Persii a šáhově vládě.⁶¹ Současně byly uzavřeny i dohody o dodávkách sovětských zbraní a o vyčlenění sovětských vojenských oddílů na pomoc džangalíjům. Kúček Chán, který pochopitelně velmi stál o ponechání sovětských vojsk v Gílánu, však dal jasně na vědomí, že nebude tolerovat jejich zasahování do perských vnitřních věcí.⁶²

Po navázání spolupráce se sověty se džangalíjské hnutí v Gílánu začalo značně rozrůstat. Změnil se i jeho charakter. Pokud jde o konkrétní strategii boje proti Britům a perské vládě, sovětsští představitelé gílánským povstalcům radili zahájit okamžitý pochod na Teherán. Džangalíjové však tažení na Teherán odmítli a namísto toho se soustředili na ovládnutí gílánské provincie.

Když počátkem června 1920 sovětská vojska, oficiálně dobrovolníci v Kúčekových službách, obsadila hlavní město Gílánu Rešt.⁶³ Kúček Chán zde s Raskolnikovým souhlasem a sovětskou pomocí 4. června 1920 ustavil revoluční vládu Perské sovětské republiky. Po sovětském vzoru začal v Reštu urychleně vytvářet nové instituce – Radu lidových komisařů a Revoluční vojenskou radu – a sám stanul v jejich čele. Současně vznikla také Perská rudá armáda, jejímž základem se vedle oddílů džangalíjů staly sovětské jednotky v počtu ne více než 5000 mužů, které byly ponechány Kúčekovi k dispozici s oficiálním označením jako dobrovolnické oddíly.⁶⁴

Vytvořením revoluční vlády přijali džangalíjové pod sovětským vlivem také nový program – boj proti monarchii a za zřízení republiky v Persii, ochranu soukromého vlastnictví, anulaci všech smluv, které perská vláda uzavřela s cizími státy, rovnost všech národů, ochranu islámu a navázání přátelských vztahů s RSFSR.⁶⁵ K důslednému

60 *Persidskij front*, č. 21, s. 40.

61 *Tamtéž*, č. 107, s. 195. Kúček Chán současně odmítl možnost provádět na povstalci ovládaném území sociální změny, neboť soudil, že Persie není na okamžité provedení zásadních reforem bez jakékoliv přípravy připravena a stanovil toto jako podmínku spolupráce se sovětským Ruskem.

62 M. A. PERSIC, *Zastenčivaja intervencija*, s. 97–98.

63 Obsazení Reštu sovětským oddílům velmi usnadnil rozklad morálky v tamní posádce tvořené asi tisícovkou příslušníků perské kozácké divize, ke kterému došlo v důsledku britských snah podřídit si velení této nejdůležitější jednotky perské armády. Mezi kozáky a džangalíji již několik dní předtím probíhaly rozhovory o spolupráci, které nicméně skončily neúspěšně. V noci z 13. na 14. 6. 1921 pak džangalíjové kozáky násilně odzbrojili. To ovšem současně znamenalo konec jakékoliv další spolupráce. Podrobnosti viz *Persidskij front*, č. 54, s. 87–90. Viz též V. L. GENIS, *Krasnaja Persija*, s. 110–111.

64 M. A. PERSIC, *Zastenčivaja intervencija*, s. 99–100.

65 *Persidskij front*, č. 36, s. 57–58. Viz též M. I. VOLODARSKY, *The Soviet Union and Its Southern Neighbours*, s. 38.

přijetí tzv. sovětského programu, na což Ordžonikidze s Raskolnikovem důrazně naléhali, se však Kúčeka Chána přimět nepodařilo.⁶⁶

Krátce po ustavení gílánské vlády, 10. nebo 11. června 1920, byl Raskolnikov z Persie odvolán a zároveň oficiálně skončila i evakuace sovětských vojsk. Sovětský vliv však zůstal na území ovládaném Kúčekem Chánem nadále silný a to nejen vzhledem k přítomnosti množství ruských „dobrovolníků“, ale také díky vzniku Íránské komunistické strany.

Perské komunistické hnutí vyšlo z radikální strany Adalat (Spravedlnost), kterou po únorové revoluci v roce 1917 založila skupina perských radikálů žijících v Baku.⁶⁷ Po říjnové revoluci se většina členů strany Adalat přiklonila na stranu bolševiků.⁶⁸ Zatímco v Zakavkazsku a Turkestánu se straně podařilo poměrně rychle vybudovat desítky místních organizací, její vliv v Persii samé ještě dlouho poté zůstával slabý.⁶⁹

Významné rozšíření činnosti strany Adalat přineslo až sovětské vyloštění v Anzelí. Strana vyslala do Gílánů na šest set dobrovolníků. Vůdci strany se poté rozhodli svolat do Anzelí stranický sjezd, který se sešel ve dnech 22. až 24. června 1920 za účasti 60 delegátů, oficiálně zastupujících podle různých údajů 8000 až 15 000 členů strany.⁷⁰ Delegáti, kteří ovšem pocházeli převážně z řad perských usedlíků ze Zakavkazska a Turkestánu,⁷¹ schválili programovou rezoluci hlásající spojenectví s ruskými komunisty v boji proti světovému kapitalismu, boj proti britské okupaci a šáhově vládě v Persii, jakož i zapojení rolnických mas do tohoto boje.⁷² Současně schválili změnu názvu strany na Íránská komunistická strana.⁷³ V čele strany stanul radikálně naladěný Ahmad Soltanzádeh.⁷⁴ Ten sice záhy odjel do Moskvy, nicméně kontrolu nad stranou převzali jeho stoupenci.

Soltanzádeh a jeho přívrženci od počátku projevovali – nehledě na přijatou rezoluci – malou ochotu akceptovat Kúčekovu strategii národní jednoty v boji proti Britům a šáhově vládě. Kúčeka Chána obviňovali z liknavosti a nedůslednosti. Byli přesvědčeni, že klíčem k úspěchu revoluce v Persii bylo spojení boje proti britské okupaci a šáhově vládě s bojem za agrární reformu.⁷⁵ Tu ovšem šlo o politiku, která byla

66 Kúček Chán nebyl ochoten otevřít ani otázku pozemkové reformy. Viz M. A. PERSIC, *Zastenčivaja intervencija*, s. 98.

67 V Baku žilo počátkem 20. století velké množství perských poddaných. Většina z nich pracovala na místních ropných zařízeních.

68 Y. P. BENAB, *The Soviet Union and Britain in Iran*, s. 103.

69 Moisej Aronovič PERSIC, *Vostočnyje internacionalisty v Rossii i nekotoryje voprosy nacionalno-osvoboditel'nogo dviženija (1918–ijul 1920)*, in: Rostislav Alexandrovič Uljanovskij (ed.), *Komintern i Vostok: borba za leninskou strategiju i taktiku v nacionalno-osvoboditel'nom dviženii*, Moskva 1969, s. 75.

70 Jako platných však bylo uznáno pouze 48 mandátů. Viz V. L. GENIS, *Krasnaja Persija*, s. 127.

71 Většina z nich navíc nebyli praví Peršané, ale perští Ázerbájdžánci. Viz V. L. GENIS, *Krasnaja Persija*, s. 127.

72 *Persidskij front*, č. 53, s. 84–85.

73 V originále (Hezb-e Komunist-e Írán). Viz Y. P. BENAB, *The Soviet Union and Britain in Iran*, s. 104.

74 *Persidskij front*, č. 53, s. 87.

75 *Tamtěž*, č. 53, s. 80. Viz též Y. P. BENAB, *The Soviet Union and Britain in Iran*, s. 105.

v ostrém rozporu nejen s programem džangaljů, ale i s perskou realitou.⁷⁶ Za stávající situace mohla Íránskou komunistickou stranu vést jedině do izolace. V důsledku byla také v rozporu se zájmy Moskvy.

Radikální frakce okolo Soltánzádeha si však zmíněná nebezpečí nebyla ochotna připustit a začala se orientovat na Kúčekovo svržení. Mohla přitom spoléhat na podporu ze strany sovětského Ázerbájdžánu. Moskva totiž do událostí v Gílánu v daném období přímo nezasahovala. Dohled nad tamějším vývojem, včetně poskytování pomoci Kúčekovi Chánovi, fakticky přenechala Ústřednímu výboru Ázerbájdžánské komunistické strany (bolševiků). Vrchní dozor nad celou záležitostí vykonával předseda Kavkazského byra ÚV KSR(b) Ordžonikidze, který měl odpovědnost za vedení vnitřní i vnější politiky Ázerbájdžánu, jakož i za vyplnění direktiv Moskvy týkajících se Persie.⁷⁷

Rozhodující členové Ústředního výboru ÁKS(b) byli silně zainteresováni na co nejrychlejší sovětizaci Persie a usilovali o sjednocení sovětského (dříve ruského) a perského Ázerbájdžánu.⁷⁸ S ohledem na to počátkem července 1920 Ústřední výbor ÁKS(b) vytvořil speciální stranický orgán, tzv. Íránské byro komunistických organizací, jehož úkolem bylo vedení a dohled nad revolucí v Persii. Íránské byro se skládalo ze dvou členů ÚV KSR(b) Narimana Narimanova a Polikarpa Gurgeniče Mdivaniho, dvou členů ÚV ÁKS(b) Anastáze Ivanoviče Mikojana a Vissariona Vissarionoviče Lominadzeho a dvou členů ÚV ÍKS Bunjádzádeha a Alichanova. Reálně však členové Íránského byra zastupovali jen Ústřední výbor ÁKS(b) a ve všech případech se jednalo o stejné radikály, jakými byli Soltánzádeh s jeho stoupenci.⁷⁹

Íránské byro se poprvé sešlo 8. července 1920. Již na tomto setkání schválilo materiál „O aktuálních úkolech Íránské komunistické strany,“ který představoval teoretický základ pro roztržku mezi Kúčekem Chánem a perskými komunisty. Íránské byro si bylo plně vědomo skutečnosti, že Íránská komunistická strana nedisponovala vlivem v širších vrstvách perského obyvatelstva, i slabostí Kúčekova postavení mezi gílánským obyvatelstvem (dále podkopávaného činností ÍKS) a jeho závislosti na sovětské pomoci.⁸⁰ Včlenilo proto do výše zmíněného dokumentu dvě klíčové podmínky. Podle první měla Íránská komunistická strana začít budovat vlastní ozbrojené síly a podle druhé měla být veškerá sovětská pomoc směřovaná do Gílánu poskytována výlučně prostřednictvím ÍKS.⁸¹ Íránské byro současně zakázalo vedení ÍKS přímou komunikaci s Moskvou. Ústřední výbor ÍKS se do budoucna měl ve všech záležitostech obracet výlučně

76 Získání rolníků pro ideály komunismu, jakkoliv k tomu byla příznivá jejich obtížná sociální situace, bylo komplikováno hlubokými rozpory mezi městem a venkovem, respektive mezi reformní a komunistickou inteligencí pocházející z měst a uzavřeným světem rolnictva. Obě vrstvy navíc postrádaly dostatečné znalosti jedna o druhé. Y. P. BENAB, *The Soviet Union and Britain in Iran*, s. 83–84.

77 V. L. GENIS, *Krasnaja Persija*, s. 150.

78 M. A. PERSIC, *Zastenčivaja intervencija*, s. 110.

79 *Tamtéž.*

80 Viz např. *Persidskij front*, č. 56, s. 91, č. 57, s. 91–93 a č. 71, s. 118.

81 M. A. PERSIC, *Zastenčivaja intervencija*, s. 111–112.

na Íránské byro.⁸² Íránské byro se dostalo do pozice, ve které mohlo filtrovat všechny informace směřující z Gílánu do Moskvy, jakož i opačným směrem. Tohoto uspořádání pak náležitě využívalo a záměrně drželo Moskvu v neznalosti aktuálního vývoje v Persii, čímž jí fakticky zabránilo intervenovat do napjatých vztahů mezi ÍKS a Kúčekem Chánem.⁸³ Namísto toho se zde Íránské byro s pomocí perských komunistů rozhodlo rozehrát vlastní hru.

Ústřední výbor ÍKS se s programem, který před ním rozprostřelo Íránské byro, plně ztotožnil a 10. července 1920 na své schůzi schválil Kúčekovo svržení.⁸⁴ Perští komunisté brzy poté dali Kúčeku Chánovi jasně na vědomí, že na jejich podpoře plně závisí.⁸⁵ V tom jim značně napomohla skutečnost, že se jim podařilo získat ke spolupráci dva staré, radikálnější zaměřené Kúčekovy spolupracovníky – Ehsanolláha Chána a Chalú Korbána – kteří přivedli na stranu perských komunistů i své nemalé ozbrojené oddíly. ÍKS navíc do značné míry ovládala Perskou rudou armádu.⁸⁶ Kúček Chán se tak ocitl v bezvýchodné situaci. Brzy si to jasně uvědomil, a aby zabránil ozbrojenému střetu, stáhl se 19. července 1920 s věrnými do své základny ve Fúmanu. Již o osm dní později dorazili do Reštu coby dozor na nadcházející akcí Anastaz Mikojan a Budu Mdivani a společně s nimi oddíl o počtu 800 vojáků. O tři dny později, 30. července 1920 se uskutečnilo společné zasedání ÚV ÍKS a skupiny okolo Ehsanolláha Chána, na kterém bylo s konečnou platností rozhodnuto o Kúčekově svržení.⁸⁷ Zároveň vznikl prozatímní Revoluční výbor Perské sovětské republiky, v jehož čele stanul Ehsanolláh Chán, který následujícího dne převzal moc nad Gílánem.⁸⁸

Převrat v Gílánu byl krátce na to schválen společnou schůzí Organizačního a Politického byra ÚV ÁKS(b), které současně uvolnilo pro novou gílánskou vládu značnou vojenskou a materiální pomoc.⁸⁹ Ta však nemohla nic změnit na skutečnosti, že roztržka mezi Kúčekem Chánem a ÍKS zbavila revoluční hnutí v Gílánu jeho národního charakteru, odhalila uchvatitelské ambice sovětského angažmá a okupační charakter Perské rudé armády. Situaci dále zhoršilo, že prozatímní Revoluční výbor začal v Gílánu po sovětském vzoru uplatňovat politiku válečného komunismu se všemi negativními důsledky, včetně konfiskací a teroru proti statkářům a obchodníkům, ba i rolníkům.⁹⁰

82 *Tamtéž*, s. 110.

83 *Persidskij front*, č. 73, s. 123–124 a č. 74, s. 124–125.

84 M. A. PERSIC, *Zastenčivaja intervencija*, s. 112–113.

85 Viz *Persidskij front*, č. 66, s. 110.

86 *Persidskij front*, č. 72, s. 122.

87 Nehledě na toto rozhodnutí, ještě nějakou dobu probíhala mezi Kúčekem Chánem a Mdivaním korespondence plná vzájemných výtek. Viz *Persidskij front*, č. 83, s. 148–150 a č. 85, s. 151–153. Viz též V. L. GENIS, *Krasnaja Persija*, s. 196–197.

88 *Persidskij front*, č. 77, s. 128.

89 ÚV ÁKS(b) schválil vyslat na pomoc novému gílánskému režimu ázerbájdžánskou brigádu, obrněný automobil, stříbro, 2000 pudů (32,8 tun) cukru a další postradatelné zboží (hlavně luxusní předměty). Současně jmenoval P. G. Mdivaniji ázerbájdžánským představitelem v Gílánu. Viz *Persidskij front*, č. 86, s. 153–154. Viz též V. L. GENIS, *Krasnaja Persija*, s. 211.

90 Y. P. BENAB, *The Soviet Union and Britain in Iran*, s. 180.

Špatné zacházení s rolníky a rozsáhlé konfiskace izolovaly perské komunisty v Gílánu od místního rolnického obyvatelstva a připravily politickou půdu pro zásah perských vládních vojsk.

Kúček Chán se nicméně nemínil tak snadno vzdát a vyslal do Moskvy své osobní poselstvo. Kúčekova delegace dorazila do Moskvy 4. srpna 1920 a byla zde přijata Georgijem Vasiljevičem Čičerinem, jeho náměstkem Lvem Michajlovičem Karachanem a členem Ústředního výkonného výboru Šalvou Zurabovičem Eliavou,⁹¹ kterým předala Kúčekův dopis pro Lenina. Kúček si v něm stěžoval na činnost ázerbájdžánského vedení ve vztahu k perským záležitostem a detailně vypočítával všechny jeho přehmaty.⁹²

V situaci, kdy se značně zkomplikovala situace bolševických vojsk na sovětsko-polské frontě,⁹³ Kúčekův dopis patrně vzbudil u Lenina jisté obavy. Aniž by k dopisu připsal jako obvykle své stanovisko, nařídil jej předat Organizačnímu byru ÚV KSR(b) a současně i komisi pro perské záležitosti, která byla při ÚV KSR(b) ustavena již 17. července 1920 s cílem vypracovat podrobné direktivy pro sovětskou politiku v Persii.⁹⁴

Na Politbyro ÚV KSR(b) se obrátil také G. V. Čičerin, který byl posledními gílánskými událostmi nepříjemně zaskočen a viděl v nich hrozbu krachu perské revoluce. Čičerin požadoval, aby byl do Persie vyslán představitel vybavený širokými pravomocemi a s mnohem širší autoritou a rozhledem, než jakou měl Budu Mdiviani. Za nejlepšího kandidáta považoval F. F. Raskolnikova, eventuálně Š. Z. Eliavu.⁹⁵

V reakci na Kúčekův dopis i na Čičerinovu aktivitu schválilo plénium ÚV KSR(b) na svém zasedání 5. srpna 1920 návrh vyslat do Persie Š. Z. Eliavu coby zvláštního zmocněnce lidového komisariátu zahraničních věcí.⁹⁶ Moskva však nadále zůstávala bez aktuálních informací o posledním vývoji v Gílánu. Teprve 7. srpna 1920 dorazil telegram od A. I. Mikojana, ve kterém Moskvu seznamoval s posledním vývojem. Mikojanův telegram byl plný řady obvinění na Kúčekovu adresu⁹⁷ a převrat z 31. července 1920 pak podle Mikojanovy interpretace vlastně představoval nutnost.⁹⁸ Následujícího dne svou verzi průběhu událostí v Gílánu počínaje sovětskou okupací Anzelí v květnu 1920, zpracovanou do podoby podrobné zprávy, předložili také členové Kúčekovy delegace.⁹⁹

V návaznosti na poslední zprávy z Gílánu Politbyro ÚV KSR(b) 10. srpna 1920 potvrdilo rozhodnutí vyslat do Gílánu Š. Z. Eliavu, který byl na Čičerinův návrh

91 M. I. VOLODARSKY, *The Soviet Union and Its Southern Neighbours*, s. 41.

92 *Persidskij front*, č. 81, s. 133–135.

93 Počátkem srpna začal postup sovětských vojsk v Polsku zpomalovat, až byl posléze 13. srpna 1920 u Varšavy zastaven zcela a obrácen v ústup.

94 M. A. PERSIC, *Zastenčivaja intervencija*, s. 131.

95 *Persidskij front*, č. 90, s. 159. Viz též V. L. GENIS, *Krasnaja Persija*, s. 213–214.

96 *Persidskij front*, č. 91, s. 160. Viz též V. L. GENIS, *Krasnaja Persija*, s. 214.

97 *Persidskij front*, č. 95, s. 167–170.

98 *Tamtéž*.

99 *Tamtéž*, č. 96, s. 170–180. Viz též V. L. GENIS, *Krasnaja Persija*, s. 220–221.

vybaven mimořádnými pravomocemi, včetně práva odvolat, uvěznit a předat soudu odpovědné činitele.¹⁰⁰ Politbyro také začalo zvažovat otázku stažení sovětských (oficiálně dobrovolnických) vojsk z Anzelí a Reštu a reálných garancí, které by zajistily, že tohoto stažení nevyužijí Britové.¹⁰¹

Eliava přijel do Gílanu až koncem srpna 1920. Po příjezdu se ovšem musel vyrovnat nejen s následky červencového převratu, ale také s důsledky řady neúspěchů Perské rudé armády na frontě. Ta totiž v první polovině srpna 1920 zahájila nedostatečně připravené tažení na Teherán, které bylo záhy nepřitelem odraženo a v druhé polovině měsíce se změnilo ve všeobecný ústup. Vládním vojskům se v krátké době podařilo uštvědit gílánským povstalcům řadu porážek, vyčistit od nich sousední provincii Mázándarán a v třetí srpnové dekádě začali perští kozáci ohrožovat centrum Gílanu – Rešt.

S ohledem na situaci se předseda Kavkazského byra ÚV KSR(b) Ordžonikidze obrátil na Moskvu s žádostí, aby mohl vyslat do Gílanu na pomoc Perské rudé armádě sovětské síly. Politbyro ÚV KSR(b) 19. srpna 1920 Ordžonikidzeho žádost odmítlo.¹⁰² L. D. Trockij ji následně o den později doplnil kategorickým příkazem, podle kterého nesměl být v situaci, kdy byla Rudá armáda poražena u Varšavy a kdy vyvstala naléhavá potřeba soustředit všechny sovětské síly západním směrem, pro úkoly na Východě vyčleněn „ani jeden voják, ani jeden náboj“.¹⁰³

Stejného dne se však perským vládním silám podařilo dobýt Rešt a Ordžonikidze nehledě na výše zmíněný zákaz nechal se souhlasem Kavkazského byra ÚV KSR(b) a Š. Z. Eliavy do Gílanu narychlo přesunout posily z řad ruské 11. armády.¹⁰⁴ S jejich pomocí se podařilo zastavit postup perských vládních vojsk na Anzelí a 25. srpna 1920 znovu ovládnout Rešt.

Současně byla přijata opatření, mající za cíl skrýt vedoucí roli perských komunistů ve vládních strukturách Perské sovětské republiky. Kavkazské byro ÚV KSR(b) 23. srpna 1920 rozhodlo o odvolání všech představitelů ÍKS z gílánské vlády. Jejich místa následně zaujali zástupci gílánské buržoazie a zčásti i statkářů.¹⁰⁵ Zároveň s tím byl od perských záležitostí odvolán A. I. Mikojan a o něco později, v listopadu 1920 rovněž P. G. Mdivani, tedy oba hlavní strůjci svržení Kúčeka Chána. V návaznosti pak bylo 10. září 1920 rozpuštěno Íránské byro, které neslo hlavní zodpovědnost za poměry v Gílanu.¹⁰⁶

Nehledě na tyto manévry se však celková situace v Gílanu nezměnila. Perští komunisté si nadále uchovali převažující vliv a pokračovali také ve své radikální politice

100 *Persidskij front*, č. 98, s. 184. Viz též V. L. GENIS, *Krasnaja Persija*, s. 221.

101 *Persidskij front*, č. 100, s. 185.

102 *Tamtéž*, č. 108, s. 201. Viz též M. A. PERSIC, *Zastenčivaja intervencija*, s. 133.

103 *Persidskij front*, č. 111, s. 203.

104 Na příkaz G. K. Ordžonikidzeho byl z Baku do Gílanu spěšně přesunut 244. pluk 28. divize 11. armády. Viz M. A. PERSIC, *Zastenčivaja intervencija*, s. 124. Viz též *Persidskij front*, č. 114, s. 204.

105 *Persidskij front*, č. 114, s. 204–205. Viz též V. L. GENIS, *Krasnaja Persija*, s. 255–256, respektive 288 a nn.

106 *Persidskij front*, č. 125, s. 230.

zaměřené proti gílánské buržoazii i statkářům a rovněž v boji proti oddílům věrným Kúčeku Chánovi.¹⁰⁷ Politika prováděná Soltánzádehem a jeho stoupenci však vyvolala odpor reálněji uvažující skupiny perských komunistů v čele s Hejdarem Chánem Amoghlym.¹⁰⁸

Gílánské neúspěchy a sovětská politika

Srpnové neúspěchy na frontě jasně ukázaly neúspěch politiky slepého uplatňování komunistických myšlenek po sovětském vzoru bez ohledu na místní podmínky. Tuto skutečnost si uvědomoval i Budu Mdivani, který počátkem září 1920 začal činit kroky ke smíření s Mirzou Kúčekem.¹⁰⁹

Rozpad jednotné fronty v Gílánu a srpnový obrat na frontě pak v září 1920 přiměl sovětské vedení, aby zvážilo, jak v dané situaci v Gílánu, respektive v Persii jako celku dále postupovat. Zpráva Š. Z. Eliavy ostavu věcí v Gílánu, předložená 13. září 1920, totiž nevyznívala nijak optimisticky. Eliava ve své zprávě konstatoval bezradnost vedení Perské rudé armády, nepřátelský postoj místního obyvatelstva vůči sovětskému Rusku a pasivitu na všech stranách, zapříčiněnou strachem z Rusů. Kromě toho si Eliava povšiml katastrofálního stavu Perské rudé armády, které po nedávných bojích o Rešt hrozilo, že brzy přestane existovat. Za stávající situace viděl jen dvě východiska – buďto čestný odchod, nebo postup na Teherán, který ale vyžadoval čas a nasazení značných sovětských zdrojů.¹¹⁰

Za této situace se 20. září 1920 sešlo plénum ÚV KSR(b), aby projednalo další postup. Podkladem jeho jednání se stal rozbor vypracovaný náměstkem lidového komisaře zahraničních věcí L. M. Karachanem již 9. září 1920.¹¹¹

Karachan¹¹² přičítal veškerou odpovědnost za dosavadní vývoj v Gílánu hrubým politickým chybám na sovětské straně. Soudil, že pokračování dosavadní politiky může vést ke ztrátě Persie a k posílení tamního britského vlivu, což by celkově oslabilo mezinárodní postavení RSFSR. Karachan proto považoval pro další postup v Persii perspektivní pouze dvě možné linie. První z nich předpokládala rychlé a radikální posílení probíhající sovětské intervence expedičním sborem o síle 8000 až 10 000 mužů. To by poskytlo dostatečně početnou sílu k obsazení Teheránu, svržení šáhovy vlády s následným nastolením celoperské vlády sovětského typu (nikoliv však komunistické) za účasti představitelů národně demokratických kruhů a podpory rolnictva, směřující k vyhnání Britů z Persie.¹¹³

Druhou možností představovalo uplatnění dlouhodobého a mírového vlivu RSFSR. Tato cesta předpokládala stažení sovětských vojsk z Persie, při zachování

107 M. A. PERSIC, *Zastenčivaja intervencija*, s. 128.

108 *Persidskij front*, č. 120, s. 219–221. Viz též M. A. PERSIC, *Zastenčivaja intervencija*, s. 147.

109 *Persidskij front*, č. 127, s. 237–238. Viz též M. A. PERSIC, *Zastenčivaja intervencija*, s. 127.

110 V. L. GENIS, *Krasnaja Persija*, s. 257.

111 M. A. PERSIC, *Zastenčivaja intervencija*, s. 137.

112 Text Karachanova rozboru viz *Persidskij front*, č. 123, s. 227–229.

113 *Persidskij front*, č. 123, s. 228.

předpolí v Anzelí, navázání přátelských vztahů s perskou vládou, vyslání diplomatického představitele RSFSR do Teheránu a podpis smlouvy o přátelství, která by sledovala agitačně-propagační cíle: rezignaci na carské smlouvy, koncese a výhody a navrácení zabraného majetku. Současně s tím by sovětské Rusko poskytlo organizační a materiální podporu národně-demokratickým protibritsky zaměřeným silám, současně i perským komunistům.¹¹⁴

Karachan soudil, že z politického hlediska je nutná první z obou možností, jelikož přinese okamžitý účinek a způsobí Velké Británii citelné ztráty. Ukázalo by se tím také, že RSFSR je pro Velkou Británii vážným nebezpečím a že svou politiku staví do závislosti na britské politice ve vztahu k sovětskému Rusku. Od obojího si Karachan sliboval příznivý vliv na další britskou politiku vzhledem k sovětům. Úspěšný postup v Persii by kromě toho mohl ulehčit sovětskému postavení na frontě proti Polsku a Vrangelovi.¹¹⁵

Plénium ÚV KSR(b) se nehledě na Karachanovo závěrečné doporučení rozhodlo pro druhou linii. Lidový komisariát zahraničních věcí dostal za úkol vést rozhovory s perskou vládou, přičemž současně mělo dojít k zajištění Anzelí proti Britům.¹¹⁶

Rozhodnutí Ústředního výboru KSR(b) nebylo svým způsobem nijak překvapivé. První varianta totiž vyžadovala nasazení velkého množství vojáků, válečného materiálu a značné sumy finančních prostředků, jinak řečeno nápor na sovětské zdroje. Ty se však v důsledku válečného vyčerpání sovětského Ruska tenčily. Pokud byly ještě k dispozici, bylo je v první řadě třeba využít v boji proti Polákům a Vrangelovi. Navíc se dalo předpokládat, že masivní sovětská intervence v Persii nezůstane bez odezvy z britské strany. Zcela jistě by vedla k přerušení sovětsko-britských rozhovorů o obchodní smlouvě, na kterých měla Moskva nadále zájem,¹¹⁷ ale britská reakce by se s velkou pravděpodobností neomezila jen na diplomatickou rovinu.

Výše zmiňované zajištění kontroly nad Anzelí, které mělo pro sovětské Rusko bezpečnostní rozměr, ale představovalo také nátlakový prostředek na perskou vládu během předpokládaných rozhovorů o úpravě vzájemných vztahů, však značně komplikoval katastrofální stav Perské rudé armády. Krátce po schůzi Pléna ÚV KSR(b) armádu znovu vytlačili z Reštu a ustupovala směrem k Anzelí.¹¹⁸ Boje o Rešt ji stály většinu sil. V polovině října 1920 čítala již jen 4000 ozbrojených mužů.¹¹⁹ V závěru měsíce, 23. října 1920, se jí sice podařilo znovu obsadit Rešt, ale početní stav vojska během této operace klesl na 1500–2000 ozbrojených mužů.

114 *Tamtéž*.

115 *Tamtéž*, č. 123, s. 229. Viz též V. L. GENIS, *Krasnaja Persija*, s. 261.

116 *Persidskij front*, č. 132, s. 250. Viz též M. I. VOLODARSKY, *The Soviet Union and Its Southern Neighbours*, s. 42.

117 Současně s rozhodnutím o nové orientaci sovětské politiky vůči Persii Plénium ÚV KSR(b) rozhodlo o ponechání sovětské obchodní delegace v Londýně (tj. o pokračování rozhovorů), navzdory tomu, že počínaje sovětskou porážkou u Varšavy 13. srpna 1920 začali Britové projevovat mnohem menší vstřícnost. Viz *Persidskij front*, č. 132, s. 250.

118 V. L. GENIS, *Krasnaja Persija*, s. 281.

119 *Tamtéž*, s. 285.

Stav Perské rudé armády si proto vynutil přísun dalších sovětských posil.¹²⁰ Nehledě na tyto posily byla Perská rudá armáda 20. listopadu 1920 znovu vytačena z Reštu. Nepřítel však město po čtyřech dnech vyklidil, což umožnilo Perské rudé armádě Rešt znovu ovládnout. Frontová linie se následně stabilizovala asi 40 kilometrů od města. V zimním období až do jara 1921 už žádné větší aktivní bojové operace na frontě neprobíhaly.¹²¹ Sovětská strana využila tohoto uklidnění k reorganizaci velitelské struktury Perské rudé armády, kterou si vynutily neúspěchy na frontě. Současně byly podniknuty kroky, které měly vést k usmíření s Kúčekem Chánem a k obnovení spolupráce.¹²²

V mezidobí došlo k vyostření situace Íránské komunistické strany, kde se v říjnu 1920 naplno rozhořel zápas mezi křídlem reprezentovanými Soltánzádehem a křídlem v jehož čele stál Hejdar Chán. Zápas o vedení Íránské komunistické strany byl rozhodnut v první polovině listopadu 1920 v souvislosti s cestou J. V. Stalina. Stalin se vypravil do Baku, aby zde na základě pověření zříjového Pléna ÚV KSR(b) prověřil správnost rozhodnutí o nové orientaci sovětské politiky vůči Persii. Při té příležitosti se seznámil také se situací v Íránské komunistické straně. Ve vztahu k jejímu řešení však vystupoval značně rozporuplně. Na jednu stranu schválil červencové svržení Kúčeka Chána a kategoricky odmítl možnost rozhovorů o obnovení vzájemné spolupráce. Na druhou stranu však doporučil odvolání Soltánzádeha z Ústředního výboru ÍKS a jeho nahrazení Hejdarem Chánem, který byl ovšem stoupencem politiky obnovy společného postupu s Kúčekem Chánem.¹²³ Na základě Stalinova doporučení byl následně rozhodnutím Kavkazského byra ÚV KSR(b) z 11. listopadu 1920 potvrzen nový Ústřední výbor ÍKS v čele s Hejdarem Chánem. Současně s tím se strana přejmenovala na Íránskou komunistickou stranu (Adalat).¹²⁴ Tato změna měla patrně napomoci snaze o vybudování nové pověsti strany mezi perským obyvatelstvem. Konflikt v řadách perských komunistů však tímto krokem zdaleka neskončil a trval až do konečné porážky gílánského povstání v listopadu 1921.¹²⁵

Od září 1920 sovětské Rusko vůči Persii uplatňovalo dvojí politiku. Na jedné straně jednalo s vládou o normalizaci vzájemných vztahů na základě principu mírového soužití, na druhé ale současně pokračovalo v podpoře gílánského povstání. Avšak zatímco dohoda s perskou vládou představovala pro Moskvu vlastní cíl, podpora gílánských povstalců měla do značné míry charakter nátlakového prostředku. To ale neplatilo pro členy Kavkazského byra ÚV KSR(b) a vedení sovětského Ázerbájdžánu, které v Gíláně, respektive v severozápadní Persii od počátku sledovalo své vlastní cíle.

120 Posily umožnily navýšit početní stav zhruba na 3 300 mužů. Viz V. L. GENIS, *Krasnaja Persija*, s. 318.

121 Pavel APTĚKAR, *Neizvěstnaja sovětskaja republika. Raboče-krestjanskaja Krasnaja Armija 1918–1945*, <http://rkka.ru/oper/pers/pers.htm> (3. 2. 2009).

122 V. L. GENIS, *Krasnaja Persija*, s. 319 a nn.

123 M. A. PERSIC, *Zastenčivaja intervencija*, s. 145.

124 *Persidskij front*, č. 160, s. 340–341.

125 Semjon Lvovič AGAJEV, *Iran v prošlom i nastojaščem. Puti i formy revolucionnogo processa*, Moskva 1981, s. 68.

Tento rozpor zesílil poté, co byla 26. února 1921 v Moskvě podepsána sovětsko-perská smlouva.¹²⁶ Smlouva se stala předpokladem pro navázání oficiálních diplomatických vztahů, jakkoliv nevyřešila všechny sporné otázky. Pro Moskvu nyní podpora gílánského povstání představovala způsob nátlaku nejen na perskou vládu, nýbrž i na Brity. Cílem bylo dosáhnout v prvním případě ratifikace nedávno podepsané smlouvy a příznivého řešení některých dalších sporných otázek, v případě druhém pak konečného stažení britských vojsk z Persie. Pro Kavkazské byro ÚV KSR(b) a vedení sovětského Ázerbájdžánu zůstala otázka Gílánu nadále věcí prestiže a širších zájmů v zakavkazsko-blízkovýchodním prostoru. Podpora gílánských povstalců ze strany Ázerbájdžánu proto navzdory záměrům moskevského vedení (či alespoň jeho větší části) nadále pokračovala. Konečná likvidace povstání se tak protáhla až do počátku listopadu 1921, kdy se moskevskému vedení konečně podařilo prosadit si svou.

Sovětské pokusy o podporu povstání v Chorásánu

Na rozdíl od povstání v Gílánu, kde bylo sovětské angažmá převážně záležitostí orgánů v Baku, se v povstání v Chorásánu plně angažovala Rada internacionální propagandy na Východě se sídlem v Taškentu, která úzce spolupracovala s Komunistickou internacionálou. Akce na území Persie pak vedlo zejména její poltoracké oddělení.

Oddělení Rady internacionální propagandy na Východě v Poltoracku¹²⁷ bylo zřízeno v polovině března 1920. V jeho čele stanul uralský bolševik a bývalý zámečník Gabajdulla Išmuratoglu Kalakov. Úkolem oddělení bylo vést agitačně-zpravodajskou práci (šířit sovětské ideály, rozšiřovat propagandistickou literaturu a letáky, vytvářet organizace strany Adalat a později Íránské komunistické strany, podporovat je finančně a v krajním případě i dodávkami zbraní a získávat zpravodajské informace o vnitřní situaci v Persii a tamních pohybech britských vojsk). Oddělení mělo původně jako oblast svého působení vymezenu oblast Chorásánu a Astarabádu.¹²⁸ Zejména Chorásán představoval strategicky důležité území s výhodnou polohou na spojnici mezi ruským Turkestánem a hlavním městem Persie Teheránem. Sousedil však také s Afghánistánem a podobně jako tato země představoval bránu do Indie, kterou sovětské vedení považovalo za klíč k celé Asii.

Největší naděje, pokud šlo o vzájemnou spolupráci s perskými opozičními silami, chovalo oddělení, respektive samo vedení Rady internacionální propagandy na Východě, k bojovným kmenům chorásánských Kurdů. Kurdové požívali téměř úplné nezávislosti na místních perských úřadech.¹²⁹ Již brzy po začátku činnosti oddělení proto Kalakovovu pozornost upoutal Chodá Verdi Chán, náčelník jedné z větví velkého kurdského kmene Zafaranlu z oblasti Širvánu. Chodá Verdi Chán se narodil

126 Text smlouvy viz *DVP SSSR III*, č. 305, s. 536–544.

127 Dnes Ašchabad.

128 Dnes Gorgán.

129 Vladimír Leonidovič GENIS, *Popytka „sovětizacii“ Chorasana v 1920 godu*, *Voprosy istorii* 70, 1996, č. 5–6, s. 142.

v roce 1890 v městečku Atta-Kura. V roce 1910 se stal chánem.¹³⁰ Patřila mu půda a stáda z dvaceti pěti vesnic, jejichž obyvatelé byli povinni odevzdávat Chodá Verdimu Chánovi polovinu úrody coby pacht. Nelze ho tedy považovat za obyčejného pastevce, jak se to občas traduje v odborné literatuře,¹³¹ ale ani za běžného statkáře. Asi nejlépe jej lze charakterizovat jako provinčního banditu.¹³²

Základnou Chodá Verdiho Chána byla stará pevnost Gilen nacházející se ve špatně přístupné hornaté oblasti severovýchodního Chorásánu. Kromě ní disponoval dvěma dalšími pevnostmi. Spolu se svými dvěma bratry měl mít podle tehdejších sovětských údajů k dispozici zhruba 5600 ozbrojených jezdců.¹³³ Ve skutečnosti však jeho síly tvořilo jen asi 400 mužů.¹³⁴

Chodá Verdi Chán představoval dlouhodobého protivníka perské vládní moci. Naposledy se s ní dostal do konfliktu v roce 1917, kdy vedl povstání širvánských Kurdů proti místní správě. Povstání se perským úřadům podařilo potlačit teprve v roce 1918, a to jen díky britské pomoci.¹³⁵ Zahraniční pomoc se očividně stala příčinou silné nenávisti, kterou Chodá Verdi Chán choval vůči Britům, a od toho se odvíjejících sympatií vůči sovětské moci.

Pro sovětskou stranu byl Chodá Verdi Chán zajímavý, zejména pokud šlo o plány na „pochod do Indie“.¹³⁶ Nebyl to však jediný důvod. Někteří sověšští představitelé si přinejmenším v květnu 1920, v době vylovení sovětských sil v Anzelí, pohrávali s myšlenkou využít služeb Chodá Verdiho Chána pro společný úder ze severu Persie, jak o tom svědčí například telegram náměstka lidového komisaře zahraničních věcí L. M. Karachana G. K. Ordžonikidzemu z 23. května 1920.¹³⁷

Již na přelomu března a dubna 1920 Kalakov vyslal k Chodá Verdimu Chánovi dva své spolupracovníky, Azize Agajeva a Ramazana Allaverdinova, kterým se podařilo s Chodá Verdím navázat spojení. Chodá Verdi poté adresoval Kalakovovi dopis, ve kterém mu přislíbil návštěvu v Poltoracku.¹³⁸ Emisaři Chodá Verdiho Chána posléze vyjednávali i s představitelem lidového komisariátu zahraničních věcí v Taškentu Davidem Juljevičem Gopnerem.¹³⁹

V polovině května, přesněji 13. května 1920, Chodá Verdi Chán inkognito v doprovodu osmi ozbrojenců navštívil Poltorack.¹⁴⁰ V průběhu následujících rozhovorů

130 Rossijskij gosudarstvennyj archiv socialno-političeskoj istorii (dále jen RGASPI), f. (= fond) 544, op. (= opis, tj. inventář) 1, d. (dělo, tj. věc, záležitost – obvykle jde o složku) 21, l. (= list) 46.

131 Viz např. Olga Ivanovna ŽIGALINA, *Nacionalnoje dviženije Kurdov v Iraně. 1918–1947 gg.*, Moskva 1988, s. 46.

132 M. A. PERSIC, *Zastenčivaja intervencija*, s. 61–62.

133 RGASPI, f. 544, op. 1, d. 21, l. 46.

134 M. A. PERSIC, *Zastenčivaja intervencija*, s. 62.

135 O. I. ŽIGALINA, *Nacionalnoje dviženije Kurdov v Iraně*, s. 46 a nn.

136 S. M. ALIJEV, *Istorija Irana*, s. 132.

137 *Persidskij front*, č. 15, s. 34.

138 RGASPI, f. 544, op. 1, d. 24, l. 18.

139 *Persidskij front*, č. 15, s. 34.

140 Sovětské pohraniční orgány jej původně nechťely pustit na sovětské území a zadržely jej na hranicích.

Teprve po Kalakovově intervenci mu bylo umožněno pokračovat v cestě do Poltoracku. Viz RGASPI,

nabídl představitelům oddělení Rady internacionální propagandy na Východě své služby v boji proti Britům a perské vládě. Ujišťoval sovětské představitele, že s jejich pomocí může vcelku rychle shromáždit na tři tisíce ozbrojených jezdců, přičemž kromě toho měl množství stoupců, připravených se k němu na výzvu připojit. Počítal, že s podporou většiny obyvatelstva Chorásánu bude možné obsadit město Kučán, kde se nacházela nevelká britská základna, sklad zbraní a zásoby potravin,¹⁴¹ a které navíc mělo silniční spojení s Poltorackem.

Kalakov reagoval na nabídky Chodá Verdiho Chána vstřícně a následně s ním se souhlasem nadřízených míst vypracoval plán útoku na město Kučán, přičemž Chodá Verdi dostal pro tento účel od Kalakova množství zbraní.¹⁴² Sovětská strana se také zavázala podpořit vystoupení Chodá Verdiho Chána oddílem 2000 jezdců.¹⁴³

Přímá sovětská podpora se pozitivně projevila tím, že oddíl Chodá Verdiho Chána začal přitahovat řadu chorásánských Kurdů. Podle zprávy Ramazana Allaverdinova, který zůstal u Chodá Verdiho, vstupovalo do jeho oddílu koncem května 1920 deset až patnáct dobrovolníků denně.¹⁴⁴ Chodá Verdi Chán kromě toho počítal i se sympatiemi perských četníků, kteří na přelomu května a června 1920 s ohledem na špatnou materiální situaci často přebíhali na sovětskou stranu.¹⁴⁵

Chodá Verdi Chán předpokládal, že akci k dobytí města Kučánu zahájí koncem července 1920. Počítal nicméně s tím, že ze strany sovětské moci obdrží další a mnohem širší podporu. V dopise, který 30. května do Poltoracku doručil Allaverdinov, žádal o poskytnutí sta ruských pušek, tureckých nábojů, dvou tisíc tumánů¹⁴⁶ a uniforem.¹⁴⁷

Aby přiměl sovětskou stranu k rozhodnější podpoře a získal zbraně, vypravil se Chodá Verdi Chán koncem června 1920 znovu do Poltoracku s návrhem okamžitě začít ozbrojené vystoupení. Porada odpovědných pracovníků poltorackého oddělení Rady internacionální propagandy na Východě a Revoluční vojenské rady první armády však rozhodla odložit ozbrojené vystoupení o měsíc. Hlavní příčinou bylo, že sovětské síly v Poltoracku a podél hranice byly příliš slabé na to, aby dokázaly poskytnout Chodá Verdimu Chánovi dostatečnou podporu.¹⁴⁸ Na poradě bylo současně rozhodnuto vyslat do Chorásánu (společně s Chodá Verdím Chánem) komisi vedenou Kalakovem, která se měla skládat ze tří pracovníků poltorackého oddělení a zplnomocněnce Re-

f. 544, op. 1, d. 24, l. 25. V Poltoracku byl při dodržení všech pravidel konspirace ubytován v bytě velitele 1. armády turkeštánského frontu Grigorije Vasiljeviče Zinověva. Viz V. L. GENIS, *Popytka „sovětizací“ Chorasana v 1920 godu*, s. 143.

141 S. M. ALIJEV, *Istorija Irana*, s. 132.

142 Šlo o 200 britských pušek s 30 000 náboji, 3 lehké kulometry Lewis s třemi sadami náhradních dílů a 25 000 nábojů do kulometů. Viz RGASPI, f. 544, op. 1, d. 19, l. 20.

143 *Persidskij front*, č. 34, s. 53.

144 RGASPI, f. 544, op. 1, d. 21, l. 46. Viz též V. L. GENIS, *Popytka „sovětizací“ Chorasana v 1920 godu*, s. 143.

145 V. L. GENIS, *Popytka „sovětizací“ Chorasana v 1920 godu*, s. 144.

146 Tj. perských zlatých mincí, 1 tumán = cca 4,3 zlatých rublů.

147 *Persidskij front*, č. 24, s. 46.

148 RGASPI, f. 544, op. 1, d. 21, l. 46.

voluční vojenské rady první armády. Byl jím jmenován Hejdar Chán Amoghly, člen strany Adalat a budoucí vedoucí představitel Íránské komunistické strany. Komise měla posoudit situaci na místě a určit přesný počet ozbrojenců, které měl Chodá Verdi Chán k dispozici.¹⁴⁹ Sověští představitelé očividně neměli k Chodá Verdimu plnou důvěru a chtěli nejprve reálně posoudit možnosti úspěchu jeho plánu, tj. seznámit se se situací v Chorásánu, dříve než by mu poskytli další pomoc.

Chodá Verdi Chán, aniž by získal, co požadoval, vyrazil za úsvitu ráno 1. července 1920 společně s komisí zpět do Gilenu. Komise o něm na místě konstatovala, že je obyčejným perským chánem vykořisťujícím rolníky, byt méně než ostatní chánové. Komise se v Gilenu setkala s deseti kurdskými vůdci, kteří byli stoupenci Chodá Verdiho Chána a s představitelem mašhadské organizace Íránské komunistické strany, který od Kalakova žádal zbraně, a 10. července 1920 se vydala společně s Chodá Verdím Chánem na cestu zpět.

Již první návštěva Chodá Verdiho Chána v Poltoracku nezůstala navzdory všem snahám o utajení skryta britskému velitelství v Chorásánu, jakož i perským úřadům. Britové dokonce zkusili přimět Chodá Verdiho, aby přerušil své kontakty se sovětskými úřady nabídkou postu guvernéra a velkou subsidií peněz a koní. Chodá Verdi Chán však nabídku odmítl.¹⁵⁰ Počátkem července 1920 proto generální guvernér Chorásánu Ahmad Kavámossoltáneh podnikl další pokus získat Chodá Verdiho na svou stranu. Ani tento pokus neuspěl. Kavámossoltáneh proto sám odešel do Širvánu, kde se mu podařilo získat několik vlivných stoupenců Chodá Verdiho Chána. Současně začal připravovat útok vládních sil na Gilen. Chodá Verdi se urychleně vrátil do Gilenu. Jeho situace však byla bezvýchodná. V oblasti Kučánu a Širvánu proti němu v polovině července 1920 stálo na čtyři tisíce vládních ozbrojenců. Jeho spojenci byli jeden po druhém postupně poráženi, přešli na stranu vládních sil či ustoupili na sovětské území. Jeho popularita mezi obyvatelstvem příhraničního pásu začala rapidně klesat. Mnozí opoziční činitelé, zejména někteří kurdští chánové, přesto byli nadále ochotni na podporu Chodá Verdiho Chána vystoupit. Předpokladem ovšem bylo, že se Chodá Verdimu dostane otevřené podpory ze strany Rudé armády. Právě proto perské úřady s konečným útokem proti Chodá Verdimu Chánovi váhaly. Za klíčovou podmínku takové operace považovaly sovětskou neutralitu. Do Poltoracku byl vyslán perský konzul, který měl získat ujištění, že sovětské úřady v pohraničí proti likvidaci sil Chodá Verdiho Chána nezasáhnou. Zmiňovaný konzul do Poltoracku 6. srpna 1920 skutečně dorazil, ale zda od místních sovětských úřadů získal žádané oficiální ujištění, není známo.¹⁵¹

Sovětská strana nebyla schopna Chodá Verdiho Chána nijak podpořit. Její úřady v Turkestánu toho času připravovaly důležitou operaci proti Bucharskému emirátu, jejímž cílem mělo být ustavení sovětské moci v Buchaře. Jelikož však nebylo jasné, jak na tento krok bude reagovat Afghánistán, sovětská strana si nemohla v žádném případě

149 V. L. GENIS, *Popytka „sovětizacii“ Chorasana v 1920 godu*, s. 145.

150 *Tamtéž*, s. 144.

151 *Tamtéž*, s. 147.

dovolit tříštit síly. Potenciálním spojencům Chodá Verdiho Chána tak nakonec nezbylo nic jiného než potvrdit věrnost perské vládě, zatímco její vojska zaútočila na Gilen. Útok však selhal a Kavámossoltáneh 5. srpna 1920 nabídl Chodá Verdimu mírové rozhovory za současného přerušení bojových operací. Chodá Verdi Chán nabídku na oko přijal a 6. srpna 1920 večer využil nepozornosti perských četníků a uprchl se zbytkem svého oddílu z obklíčeného Gilenu. O tři dny později dorazil do Poltoracku.¹⁵²

Po porážce Chodá Verdiho Chána se situace v Chorásánu uklidnila. Místní opoziční elementy se přesvědčily o nepravděpodobnosti sovětské podpory. Poté, co v Gilánu došlo v závěru července 1920 k roztržce mezi Kúčekem Chánem a vedením Íránské komunistické strany, začaly sympatie chorásánského obyvatelstva vůči sovětské moci chladnout.¹⁵³ Svou roli sehrál i červnový pád neoblíbené vlády Vosúghoddouleha a nástup nového kabinetu v čele s Britům mnohem méně nakloněným Hassanem Pir-nijou Mušíroddoulehem.

Po porážce Chodá Verdiho Chána, jakož i po srpnových porážkách povstalců v Gilánu nadšení sovětského vedení pro šíření revoluce do Persie vyprchalo. Sovětské Rusko se nyní začalo orientovat na dohodu s perskou vládou a o další revoluční dobrodružství v Persii nemělo valný zájem. Činnost poltorackého oddělení byla proto postupně omezována a v rámci toho byla zastavena finanční podpora zbytků oddílu Chodá Verdiho Chána. Ten se nicméně odmítal vzdát a požadoval od sovětské strany podporu k obnovení boje v Persii. Poltoracké oddělení jej proto odkázalo na sovětské úřady v Taškentu.¹⁵⁴

Avšak ani v Taškentu Chodá Verdi Chán nepochodil lépe. Revoluční vojenská rada Turkestánského frontu, která v září projednávala otázku jeho dalšího využití, se nakonec rozhodla odeslat Chodá Verdiho Chána do Moskvy k dispozici lidovému komisariátu zahraničních věcí. Chán se tedy chtěl nechtě vydat do Moskvy, kde se 16. října 1920 obrátil dopisem na Lidový komisariát zahraničních věcí RSFSR,¹⁵⁵ ve kterém popsal svou dosavadní spolupráci se sovětskými úřady a požádal o sovětskou pomoc v podobě pěti tisíc muslimských rudoarmějců, o povolení verbovat dobrovolníky z řad Peršanů žijících v Zakaspičské oblasti a o poskytnutí finančních prostředků a výzbroje pro dobrovolníky a k vedení bojových operací.

Přibližně v téže době se Chodá Verdimu Chánovi podařilo setkat s náměstkem lidového komisaře zahraničních věcí L. M. Karachanem, který mu přislíbil pokračování sovětské podpory. Navzdory snaze Chodá Verdiho Chána ale už k dalšímu setkání nedošlo.¹⁵⁶ Chodá Verdi Chán se proto na konci listopadu 1920 obrátil na L. D. Trockého s žádostí o povolení shromáždit dobrovolníky, o vyčlenění nutných kádrů z řad muslimských rudoarmějců a o poskytnutí dvaceti instruktorů a dvou až

152 RGASPI, f. 544, op. 1, d. 20, l. 16. Viz též V. L. GENIS, *Popytka „sovětizacii“ Chorasana v 1920 godu*, s. 147.

153 RGASPI, f. 544, op. 1, d. 20, l. 68.

154 V. L. GENIS, *Popytka „sovětizacii“ Chorasana v 1920 godu*, s. 148.

155 *Persidskij front*, č. 144, s. 281–284. Kopie dopisu byla adresována Leninovi a Trockému.

156 V. L. GENIS, *Popytka „sovětizacii“ Chorasana v 1920 godu*, s. 149.

tří letounů s tím, že tyto oddíly by byly plně podřízeny turkeštánskému vrchnímu velitelství.¹⁵⁷ Sovětské vedení však Chodá Verdiho Chána nepovažovalo za osobu mající jakýkoliv politický či věcný význam a odeslalo jej zpět do Taškentu,¹⁵⁸ kde byl nucen žít v bídných podmínkách.

V závěru roku 1920 bylo zároveň ukončeno financování poltorackého oddělení Rady internacionální propagandy na Východě a oddělení tím fakticky zaniklo. Spolu s ním pak bylo definitivně ukončeno také financování oddílu Chodá Verdiho Chána i ostatních perských oddílů, vytvářených v Poltoracku z perských přeběhlíků. Ne náhodou k tomu došlo v okamžiku, kdy v Moskvě vrcholila jednání o sovětsko-perské smlouvě. Přítomnost Chodá Verdiho a jeho lidí na sovětském území vyvolávala nevoli perské strany a byla za těchto změněných okolností pro sovětskou stranu již jen přítěží.

Zatímco sovětské úřady v Taškentu řešily, jak Chodá Verdiho Chána a jeho lidi využít,¹⁵⁹ Chodá Verdi se zbytkem jeho věrných překročili koncem března 1921 hranice na perské území a obnovili svůj boj proti perské vládě. To však bylo v rozporu se sovětskými zájmy. Sovětský diplomatický představitel v Persii Fjodor Aronovič Rotštejn, směřující toho času přes Poltorack do Teheránu, obvinil sovětské úřady v Turkeštánu z pokusu zhatit nedávno podepsanou sovětsko-perskou smlouvu. Vzhledem k vážnosti obvinění dostaly sovětské pohraniční orgány v Zakaspické oblasti záhy z Taškentu rozkaz Chodá Verdiho Chána, v případě, že by se pokusil přejít na sovětské území, zatknout a vydat perským úřadům.¹⁶⁰

Chodá Verdi Chán se nakonec počátkem dubna 1921 sám vzdal spřátelenému chánovi a pokusil se vyjednat s perskými úřady amnestii. To se mu pro odpor vojenského guvernéra Chorásánu Mohammada Takího Chána Pesjána nepodařilo. Chodá Verdi Chán byl následně eskortován do Mašhadu, kde jej popravili.¹⁶¹

Dva pokusy o vývoz revoluce do Persie ve vzájemném srovnání

Oba představené sovětské pokusy o vývoz revoluce do Persie podniknuté v Gílánu a v Chorásánu mají několik společných znaků. Zároveň se však od sebe v řadě aspektů liší. A právě odlišnosti byly příčinou rozdílného vývoje a zejména míry úspěšnosti.

Společným znakem je v první řadě načasování obou akcí, které v obou případech spadá do jarních měsíců roku 1920. Zatímco sovětská intervence a na ní navazující povstání v Gílánu začaly koncem druhé květnové dekády roku 1920, rozhovory mezi Chodá Verdim Chánem a představiteli poltorackého oddělení Rady internacionální propagandy na Východě byly zahájeny na přelomu března a dubna 1920. Toto přibližně stejné načasování není nikterak náhodné. Předpokladem jakéhokoliv pokusu o vývoz revoluce do Persie totiž bylo získání přímého kontaktu s perským územím a současně

157 *Persidskij front*, č. 173, s. 359.

158 *Tamtěž*, č. 180, s. 365.

159 Mj. bylo zvažováno jejich vyslání coby dobrovolníků do Gílánu. Viz Genis, „Popytka „sovětizacii“ Chorasana“, s. 151.

160 V. L. GENIS, *Popytka „sovětizacii“ Chorasana v 1920 godu*, s. 151.

161 *Tamtěž*, s. 152.

porážka či oslabení sil, které tomuto vývozu (doposud) bránily. V daném případě bylo nejprve třeba porazit Děnikinova vojska na severním Kavkaze, ovládnout Ázerbájdžán a Kaspické moře. To vše současně znamenalo podstatné oslabení britského vlivu v Persii a v důsledku i významný impuls pro aktivizaci perského protibritsky zaměřeného národně-osvobozenického hnutí.

Dalším společným znakem obou pokusů o vývoz revoluce do Persie, je rozhodující úloha sovětských orgánů na místě – v Zakavkazsku a ve střední Asii. Jak vojenskou intervencí v Gílán, tak rozhovory s Chodá Verdin Chánem v Chorásánu a jeho podporu iniciovaly místní sovětské orgány a nikoliv Moskva. Zatímco v Gílánu iniciativa vzešla od velitele Volžsko-kaspické flotily F. F. Raskolnikova a předsedy Kavkazského byra ÚV KSR(b) G. K. Ordžonikidzeho, v případě Chorásánu podnikl první kroky v tomto směru vedoucí poltorackého oddělení Rady internacionální propagandy na Východě G. I. Kalakov. Ani v jednom případě tak nešlo o předem připravený a koordinovaný plán. Moskva nicméně byla o těchto akcích informována, schválila je a stanovila obecné podmínky pro jejich uskutečnění. Vlastní řízení však ponechala v rukou místních orgánů v Zakavkazsku a v Zakaspicku, respektive v Taškentu.

Pro sovětský přístup vůči povstání v Gílán a akcím Chodá Verdiho Chána je dále společné, že se proměňoval v závislosti na prioritách celkové sovětské politiky. V případě povstání v Gílán se to stalo zjevným na podzim 1920, kdy po sérii neúspěchů gílánských povstalců (a současně také po porážce sovětských vojsk u Varšavy) Moskva změnila politiku a v zájmu netříštění sil se začala orientovat na dosažení formální smlouvy s perskou vládou, ponechávajíc povstání v Gílán jen jako nátlakový prostředek. Obdobně v případě Chorásánu daly sovětské orgány nakonec přednost operaci zaměřené na sovětizaci Bucharského emirátu před aktivní vojenskou podporu připravovaného povstání v severoperské provincii.

Další společný znak představuje skutečnost, že obě povstání navzdory jejich konečnému neúspěchu významným způsobem ovlivnila vnitropolitický vývoj v Persii (byť povstání v Gílán v mnohem větší míře, než povstání v Chorásánu). Společně s britskou intervencí z let 1918 až 1921 a neschopností stávajících vládnoucích kruhů adekvátně reagovat na vnější i vnitřní hrozby ohrožující stabilitu a územní celistvost Persie se obě povstání stala jedním z impulsů, které vedly ke státnímu převratu z 21. února 1921. Přebírat vynesl k moci plukovníka Rézu Chána, který se nejprve jako ministr války, ministerský předseda a posléze jako panovník (šáh) na příštích dvacet let stal klíčovou figurou perské/iránské politiky. S jeho jménem je úzce spojeno zejména úsilí o stabilizaci a modernizaci vnitropolitických poměrů, jakož i o nalezení vyváženějšího a méně podřízeného vztahu k oběma mocnostem – RSFSR/SSSR a Velké Británii.

Spíše než společné znaky lze ovšem u sovětských pokusů o vývoz revoluce do Persie nalézt množství prvků, kterými se od sebe lišily. Prvním z nich byla odlišná zastřešující organizace na sovětské straně. Na povstání v Gílán dohlíželo Kavkazské byro ÚV KSR(b), kterému asistoval Ústřední výbor ÁKS(b), aby si posléze v červenci 1920 obě grémia vytvořily speciální stranický orgán – Íránské byro komunistických

organizací. Vlastní podpora povstání pak probíhala nejprve prostřednictvím Volžsko-kaspické flotily sovětského námořnictva, kterou v této úloze později vystřídaly ozbrojené síly sovětského Ázerbájdžánu a do jejich rámce formálně začleněné jednotky ozbrojených sil sovětského Ruska. V případě Chorásánu byla rozhodujícím orgánem na sovětské straně Rada internacionální propagandy na Východě, což byl zvláštní orgán s agitačně-zpravodajskými úkoly, úzce spolupracující s Kominternou.

Jiná odlišnost spočívala v míře sovětské podpory a kontroly nad událostmi. V případě Gílánů byla podpora – ať už šlo o finanční pomoc, dodávky zbraní či o přísun „dobrovolníků“ – i kontrola nad průběhem událostí od počátku povstání dosti významná. Od červencového svržení Mirzá Kúčeka Chána pak téměř úplná. Lze dokonce tvrdit, že během podzimních a zimních měsíců roku 1920 bylo povstání odkázáno výlučně na sovětskou pomoc, bez které by je s velkou pravděpodobností rychle porazili. Naproti tomu v Chorásánu se sovětská podpora Chodá Verdiho Chána omezila pouze na nevelkou materiální pomoc. Sovětským představitelům se současně dařilo kontrolovat počínání Chodá Verdiho Chána jen částečně. Povstání v Gíláně je proto možné, zvláště pak od července 1920, navzdory formálnímu odstupu, který si sovětské Rusko od povstání zachovávalo, označit za přímou sovětskou intervenci do perských záležitostí, zatímco v případě Chorásánu sovětská strana pouze do určité míry participovala, či se o to alespoň snažila, a řečené povstání více méně probíhalo nezávisle.

Odlišnou roli v rámci jednotlivých pokusů o vývoz revoluce do Persie sehrála také strana Adalat, později reorganizovaná v Íránskou komunistickou stranu. V Gíláně perští komunisté zprvu hráli okrajovou roli. Situace se změnila v červenci 1920, kdy po svržení Mirzá Kúčeka Chána Íránská komunistická strana získala rozhodující vliv na vývoj povstání. Její radikální politika však zbavila revoluční hnutí v Gíláně jeho národního charakteru, odhalila uchvatitelské ambice sovětského angažmá, okupační charakter Perské rudé armády a v neposlední řadě povstání připravila o podporu širokých vrstev gílánského obyvatelstva. V Chorásánu vykonávali místní perští komunisté pouze zpravodajské úkoly a podíleli se na šíření nelegální propagandy. Na vlastní průběh povstání neměli přímý vliv.

Obě povstání hrála také různou roli při formulaci celkové sovětské politiky vůči Persii. V gílánském případě byla tato role, s ohledem na relativně úspěšný průběh povstání v jeho první fázi a později vzhledem k jeho významu coby nátlakového prostředku na perskou vládu a Brity, zásadní. Pokud jde o případ Chorásánu, dostupné prameny žádný významnější vliv povstání (či spíše jeho přípravných kroků) na celkovou sovětskou politiku vůči Persii neukazují. Výjimku tvoří pouze úvahy některých sovětských představitelů z května 1920, tedy z doby krátce po vylodění sovětských sil v Anzeli, o využití služeb Chodá Verdiho Chána pro společný úder ze severu Persie. Se srpnovou porážkou Chánových sil pak na sovětské straně mizí veškerý zájem o podporu revolučních sil v chorásánské provincii.

Povstání v Gíláně a Chorásánu se od sebe liší také mírou úspěšnosti. V Gíláně se zejména zpočátku podařilo dosáhnout jistých úspěchů, jakkoliv se jejich dlouhodobější udržení nakonec ukázalo jako nemožné. Povstání v Chorásánu se naproti tomu

nepodařilo vůbec rozvinout a zůstalo omezeno na dílčí střety sil Chodá Verdiho Chána a perských vládních vojsk.

Pokud chceme nalézt příčiny neúspěchu obou sovětských pokusů o vývoz revoluce do Persie, je třeba vzít v první řadě v úvahu fakt, že úspěch povstání si vyžadoval splnění tří klíčových podmínek, kterých ovšem ani v jednom případě nebylo trvale dosaženo.

V první řadě to byla trvalá podpora ze strany domácího obyvatelstva. Bylo k ní sice zpočátku nakročeno během povstání v Gílánú, ale od červencové roztržky mezi Mirzá Kúčekem Chánem a perskými komunisty se domácí podpora povstání začala hroutit. Pokračování aktivit posléze umožnila jen masivní sovětská pomoc. V Chorásánu se náklonnost místního obyvatelstva ukázala jako vlašná a při prvním větším tlaku ze strany perských vládních sil začala mizet.

Klíčovou podmínkou pro úspěch povstání byla přímá sovětská finanční, materiální a zejména vojenská podpora. V Gílánú tato podpora od počátku dosahovala poměrně značné výše a významně tak přispěla k úspěchu povstání. Od července 1920 to pak byla právě rozsáhlá sovětská angažovanost, co povstání drželo nadále při životě. Povstání bylo s definitivní platností potlačeno až poté, co byla podpora povstalců ukončena. Na druhou stranu, sovětská pomoc nikdy nedosáhla míry, která by povstalcům umožnila rozšířit své aktivity za hranice gílánské provincie. V Chorásánu poskytla sovětská strana silám Chodá Verdiho Chána pouze nevelký materiální příspěvek. K přímé vojenské spolupráci se nakonec neodhodlala. Bez významnější sovětské pomoci pak byly síly Chodá Verdiho Chána perským vládním vojsky poměrně rychle izolovány a povstání potlačeno. Případ Chorásánu tak jasně ukázal, že pouhé poskytnutí sovětské materiální, popřípadě finanční pomoci pro úspěch povstání nestačilo.

Povstalcům, respektive sovětské straně, se dále nikdy nepodařilo jednotlivé akce vzájemně koordinovat a společnými silami je rozvinout do hloubi perského území, přinejmenším alespoň do hlavního města Teheránu. Ačkoliv povstalci v Gílánú postup na Teherán připravovali a posléze se jej pokusili uskutečnit, jejich tažení na hlavní město povstalci z Chorásánu nepodpořili, a proto ve výsledku neuspělo. Obě povstání zůstala po celou dobu trvání vzájemně izolovaná a v zásadě omezená na území „svých“ provincií. To perské vládě značně usnadnilo jejich postupné potlačení.

Pokud jde o otázku, od čeho se na sovětské straně odvíjela dynamika událostí při pokusech o vývoz revoluce do Persie, je třeba konstatovat, že v průběhu jednotlivých fází vývoje sovětské politiky vůči Persii na jaře, v létě a na podzimu 1920 lze postupně uplatnit, byť v různé míře, všechna tři v úvodu zmíněná interpretační schémata.

Napětí mezi centrem a periferií se uplatnilo v případě Gílánú již na samém počátku, v květnu 1920, kdy velitel Volžsko-kaspické flotily F. F. Raskolnikov a předseda Kavkazského byra ÚV KSR(b) G. K. Ordžonikidze navzdory instrukcím z Moskvy využili výsadkové operace v Anzelí, jejímž původním cílem měla být likvidace zbytků Děnikinova loďstva v Kaspickém moři, k navázání spolupráce s místními perskými povstalci a k rozšíření sovětských aktivit do severní Persie. Moskva sice následně jejich postup s jistou nelibostí sankcionovala a stanovila pro sovětské aktivity v Gílánú základní mantinely, ale dále se až do září 1920 celou záležitostí blíže nezabývala.

Stejně interpretační schéma je možné využít i pro sovětskou politiku v Gílánu v červenci a srpnu 1920, jejímž výsledkem bylo svržení Kúčeka Chána a reorientace gílánského povstání z národně osvobozenického boje na boj za socialistickou revoluci. Tento zvrat prosadilo sovětské vedení v Ázerbájdžánu (konkrétně jím ustavený zvláštní orgán – Íránské byro komunistických organizací), pravděpodobně s tichým souhlasem předsedy Kavkazského byra ÚV KSR(b) G. K. Ordžonikidzeho, avšak v rozporu s původními instrukcemi z Moskvy a bez jejího sebemenšího vědomí.

Obdobný rozpor pak lze najít i na podzim 1920, respektive v průběhu celého roku 1921, kdy Moskva chápala pokračování sovětského angažmá v Gílánu již jen jako nátlakový prostředek vůči perské vládě a Britům, zatímco sovětské vedení v Ázerbájdžánu nadále s podporou gílánských povstalců, kterou vytrvale odmítalo ukončit, spojovalo své vlastní cíle.

Druhé interpretační schéma – napětí mezi zájmovými skupinami v sovětském vedení – nachází své uplatnění při sporech o sovětskou politiku vůči Persii, ke kterým došlo v rámci sovětského vedení v květnu a poté zčásti i v srpnu a září 1920, kdy křídlo reprezentované Trockým, kterému sekundoval Čičerin, požadovalo ve vztahu k Persii s ohledem na širší sovětské zájmy a nutnost co možná nejdříve ukončit občanskou válku maximální zdrženlivost, zatímco křídlo reprezentované Stalinem (které současně v principu sdílelo partikulární názory zastávané sovětskými představiteli v Zakavkazsku) podporovalo širší sovětské angažmá v Gílánu, včetně vývozu revoluce do Persie.

Poslední zmíněné interpretační schéma – napětí mezi idealisticky a pragmaticky smýšlejícími sovětskými představiteli – je možné aplikovat na případ povstání v Chorásánu. Vedoucí poltorackého oddělení Rady internacionální propagandy na Východě G. I. Kalakov a stejně tak i Chodá Verdi Chán přistupovali ke vzájemné spolupráci při přípravě prosovětského povstání v Chorásánu se značnou mírou idealismu (jakkoliv v případě Chodá Verdiho Chána nešlo ani tak o ideály boje za socialismus, jako spíše o protibritský boj). Naproti tomu Kalakovovi nadřazení v Taškentu a v Moskvě posuzovali případnou podporu povstání mnohem pragmatictější (a o poznání skeptičtější) s ohledem na ostatní sovětské zájmy, ať již přímo ve střední Asii (řešení otázky Buchary, snaha o dobré vztahy s Afghánistánem atd.) nebo celkově (obchodní rozhovory s Velkou Británií).

Každé ze zmíněných interpretačních schémat vyhovuje určitým událostem a úrovním rozhodování. V rámci natolik složité problematiky, jako je téma sovětských pokusů o vývoz revoluce do Persie, se jednotlivá interpretační schémata navzájem prolínají a doplňují. Z tohoto důvodu není možné zvolit jedno z nich jako nejpříhodnější, je třeba pracovat s jejich kombinacemi. Do budoucna by v této souvislosti bylo zcela jistě přínosné prozkoumat i jiné sovětské zahraničně politické snahy té doby (přínejmenším v oblasti Blízkého východu) a zjistit, zda se naznačená interpretační schémata i v jejich případě výše popsáním způsobem prolínají a doplňují, respektive nakolik lze z tohoto hlediska sovětské pokusy o vývoz do Persie považovat za modelovou situaci.

Two Attempts at Exporting the Revolution into Persia. Soviet Russia and Persia in 1920

PETR NOVÁK

Shortly after its formation, the Soviet Government made an attempt to establish diplomatic links with Persia, and to define their mutual relations on a new basis – in accordance with the principles of equality and self-determination. Thereby, it intended to distance itself, for political and ideological reasons, also, from the legacy of earlier Russian governments. It had expectations that this step would lead to the creation of a wider space for closer cooperation with the Persians and the preparation of the ground for future revolutionary activities, directed, among others, against the European superpowers. Yet, this Soviet initiative did not fall on fertile ground due to the unsettled situation in Soviet Russia itself, culminating in the outbreak of the civil war, and British counter activities. In November 1918, the building of the Soviet diplomatic mission was attacked by the Persian Cossacks led by Russian officers. The staff of the Soviet mission were arrested and later deported to Mesopotamia and India. In August 1919, immediately after his arrival to Persia, a Soviet diplomatic envoy, I. O. Kolomijcev, was arrested and executed by the White-Russian officers in the employ of Britain, whereby practically all contacts between Soviet Russia and Persia were disrupted.

In the spring of 1920 there arose an opportunity for a more active policy towards Persia once Soviet Russia took control of the North Caucasus and Azerbaijan. Following that Soviet Russia made two attempts to penetrate into Persia with the assistance of local revolutionary forces. The central roles within the framework of these attempts were actions undertaken in the Guilan Province. Contrary to that a similar attempt in Khorasan did not go beyond the stage of preliminary probings. Whereas during the first above mentioned attempt to export the revolution into Persia, a certain degree of success was achieved and the Soviet involvement in Guilan largely influenced the Soviet policy towards Persia as a whole, the second attempt seems to have had a merely peripheral impact on the formulation of the totality of Soviet policy against Persia. This present text aims to research both the above mentioned attempts to export the revolution to Persia; to attempt a comparison of them and to ascertain their similar and different features.

Soviet attempts to export the revolution into Persia can be interpreted within the framework of three fundamental interpretation schemes, according to which the dynamics of events on the Soviet side resulted from tension: 1) between the centre and periphery (i.e. between Moscow and the Soviet organs in Transcaucasia and Trans-Caspia, or respectively in Central Asia), 2) between individual interest groups in the Soviet leadership (notably Leon Trotsky, possibly G. V. Čičerin versus Stalin) and 3) between the idealistic and pragmatically-minded Soviet representatives. Therefore, the aim of this text is also be to establish which of these schemes is the most relevant and appropriate for the topic of Soviet attempts to export the revolution into Persia.

Both above mentioned Soviet attempts to export the revolution into Persia undertaken in Guilan and Khorasan have several common features. Yet, they simultaneously differ from one another in a number of aspects. It is these very differences that were the reason for different outcomes and in particular, the degrees of success.

A common feature for both attempts is, firstly, the timing of these events, namely the spring months of 1920. A further common feature for both attempts to export the revolution

to Persia is the decisive role played by local Soviet organs – i.e. in Transcaucasia and Trans-Caspia and in Central Asia. In addition, what the Soviet approach towards the uprising in Guilan and the activities of Chodá Verdi Khan had in common was that they varied depending on the priorities of general Soviet policy. Finally, both attempts significantly affected the internal political development in Persia.

Yet, a far greater number of different features by which the individual attempts differed, rather than the common ones, can be discovered in the Soviet attempts to export the revolution into Persia. Firstly, there was a different umbrella organisation on the Soviet side. Another difference relates to a degree of Soviet support and control over events. A different role within the framework of the individual attempts to export the revolution into Persia was played by the Adalat Party, later reorganized into the Communist party of Iran. Each of the two uprisings played a different role in the process of formulation of the general policy of Soviet Russia towards Persia. And last but not least, the uprisings in Guilan and Khorasan differ from one another in their respective success rates.

To answer the question as to what unfolded the dynamics of events in the attempts to export the revolution into Persia, it is important to note that in the course of the individual stages of the development of Soviet policy towards Persia in the spring, summer and autumn of 1920, all three interpretation stages, mentioned in the introduction, can be applied stage by stage, albeit in different degrees. Each of the mentioned interpretation schemes fits in with certain events and levels of decision-making. Due to the complexity of the issues involved, which the topic of Soviet attempts to export the revolution into Persia represents, it, therefore follows that the individual interpretation schemes intermingle and complement each other. For this reason it is impossible to choose one of them as the most appropriate as it is necessary to combine them. In future, it would certainly be most interesting, in this connection, to research other contemporary Soviet foreign policies and to attempt to find out whether, in those cases the given interpretation schemes intermingle and complement each other in the manner described above, or respectively to what degree, the Soviet attempts to export the revolution to Persia may, from this point of view, be considered to be a situation model.

The progress of both attempts to export the revolution to Persia has clearly shown that their success relied on the fulfilment of three prerequisites – the acquisition of the stable support within the local population, direct Soviet military assistance and achieving mutual co-ordination between the individual actions of the rebels. Yet, these were never achieved to a satisfactory degree due to a number of reasons. The failure of the attempts to export revolution into Persia finally made the Soviet Government return to the negotiating table with the Persian Government and arrive at a formal agreement on the establishment of diplomatic relations.

Translated by Alena Linhartová

DISKUSE

„Cizí“ a „dějinné“:
Hranice kultur versus kontinuita dějin

JAN HORSKÝ

Judith BECKER – Bettina BRAUN (Hrsg.)

Die Begegnung mit Fremden und das Geschichtsbewusstsein

(= Veröffentlichungen des Instituts für Europäische Geschichte Mainz, Abteilung für Abendländische Religionsgeschichte, Abteilung für Universalgeschichte, Bd. 88)
Göttingen 2012, Vandenhoeck & Ruprecht, 306 s., ISBN 978-3-525-10112-4,
ISBN 978-3-647-10112-5 (e-Book).

Pozoruhodný sborník studií, který je základem tohoto diskusního příspěvku, se z různých perspektiv věnuje otázce vlivu setkávání s „cizinci“ (resp. s „cizím“, tj. s hodnotami, artefakty, praktikami atd. jiné, „cizí“ kultury či společnosti) na podobu historického vědomí (*Geschichtsbewusstsein*). Publikace obsahuje jednak teoretické (a zčásti metodologické) texty, jednak případové, „empirické“ studie. V předkládaném textu se věnuji především teoretickému rozměru publikace. Postupuji tak nejen proto, že tento rozměr

JAN HORSKÝ: “Alien” and “historical”: The boundaries of cultures versus continuity of history

In current methodological discourse there are two competing approaches, on one hand the emphasis placed on discontinuity as a principle of research (earlier forms of our culture are to be studied as the forms of an “alien” culture), yet on the other hand, it also emphasizes that no interpretation can manage without hermeneutics. Yet, hermeneutics is based essentially on the presupposition of (cultural, historical and spiritual) continuity. This study

má významný obecnější přesah, ale i proto, že některé historicko-empirické studie je třeba spíše přenechat pozornosti odborníků z oblasti afrikanistiky, amerikanistiky či judaistiky. Rozumí se ovšem, že zde nabízím jen *jedno z mnoha možných* různých čtení předmětného sborníku.

Problematika *cizosti*, právě tak jako i téma *dějinného* či *historického vědomí*, má své významné místo v historicko-vědních teoretických a metodologických debatách. Jejich propojení v publikaci je o to zajímavější, že zatímco prvá problematika („cizinci“, „cizí“) je dnes často zdůrazňována v některých z inovativních směrů dějepiscetví (v historické antropologii, v *New Cultural History* apod.), druhou z nich, tedy zájem o (historické) vědomí (*Bewusstsein*), tyto inovativní směry často odsouvají do pozadí (jako údajně příliš „duchovněnou“ či „metafyzickou“, spoléhající na transcendentální předpoklad apod.) a nahrazují zájmem o „vědění“ (*Wissen*).

Kupříkladu Hans Medick v dnes již klasické programové stati o Misionářích ve veslici akcentuje princip „dvojaké cizosti“ (*doppelte Fremdheit*). V tomto smyslu nás nabádá, abychom „cizí“ (svět námi studovaných aktérů v jeho bohaté rozmanitosti a způsoby, jimiž tito aktéři prožívali svůj svět) nepřeváděli ihned na „naše“ (na naše teorie a koncepce sociokulturních dějinných procesů a struktur). Medick dále žádá, abychom i do dějepisně studované „doby“ vnesli perspektivu, která by poměr mezi „elitní“ a „lidovou“ kulturou vnímala jako poměr mezi dvěma navzájem „cizími kulturami“, jak v rámci základní charakteristiky historické antropologie uvádí i Gert Dressel. V takto koncipovaném historicko-vědním bádání by měly být *minulé* podoby naší kultury (či kultury badatele) studovány jako autonomní, vůči badatelově kultuře *cizí*, kulturní systémy.¹ Uplatňování uvedeného principu je spojeno se snahou zavést do dějepiscetví postupy analogické s Geertzovým „zhuštěným popisem“ a spojené s požadavkem „emického přístupu“ (na rozdíl od „etického“, jenž do studované kultury vnáší hodnotové struktury kultury badatele). Takovéto postupy – a to je významné vzhledem k tomu, co bude uváděno níže – samy sebe považují za odlišné od metod klasické (historicko-vědní) hermeneutiky, kterou odmítá Clifford Geertz i historická antropologie.²

Promýšlení problematiky historického, dějinného vědomí (*Geschichtsbewusstsein*) se obecně větví přinejmenším ve dva základní proudy. Jeden vymezuje „historické vědomí“ jeho, kupříkladu Hrochovým, situováním na škále historické povědomí – historické vědomí – historická věda. V tomto pojetí se může kategorie „historického vědomí“ zčásti prostupovat s, dnes často užívanou, kategorií „paměti“. Druhé pojetí

considers relationships between these opposing principles. It simultaneously demonstrates that a reflection of “alien” may have an impact on “historical consciousness” (*Geschichtsbewusstsein*). However, the nature of this impact does not have to be unequivocal.

Key Words: the theory and methodology of historical sciences, hermeneutics, interpretation, the principle of alienness, continuity versus discontinuity

vychází z hermeneutické a fenomenologické tradice a, kupříkladu v Gadamerově koncepci, se nedotazuje na „vědomí“ co do jeho konkrétních obsahů (kupříkladu otázky typu, jaký obraz českých dějin měli osvícenští patrioti), nýbrž co do jeho konstitutivního významu pro „dějiny“ samotné. To znamená, že „dějiny“ jsou od „vědomí“ neoddělitelné, neboť jsou *právě jím* utvářeny.

Byť je Gadamerovo pojetí z perspektivy některých historiků dráždivé (odmítání představy, že zde je nějaký „historický předmět“ sám „o sobě“, který pak má díky našim „historickým idejím“ svoji specifickou podobu, své specifické obrazy jako „předmět pro nás“), není jeho pohled příliš vzdálen od Assmannovy koncepce, která má mezi dějepisci patrně více příznivců než Gadamerova. Jan Assmann nepovažuje v souvislosti se svou teorií „konektivní struktury“ kultury a s její narativní rovinou, v níž je podél časové osy připisován jednotlivým prvkům „kulturní smysl“, „minulost“ za něco samo o sobě daného. Soudí, „že minulost jako taková vzniká teprve tím, že se k ní lidé vztahují“. Aby si člověk mohl svůj vztah uvědomit, „minulost nemůže zcela zmizet, musí o ní existovat svědectví“ a „tato svědectví musí vykazovat charakteristickou *diferenci* vůči ‚dnešku‘“. To však není v napětí s Gadamerovým pohledem na „historický předmět“ jako na „jednotu“ „mého“ a „jiného“.³ V této jednotě může ono „jiné“ být právě *cizím*.

Gadamerova koncepce hermeneutické interpretace však nepředpokládá, na rozdíl od svrchu uvedeného Geertzova pojetí „emického“ přístupu, že by ono „cizí“ bylo možné (natož nutné) považovat za striktně oddělené (až za jakýsi protipól) od „mého“. S tím pak souvisejí otázky kontinuity „(vývoje) ducha“ či „duševní/duchovní jednoty lidstva“. Byť mnozí postmoderní kritikové pokládají práci s takovýmito kategoriemi za (implicitní) zavádění metafyzických předpokladů, přece však zároveň platí, že se neobejdeme bez určité míry spoléhání na ně (včetně jejich reflektovaného a kontrolovaného zavádění právě jako předpokladu) při uplatňování interpretačních postupů.⁴

1 Hans MEDICK, „Misionare in Ruderboot“?, *Ethnologische Erkenntnisweisen als Herausforderung an die Sozialgeschichte*, *Geschichte und Gesellschaft* 10, 1984, s. 295–319; Gert DRESSEL, *Historische Anthropologie. Eine Einführung*, Wien-Köln-Weimar 1996, s. 180–185.

2 Srov. např. Rebekka HABERMAS – Niels MINKMAR (Hrsg.), *Das Schwein des Häuptlings. Sechs Aufsätze zur Historische Anthropologie*, Berlin 1992, s. 7–19.

3 Srov. např. Miloš HAVELKA, Úvod do filozofie dějin: tradice, možnosti, koncepty, in: Ivana Holzbachová a kol., *Filozofie dějin: problémy a perspektivy*, Brno 2004, s. 29–69, zejména s. 64–69; Radmila ŠVAŘÍČKOVÁ-SLABÁKOVÁ, *O paměti, historii, vědomí a nevědomí. Současná bádání v paměťových studiích*, *Dějiny – teorie – kritika* 4, 2007, č. 2, s. 232–253; Jan ASSMANN, *Kultura a paměť. Písmo, vzpomínka a politická identita v rozvinutých kulturách starověku*, Praha 2001, s. 19–29 a citováno zde s. 33; Jan ASSMANN, *Gedächtnis*, in: Stefan Jordan (Hrsg.), *Lexikon Geschichtswissenschaft*. Hundert Grundbegriffe, Stuttgart 2002, s. 97–101; Hans-Georg GADAMER, *Problém dějinného vědomí*, Praha 1994, s. 40–52.

4 K otázkám (hermeneutické) interpretace srov. v českém dějepisečtví mj. Martin KUČERA, *Kultura jako kategorie dialektické hermeneutiky. Skica k budoucímu možnému řešení problému*, in: Tomáš Borovský – Jiří Hanuš – Milan Řepa (ed.), *Kultura jako téma a problém dějepisečtví*, Brno 2006, s. 43–49; Zdeněk BENEŠ, *Zdeněk Kalista v kontextu „rozumějící“ historiografie* in: Zdeněk Kalista a kulturní historie. Z Českého ráje a Podkrkonoší, *Suplementum* 6, Semily 2000, s. 13–24.

Tato obsírnější poznámka úvodem vytváří půdorys, na němž je možné situovat některé studie z diskutované publikace. Zaměřím se přitom na čtyři otázky:

(1.) Prvou je, zda se setkání s cizinci či s cizím, má-li pro naši kulturu mít nějaký význam (např. rekonstruovat její historické vědomí), obejde bez hermeneutiky? Úvodní teoretické studie promyšleného sborníku obsahují základní pojmová vymezení. Rudolf Stichweh ve studii o setkání s cizinci a sebezporování společnosti (s. 15–26) mj. odlišuje „sémantiku“ od „kultury“ i společnosti. Sémantiku vymezuje po vzoru Niklase Luhmanna jako mnohostupňovitě zobecněný smysl (*höherstufig generalisierter Sinn*) a sémantika jako taková vystupuje vůči členům společnosti jako objektivní skutečnost (*als objektiver Sachverhalt* – je do určité míry v napětí s tím, co je řečeno níže o „historickém vědomí“). Sémantika je explicitní. Oproti tomu stojí mnohé, relativně variabilní definice kultury.

Pro Stichweha je důležité, že kultura je, oproti sémantice, implicitní, může být i latentní (v tomto smyslu lze mluvit i o „kulturní paměti“).⁵ Právě konfrontace s cizím může přivést tyto implicitní a latentní prvky „naší“, tj. badatelské kultury a kultury aktérů, které při jejich setkání s pro ně „cizím“ či „cizinci“ studujeme, k jejich vyjádření (s. 16–17). Pozoruje-li nějaká společnost sama sebe (*Selbstbeobachtung*), resp. svoji kulturu, prostřednictvím vnímání cizinců (cizího), je pak otázkou, nakolik se tak děje na základě určité hermeneutické interpretace.

Theo Sundermeier ve svém příspěvku prosazuje hermeneutickou metodu jako prostředek, který může vést až k dosažení důvěry vůči cizímu/cizincům cestou porozumění (s. 27–40). Rozlišuje čtyři roviny hermeneutického rozumění. Prvá je rovina fenoménu (*Phänomenebene*), na níž se podstupuje popisná analýza a v níž se dosahuje vnímání v distanci (*Wahrnehmung in Distanz*). Druhá je rovina znaku (*Zeichenebene*), spočívající v kontextualizaci a vedoucí ke zúčastněnému pozorování (*teilnehmende Beobachtung*). Třetí je rovina symbolu (*Symbolebene*). Zatímco v předcházející rovině je subjektivním stanoviskem interpretujícího sympatie, v této je jím již empatie. Ta spočívá v komparativní interpretaci a vede k částečné identifikaci (*Teil-Identifikation*). Konečně čtvrtá rovina je rovinou relevance (*Relevanzebene*), subjektivním stanoviskem interpreta je tu respekt. Tato rovina se označuje jako překlad (*Übersetzung/Transfer zu uns hin*) a může vést k soužití (*Konvivenz* – s. 36). Nechme nyní stranou, že by bylo možné diskutovat, v jakém smyslu je zde užíváno termínu, jako je „fenomén“, „znak“ či „symbol“. Mám za podstatné, že Sundermeier představuje model interpretace, který je, na rozdíl od Geertzova, v gadamerovském duchu hermeneutický.

(2.) Další otázkou je variabilita a historická proměna kategorie „cizince“ či „cizího“. Publikace nabízí různá vymezení „cizinců“ a „cizosti“. Becker a Braun tu připomínají, že starší sociologie (Simmel), oproti snaze jednotlivých studií v tomto sborníku, pracovala s poměrně abstraktní kategorií „cizince“/„cizího“, pojímanou především národnostně (s. 8). Sundermeier rozlišuje emocionální rovinu vnímání cizosti (včetně

5 Říká to s odkazem na nedávno též v českém překladu vyšlou práci: Peter J. RICHERSON – Robert BOYD, *V genech není všechno. Aneb, jak kultura změnila evoluci člověka*, Praha 2012, s. 52–54.

smyslového vnímání, např. na úrovni pachů) od roviny vnímání odlišnosti řádu (*fremde Ordnung* – s. 28–29). Becker a Braun upozorňují na možná rozmanitá kritéria vnímání cizosti (geografické, časové, podle způsobu setkání s ní – s. 12). Nakonec se rozhodují rozčlenit knihu do tří základních okruhů: Cizinec ve vlastní zemi; cizincem v jiné zemi; recepce zkušenosti s cizinci/cizím. Stichweh nabízí náčrt vývoje pohledu na cizince (s. 19–26). Tento náčrt jakoby měl vyústit do představy, že v globalizované společnosti dneška cizost v určitém smyslu mizí. Zůstává však otázkou, nakolik by taková představa byla antropologicky či sociologicky vskutku argumentovatelná či nakolik by představovala jen ideologicky podbarvené přání? Rozumí se snad samo sebou, že pokud by mizela cizost, nemizela by ještě rozmanitost. Nadto je otázkou, zda budeme brát v úvahu občansko-politické a právní hledisko, aspekt náboženské odlišnosti nebo např. kulturní různorodosti.

(3.) Povaha a původ historického vědomí: Podobně jako v případě „cizince“ a „cizího“ nalezneme, jak je zčásti již řečeno svrchu, terminologickou mnohoznačnost korespondující s rozmanitostí pojetí i stran „historického vědomí“. V úvodním textu Becker a Braun odkazují (s. 9) k třídění Hanse-Jürgena Pandela, který rozlišuje trojí podobu „historického vědomí“ (*Geschichtsbewusstsein*): vědomí času, resp. časovosti (*Zeitbewusstsein*), vědomí skutečnosti, resp. o skutečnostech (*Wirklichkeitsbewusstsein*) a vědomí historicity (*Historizitätsbewusstsein*). Becker a Braun následně upozorňují (s. 10–11), že v recenzované publikaci bude pracováno s relativně širokým pojmem „historického vědomí“. Připouští se zde tedy, že ono vědomí může být vytvořeno individuálně a že nemusí být (badatelem) studováno jako nutně explicitně vytvářené (*explizit ausgearbeitet*).⁶

Editorky svazku zároveň uznávají, že se takové pojetí nutně liší od definičně užšího konceptu historického vědomí, s nímž by pracovaly filosofické texty (zde by již byl důraz kladen na explicitu a soustavnost vymezení). V tomto užším pojetí by však – z hlediska dějepisického či sociologického bádání – bylo historické vědomí přítomno především jako projev elitní kultury – a to teprve od 19. století (s. 11).

Tím se dostáváme k jednomu z centrálních problémů, který prostupuje v podstatě všechny studie předmětné knihy. Lze si totiž klást otázku, zda setkání s „cizinci“, resp. s „cizím“ ovlivňuje historické vědomí (určitého studovaného jedince či

6 Judith Becker a Bettina Braun říkají, že není nijaké „das Geschichtsbewusstsein“, jedno určité historické vědomí, které by bylo možné spojit s určitou skupinou lidí. Jedna a tatáž osoba může v závislosti na konkrétní zvolené perspektivě v jednotlivých situacích disponovat rozdílnými druhy historického vědomí (*Arten von Geschichtsbewusstsein*, s. 10). Volí tak tentýž přístup, jaký je dnes běžný v úvahách o multiplicitní a kontextuální identitě či tzv. *Patchwork-Identity* (srov. např. Hubert KNOBLAUCH, *Religion, Identität und Transzendenz*, in: Friedrich Jaeger – Burghard Liebsch (Hrsg.), *Handbuch der Kulturwissenschaft*, Bd. 1: Grundlagen und Schlüsselbegriffe, Stuttgart-Weimar 2004, s. 349–363). Upozornění na (také) individuální povahu historického vědomí zasluhuje pozornost proto, že se v českém prostředí otázka „historického vědomí“, „(kolektivní) paměti“ a „identity“ často spojuje s *kvalitami* či *obsabý*, které se připisují *skupinám*, kolektivitám. Diskutovaná publikace by mohla přispět k tomu, abychom předpoklad homogenity a skupinového sdílení takovýchto kategorií napříště zaváděli jen pracovně a velmi opatrně.

skupiny, popř. celé studované kultury či epochy) co do jeho *obsahu* („obraz dějin“ studovaných aktérů se mění např. stran konkrétní konfigurace Norových „míst paměti“ či Havelkových „symbolických center“ v něm), co do jeho základní *hodnotové zakotvenosti* (např. základní změna náboženského zakotvení), či co do *principů* myšlení o dějinách (která *vede* k *prosazení* evolučního myšlení, k novému způsobu tematizování dějinnosti, historicity)?⁷

V této souvislosti vyvstává jak z metodologicko-teoretického hlediska, tak také z hlediska dějin idejí v publikaci do popředí studie Waltera Jaeschkeho (s. 41–55) o konstitutivní roli „cizího“ pro vznik „historického vědomí“ (ve smyslu rozpoznání dějinnosti, historicity coby důležitého prvku sebepoznání Ducha) v Hegelově pojetí. Jaeschke v ní navazuje na již starší studii Adalberta Klempta a upozorňuje, že historické vědomí (ve smyslu vědomí historicity) je kulturně nabytým vědomím, které mohlo vzniknout pouze v určitých, zčásti nahodilých, kulturních podmínkách (s. 42). „Dějiny“ (*Geschichte*) se staly svébytným předmětem vědomí během několikasetletého procesu v průběhu raného novověku (s. 43). Jednou z podmínek vzniku takového vědomí je právě setkání s cizím, avšak ne s každým cizím (s. 42), nýbrž s tím, které je „nesoučasné“. To přináší právě raný novověk, nikoli však kupříkladu antická setkání s cizostí (s. 42).

Tento motiv setkání s „cizím“ je podle Jaeschkeho velmi významný pro Hegelovu koncepci sebepoznání Ducha, k němuž náleží i rozpoznání historicity. Hegel, jak ukazuje Jaeschke (nutno však dodat, že na stránkách publikace Hegelovu interpretaci rozporuje Wolfgang Reinhard, s. 289), nepovažuje setkání s původní cizorodostí (*ursprüngliche Fremdartigkeit*) za něco, co by ohrožovalo čistotu kulturního vývoje (natož čistotu krve), nýbrž za podmínku její životnosti a hbitosti (*Bedingung zur Lebendigkeit und zur Regsamkeit* – s. 47). Jaeschke v návaznosti na Hegela říká, že pro vznik historického vědomí není podstatné setkání s prostě odlišným „cizím“, nýbrž setkání s takovým cizím, s nímž jsme zároveň spojeni naší identitou, se kterým vytváříme objektivní kontinuitu (hegelovsky by bylo možné říci objektivní kontinuitu Ducha – s. 53).

Na Jaeschkeho studii lze navázat mnohými způsoby. Považuji zejména za vhodné upozornit, z hlediska metod historicko-vědního bádání a s ohledem na to, co uvádím výše, že propojení badatelského významu setkání s cizím s principem dějinné kon-

7 Je vhodné poznamenat, že pokud pracujeme s tím, že „historické vědomí“ mohlo být jen implicitní (výslovně nerozpracované) povahy, pak zavádíme právě onen předpoklad *transcendence vědomí*, jemuž se chce vyhnout Foucault zaváděním postupů „archeologie vědění“ (Michel FOUCAULT, *Archeologie vědění*, Praha 2002, s. 205–212). Avšak při jakékoli snaze interpretativně porozumět myšlenkovému světu někoho druhého (individua, skupiny, kultury) se určité míře předpokladu této transcendence nevyhneme. Max Weber se snažil řešit tuto otázku tím, že vědomost smyslu jednání i určité hodnotové orientace aktérů byly pro něj jen entitami badatelem *ideálně-typicky* konstruovanými, předpokládanými. Tento předpoklad určité podoby obsahů aktuálního vědomí studovaných aktérů je z povahy metody *nutný*, byť, jak Weber uznává, mnohá „jednání“ mohla být z perspektivy aktérů viděna jako jen zpoila či mlhavě vědomá (*halbbewußt oder dampfbewußt*). Srov. např. Gregor SCHÖLLGEN, *Handlungsfreiheit und Metodenzwang. Das Dilemma der Handlungstheorie Max Webers*, Saeculum – Jahrbuch für Universalgeschichte 33, 1982, s. 209–220.

tinuity kultury, resp. ducha, se odlišuje od uvedeného Medickova požadavku přijetí principu dvojaké cizosti. V hegelovské, Jaeschkem tlumočené perspektivě nelze totiž klást přímé rovnítko mezi „cizostí“ minulých obsahů naší kultury a „cizostí“ nativních kultur, do nichž při terénní praxi vstupuje socio-kulturní antropolog. Zároveň však zůstává otázkou, nakolik je ona „kontinuita“ – ať již chápaná jako kontinuita kulturního vývoje, nebo jako kontinuita vývoje Ducha⁸, což není totéž (neboť jednotlivé „kulturní evoluce“ by kupříkladu šlo považovat za parciální vůči celkové evoluci Ducha) – badatelsky *prokazatelná* (do jaké míry by byla *ontickou* kvalitou a do jaké míry by „kultura“ či „Duch“ byly pojmy ve své evoluci objektivně spojené, kontinuitní). Nebo by byla pouze z povahy metody *předpokládána* (tj. studované jevy interpretujeme tak, že při jejich výkladu vycházíme z předpokladu kulturní, resp. duchovní kontinuity)? Osobně bych měl za to (na rozdíl od Hegela a do určité míry i od Jaeschkeho), že jisti si můžeme být jen možností druhou (je metodologickým předpokladem). Prvou (ontickou) možností bychom tím ovšem nemuseli nutně vyloučit. Měli bychom ji však udržovat v rovně pouhé, opakovanému testování vystavované hypotézy. Možnost využít Jaeschkeho studii z hlediska dějin idejí může souviset i s tím, co uvádím níže.

(4.) Pokud jde nejen o vědomí samotné historicity, ale i o proměnu obsahů historického vědomí, zůstává otázkou, jak, v jakém smyslu, může setkání s cizinci, resp. s cizím, strukturu a obsahy tohoto vědomí vlastně ovlivnit. V tomto ohledu jsou zajímavé kupříkladu poznámky a studie, které se týkají povahy náboženského myšlení Evropanů. Becker a Braun upozorňují v tomto kontextu (s. 11) na studii Thomase Kaufmanna, v níž autor konstatuje vliv tureckého ohrožení Vídně během 16. století na posílení evropského apokalypticky laděného historického vědomí. Otázkou však je, zda apokalyptické smýšlení bylo iniciováno setkáním s „cizím“ (Turky), nebo konfrontací „nynějšího“ (stavu církve v 15. a 16. století) s toutéž kulturou (tj. nikoli „cizím“, ale „vlastním“) tradovaným nábožensko-etickým ideálem (prvotní církev), jak může napovídat i český příklad z 15. století.⁹

Z textů diskutované publikace pak v těchto souvislostech zasluhuje pozornost především studie Judith Becker *Christianisierung fremder Völker – ein Zeichen für die nahende Endzeit?*, zpracovaná na základě rozboru materiálů basilejské misijní společnosti 19. století, otištěných v měsíčníku *Der evangelische Heidenbote* (s. 183–204). Becker ukazuje, že setkávání s cizinci při afrických, amerických a asijských misích nezměnilo sice u jednotlivých misionářů jejich porozumění dějinám (*Geschichtsverständnis* ve smyslu základní restrukturační pohledu na povahu dějin co do jejich směřování a naplnění), ale proměnilo jejich historické vědomí (*Geschichtsbewusstsein*) co do konkrétního obsahu (s. 204). Úspěch misie byl interpretován jako doklad blízkosti parusie, konce času tohoto světa a brzké budoucnosti říše Boží na zemi (ve zprávách jsou

8 Novější literatura by spíše mluvila o principu psychické, dušení jednoty lidstva, se kterou by byl ochoten pracovat třeba i Geertz.

9 Ukazuje to nejnověji mj. studie: Pavlína CERMANOVÁ, *Čechy na konci věků. Apokalyptické myšlení a víze husitské doby*, Praha 2013.

užívány termíny jako: *Gnadenzeit der Mission, Endzeit, Zionszeit, nahe Zukunft das Reich Gottes auf Erde* – s. 192, 201–202).

Příklad zpráv misionáře Karla Ferdinanda Salbacha z africké Siery Leone z roku 1831 pak ukazuje, že misijní činnosti bylo možné vedle teologického připisovat i sociální význam. V jeho zprávě je metafora rozetnutí otrockých okovů (*das Zerbrechen der Sklavenkette*) užita jak ve významu osvobození od hříchu, spojeného s přijetím Krista (vnitřní svoboda), tak ve významu vysvobození z otroctví, od nemocí a předčasně smrti (vnější svoboda – s. 201). Ne všichni basilejští misionáři přitom spojovali svá eschatologická očekávání s rokem 1836 (s. 203), tak jak tomu bylo v měšťanském prostředí mezi luterskými pietisy ve Württembersku.¹⁰

Vidíme tedy, že setkání s cizinci, resp. s „cizím“, nemusí nutně, tak jak na to ostatně upozorňuje Jaeschkeho studie, vést ke vzniku historického vědomí ve smyslu porozumění dějinnosti, k historicitě. Basilejské misionáře setkání s cizími národy (a jejich případný misijní úspěch) naopak utvrzoval v základních představách o povaze dějin (křesťansko-eschatologické pojetí spojené s chiliastickými očekáváními). Zaslouhuje poznamenat, že se tak dělo v době, kdy se postupně u části protestantských teologů prosazovala historická metoda a evoluční myšlení ve smyslu uznání dějinné podmíněnosti Písma i dogmatu a pojetí evoluce jako postupného uskutečňování Božího plánu.

U jedné a téže velké konfesijní skupiny tak máme ještě ve 30. letech 19. století zastoupeny přinejmenším dva modely historického vědomí. Prvý, v základní struktuře shodný se středověkým a raně novověkým, byť v konkrétních představách jisté již výrazně inovovaný, spoléhal na náhlý dějinný zlom (parusie, sestoupení Ducha svatého apod.), který v principu naráz změnil kvalitu pozemského času. Tento model je přítomen v úvahách jak basilejských misionářů začátku 19. století, tak třeba württemberských luterských pietistů.¹¹ Druhý model byl výrazně inovativní, korespondující s tím, co chápeme jako novověké historické vědomí ve smyslu reflexe dějinnosti jako postupné vývojové proměny (viz Jaeschkeho rozbor Hegela).¹²

Povahu historického vědomí basilejských misionářů a jeho modifikace, související se setkáním s „cizím“, by bylo možné postavit do protikladu také k tomu, jak, kupříkladu podle Cassirerova výkladu, se pro mnohé osvícenské myslitele právě rozmanitost

10 Ukazuje to např.: Ulrike GLEIXNER, *Pietismus und Bürgertum. Eine historische Anthropologie der Frömmigkeit*, Göttingen 2005, s. 68–69.

11 V kontextu poměrně hojného výskytu tohoto typu historického vědomí u některých evangeliků první poloviny 19. století je zapotřebí vnímat i tzv. blouznivce z toleranční doby (1781–1861) v českém prostředí. Srov. z novějších shrnutí např.: Zdeněk R. NEŠPOR, *Náboženství na prahu nové doby. Česká lidová zbožnost 18. a 19. století*, Ústí nad Labem 2006. Podrobněji k této otázce argumentují in: Jan HORSKÝ, *Dějepisectví mezi vědou a vyprávěním. Úvahy o povaze, postupech a mezích historické vědy*, Praha 2009, s. 196–200.

12 Srov. mj.: Kurt NOWAK, *Historische oder dogmatische Methode? Protestantische Theologie im Jahrhundert des Historismus*, in: W. Küttler – J. Rüsen – E. Schulín (eds.), *Geschichtsdiskurs*, Bd. 3: *Die Epoche der Historisierung*, Frankfurt am Main 1997, s. 282–297.

(tj. vůči křesťanství cizorodost) ve světě se vyskytujících náboženství stala důvodem k teorii přirozeného náboženství, tj. k základní restrukturačnímu obrazu světa.¹³

Jen se tak stvrzuje, co je i konstatováno v nejedné studii předkládané knihy,¹⁴ že nelze jednoznačně určit povahu vlivu, který mělo či má setkání s cizinci či s cizím na povahu „našeho“ historického vědomí. Takové setkání mohlo vést jak k upevnění a fixování jeho stávajících podob, tak k jeho podstatné proměně jak co do obsahu, tak i co do struktury. Ubráníme-li se přijímání apriorních schémat fungování tohoto vztahu, představuje vazba mezi povahou historického vědomí a reflexí „cizího“ produktivní badatelskou otázkou. Její prospěšnost je o to větší, že nás vede zároveň i k problematice interpretace, nejednou podceňované některými inovativními směry historických věd. Interpretace, je-li hermeneutická, se pak – jak jsme zde rovněž viděli – neobejde bez určitého předpokladu transcendence (vědomí, kultury, ducha či Ducha). Potřeba tohoto předpokladu je přitom rovněž přehlížena nejedním z inovativních metodologických směrů.

13 Ernst CASSIRER, *Die Philosophie der Aufklärung*, Text und Anmerkungen bearbeitet von Claus Rosenkranz, mit einer Einleitung von Gerald Hartung und einer Bibliographie der Recensionen von Arno Schubach, Hamburg 2002, s. 147–148, 165, 177 a 199–204.

14 Kromě autorů a autorek citovaných článků do sborníku dále přispěli: Maret Keller, Anja Bröchler, Perry Johansson, Eno Blankson Ikpe, Viviane Rosen-Prest, Carsten Schliwski, Kerstin Armbrorst-Weihs, Felix Wiedemann, Jeffrey Jaynes, Simon Mills a Dominik Collet.

RECENZE

Vasil BIVOLAROV

Inquisitoren-Handbücher. Papsturkunden und juristische Gutachten aus dem 13. Jahrhundert mit Edition des Consilium von Guido Fulcodii

(= Studien und Texte der Monumenta Germaniae Historica, Bd. 56), Wiesbaden, Harrassowitz Verlag 2014, XXXII+326 s., ISBN 978-3-447-10040-3.

Hereze a inkvizice jsou věčnou i vděčnou, a ovšem i temnou tematikou také středověkých dějin, postihující doslova všechna teritoria i vrstvy tehdejší křesťansko-latinské společnosti. Zdánlivě jde o problematiku jen z oblasti církevních dějin, je ale nepochybné, že dopad těchto zařízení či jednání výrazně postihoval celou společnost. Zřetelným dokladem toho je i tato würzburgská disertace (u prof. Petra Herdeho), která si vzala za úkol analýzu jednoho z řady typů pramenů k uvedené problematice. V tomto případě nejde o pramen nejdělejší, totiž o inkviziční protokoly (které představují konkrétní situaci v té které oblasti), ale o teoretické pomůcky, dávající návod ke konání. Jsou to zejména vlastní papežské písemnosti doprovázené různými dobrými zdáními ze 13. století.

Zatímco papežské listiny jsou do značné míry doloženy v originálech, ostatní materiály bývají často, ba takřka výlučně, textově dochovány z mladších opisů, leckdy dokonce až z počínajícího novověku. To je případ dobrého zdání consilia Guida Fulcodii, které sepsal o dvě desetiletí dříve, než se stal papežem Klementem IV. (1265–1268), a které se vlastně stalo základem celé knihy. Ta se ale materiálově rozrostla a pokouší se podat zevrubné informace o veškeré teoretické látce, týkající se inkviziční problematiky.

Jak bylo naznačeno, jde o dvě kategorie: papežské listiny a consilia různých církevních hodnostářů resp. juristů. V první kategorii podává Bivolarov registry celkem 192 papežských listin počínaje Řehořem IX. (v úřadu v letech 1227–1241) a konče Mikulášem IV. (papežem 1288–1292). Například Inocenc IV. zde má z jedenácti let svého pontifikátu (1243–1254) 48 listin, které se dotýkají heretické problematiky. Alexandr IV. za necelých sedm let (1254–1261) jich má dokonce 77, Urban IV. sedmáct za tři roky (1261–1264), Klement IV. (tedy Guido Fulcodii) za rovněž tři roky 25 (1265–1268). Řehoř X. vydal během necelých pěti let tři, Mikuláš III. je tu za necelé tři roky dosvědčen jednou. Martin IV. za čtyři roky a Honorius IV. za dvě léta mají též po jednom listinném vstupu a posléze Mikuláš IV. celkem 16 listin. Neuvedení papežové té doby se pro krátkost svého pontifikátu k tématice nestihli vyjádřit. Ovšem obsah těchto listin je velmi různorodý. Spektrum sahá od obecného odsouzení heretiků až ke zcela konkrétním vyjádřením na dotazy podřízených církevních struktur. Tomu také v publikaci odpovídá širší příslušných registů, někdy s rozsáhlými citacemi originálních pasáží (a ovšem s plným bibliografickým, resp. kritickým aparátem). Pokud vidím, inedita nepřicházejí, nicméně sestavení této látky je užitečné pro postižení variability věcné i teritoriální. Nepřekvapuje, že většina textů je adresována italským, francouzským či španělským příjemcům.

Na tento soupis, který zabírá zhruba polovinu knihy, navazuje repertorium consilii o celkem 43 položkách, počínaje rokem 1235. Jejich autory jsou nejrůznější církevní hodnostáři, počínaje kardinály a konče různými představiteli žebavých řádů. Pro ilustraci odkazují na radu jakéhosi juristy inkvizitorovi na dotaz, jak trestat děti a vnuky heretiků (s. 191). Další část je věnována Guidonovi Fulcodii. Jde o jeho životopis, podle kterého žil ryze světským životem a teprve po smrti své manželky vstoupil do duchovního stavu. Záhy začala jeho strmá kariéra na francouzském královském dvoře, končící již zmíněnou papežskou hodností. Ačkoliv jeho consilium bylo již vícekrát vydáno, je Bivolarova edice první kritickou. I přesto se původní verze není možno dopracovat, neboť text je dochován v šesti verzích v mladších a někdy vysloveně mladých rukopisech.

Text knihy uzavírá více než padesátistránkový pokus o rekonstrukci organizace a konkrétní praxe papežské inkvizice ve 13. století na základě probrané látky. Jde o přehledné shrnutí, není a nemůže být výrazným novem.

Tím se dostávám k dvěma partiím knihy, které její výše podaný obsah rámuje. Na počátku jde o čtyřiadvacetistránkovou bibliografii, závěrem pak o jmenný, tedy osobní a místní rejstřík, jehož rozsah je dán v podstatě tím, co bylo řečeno výše. Pokud jde o bibliografii, lze přes její značný rozsah a upozornění na řadu odlehlých prací vyslovit některá podivní. V souvislosti s tím, že kniha vlastně začíná až Řehořem IX. a Inocenc III. tedy zůstává bez bližšího zdůvodnění stranou, nemá smysl upozorňovat na literaturu, která je mu věnována. Ale jsou to jiné práce, které by tu mohly (a měly) být citovány a užity, protože se jejich tematika s prací Bivolarovou bezprostředně stýká. Konkrétně zmiňme např. některé studie Jörga Obersteho, ale zejména dvě velké, tematicky velmi blízké práce Pawła Krasy, totiž více než pětisetstránkovou (!) knihu o systému inkvizice ve středověké Evropě¹ (s rozsáhlým anglickým souhrnem) a jím redigovaný sborník o papežské inkvizici.² Obě knihy bohužel nebyly referovány ani v *Deutsches Archiv*, nedostalo se jim pozornosti ani u nás, resp. v ČČH, ač se na něm podíleli i Češi. Ale co huře. Zdá se, že obě publikace v Praze nejsou ani v Národní knihovně, ani v Centru mediévistických studií, či Historickém ústavu Akademie věd.

Ivan Hlaváček

Stefan ALBRECHT (Hrsg.)

Die Königsaler Chronik

(= Forschungen zu Geschichte und Kultur der böhmischen Länder, Bd. 2)

Z latiny přeložili Josef Bujnoch (†) a Stefan Albrecht, úvod Peter Hilsch.

Frankfurt am Main-Berlin-Bern-Bruxelles-New York-Oxford-Wien, Peter Lang Verlag 2014, 723 s., ISBN 978-3-631-64636-6.

Jako druhý svazek nedávno zahájené řady *Forschungen zur Geschichte und Kultur der böhmischen Länder* redigované Historickou komisí pro české země vyšel dlouho připravovaný – a očekávaný – německý překlad Zbraslavské kroniky Oty Durynského a Petra Žitavského, jednoho z nejdůležitějších historických pramenů (nejen) k českým dějinám. Je to první německý překlad tohoto mimořádného díla. Zbraslavská kronika totiž nebyla zařazena do žádného z vydání řady

1 Paweł KRAS, *Ad abolendum diversarum haeresium pravitatem. System inkwizycyjny w średniowiecznej Europie*, Lublin 2006.

2 Paweł KRAS (ed.), *Inkwizycja papiéska*, Lublin 2010.

Geschichtsschreiber der deutschen Vorzeit, kde vyšla například Kosmova kronika a díla Kosmových pokračovatelů, ani nebyl její překlad pořízen pro jiné vydání. V německém překladu byly známy pouze úryvky z kroniky, které v roce 1823 vydal Christian Adolph Pescheck.¹

Rozsáhlou první knihu Zbraslavské kroniky (1253–1316) překládal až do své smrti Josef Bujnoch († 2009 ve věku 94 let), znalec a zkušený překladatel středověkých pramenů k dějinám středoevropských slovanských států. Pro řadu *Slavische Geschichtsschreiber* přeložil Životy Konstantina a Metoděje (*Zwischen Rom und Byzanz*, 1958, 1972) a Kroniku Galla Anonyma (*Polens Anfänge*, 1978), Husitskou kroniku Vavřince z Březové (*Die Hussiten*, 1988) a Zprávu o M. Janu Husovi v Kostnici (*Hus in Konstanz*, 1988). Na překladu první knihy Zbraslavské kroniky spolupracovala Roswithe Giesen. Druhou a třetí knihu Zbraslavské kroniky přeložil vědecký pracovník Ústředního římsko-germánského muzea v Mohuči a člen Historické komise pro české země Stefan Albrecht, který je současně vydavatelem knihy.

Překlad byl pořízen podle Emlerova vydání Zbraslavské kroniky ve čtvrtém svazku Pramenů dějin českých, tedy včetně pasáží, které autor sám škrtl a které by tedy neměly být uváděny v hlavním textu edic. Německý překlad rozsáhlého díla adekvátně vystihuje originál. Změna překladatele od druhé knihy nepůsobí rušivě. Oba překladatelé také zdařile přeložili verše obsažené v kronice. Snad jen některé detaily se nepodařilo „uhlídat“, takže třeba z cisterciáckého kláštera *Grünhain* se odlišným způsobem psaní staly dvě lokality: *Grünhain* (Bujnoch, s. 31 a 142) a *Grünheim* (Albrecht, s. 594 – vzhledem k tomu, že editor rezignoval na lokalizaci míst, nebyla chyba odhalena a oba názvy se dostaly samostatně i do rejstříku). Poznámkový aparát k textu kroniky je omezen jen na nejnütnější informace. Podrobná analýza tohoto významného pramene a další témata, která s ním souvisejí, jsou ostatně obsahem samostatného svazku obsahujícího referáty z konference věnované v roce 2008 Zbraslavské kronice. Ten zahájil zmíněnou ediční řadu.²

Překlad Zbraslavské kroniky je uveden studií Petra Hilsche o kronice a jejích autorech (*Die Königsaal Chronik und ihre Autoren*). V tomto sice stručném, leč výstižném textu, založeném na dokonalé znalosti německé i české odborné literatury věnované kronice, postihl autor podstatu snad všech problémů a otázek spojených s kronikou a jejími autory: shrnuje dostupné informace o autorech kroniky, podává genezi díla, připomíná jeho protagonisty, pojednává o pramenech a zdrojích informací kronikářů a o způsobu jejich práce. Sleduje také národnostní stanovisko autorů, jejichž postoj charakterizuje jako zemské vlastenectví, upozorňuje na soucit s Židy, neobvyklý v křesťanském světě, který projevil Petr Žitavský, zabývá se také Petrovým pojetím tématu smrti. Hilsch oprávněně zdůrazňuje, že Zbraslavská kronika nebyla psána z pověření královského dvora a není to tedy dvorská kronika. Byla určena především opatům a mnichům cisterciáckých klášterů, a dalším duchovním, stejně jako intelektuálním kruhům u královského dvora a v hlavním městě. Zvláštní pozornost věnuje Hilsch literárním kvalitám díla. Všechny vložené verše připisuje v souladu s výsledky moderního bádání Petrovi Žitavskému. Konečně je stať doplněna reprezentativním výběrem literatury o kronice.

1 Christian Adolph PESCHECK, *Petrus von Zittau, Abt zu Königsaal in Böhmen, ums Jahr 1300: Nebst Proben aus seinem historischen Werke, als Beiträgen zur deutschen Culturgeschichte (Beiträge zur deutschen Geschichte. Aus den Tagen Kaiser Rudolphus von Habsburg, Heinrichs von Luxemburg und Ludwigs des Baiern)*, Zittau-Leipzig 1823.

2 Stephan ALBRECHT (Hrsg.), *Chronicon Aulae Regiae – Die Königsaal Chronik: Eine Bestandsaufnahme* (= Forschungen zur Geschichte und Kultur der böhmischen Länder, Bd. 1), Frankfurt am Main-Berlin-Bern-Bruxelles-New York-Oxford-Wien 2013.

Z celé studie je zřejmá důvěrná znalost pramene i odborné literatury včetně nejnovějších badatelských výsledků. Snad jen nepřesné informace o uložení rukopisů, event. vydání kroniky, narušují sympatický dojem z této stati: Autograf druhé knihy Zbraslavské kroniky není uložen ve Vatikánském archivu, ale ve Vatikánské apoštolské knihovně. Fürstenberský rukopis pocházející z knihovny v Donaueschingen (Don. 697) je po prodeji knihovny spolu s ostatními latinskými rukopisy z Donaueschingen uložen ve Württemberské zemské knihovně ve Stuttgartu, nikoli v Zemské knihovně v Karlsruhe, jak uvádí autor stati. Do Karlsruhe byly předány pouze německé rukopisy do roku 1500. Markvart Freher také vydal v edici *Rerum Bohemicarum antiqui scriptores...* v roce 1602 pouze druhou knihu Zbraslavské kroniky podle autografu uloženého tehdy ve Falcké knihovně v Heidelbergu (nyní v Apoštolské knihovně ve Vatikánu). Citace českého překladu Františka Heřmanského se vztahuje k druhému vydání, nikoli k oběma.

Slabším článkem publikace je rejstřík (Ella Kaplunovskaja). Nejen proto, že uvádí možná až příliš stručné informace (především by čtenář uvítal alespoň přibližnou lokalizaci míst), ale když už jsou vedle německé formy jmen uváděny české ekvivalenty, měly by být uvedeny správně (Klein Chuchel není Velká Chuchle, Witigo de Swawonic je Vítek ze Švábenic a ne ze Svavonic, Zittau je Žitava, nikoliv Žitavy, Legnica není český, ale polský ekvivalent Liegnitz, Vroburg a Frauenberg/Hluboká jsou uvedeny jako dvě lokality, atd.).

Přes uvedené drobné nedostatky zpřístupnil překlad Zbraslavskou kroniku širokému okruhu německých čtenářů a bude při stále více upadajících znalostech latiny zřejmě i užitečnou pomůckou pro studenty historie, a bohužel též pro některé profesionální historiky.

Marie Bláhová

František ŠMAHEL

Jan Hus. Život a dílo (= Ecce homo, sv. 19)

Praha, Argo 2013, 312 s., ISBN 978-80-257-0875-0.

František Šmahel vždy usiloval o badatelský i publikační náskok. Ruku v ruce s ním spolupracoval nové vědecké trendy i udával tón akademické diskusi. O totéž se snaží ve své nové knize, s níž přispěchal téměř dva roky před šestistým výročím Husovy smrti v očividné touze shrnout bilanci dosavadních výzkumů a zároveň ovlivnit debatu, která v souvislosti se smrtí jubilejních akcí nesporně propukne. Své nekompromisní a kategorické postoje vůči názorům zpochybňujícím historický význam husitství, Jana Husa či Jana Žižky dal přitom několikrát programově najevo již dříve a učinil tak znovu v závěru recenzované práce.¹ Zda se mu v součinnosti s dalšími poučenými kolegy opravdu podaří přehlušit halas „pražské kavárny“, jejíž diletantské, leč emotivní exkursy do historie jsou pro českou společnost bez nadsázky neštěstím, se neodvažují odhadnout. Většinové mínění však raději než skutečným odborníkům naslouchá zdánlivě nonkonformní výkřikům, aniž rozpozná, že vyrůstají z oblundné spleti politicky motivovaných zájmů a intelektuálního snobismu.

Pomínu-li četné dílčí studie (respektive kapitoly v monografiích) a počítám-li správně, pokusil se Šmahel Husovu osobnost a její dějinný vklad synteticky uchopit už počtvrté.

1 František ŠMAHEL, *Žižka a husitství očima dneška*, in: Miloš Drda – Zdeněk Vybíral (eds.), *Jan Žižka z Trocnova a husitské vojenství v evropských dějinách* (Husitský Tábor – Supplementum 3), Tábor 2007, s. 17–23; TÝŽ, *Máme právo oslavovat Husa?*, in *Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensis* 53, č. 1, 2013, s. 13–15.

Po dvou popularizačních titulech, které od sebe dělí dvě desetiletí, a rozměrných pasážích ve druhém svazku *Husitské revoluce*,² přichází nyní s rozsáhlejší publikací. Ta má kupodivu fakticky shodnou obálku jako sešit, který autor svého času vydal v ediční řadě *Slovo k historii*. Z Jenského kodexu převzaté fiktivní zobrazení kázajícího Husa však není zrovna nápadité a působí povýtče fádně, byť zachytilo kostnického martyra při činnosti, již pokládal za stěžejní poslání správného kněze.

Podle vlastních slov nezamýšlel Šmahel napsat čisté vědeckou monografii, nýbrž text, jenž by zaujal i lidi, „kteří do středověku nezavítají příliš často“.³ Těžko říci, zda právě tyto potenciální adresáty přiláká práce, která obsahuje 618 poznámek, imponující seznam pramenů a literatury, dvaadvacet krátkých rekapitulací seznamujících zájemce s nevyřešenými badatelskými problémy (kdysi dávno zvolil autor toto řešení i v knížce o Žižkovi)⁴ a anglické resumé. Na druhé straně právě takoví čtenáři využijí věcné vysvětlivky, jež pro odbornou veřejnost postrádají smysl. Zastavuji se u těchto na pohled podružných detailů z jediného důvodu. Právě na nich se ukazuje absurdnost formálních kritérií, na jejichž základě se dnes posuzuje vědecká práce. Zveřejnit kultivovaný populárně naučný text, určený kulturní veřejnosti (pokud něco takového u nás ještě existuje), prostě není možné. Pro teoretickou matematiku, historii, jadernou fyziku, filozofii, pediatrii, pedologii či literární vědu platí stejný metr bez ohledu na jejich specifika a poslání. Kulturotvorná funkce humanitních oborů hodnotitele nezajímá. Výsledkem kompromisu jsou pak hybridní žánry, které se urputně snaží propojit vědecký přístup s tendencí uspokojit nakladatelství a oslovit co nejširší publikum.

Bohužel tento aspekt na některých místech poznamenal i Šmahelův spis. Náročné výklady o eucharistii, predestinaci, pojetí církve či podstatě nominalismu a realismu pochopí málokterý laik, zatímco školený teolog je prohlásí za poněkud zjednodušující. Mám-li se pokusit o žánrovou charakteristiku Šmahelovy knihy, pak bych ji nejspíše zařadil mezi přehledové vědecké monografie. Toto určení její význam nikterak nesnižuje. Už proto, že autor má k „husovské“ problematice, již obohatil o ne jeden poznatek, stále co říci.

Šmahel pochopitelně vychází především ze svých starších prací, jichž se místy věrně přidržuje. To lze pochopit, neboť každý badatel dobře ví, že některé formulace trefil v minulosti přesně a už je nevylepší, i kdyby se stavěl na hlavu. Patrný je zvláště ozvuk autorovy poslední knihy o Jeronýmovi Pražském, ale také prvního svazku dějin Univerzity Karlovy či prací o Dekretu kutnohorském.⁵ Ocenění zaslouží zejména příkladně využití dosud vydaných svazků Husových textů v souboru *Opera omnia*, jiných edičních řad i dalších počínů, mimo jiné statut a usnesení pražských předhusitských synod.⁶ Příslovecná je též Šmahelova znalost

2 F. ŠMAHEL, *Hranice pravdy* (= Magnet 5, sv. 1), Praha 1969; TÝŽ, *Husův proces v Kostnici* (Slovo k historii, č. 18), Praha 1988; TÝŽ, *Husitská revoluce II. Kořeny české reformace*, Praha 1993, zvláště s. 46–80.

3 F. ŠMAHEL, *Jan Hus. Život a dílo*, Praha 2013, s. 11.

4 F. ŠMAHEL, *Jan Žižka z Trocnova. Život revolučního válečníka*, Praha 1969, s. 195–217.

5 F. ŠMAHEL, *Život a dílo Jeronýma Pražského. Zpráva o výzkumu*, Praha 2010. Viz též německou verzi *Leben und Werk des Hieronymus von Prag*, in: František Šmahel – Gabriel Silagi (eds.), *Magistri Hieronymi de Praga Quaestiones, Polemica, Epistulae* (Corpus christianorum – Continvatio Mediaevalis 222; *Magistri Iohannis Hus Opera omnia*, tomus XXVIIa – supplementum 1), Turnhout 2010, s. XI-CLXIII. Dále TÝŽ, *Fakulta svobodných umění*, in: Michal Svatoš (ed.), *Dějiny Univerzity Karlovy I. 1347/48–1622*, Praha 1995, zvláště s. 120–129.

6 Jaroslav V. POLC – Zdeňka HLEDÍKOVÁ, *Pražské synody a koncily předhusitské doby*, Praha 2002.

nejnovější domácí i zahraniční vědecké produkce, z níž mě zejména potěšily odkazy na vynikající zpracování dějin lipské univerzity.⁷ S vědeckou literaturou se Šmahel vyrovnává, v souladu se svým přístupem, obezřetně a nejednou i polemicky. Týká se to hlavně poslední čtvrtiny knížky, v níž kriticky reaguje na striktně juristickou interpretaci Husova procesu v pojetí Jiřího Kejře⁸ i na některé konfesijní vykladače Husova díla, nikoliv ale na katolického badatele Jana Sedláka, jehož přínos po zásluze vyzdvihuje.⁹

Psát o Husově životě a díle znamená zasadit činnost betlémského kazatele do širších politických, filosofických, náboženských a obecně kulturních souvislostí. Autor tak pochopitelně činí, nicméně v centru jeho zájmu stojí Husova osobnost, respektive vývojový proces, v jehož průběhu se, řečeno autorovým bonmotem, Hus stával Husem, tedy spolutvůrcem, představitelem a symbolem mohutného reformního hnutí. Šmahel má pro svého hrdinu porozumění, zdůrazňuje jeho přímočarost, patrnou například v odmítání pochybných zázraků, nesporné charisma, programové národní citění, průkazně doložitelné již na přelomu 14.–15. století, i vynikající a vycvičenou paměť, kterou středověkému člověku může dnešní vzdělanec jen tiše závidět. Nesmlčuje však ani kazatelovy nedostatky a chyby. Hus zrál, konstatuje autor, pomalu. Bylo to patrné na jeho studijních výsledcích i na spíše pozvolné cestě, která jej přivedla do čela reformního proudu na univerzitě až v letech 1408–1409, zřejmě i v souvislosti s přirozenou generační obměnou (úmrtí mistrů Mikuláše z Litomyšle, Petra ze Stupna a Štěpána z Kolína). Přitom nevadilo, že mistr Jan nebyl, jak Šmahel oprávněně konstatuje, ani velký filozof, ani velký teolog. Musel mít tudíž vysoký morální kredit, organizační schopnosti i dar formulovat vizi. Nikoliv náhodou právě Hus už roku 1412 fakticky definoval tři ze čtyř pozdějších pražských artikulů. Ke čtvrtému článku, tj. závaznému přijímání z kalicha, jež prosazoval jako podmínku spasení jeho přítel Jakoubek ze Stříbra, však příznačně zaujal opatrné stanovisko.¹⁰ S autorem monografie se v zásadě shodují i ve výčtu Husových osudových chyb. Nikdy jsem třeba plně nepochopil, proč Hus při cestě do Kostnice nezamířil nejdřív za Zikmundem a nevstoupil do porýnského města v doprovodu římského krále, který jako jediný mohl (alespoň do určité míry) garantovat jeho bezpečí.

Chválu si Šmahel zaslouží i v řadě jiných případů. Snad nejvíce za jasně vyřčený názor, že Hus nebyl sociální revolucionář a že důsledně respektoval středověké uspořádání společnosti jako dílo boží. Více než užitečné jsou autorovy nové poznatky, postřehy i podněty. Řadu z nich lze okamžitě akceptovat (například dataci synody, příkazující odevzdání Wyclifových knih, k 15. červnu 1409) či prohlásit za interpretačně nosné. Sem patří třeba akcent na Husovo přesvědčení, že kněží, pokud se řídí božím zákonem, jsou nejhodnotnější složkou křesťanské společnosti. Dávné napětí mezi duchovní a světskou mocí, prostupující celý středověk, i náběh k teokratickému modelu, příznačnému pro husitské svazy a reformační komunity, se tu zračí přímo in nuce.

Nejedno Šmahelovo mínění však zřejmě vyvolá diskusi. Týká se to znovu oživené debaty o autenticitě listů na Husovu obranu z let 1410–1412, jejichž pravost svého času zpochybnily

7 *Geschichte der Universität Leipzig 1409–2000. Bd. I. Spätes Mittelalter und frühe Neuzeit 1409–1830/1831*, Leipzig 2009.

8 Jiří KEJŘ, *Husovo odvolání od soudu papežova k soudu Kristovu*, Ústí nad Labem 1999; TÝŽ, *Husův proces*, Praha 2000; TÝŽ, *Jan Hus známý i neznámý (Resumé knihy, která nebude napsána)*, Praha 2009.

9 F. ŠMAHEL, *Jan Hus. Život a dílo*, Praha 2013, s. 230.

10 *Tamtéž*, s. 181–182, 190–191.

Anežka Vidmanová s Boženou Kopičkovou,¹¹ a především atribuce spisu *Ortographia Bohemica* betlémskému kazateli. Jazykovědci zůstávají v této otázce úzkostlivě opatrní s tím, že Husovo autorství nelze bezpečně prokázat, stejně jako jeho eventuální podíl na vzniku druhé a třetí redakce staročeského překladu Bible. S jejich názorem o zrodu překladů v Husově blízkosti nicméně Šmahel vřele souhlasí.

S daným okruhem problémů souvisí také autorova domněnka, že Husovy česky psané výklady nebyly primárně adresovány laikům, nýbrž spíše nedostatečně vzdělaným či poučením lačným duchovním, kteří při pastorační činnosti postrádali pevnou půdu pod nohama. Byl bych v tomto směru (navzdory dílku *O šesti bludech*, skutečně sepsaném „pro kněze a žáky“) obezřetnější, neboť Hus poskytoval ve svých listech didakticky formulovaná napomenutí a rady poměrně širokému sociálnímu okruhu adresátů. Bez upřímného zájmu laiků o náboženské a církevní otázky by totiž husitská reforma neuspěla a sotva by překročila rámec moralistně laděné rétoriky. Poněkud sporný je i Husův vztah k jeho takzvaným předchůdcům, tj. Waldhauserovi, Milíčovi a Matějovi z Janova. Fakt, že je téměř nikdy nezmiňuje, se zdá být zcela irelevantní. Betlémská kaple, jak Šmahel sám zdůrazňuje, vznikla přece nedaleko někdejšího Milíčova Jeruzaléma a Milíčovi obdivovatelé patřili k posluchačům husineckého rodáka. Tuto věcnou souvislost potvrzuje též zjevná vázanost rodičího se husitství, usilujícího o prohloubení znalosti závazných principů božího zákona, na pražské reformní kazatelství poslední třetiny 14. století, nedávno záslužně dokumentovaná Pavlem Soukupem.¹²

Asi největší rozruch vzbudí autorovy výklady o kostnické části Husova procesu a o roli krále Zikmunda Lucemburského, namnoze směřující proti interpretacím, které se v českém prostředí prosadily po roce 1989. Šmahela pranic nezajímá, zda byl Hus vězněn, souzen a odsouzen v souladu s tehdejšími právy. V jeho pojetí je Husova smrt zločinem, za který padá vina na koncil i na Zikmunda, ačkoliv římský panovník si, jak autor správně připomíná, upálení betlémského kazatele nepřál. Jako politik, usilující o zdar ekumenického shromáždění, však měl svým způsobem spoutané ruce. Podle Šmahelova přesvědčení také nelze Zikmunda vyvinut z podílu na Husově konci poukazem na čistě právní interpretaci jeho glejtu, který zaručoval pražskému mistrovi bezpečnost pouze z hlediska světského, nikoliv kanonického práva. Kdyby Zikmund chtěl (a zde se Šmahel shoduje například s Thomasem Krzenckem),¹³ měl z titulu světské hlavy koncilu několikrát příležitost Husa propustit. Ryšavý Lucemburk byl ale pragmatik a úspěšně završení koncilu (především odstranění papežského schizmatu) i vlastní politické renomé upřednostnil před osudem českého reformního myslitele.

V tomto kontextu si neodpustím formulovat vlastní, možná poněkud nezvyklý názor. Reformní synod podle mého mínění musel Husa odsoudit jako kacíře (či jej přinejmenším donutit k odvolání), neboť nemohl připustit alternativní reformu v situaci, kdy hodlal znovu sjednotit západní křesťanstvo a přijmout zásadní opatření k nápravě institucionální církve. Už svolání koncilu bylo velkým úspěchem a současně zdrojem naděje, že se nezbytné kroky podaří uskutečnit. Kdyby v Kostnici shromážděný intelektuální výkvět tehdejší Evropy začal diskutovat o jiných reformních konceptech, dláždil by si cestu do pekel. Obtížně obnovovanou církevní jednotu, již křesťanská Evropa ctíla jako nespornou hodnotu, nesměl nikdo zpochybnit či narušit. Koncilu prostě nezbyvalo nic jiného než udržet reformní proces pod svou kontrolou.

11 Božena KOPIČKOVÁ – Anežka VIDMANOVÁ, *Listyna Husovu obranu z let 1410–1412*, Praha 1999.

12 Pavel SOUKUP, *Reformní kazatelství a Jakoubek ze Stříbra*, Praha 2011, zvláště s. 68–120.

13 Thomas KRZENCK, *Johannes Hus. Theologe, Kirchenreformer, Märtyrer*, Zürich 2011, s. 149, 157–158, 175–176.

Všechny ostatní možnosti hrozily z jeho pohledu vyústit v anarchii. V takové konstelaci Hus prostě uspět nemohl. Na jeho skutečných názorech příliš nezáleželo. Mistrova smrt v plamelech manifestovala celému světu, že obecný koncil, nadřazený papeži i všem samozvaným prorokům, je nejvyšší autoritou křesťanské církve a jen jemu náleží poslední slovo ve věcech víry i náboženského kultu. V tomto směru by obdobně symbolický a zároveň spektakulární význam mělo též eventuální Husovo odvolání, jež by veřejnost vnímala jako kapitulaci před magisteriátem institucionální církve reprezentované kostnickým synodem.

Jak věděli již středověcí učenci, žádná, byť sebelepší práce není dokonalá. Také do Šmahelova textu se vloudilo několik nepřesností a chybiček (Jan Soběslav nebyl nejmladším synem Jana Jindřicha, Zikmundovi nespadla uherská koruna „do klína“, český stát neztratil de iure po roce 1620 samostatnost, jméno lubušského biskupa Jana je uváděno ve dvojí podobě atd.). V některých případech rovněž abscentuje novější literatura (například stati Alexandra Putíka a Daniela Soukupa k pražskému pogromu 1389, článek Jiřího Stočese o Konradovi z Vechty, publikace Thomase Rathmanna,¹⁴ perfektně analyzující protikladné zprávy o Husově smrti z pera Ulricha Richental a Petra z Mladoňovic), z níž postrádám hlavně knihy Jindřicha Marka i Dušana Coufala. Zásadní význam má zvláště Coufalova studie, průkazně dokládající, jak pro mladého Husa představovalo mučednictví živé téma a jak zvýšenou pozornost mu věnoval při práci s biblickým textem a jeho výkladem.¹⁵ Osobně bych také volil vyváženější pohled na pozici Václava IV., který, objektivně vzato, reformní proud až do počátku roku 1419 podporoval i zaštiťoval, byť v jeho prospěch nemohl na mezinárodním fóru veřejně vystoupit.

To vše jsou ale jen nepatrné pihy na kráse knihy, jež má především v závěrečných kapitolách strhující spád, umocněný podmanivým stylistickým podáním. V každém případě se v nadcházejících letech jistě stane východiskem i inspirací pro hlubší poznání Husova života a díla. Zároveň kniha otevírá prostor otázkám, jichž se Šmahel stačil jen lehce dotknout, například stále diskutovanému problému, jak dalece pražský mistr anticipoval a ovlivnil velké evropské reformace, zvláště luterskou, jejíž počátek si s odstupem půl tisíciletí zanedlouho připomeneme. Nevyhňeme se přitom ani zamyšlení, zda Husovo pojetí božího zákona jako absolutního nároku mohl a může věřící člověk unést.

Petr Čornej

Ivan HLAVÁČEK (ed.)

Codex Přemyslaeus. Regesty z výpisů z dvorských register Václava IV. z doby kolem a po roku 1400 / Regesten aus den Auszügen von der Hofkanzleiregistern Wenzels IV. aus der Zeit um und nach 1400 (= Edice Archiv český, díl XXXIX)
Praha, Filosofia 2013, 280 s., ISBN 978-80-7007-400-8.

Rukopis VI A 7 pražské Národní knihovny, známý pod označením Codex Přemyslaeus podle místa, kde byl naposledy uchovávan, než jej koncem 18. století získali pro pražskou univerzitní knihovnu, není českému ani středoevropskému medievistickému bádání neznámý. Již na

14 Thomas RATHMANN, *Geschehen und Geschichten des Konstanzer Konzils. Chroniken, Briefe, Lieder und Sprüche als Konstituenten eines Ereignisses*, München 2000, s. 260–267.

15 Dušan COUFAL, *Neznámý postoj Jana Husa k mučednictví v jeho Enarratio Psalmorum (cca 1405–1407): Na cestě do kruhu zemských svatých*, Časopis Matice moravské 129, 2010, s. 241–257.

konci 18. století rukopis využíval František Martin Pelcl v biografii Václava IV.,¹ specifickou část obsahu – totiž písemnosti určené městům – použil Jaromír Čelakovský v edici městských privilegií,² a konečně byl kodex vydán Augustem Sedláčkem v rámci jeho „rekonstrukční“ edice *Zbytky register králův římských a českých z let 1361–1480* (Praha 1914).

Kromě toho, že byl využíván jako pramen, soustředila se kolem rukopisu pozornost i z hlediska diplomatiky. Poměrná shoda mezi badateli zavládla, pokud šlo o základní rozeznání souvislosti kodexu s jinak nedochovanými registry dvorské kanceláře Václava IV., v detailnějším rozboru funkce a vzniku textu existuje více mínění. Budiž hned zde uvedeno, že tvůrce recenzované edice považuje rukopis za soubor opisů a výpisů z register, který byl patrně pořízen v polské královské kanceláři ve 20. letech 15. století.

Nyní však k vlastní edici. Je uspořádána klasickým způsobem a je to edice registová. Autor vytvořil úvod (kde pojednal o rukopisu, jeho dosavadním diplomatickém hodnocení i edičním zpracování), vlastní edici (registář o 373 položkách pod čísly 1–355) a nezbytný doplňující aparát, tedy místní a osobní rejstřík, seznam pramenů a literatury, v němž je částečně integrován i seznam zkratk, chronologický rejstřík datovaných a přesně datovatelných listin (stojí za zmínku, že jde ani ne o polovinu textů), seznam začátků areng, seznam písemností jiných vydavatelů (jde pouze o 11 kusů) a seznam insertů ve Václavových listinách. Těch je celkem 20, nejstarší z počátku 13. století. V Archivu českém to dosud nebylo zvykem, ale nabízí se otázka, zda by – pokud je vydáván takto homogenní pramen – nebylo možné doplnit vydání obrazovými ukázkami textu, jak je to jinak u edic poměrně běžné.

Edice vznikla v bezprostřední souvislosti s prací Ivana Hlaváčka na listinách Václava IV. pro ediční řadu *Regesta imperii* (RI),³ byt nakonec vyšla v rámci Archivu českého. Původní záměr se výrazně projevuje především v jazyku edice – samotné registry, vědecký aparát, úvod i další části jsou zpracovány německy. Česká je pouze stručná dvoustránková předmluva, kde autor ve velmi zhuštěné formě shrnuje nejdůležitější body následující německé předmluvy a úvodu. Archiv český se tedy posunul od někdejšího prapůvodního záměru vydávat jazykově české prameny již během 19. století ke stavu, kdy editovaný pramen souvisí s českým prostředím pouze věcně, a v tomto svazku již čeština není ani jazykem edice. V rámci středoevropské mediévistiky to jistě usnadní využívání díla. Do budoucna však nelze podobný postup u dalších svazků Archivu předpokládat. Vzhledem k tomu, že naprostá většina písemností zachycených v Codexu Přemyslaeu je jazykově latinská, bylo by obvyklejší volit latinu za základní jazyk edice a český úvod doplnit verzí v latině nebo světovém jazyce. Zde je však naprosto pochopitelné, že text, již připravený v rámci RI, nebude neproduktivně a s velkou časovou ztrátou převáděn do jiného jazyka, nadto v širším středoevropském kontextu méně užívaného.

Do chronologicky uspořádaných řad registů RI, spojených ve starších a méně objemných svazcích osobou panovníka, ve svazcích, zachycujících mladší období s velkým množstvím dochovaných písemností kromě osoby panovníka také formálním kritériem současného uložení vydávaných pramenů, lze rukopis typu Codexu Přemyslaeu sotva začlenit. Velká část obsahu není exaktně datovatelná, nelze jí tedy dost dobře přetvořit do chronologicky uspořádaných

1 *Lebensgeschichte des römischen und böhmischen Königs Wenceslaus 1–2*, Prag 1788–1790.

2 Jaromír ČELAKOVSKÝ (ed.), *Codex iuris municipalis regni Bohemiae*, díl 1, Praha 1886; díl 2, Praha 1895; Jaromír ČELAKOVSKÝ – Gustav FRIEDRICH (edd.), *Codex iuris municipalis regni Bohemiae*, díl 3, Praha 1948; dále pak Antonín HAAS (ed.), *Codex iuris municipalis regni Bohemiae*, díl 4, část 1, Praha 1954.

3 Srov. souhrnnou informaci na <http://www.regesta-imperii.de/startseite.html> (29. 9. 2014).

registů a případně podle časové posloupnosti vložit mezi registry dalších písemností jiného dochování. Zároveň tvoří rukopis důležitý celek svou vazbou na zaniklá registra, o nichž poskytuje určitou představu a informaci. Tato pramenná hodnota by se rozptýlením v jiném materiálu zcela překryla. Je tedy toto samostatné vydání jednoznačně dobrým řešením. Ostatně s podobným problémem se setkávají také vydavatelé českomoravského diplomataře (CDB) při zpracování formulářových sbírek.

Editor zachoval posloupnost písemností tak, jak následují v rukopisu, jednotlivé registry koncipoval jako náhradní. Hlaváček vybavil edici především obvyklým a obsírným poznámkovým aparátem, v němž upozorňuje na starší edice a důležitou literaturu, a také na dochování. U listin zachovaných v originále doplňuje v poznámkách také informace podle originálu, a to jak ve vlastním textu registu, tak např. zprávami o zpečetění. Nad obvyklý standard podává pak editor i informace o arene a kancelářských poznámkách. I samotné registry, někdy značně rozsáhlé, obsahují řadu citací původního textu.

Nicméně, jak již bylo řečeno, kodex není vydáván poprvé. Odhlédne-li se od Codexu iuris municipalis Jaromíra Čelakovského, který pouze vybral listiny pro města, které v rukopise netvoří velkou část obsahu, je třeba zmínit především výše uvedenou Sedláčkovu edici. Tehdy šlo také o zveřejnění ve formě regist. Ta však byla podstatně stručnější a jejich doplnění dalším aparátem zůstalo minimální. Již v době vydání – tedy prakticky před stoletím – vzbudila Sedláčková edice zřejmě rozpaky recenzenta Václava Hrubého,⁴ byt převážilo ocenění přínosu díla, spočívajícího ve zpřístupnění mnoha rozptýlených pramenných údajů. Současná Hlaváčková edice tedy uživatelé přináší podstatně více informací a nutno říci že i podstatně přesnějších a kvalitnějších. Několik překlepů a přehlédnutí může být čtenářem snadno dešifrováno a opraveno.

Hana Pátková

Александр Оганович ЧУБАРЬЯН (гл. ред.) / Alexandr Oganovič ČUBARJAN (ed.)
Всемирная история: В 6-ти томах / Vsemirnaja istorija: V 6-ti tomach.
Том 3: В. А. Ведюшкин – М. А. Юсим (отв. ред.), *Мир в раннее Новое время /*
Tom 3: V. A. Vedjuškin – M. A. Jusim (eds.), *Mir v ranneje Novoje vremja*
Moskva, Nauka 2013, 854 s., 32 stran obrazových příloh, ISBN 978-5-02-036725-8;
ISBN 978-5-02-038035-6.

Nové šestidílné zpracování dějin světa, které připravuje a postupně vydává Ústav obecných dějin Ruské akademie věd pod redakcí Alexandra Oganoviče Čubarjana, dospěl po prvních dvou svazcích (pravěk–starověk a středověk) k ranému novověku. Jeho nápadnou odlišnost od starších přehledů světových dějin (včetně mohutných desetisvazkových Dějin světa, které vyšly v českém překladu v letech 1958–1968 a byly silně poznamenány dogmatickým pojetím marxismu) zdůrazňuje už na první pohled zcela odlišné pojetí periodizace. Zatímco ve starších zpracováních byl výklad o 16.–17. století podřízen tezi o střídání sociálně ekonomických formací a rozdělen do „feudálního středověku“ (sahajícího do poloviny 17. století) a „kapitalistického novověku“ (vymezeného anglickou a ruskou říjnovou revolucí), pak nyní ruští historici v podstatě přijali západní přístup k ranému novověku.¹

4 ČČH 21, 1915, s. 273–278.

1 *Dějiny světa v deseti svazcích*. Redakce M. M. SMIRIN, IV-V, Praha 1961–1968.

Neučinili tak zcela automaticky, nýbrž po úvodním terminologickém rozboru – románského „modernité“, angloamerického „early modern period“ a německého „Frühe Neuzeit“ – a po zhodnocení základní obsahové náplně dějin 16.–18. století. Plným právem označili tyto pojmy za konvenční, ale zároveň užitečné jakožto nástroj k uchopení období předcházejícího skutečně moderní době. Vyčlenili ovšem 18. století jako zvláštní periodu (vyznačující se počátkem industrializace, rozmachem sekularizovaného myšlení, osvícenským absolutismem a rozdělením Evropy mezi velmoci) a do tohoto svazku ji vůbec nepojali.

Vznikl tak ruský koncept „raného“ raného novověku („ranneje“ ranneje Novoje vremja, s. 8), za jehož charakteristické rysy jsou pokládány především rozmach obchodu a financí, vystřídání stavovsko-reprezentačních institucí nástupem absolutistického státu, manufakturní výroba a technologické využívání nových vědeckých poznatků, vytlačování rodové aristokracie podnikatelskou buržoazií, desakralizace vědění, pozdní renesance a prosazení baroka, expanze evropských námořních mocností a vytvoření globálního prostoru dějin; obecná charakteristika však nepomíjí ani univerzitní scholastiku, náboženské války, inkvizici či hon na čarodějnice, což označuje za příznak silné návaznosti na středověké kořeny. Tento ruský přístup zřetelně vychází z evropských poměrů, což autoři zdůvodňují jednak vzestupem Evropy v době počínajícího kolonialismu, jednak návazností na tradice evropské historiografie.

Struktura syntézy je dána kombinací základní chronologické osy a geografického zvládnání neobyčejně rozsáhlé a různorodé látky. Na prvních zhruba sto stranách jsou nastíněny podstatné rysy světového vývoje od sklonku 15. do konce 17. století (geografické objevy, sociálně ekonomické a politické proměny, „revoluce“ ve vojenství, renesance–reformace–protireformace, vědecká revoluce, úspěchy medicíny, každodennost). Dva hlavní oddíly po přibližně 300 stranách pojednávají o vývoji nejdůležitějších států a regionů, závěr obšírně shrnuje stav světa na konci 17. století a zásadní změny, jež nastaly od konce středověku. Přílohy zahrnují chronologický přehled, výběrovou bibliografii a jednotný rejstřík osob a zeměpisných názvů. Knihu doplňují mapky, černobílé a velmi kvalitně reprodukováné barevné ilustrace.

Do třináctistránkové chronologické tabulky, zahrnující události a životní data osobností z celého světa, pronikla řada středoevropských, ale i několik vysloveně českých událostí (odboj 1547, Česká konfese 1575, Majestát na náboženskou svobodu 1609, Bílá hora 1620, Pražský mír 1635), což dokládá, že naše dějiny mohou v tomto období zaujmout především v době konfesijní plurality. Reprezentativní bibliografický výběr přináší vedle ruské a do ruštiny přeložené literatury ukázky historiografie v hlavních západních jazycích; z našeho dějepiscetví jsou kromě opakovaně citace nové anglické syntézy (*A History of the Czech Lands*, 2009) jednou zmíněny také VI. a VII. svazek Velkých dějin zemí Koruny české (2005–2007) a ruský překlad Dvorníkova díla o Slovanech v dějinách evropské civilizace (2001); je to zastoupení srovnatelné s polskou historiografií.

Samostatné kapitoly o dějinách zemí a regionů staví na první místo státy západní Evropy, dále Rusko, velké asijské říše, hlavní regiony Afriky a Ameriky; nepomíjí však ani říše asijských kočovníků, oblast Kavkazu, osídlení arktických a subarktických oblastí a židovskou diasporu. Vybrané menší státy Evropy vystupují v kapitolách o Skandinávii a o polsko-česko-uherském prostoru. Autorem posledně zmíněných textů² je přední ruský bohemista Georgij Pavlovič

2 Georgij Pavlovič MELNIKOV, *Polsko-Litovskoje, Českoje i Vengerskoje korolevstva v XVI veke*, in: *Vsemirnaja istorija*. Tom 3: *Mír v ranneje Novoje vremja*, s. 249–272; *Čechija, Vengrija i Reč' Pospolita v XVII veke*, tamtéž, s. 626–637.

Meľnikov, který zde znovu prokázal hlubokou znalost českých a středoevropských reálií, stejně jako umění úsporné syntézy.³ Důležitý je samotný jeho přístup, který pojímá české, polské a uherské země (s přihlédnutím k rakouskému a dnes i slovinskému území) jako střední, nikoli středovýchodní Evropu. Navíc respektuje specifika těchto států na rozdíl od autorů, kteří zejména české země automaticky zahrnují do Římsko-německé říše a po roce 1526 do habsburské monarchie, aniž by si uvědomovali složitost těchto nadstátních útvarů.

Meľnikov vystihuje navzájem propletené osudy tří středoevropských států za Jagellonců a částečně i Habsburků, přičemž zdůrazňuje utváření společného kulturního prostoru v období renesance, manýrismu a baroka. Za vrcholný projev tohoto kulturního prostředí označuje činnost intelektuálního a uměleckého centra v rudolfínské Praze. Vyzvedá odlišnost konfesijně politického vývoje středoevropského makroregionu, který na rozdíl od západní Evropy poznamenala první reformace (české husitství), vznik multikonfesijního prostředí a absence náboženských válek 16. století; i v případě českého povstání autor realisticky zdůrazňuje zřetelnou převahu politických motivů nad náboženskými. Za významný rys raně novověkého vývoje střední Evropy pokládá rovněž osmanskou expanzi, vůči níž projeví určitou rezistenční schopnost Habsburkové, ale hlavně Polsko, které svou úlohu obránce křesťanstva vyjádřilo v sarmatismu jakožto zvláštní formě šlechtické ideologie. Na důkladné znalosti situace ve třech středoevropských státech je založeno také srovnání hospodářského vývoje a sociální struktury českých, polských a uherských zemí. Do protikladu k celkovému ekonomickému, společenskému a politickému regresi střední Evropy v 17. století a k zaostávání za západoevropským vývojem staví Meľnikov význam tehdejší české kultury reprezentované J. A. Komenským, který podle autorova názoru dokázal ve svém díle vystihnout základní problémy své doby a zformulovat ideje podnětné pro následující staletí.

Výklad vnitřního vývoje českého státu je spolehlivý, pouze v jednotlivinách došlo – zčásti také v důsledku shrnutí mnoha údajů na několika stránkách – k drobným nepřesnostem. Týkájí se vysoce oceněného Majestátu na náboženskou svobodu, jež Meľnikov pokládá za „vrchol tolerance ve státním právu Evropy“. S tím lze jistě souhlasit, nikoli již se zkratkovitým tvrzením, že Majestát byl „přepracovaným textem České konfese z roku 1575“ (s. 258). Pouhým přehlédnutím je záměna původního označení arcivévod Ferdinanda II. (nešlo o Ferdinanda Tyrolského, nýbrž Ferdinanda Štýrského, s. 259; správně je to uvedeno na s. 626). Výklad o pobělohorském období nezastírá krutost perzekucí (snad jen poněkud podceňuje tvrdé formy rekatolizace, s. 629), ale Bílou horu nepokládá za národní tragedii, nýbrž za „přechod k nové epoše v dějinách českého národa, k novým formám ideologie a kultury, k těsné integraci do obrovských prostor habsburské državy“ (s. 628). Jako důvěrný znalec doby baroka zdůrazňuje Meľnikov umělecké a vědecké klady kultury 17. století, stejně jako podíl aristokratů ze starých českých rodů na řízení habsburské monarchie. Vzhledem k tomu, že mimořádně vyzvedá velikost Komenského, bylo by všestrannosti jeho výkladu prospělo, kdyby byl zřetelněji naznačil problém rozpolcení české kultury na domácí a exilovou (po jedné či dvou generacích nutně odumírající) větve a osvětlil dlouhodobé důsledky ztráty podstatné části české inteligence. Důležité však je, že výklad o 17. století je se znalostí nové literatury zbaven dávných

3 Georgij Meľnikov je rovněž autorem kapitol s bohemikální tematikou ve druhém svazku ruských Dějin světa, který není předmětem této recenze: G. P. MELNIKOV, *Zapadnyje i južnyje slavjane okolo 800 goda*, in: *Vsemirnaja istorija*. Tom 2. Srednevekovyje civilizacii Zapada i Vostoka. Otvetstvennyj redaktor P. Ju. UVAROV. Moskva, Nauka 2012, s. 184–194; *Čechija, Poľša i Vengrija v X–XIII vekach*, tamtéž, s. 398–405; *Centralnaja Jevropa v XIV–XV vekach*, tamtéž, s. 714–721.

stereotypů a že přináší ruským čtenářům neobvykle živý pohled na raně novověké proměny české společnosti a kultury.

Velké kolektivní dílo o dějinách světa v 16.–17. století je pozoruhodným dokladem o proměnách ruské historiografie a o jejím sblížení s historiografií západoevropskou. Zároveň je svědectvím o tom, že ruští historici nepřejímají konvenční pohled na raný novověk bez výhrad, ale vytvářejí si vlastní variantu, která se vyznačuje silnějším důrazem na rozdílnost 16.–17. a 18. století. Velkou předností této syntézy je komparativní přístup, který se uplatňuje ve třech rovinách – na úrovni makroregionů, evropských států a kontinentů. V každém z těchto směrů lze najít zajímavé a neotřelé podněty. Za skutečnost, že do syntézy byly na vysoké úrovni začleněny také české dějiny, vdčíme především moskevskému bohemistovi Georgiji Meľnikovovi. Je to doklad o významu zahraniční historické bohemistiky obecně a o postavení tohoto vynikajícího badatele zvláště.

Jaroslav Pánek

Marek ĎURČANSKÝ

Česká města a jejich správa za třicetileté války. Zemský a lokální kontext

Praha, Karolinum 2014, 412 s., ISBN 978-80-246-2255-2.

Recenzovaná práce představuje období třicetileté války z pohledu urbánních dějin, téma badatelsky nepřilíš frekventované. Její autor se již v úvodu přihlásil k žádoucímu propojení analytického přístupu k vybraným lokalitám měst Nymburka, Brandýsa nad Labem a Čelákovic a následnému syntetickému zhodnocení získaného materiálu. Daná města přitom zvolil s ohledem na jejich pozici v rámci městské stavovské obce – Nymburk jako město královské, Brandýs jako speciální typ města vrchnostenského a Čelákovice jako vrchnostenské město. Jak napovídá titul knihy, Ďurčanský se zaměřil na postižení proměn místních městských samospráv a především dopadu válečných událostí na jejich chod.

Autor svou práci zakotvil v přehledném zhodnocení dosavadní domácí literatury k problematice raně novověkých měst. V české historiografii konstatoval především tématickou roztržitost urbánních výzkumů a chybějící metodologický přesah u některých regionálních příspěvků. S ohledem na dějiny správy poukázal na chybějící domácí monografii, která by k této problematice přistupovala novějšími metodologickými přístupy. Ty prezentoval na přehledu německé literatury, vhodně doplněné anglickými tituly. Kladně je zapotřebí hodnotit využití polské literatury a odkazy na slovenskou produkci.

Ďurčanského práce je zdařilým pokusem zmíněnou mezeru českého bádání zacetit. Vlastní analýzu autor uvedl výkladem celozemského fungování správy českých měst. Na tomto místě je třeba vyzdvihnout jeho práci s prameny. Zejména bezpečný přehled o materiálu v edicích a starých tiscích mu pomohl poskytnout velmi plastické líčení celozemského pobělohorského vývoje. Drobnou výtku musí recenzent, s ohledem na vlastní tématické zaměření, směřovat jen k nepřesnému uvedení dat přechodu města Slaný pod vrchnostenskou správu – Slaný přešel do zástavy Jaroslava Bořity z Martinic až v roce 1623 a za dědičný majetek martinického rodu se statutem poddanského města byl prohlášen až v roce 1638.¹ Vzhledem k doplňujícím údajům

1 Srov. recenzovaná kniha, poznámka č. 377 a Josef KADERÁBEK, *Protireformace Slaného v letech 1610–1635*, Historická demografie 33, 2009, s. 9–44, zde s. 21.

dále v textu je však zřejmé, že Marek Ďurčanský pouze citoval nepřesnosti předchozích autorů. Majetková situace v rovině císař – Jaroslav Bořita z Martinic týkající se Slaného byla navíc velmi nepřehledná, takže se v celku knihy jedná o pouhou drobnost.

Jeden z vrcholů recenzované práce představuje detailní analýza podkomořských register, která zahrnují údaje o obměnách městských rad v královských městech. Cenné tabulky, které z nich Ďurčanský zpracoval, jsou doplněny zasvěceným komentářem. Autor správně postřehl především dvě skutečnosti. První byl fakt, že obměny městských rad a ostatních samosprávních celků představovaly důležitý prvek protireformačního procesu na lokální i celozemské úrovni. Druhou představovalo zjištění, že dvacátá léta 17. století jsou typická vysokou rotací na nejvyšších správních postech, ve které se odrážel vedle již výše zmíněné protireformace také nedostatek kvalifikovaných úředníků. Daný oddíl autor završil zamyšlením nad povahou narativních pramenů středočeské provenience, jejich stručným výčtem a zhodnocením.

Druhou polovinu knihy tvoří tři analytické exkurzy do samospráv Nymburka, Brandýsa nad Labem a Čelákovic. Obdobně strukturované kapitoly se přes přehled relevantní pramenné základny a shrnutí dosavadní literatury rozvíjejí v podrobné sondy do správní každodennosti zkoumaných měst. Ďurčanský řeší působení městských rad, pozastavuje se nad chodem městských kancelářů či nižších samosprávních celků a zabíhá i do detailů jejich personální skladby. Zde je důležitý autorův postřeh, že protireformace v této době cílila na městské politické a ekonomické elity, které měly svým příkladem ke konverzi strhnout většinu městské obce. K obecně dále postižitelným trendům pak patří válkou způsobené zjednodušování správní struktury zkoumaných měst. Za klíčové považují dvě Ďurčanského připomínky. Jednak fakt, že silnou úlohu hrála ve všech výše zmíněných procesech generační výměna, jednak že reakce na válečné události ústila ve vylidňování měst. To vrcholilo ve stírání konfesních rozdílů, které bylo způsobeno materiálním i psychickým vyčerpáním setrvávajících měšťanů.

Marek Ďurčanský předložil zdařilé pojednání o samosprávě českých měst za třicetileté války. Splatil jím jeden z dluhů české urbánní historiografie tomuto období. Na kvalitě mu neubral ani spíše tradiční přístup k tématu, který však nikdy nesklouzl k popisnosti či výčtům pramenné základny. Autor naopak potvrdil, že obdobně vystavěný, na pramenech založený analytický výzkum může být mnohem hodnotnější, než leckdy plané teoretizování, a prokázal životnost takto komplexně pojatého výzkumu dějin raně novověkých měst v rámci současné historiografie.

Josef Kadeřábek

Paul SHORE

Narratives of Adversity: Jesuits in the Eastern Peripheries of the Habsburg Realms (1640–1773)

Budapest–New York, Central European University Press 2012, 384 s., ISBN 978-615-5053-47-4.

Věnuje-li se některý z historiků Spojených států amerických středoevropskému nebo východoevropskému tématu, dostává se vždy do nezáviděníhodné pozice. Musí totiž čelit kritikům z řad malých domácích historiografií, kteří často vytýkají danému historikovi nízkou informovanost právě v „jejich“ dějepiseckém diskursu způsobenou nedostatečnými jazykovými znalostmi, nebo chyby v místních i vlastních jménech znějících severoamerickému kolegovi často

odlehle a cize. Platí-li tento soud obecně, tím více pak v případě tématu raně novověkého a nadto církevního. Předem mohu říci, že podobná kritika většinou u recenzované knihy neplatí; práce však má z mého pohledu jiné nedostatky.

Její autor Paul J. Shore¹ (*1956) není ve středoevropských církevních dějinách žádným nováčkem. Čestí čtenáři jej znají především díky knize *The Eagle and the Cross: Jesuits in Late Baroque Prague* (St. Louis 2002), která se dočkala i poměrně příznivé recenze z pera českého autora.² Shore se později ještě více zaměřil na východ Evropy, což prozrazuje jeho druhá velká práce *Jesuits and the Politics of Religious Pluralism in Eighteenth-Century Transylvania* (Aldershot 2007). Horní Uhry se tedy autoru přímo nabízely z hlediska jezuitů k prozkoumání.

Stejně jako Jiří Havlík v případě předešlé Shoreho knihy o české problematice, musím i já upozornit, že se v žádném případě nejedná o dějiny Rakouské jezuitské provincie ani o její východní, tedy uherskou část ve vymezeném časovém období. Čtenář zde nalezne zejména pasáže věnované „dobývání“ východního prostoru plného nevěřících jezuitů rakouské provincie. Těmto misiím a potýkáním se autor věnoval v souladu se svým názvem nejvíce prostoru. Musel se přitom vyrovnat s mnoha překážkami (zejména jazykovými, jak připomněl Ronnie Po-chia Hsia,³ sám odborník na raně novověkou střední Evropu) a podniknout nemálo archivních cest napříč Evropou: od Říma přes Vídeň (s „odbočkou“ do Vratislavi), Bratislavu, Pannohalmu, Trnavu, Banskou Bystrici a Košice až po Budapešť. Pro severoamerického historika jistě cesta velice obtížná, která se pochopitelně neobešla bez pomoci četných slovenských a maďarských kolegů, kterým je v knize vysloven dík.

O to ale více zaráží, že autor opomněl několik zásadních knih k tématu, což mu bylo vytýkáno již v případě jeho předchozích monografií. Nezmiňuje tak žádnou z prací Jána

-
- 1 K jeho osobě srov. Jaroslav PÁNEK – Svatava RAKOVÁ – Václava HORČÁKOVÁ (eds.), *Scholars of Bohemian, Czech and Czechoslovak History Studies*, sv. 3 (R-Z), Prague 2005, s. 116–117, č. 379. K autorovým studiím o středo- a východoevropských jezuitech je nutno nově připočíst: *The Several Lives of St. John Nepomuk*, in: Joseph Chorpenning (ed.), *He Spared Himself in Nothing: Essays on the Life and Thought of John N. Neumann, C. Ss. R., Fourth Bishop of Philadelphia, on the Occasion of the 25th Anniversary of his Canonization*, Philadelphia 2003, s. 3–24; *Baroque Drama in Jesuit Schools of Central Europe, 1700–1773*, *History of Universities* 20, 2005, č. 2, s. 146–179; *Jesuitae Fabri: The Society Constructs a Presence in a Transylvanian City, 1693–1773*, *Archivum Historicum Societatis Iesu* 148, 2005, s. 299–328; *Fragmentum annuarium Collegii Societatis Iesu Claudiopolitani: The Account of a Jesuit Mission in Transylvania, 1659–1662*, *Reformation and Renaissance Review* 8, 2007, č. 1, s. 83–106; *Antonín Koniáš, the Jesuits of Prague and the Extirpation of Heresy in Eighteenth-Century Bohemia*, *Kosmas* 22, 2008, č. 1, s. 17–33; *The Life and Death of a Jesuit Mission: The Collegium in Uzgorod, Transcarpathia (1650–1773)*, *Slavonic and East European Review* 18, 2008, č. 4, s. 601–633; *The Unknown Brethren of Cluj: Jesuit coadjutores temporales in the Heart of Transylvania, 1690–1773*, *Historical Yearbook* 5, 2008, s. 3–12; *Mission Mostly Accomplished: Narratives of Jesuit Successes and Failures in Hungary and Transylvania, 1640–1772*, *Publicationes Universitatis Miskolciensis* 15, 2009, č. 2, s. 179–192; Paul SHORE – Maurice WHITEHEAD, *Crisis and Survival on the Peripheries: Jesuit Culture, Continuity and Change at Opposite Ends of Continental Europe, 1762–1814*, *History of Universities* 4, 2010, s. 173–205.
 - 2 Jiří HAVLÍK, *Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensis* 43, 2003, č. 1–2, s. 255–260.
 - 3 Srov. jeho stručnou anotaci in: *Austrian History Yearbook* 45, 2014, s. 253–254. Zde autor chybně označen jako „Peter“ Shore.

Tibenského,⁴ ačkoliv s uznáním široce pojednává o Adamu Františku Kollárovi, nenacházíme zde ani základní práce o trnavské univerzitě,⁵ třebaže jedenáctá kapitola (s. 251–279) je Trnavě cele věnována. Postrádám i novější práci o Carolu Wagnerovi,⁶ který tak není vůbec uveden mezi uherskými řádovými historiky rakouské provincie. Mezi historiky nejvýznamnější osobnost, Samuel Timon (1675–1736), je sice zmíněn mnohokrát v širokých souvislostech, ale Paul Shore nezná Marsinovu anglicky vydanou studii a cituje pouze tu slovenskou; novější literaturu k jeho osobě pak nereflktuje vůbec.⁷ Rovněž György Pray (1723–1801) přišel zkrátka.⁸ Chybí i německy vydaná a tudíž západním čtenářům přístupnější studie G. Hölvényiho, byť autor uvádí její maďarský originál.⁹ A přidat bychom mohli další užitečné publikace, které nejsou v textu ani zmíněny.¹⁰ Nejedná se ovšem o neznalost plynoucí z jazykových nedostatků, neboť Shorova bibliografie je plná maďarských, slovenských, českých, rumunských i polských titulů, pomineme-li západoevropské jazyky. Naopak chybí některé anglicky a německy vydané práce.¹¹ Je to škoda, protože autor by tím zužitkoval mnohé informace nashromážděné jeho středoa východoevropskými kolegy a upozornil na ně západní historiografii.

Nyní již k práci samé. Kniha rozdělená do jedenácti kapitol s rozsáhlým úvodem a ještě rozsáhlejším závěrem představuje na základě zejména řádových pramenů výseky ze života uherské části rakouské provincie. A to vše na příkladech vybraných jednotlivců, kteří věrní svému řádu šířili katolickou vzdělanost a s ní pochopitelně i věrouku v krajinách „daleko na východě“. K lokalitám, které autor výslovně uvádí pomocí dnešního úředního označení, ale opodstatněně přidává i všechny jejich historické varianty, existuje v knize užitečný soupis,

-
- 4 Např. *Slovenský Sokrates Adam František Kollár*, Bratislava 1983; *Velká ozdoba Uhorska: Matej Bel*, Bratislava 1984.
 - 5 Např. Viliam ČIČAJ (ed.), *Trnavská univerzita v slovenských dejinách (1635–1777)*, Bratislava 1987; Vendelín JANKOVIČ, *Trnavská univerzita: Kapitoly o dejinách univerzity v rokoch 1635–1777*, Bratislava 1995; Jozef ŠIMONČIČ (ed.), *Trnavská univerzita 1635–1777*, Trnava 1996.
 - 6 Milota MALOVECKÁ, *Karol Wagner (1732–1790): historik Spiša a Šariša*, Prešov 2009.
 - 7 Richard MARSINA, *Samuel Timon and his Views on the Early Slovak History*, *Studia Historica Slovaca* 13, 1984, s. 91–105; TÝŽ, *Samuel Timon a jeho predstavy o najstarších dejinách Slovákov*, *Historický časopis* 28, 1980, s. 238–251, přetištěno in: Richard MARSINA, *Ku koncepcii a vývoju slovenskej historiografie*, Bratislava 2013, s. 278–293. Sluší se k jeho osobě jmenovat i sborník Richard MARSINA (ed.), *Slovenský historik Samuel Timon 1675–1736: zborník k 320. výročiu narodenia*, Trenčianska Turná 1995 a příspěvek František OSLANSKÝ, *Samuel Timon a jeho kritický prístup k dejinám Uhorského kráľovstva v stredoveku*, *Historický časopis* 53, 2005, č. 4, s. 633–642.
 - 8 K jeho osobě srov. Gáspár LISCHERONG S.I., *Pray György élete és munkái* [Život a dílo G. Praye], Budapest 1937; Richard MARSINA, *Juraj Pray (1723–1801)*, *Historický zborník* 11, 2001, č. 2, s. 204–206, přetištěno in: R. MARSINA, *Ku koncepcii*, s. 401–404.
 - 9 György HÖLVÉNYI, *Ungarische Jesuiten als Historiker und der Jesuitenorden*, in: *Armarium. Studia ex historia scripturae, librorum et ephemeridum*, Budapest 1976, s. 177–199.
 - 10 Např. Emil KRAPKA – Vojtech MIKULA (edd.), *Dejiny Spoločnosti Ježišovej na Slovensku*, Cambridge, On., Canada 1990; Erika JURÍKOVÁ – Jana KEPARTOVÁ – Petr KITZLER (edd.), *Latina v cirkevním a svetském školství*, Praha 2009, kde je hornouherským poměrům věnována velká pozornost. Rovněž chybí klasické práce Anna CORETH, *Österreichische Geschichtschreibung in der Barockzeit: 1620–1740*, Wien 1950; TÝŽ, *Pietas Austriaca: österreichische Frömmigkeit im Barock*, 2. vyd., Oldenburg 1983 (anglicky 2004, česky Olomouc 2013).
 - 11 Éva H. BALÁZS, *Hungary and the Habsburgs 1765–1800. An Experiment in Enlightened Absolutism*, Budapest 1997; Antal SZÁNTAY, *Regionalpolitik im alten Europa. Die Verwaltungsreformen Josephs II. in Ungarn, in der Lombardei und in den österreichischen Niederlanden 1785–1790*, Budapest 2006.

avšak žádná mapa. I český čtenář má proto někdy problémy se zorientovat, od severoamerického nebo i západoevropského zájemce by bylo pošetilé to očekávat. Jmenný ani místní rejstřík naštěstí nechybí. Nutno říci, že onen „daleký východ“ je převážně území horních Uher, tedy dnešního Slovenska a bývalé Podkarpatské Rusi s malými přesahy na území dnešního Maďarska, zřídkka Rumunska nebo Srbska.

Po ne zcela systematickém představení scény, na které se děj knihy odehrává, dostane čtenář určité porce nebo lépe řečeno výseky ze života hornouherských jezuitů konce 17. a 18. století. Dozvídáme se tak o jejich vztahu k obyvatelstvu na venkově i k stoupencům řeckokatolického vyznání na východě Uher (Prešov), o jejich dramatické i historiografické produkci, nebo o jejich výpravách na Balkán (Bělehrad). Univerzitní školství je ukázáno na příkladu Trnavy. Skoro povinně vypadají kapitoly věnující se módním tématům západoevropské historiografie: sexuální vztahům nebo představám a víře v demony. Celým textem dila se v neposlední řadě táhne jako červená nit nacionální otázka, tj. vztahy mezi maďarsky, slovensky, rusínsky a německy smýšlejícími členy řádu, který byl oficiálně plně latinizovaný a kosmopolitní.

Nemá příliš smysl polemizovat s mnohými vývody autora, který je přesvědčen, že „Jesuits in the Habsburg lands, unlike many of their colleagues elsewhere, were in no way in a defensive mode during these last decades“ (tj. před zrušením roku 1773, s. 299). Specifičnost jezuitů uherské části rakouské provincie autor vidí v podmínkách, ve kterých museli členové řádu žít a pracovat, působili-li mezi formálně katolickým obyvatelstvem, které ale řádem opovrhovalo, bálo se ho a často s ním z mnoha různých důvodů nesouhlasilo (s. 301).

Na závěr jen poznamenejme, že autor si i tentokrát podržel svůj styl psaní a ke škodě čtenářů jim nenabídl ucelenější pohled na život uherské části Rakouské jezuitské provincie ve sledovaném období, nýbrž pouhé střípky ze života některých jeho členů. To mi připadá poněkud málo, když vezmeme do úvahy obrovské heuristické úsilí, které musel Shore podniknout a jež je z celé jeho knihy jasně patrné. Navíc by tato kniha byla čtenářům ku prospěchu mnohem více, kdyby už existovaly nějaké moderní dějiny uherských jezuitů... Přes uvedené výtky je ale přínosné dílo číst, neboť jeho téma je posud v evropské historiografii ojedinělé a rozšiřuje naše znalosti o působení jezuitů směrem na východ.

Jakub Zouhar

Jiří HRBEK

Barokní Valdštejnové v Čechách, 1640–1740 (= České dějiny, svazek 5)

Praha, Nakladatelství Lidové noviny a Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze 2013, 860 s., ISBN 978-80-7422-233-7; ISBN 978-80-7308-451-6.

V posledních letech zaznamenáváme až neskutečný rozvoj zájmu o dějiny šlechty po třicetileté válce. Téma, jež stálo ve 20. století většinou z ideologických důvodů na okraji zájmu badatelů, zažívá z mnoha důvodů konjunkturu. Z odborného hlediska je vysvětlitelná jednak tím, že současní historikové mohou navazovat na starší publikační počiny provedené pro období 16. a první poloviny 17. století (o Rožmbercích psal Jaroslav Pánek, o pánech z Hradce Václav Ledvinka, o Pernštejnech Petr Vorel, o Karlu starším ze Žerotína Tomáš Knoz či o nižší šlechtě Václav Bůžek). Kromě toho ale mohou odborníci pracovat pro mladší dobu také s daleko větším množstvím písemných i jiných pramenů, jež dosud nebyly vůbec prozkoumány. Stranou pak nelze ponechat ani zvětšující se zájem laické veřejnosti o témata ze života

urozených. Po dynamickém vývoji posledních patnácti let tedy už neplatí, že bychom znali spíše dobu předbělohorskou. Naopak se pozornost čím dále častěji upíná k době 17. a 18. století, takže napsat dnes monografii o dějinách konkrétního šlechtice, rodiny či rodu období baroka a osvícenství znamená vystavit se srovnávání přinejmenším s výsledky domácích předchůdců – ať těch, kteří se pokusili jako první problematiku pojmut synteticky (Ivo Cerman, Petr Maťa), či takových, jež se soustředili na dílčí aspekty dějin šlechty (Jiří Brňovják, Jan Kilián, Tomáš Knoz, Jiří Kubeš, Pavel Marek, Vítězslav Prchal, Rostislav Smíšek, Dušan Uhlíř, Aleš Valenta a další). K tomu všemu se dnes nemůžeme vyhnout komparaci se zahraničními autory, zejména těmi, kteří se zabývají dějinami habsburské monarchie či Svaté říše římské (národa německého).

Vyrovnat se s různými přístupy dosavadní literatury musel tedy i zkušený autor recenzované publikace, i když gros své, původně disertační, práce vystavěl na základě časově náročného průzkumu rozsáhlého archivního materiálu v České republice a ve Vídni. Jeho výzkumná úloha je v kontextu české historiografie poměrně ojedinělá, protože o rozsáhlejší dějiny nějakého velmi rozvětveného rodu v určitém období se před ním nikdo nepokusil (k dispozici máme jen přehledové genealogické práce pro rody Kolovratů, Lobkoviců, Nosticů či Thunů, jejichž autoři neměli větší aspirace).¹ To hrálo na jednu stranu autorovi „do karet“, ale zároveň před ním stánu poměrně těžký metodologický oříšek – jak sepsat dějiny jednoho z nejrozvětvenějších rodů, který ve sledovaném století zahrnoval jak bohaté a vlivné aristokraty, skutečnou šlechtickou elitu habsburské monarchie, tak nemajetné šlechtice, kteří po sobě zanechali velmi málo písemného materiálu. Zde skutečně nestačilo, jak sám autor konstatuje, vybrat si několik osobností a ty pak představit formou medailonů, protože by se tak ztratila rozmanitost osudů a také by se nepodařilo komparovat základní struktury jejich životního stylu.

Naznačená úskalí si Jiří Hrbek uvědomil a – dle mého – zvolil jeden z nejlepších možných přístupů ke shromážděné historické materii, jenž mu umožnil předložit zajímavou a podnětnou interpretaci. Tou metodou je specificky pojatá kolektivní biografie, přičemž si autor vybral tři klíčové oblasti, resp. vztahy, do nich Valdštejnové vstupovali (s. 11). Zajímalo jej totiž především, jak tento rod fungoval v hierarchicky uspořádané raně novověké společnosti, tj. především jak vypadala interakce Valdštejnů s těmi, co žili na jejich statcích (měšťany, poddanými a služebníky; IV. kapitola, s. 88–288), zadržel sledoval jejich vztahy s ostatními urozenými (rodinou, přáteli, patrony, klienty či nepřáteli; V. kapitola, s. 289–470) a zatřetí prozkoumal vazby Valdštejnů na panovníka a státní úřady (vzdělání a uplatnění u dvora, v diplomacii, v zemských funkcích, v armádě či církvi; VI. kapitola, s. 471–729). Primárně se tedy jedná o sociálně historický přístup, a proto z logiky věci muselo zůstat mnoho dalších otázek stranou (vyznání a náboženský život, reprezentace pomocí stavebních aktivit, sbírek, hudebních aktivit či knihoven a další aspekty šlechtického životního stylu – přechodové rituály, rodinný život, skladba služebnictva či lovecké aktivity). Dá se však očekávat, vzhledem k dalším přípravným studiím, že se autor k tématu ještě monograficky vrátí.

Zvolená koncepce je více než vhodná; je však také velmi ambiciózní, a tak konstatuji, že naplnit ji muselo být neobyčejně náročné. Jiří Hrbek se musel seznámit s velkým množstvím

1 Srov. Vlastimil BORŮVKA, *Genealogie rodu pánů z Kolovrat*, Heraldika a genealogie 25, 1992, s. 1–120; Stanislav KASÍK – Petr MAŠEK – Marie MŽYKOVÁ, *Lobkovicové. Dějiny a genealogie rodu*, České Budějovice 2002; Walter von BOETICHER, *Geschichte des Oberlausitzischen Adels und seiner Güter 1635–1815*, II. Band, Oberlöbnitz bei Dresden 1913, s. 259–369; Hana SLAVÍČKOVÁ, *Portrétní galerie Thun-Hohensteinů*, Děčín 1998.

kontextuální literatury. Autor si nebezpečí podcenění nějaké dílčí problematiky uvědomoval (viz s. 15), přesto tu a tam postrádám znalost některých vydaných pramenů či literatury, jež by mu pomohly zasadit jeho téma do komplexnějšího obrazu. Upozorním na to, co je mi nejbližší. Týká se to především pasáží o kavalírských cestách, kde je autor silnější ve výkladu o 17. století, výzkum 18. století však není dotažen. Kupříkladu se nedá bezesbytku souhlasit s tím, že „Nové, 18. století kladlo oproti tomu důraz na univerzitní vzdělání [...]. Novinkou se staly také šlechtické akademie zakládané od druhé poloviny 17. století (Turín, Luneville aj.)“ (s. 490). Šlechtické akademie jsou poněkud staršího data (jak píše např. Norbert Conrads,² jehož autor sice cituje, ale bohužel s chybou v přijetí – viz s. 491, pozn. 77 či s. 792) a šlechtici z habsburské monarchie je frekventovali již okolo poloviny 17. století.³ Dále postrádám práci s některými univerzitními matrikami. Kupříkladu autor využívá edici matriky pro Lovaň či Sieny (zprostředkovaně přes jiné české autory, Weigleho edici z roku 1962 v ruce neměl, což však v tomto případě nevádí),⁴ bohužel mu ale pro srovnání s dobou první poloviny 18. století chybí informace z vydaných matrik univerzit v Leidenu a v Salcburku.⁵ Chudý Jan Karel z Valdštejna z rožďalovické větve rodu, jehož kavalírskou cestu Jiří Hrbek záslužně jako první uvedl do odborné literatury (s. 512–518), zde na počátku třicátých let – pravda – nestudoval, ale v letech 1725 a 1726 se např. v Leidenu podle mého symptomaticky imatrikulovali bratři František Arnošt, resp. František Josef Jiří z bohaté hrádecké větve rodu (srovnání by se autorovi hodilo zejména na s. 519–521).

Podobně postrádám práci s obecnější literaturou na téma raně novověké diplomacie. Autor sice základní zahraniční díla zná (viz s. 477), ale v příslušných pasážích (od s. 526) s nimi moc nepracuje a necituje některé novější příspěvky. Týká se to např. sborníku o diplomatickém ceremonálu, jehož znalost by prospěla příliš popisnému textu o příjezdech vyslanců z rodu Valdštejnů ke královským dvorům.⁶ Pak by se autor např. nepodívoval nad tím, že Karel Ferdinand slavnostně vjel do Varšavy „až“ 10. února 1683, když do města přijel už jedenáct dní před tím (s. 560). Klasická literatura totiž odložené slavnostní vjezdy běžně zmiňuje.⁷ Např. jiný z císařských vyslanců u polského krále, Heřman Jakub Černín z Chudenic, přijel do Varšavy 1. února 1695 a slavnostní vjezd absolvoval také 10. února.⁸

2 Norbert CONRADS, *Ritterakademien der Frühen Neuzeit. Bildung als Standesprivileg im 16. und 17. Jahrhundert*, Göttingen 1982.

3 Problematiku shrnují a na starší práce odkazují v díle Jiří KUBEŠ, *Náročná dospívání urozených. Kavalírské cesty české a rakouské šlechty (1620–1750)*, Pelhřimov 2013, s. 51–64.

4 Fritz WEIGLE (Hg.), *Die Matrikel der deutschen Nation in Siena (1573–1738)*, Band I, Tübingen 1962.

5 Srov. Wilhelm du RIEU (Hg.), *Album studiosorum Academiae Lugduno-Batavae*, Bd. 1, 1575–1875, Den Haag 1875 a Virgil REDLICH (Hg.), *Die Matrikel der Universität Salzburg 1639–1810*, 1, Salzburg 1933.

6 Srov. Ralph KAUZ – Giorgio ROTA – Jan Paul NIEDERKORN (Hg.), *Diplomatisches Zeremoniell in Europa und im mittleren Osten in der frühen Neuzeit*, Wien 2009.

7 Klaus MÜLLER, *Die kaiserliche Gesandtschaftswesen im Jahrhundert nach dem Westfälischen Frieden (1648–1740)*, Bonn 1976, s. 125–130.

8 O tom více ve studii, kterou připravuji se Zdeňkem Hojdou. Mimo chodem, Jiří Hrbek zmiňuje tuto misi ve své práci také (s. 329), ale vloudila se mu do příslušné pasáže chyba. Černín nestrávil v Polsku léta 1695–1698, ale pouze závěr zimy a jaro 1695, což konstatovali již Ludwig BITTNER – Lothar GROSS (Hg.), *Repertorium der diplomatischen Vertreter aller Länder seit dem Westfälischen Frieden (1648)*, I. Band (1648–1715), Berlin 1936, s. 160.

Uvedené výhrady opět v principu nesnižují objektivnost částí o diplomatických misích, protože v českém prostředí o tomto tématu mnoho analytických studií nemáme. Tu a tam ale bude potřeba nastíněný obraz ještě posunout⁹ a dokreslit, třeba u misí Karla Arnošta z Valdštejna (s. 568–569), kde z výkladu není zcela jasné, zda tento muž navštívil Španělsko v osmdesátých a devadesátých letech opravdu dvakrát a z jakých důvodů. Tyto legace jsou v Hrbkově podání, zřejmě z nedostatku pramenů, upozaděny. Také je podivné tvrzení, že se Karel Arnošt z Valdštejna zúčastnil v roce 1711 jako zástupce českého kurfiřta volby Karla VI. římským králem ve Frankfurtu nad Mohanem (s. 645). Členy českého kurfiřtského poselstva tehdy prokazatelně byla hrabata Ernst Fridrich z Windischgrätzu a František Ferdinand Kinský.¹⁰ Valdštejn možná ve Frankfurtu byl, ale ne jako vyslanec českého krále.

Protože nemám zásadních výhrad a práci považuji za velmi cenný příspěvek k probíhající diskusi (např. k tématu úvěru barokní šlechty, podnikání a šíření informací), upozorním již jen na pár drobností, faktografických chyb či překlepů, které se tu a tam v rozsáhlé práci vyskytují. Z drobností vybírám např. text na s. 333, kde autor tvrdí, že se František Josef Černín vrátil z kavalírské cesty až v roce 1719. Realita byla poněkud komplikovanější, protože se mladý Černín, netypicky, navrátil během velké cesty domů hned několikrát. V Čechách se objevil před sňatkem na jaře roku 1717 a dokonce i po něm na podzim, takže měl možnost osobně se sejit se svým poručíkem hrabětem Františkem Josefem z Valdštejna. Jejich vzájemný vztah lze prozkoumat na základě materiálu v Rodinném archivu Černínů z Chudenic v jindřichohradecké pobočce třeboňského státního oblastního archivu.¹¹

Faktografické a jiné chyby nacházíme v práci zřídka. Připomenu s. 381 (Althannovo jméno nemohlo znít Jan Michal, první křestní jméno měli příslušníci tohoto rodu vždy stejné – Michal), s. 383 (citace studie Marie Marešové v pozn. 309 je chybná, tento článek se nenachází v citovaném sborníku), s. 597 (nesrozumitelná věta o tom, jak Maxmilián z Valdštejna velel pluku „před“ bitvou u Nördlingen „v roce 1635“ – zmíněná bitva totiž proběhla již v roce 1634), s. 606 (Rudolf Colloredo nezemřel v roce 1653, nýbrž v roce 1657) či s. 625 (Marie Kateřina z Valdštejna nemohla vstoupit v roce 1640 do služeb císařovny Eleonory II. Gonzagové, jež si vzala Ferdinanda III. až v roce 1651 – autor měl na mysli její předchůdkyni Eleonoru Gonzagovou, manželku Ferdinanda II. Číslování těchto dvou žen se většinou nepoužívá). Ještě upozorním na jednu terminologickou nesrovnalost. Na několika místech autor používá termín „principiální komisař“ císaře na říšském sněmu (např. s. 673). Obávám se ale, že německý termín „Prinzipalkommissar“ se takto přeložit nedá (správně má být „principální komisař“, resp. „hlavní komisař“).

Souhrnně je třeba říci, že Jiří Hrbek nenapsal „jen“ tematicky soustředěnou sondu do dějin rodu Valdštejnů, ale že jeho práce má právě díky volbě rozvětveného rodu a sledováním několika jeho rodin zároveň vyšší ambice; jedná se o významný sociálně historický příspěvek k dějinám raně novověké šlechty, který napříště nemůže minout žádný zájemce o dějiny vyšších společenských pater raně novověké společnosti. Kniha je v mnohém průkopnická,

9 Např. se zhusta diskutuje o profesionalizaci diplomatického sboru této doby, ale hodně autorů tuto tezi odmítá (viz s. 478).

10 Jiří KUBEŠ, *Trnitá cesta Leopolda I. za říšskou korunou (1657–1658). Volby a korunovace ve Svaté říši římské v raném novověku*, České Budějovice 2009, s. 140–142.

11 Viz Státní oblastní archiv v Třeboni – Státní okresní archiv Jindřichův Hradec, Rodinný archiv Černínů z Chudenic, provizorně kart. 330, kde je např. uloženo latinské naučení Valdštejna mladému Černínovi s názvem *Viaticum sive sincera expectoratio affinis erga affinem* z jara 1715.

přínosná (byť v některých částech až moc rozvláčná – viz např. pasáž o Křivoklátu na s. 134–146) a její úroveň nesnižuje ani několik mých, spíše marginálních výhrad. Do budoucna by bylo zajímavé porovnat závěry Hrbkovy práce s poznáním dalších takto rozvětvených rodů, především česko-lužicko-slezských Nosticů či česko-moravských Kolovratů. Zejména Nosticové pěstovali sounáležitost různých rodových linií zřejmě ještě důkladněji než Valdštejnové, když pořádali pravidelné rodové sjezdy a společně sepisovali rodová privilegia. Teprve po provedení takových výzkumů budeme moci posoudit, nakolik byli Valdštejnové výjimečným středoevropským rodem.

Jiří Kubeš

Ivo CERMAN

Šlechtická kultura v 18. století. Filozofové, mystici, politici

Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2011, 761 s., ISBN 978-80-7422-122-4.

Objemná kniha Ivo Cermana se řadí do tradice domácího bádání o novodobé zemské šlechtě, které se rozvíjí zejména v posledních dvaceti letech, a to jak v pokusech o syntetizující a konceptuální pohled (přední místo mezi nimi náleží *Světlu české aristokracie* Petra Mati), tak v sondách do dějin významných rodů.¹ Ze dvou klíčových slov v názvu je jednoznačně dominující to první. Veškerá autorova pozornost náleží fenoménu šlechty, zatímco na vymezení rozkročeného pojmu kultura Cerman při výstavbě textu v podstatě rezignoval – nepočítáme-li úvodní odkaz na dějiny idejí, tradičně pěstované různými větvemi západního dějepiscetví. Připustíme-li, že kulturou může být jakýkoli vzorek projevů sociální existence bez nároku na teoretickou systemizaci, lze k rozsáhlému kompendiu přistoupit jako k imponujícímu a nanejvýš zasvěcenému souboru informací o „nastavbových“ aktivitách významných zemských šlechticů (méně již šlechtičen) z oblasti intelektuální, ale též správně organizační, politické a rodinné.

Z manifestované afilace k intelektuálním dějinám by ovšem měla vyplývat podstatná charakteristika použité metody, totiž analýza textů jako klíčového a často jediného zdroje poznatků, z nichž vychází syntetizující (či systemizující) úsilí. U Cermana se však rozhodně nejedná o dekonstrukci v postmoderním smyslu, tedy o snahu odhalit skryté vědomé i nevědomé manipulativní a matrixové složky dobových výpovědí, nýbrž v prvé řadě o seznámení čtenáře s jejich obsahem, a to v souvislostech nejrůznějších historických reálií, které autor dokonale a do podrobností ovládá. Stejně tak je nutno přistoupit ke způsobu, jakým je strukturován jím zvolený okruh „kulturních“ činností (textů) a jejich dobového kontextu, a respektovat, že si autor zvolil právě tato vůdčí témata a ne jiná. (Krátká pasáž *Struktura knihy* v úvodu je pouhou rekapitulací obsahu, nikoli explanací logiky její stavby.) S těmito výhradami pak lze připustit, že do úvodních partií považoval Cerman za vhodné zařadit odstavce o vývoji současných i dobových názorů na vznik a povahu veřejné sféry, dále kapitoly o státoprávním rámci a sociálních funkcích šlechty v osvícenské společnosti a za tento velmi zasvěcený výklad připojit ještě pojednání o dobových fabrikacích starobylého původu předních rodů z pera Václava Hájka z Libočan, Bartoloměje Paprockého z Hlohol, Bohuslava Balbína nebo na objednávku pracujících legendistů.

1 Je třeba upozornit zejména na mezinárodně akceptované výzkumy konceptů stavovského státu a šlechtické reprezentace z pera Jaroslava Pánka a na obdobně významné studie Václava Bůžka, Ivany Čornejové i mladší generace badatelů.

Od poněkud nesourodého *entrée* se odvíjí již vcelku srozumitelně strukturovaný hlavní výklad. Kapitola o „intelektuálních základech“ (míněno patrně šlechtické kultury) otevírá studii o dobových pracích, zabývajících se vztahem osvícenství a šlechty, otázkou existence boha a funkce náboženství či polemikou s barokní, resp. katolickou učeností. Autor nicméně záhy opouští texty ve prospěch věcných údajů o proměnách modelu vzdělání, vytvořeného církevními rády, a o zapojení šlechtických jedinců do náběhů na novou vzdělanost. Z tohoto základu pak přirozeně přechází k výkladu o vývoji hlavních vzdělávacích institucí, přičemž nejprve přináší cenné údaje o exodu katolické šlechtické mládeže na protestantské univerzity v říši a v Holandsku, kam mladí aristokraté směřovali především za emancipovanou filozofií a právní naukou. Cermanův text bobtná záplavou podrobných informací o osudech a chování prominentních studiosů, nicméně přijmeme-li jeho tezi o rozhodujícím podílu šlechty na celospolečenské akceptaci „osvícenské situace“, je tento disentní univerzitní pilgrimát možno vnímat jako prvořadý modernizační stimul. Jádro kapitoly pak tvoří popis institucionální sítě – šlechtických akademií, univerzitního prostředí a zednářských lóží, v jejímž rámci se rozvíjely různé snahy o reformy procesu vzdělání a o akceptování nových poznatků cestou změn kurikula a metod výuky, popřípadě osvětovou činností. Škoda, že v partii o domácích učených společnostech autor zcela opominul jejich evropskou tradici.

Následující kapitola obsahuje drůzu poněkud heterogenních sond do veřejných i soukromých poloh šlechtického života, přičemž jejich propojení s „kulturou“ je občas nezřetelné a vágní. Jednotlivá témata se rozbíhají od zapojení šlechty do chodu státního stroje v dvorské, diplomatické a jiné úřední službě (Cerman přitom do líčení „civilních“ aktivit kupodivu zahrnul i vojenské angažmá šlechticů, doplněné odbočkami z dějin rakouského válčení od Marie Terezie po Slavkov a Lipsko) přes rodinný život v epistolárním odraze z pera žen a dětí až po popis působení učenců v prostředí vzdělané aristokracie. Zde je text již plně diktován autorovou metodou kombinovat zápal pro minuciózní podrobnosti ze života jednotlivých šlechtických osobností s vytěžením dobových písemností. Zatímco pasáže o službě spojují meritorní popis úřadů a jejich provozu se záplavou rodových jmen a kariérami aktérů, „ženský prvek“ je ve výkladu tradičně spojen s rodinným prostředím a příslušným sentimentem. V této účelové projekci se autor vrací k textům jako k nejvlastnějšímu vyjádření kultury. Vybrané citáty z korespondence věrně evokují obraz šlechtické ženy jako závislé, omezené a sentimentální husy (kupodivu totožný s měšťanským ideálem femininity), ať již se jednalo o autenticitu nebo módní stylizaci. Učení služebníci – vychovatelé, knihovníci a další vzdělaný personál šlechtických sídel – jsou tu čtenáři opět přiblíženi metodou podrobného popisu jednotlivých případů se zvláštní pozorností věnovanou historiky oblíbenému Casanovovi.

Blíže ke konceptu prezentovat kulturu prostřednictvím textů má rozsáhlý oddíl zastřešující tři kapitoly věnované literární tvorbě. V této partii se naplo projevuje Cermanova erudice a znalost nejen publikovaných, ale především rukopisných materiálů z pera nepříliš známých autorů, amatérských literátů či vědců, kteří disponovali ambicemi i schopnostmi připojit se k osvícenskému mainstreamu. První z těchto kapitol Cerman nazval *Veřejní spisovatelé*. Pod tímto pojmem rozumí autory, kteří svá díla nechali publikovat „k obecnému využití“, což bylo jejich původním záměrem. Jednalo se ovšem o produkci určenou pro omezený okruh zájemců nebo spíše zasvěcenců – o „literární veřejnost“, jakési šlechtické republiky učenců. K postihu geneze a kulturních funkcí tohoto typu literárního produktu Cerman prozkoumal písemnosti vzorku pěti šlechticů. Jedná se vlastně o soubor biografických sond, v nichž je sukus hlavních děl těchto „veřejných“ šlechtických intelektuálů z rodu Lambergů, Kinských, Browneů, Hartigů a Windischgrätzů prokládán podrobnými výklady životních a kariérních zákrutů

urozených autorů, jejich osvětové a organizační činnosti a podílu na vytváření kontaktních sítí osvícenské vzdělanosti.

Stejnou metodu individuálních případových studií použil autor i v následujících dvou kapitolách. Jakkoli se jedná o rozlišení typologicky poněkud dubiózní, které nenaznačuje vnitřní inherenci zkoumaných případů, přece Cerman ze zdánlivě vnější okolnosti, že se zkoumaná díla zachovala pouze v rukopisné podobě, vyvozuje i autorský úmysl. Pokládá tudíž tuto okolnost za jakýsi jednotící prvek, byť se jím zkoumané manuskripty pohybují na poměrně široké žánrové i stylové škále od mystické poezie po společensky angažované nebo alespoň realitu reflektující spisy, vesměs spojené se jmény velkých rodů (Buquoyů, Waldsteinů, Thunů, Dietrichsteinů, Clary-Aldringenů či Kaunitzů). Jak patrně, v řadě případů se jedná o invazivní prvek pobělohorské sociální struktury, i když v této době již vrostlé do domácího prostředí. Cerman ostatně otázku národnostní či zemské příslušnosti svých literátů neřeší, vnímá ji zcela v duchu panevropské, integrující povahy vzdělaného osvícenství. Třetí biograficko-literární kapitola pak přináší několik osobních příkladů šlechtických vědeckých aspirantů v oboru přírodních věd s ukázkami jejich tvorby a dokazuje sepjetí s dobovými trendy, především se snahou postavit přírodovědné bádání na exaktní základnu i s přispěním vlastní terénní praxe a experimentálních postupů; méně je patrný vliv velkých jmen současné přírodovědy a jejich přesvědčení o nutnosti poznatky encyklopedizovat a systemizovat v duchu Carla Linného. Tak jako v předchozím textu, i zde autorova vášeň pro životopisné podrobnosti poněkud vytěsňuje možný (a patrně žádoucí) generalizující či kontextuální nadhled.

Další dvě kapitoly se ovšem zase blíží „tradičnímu“ dějepis s důrazem na sociální a politický rozměr existence zkoumané skupiny, na její zájmy a způsoby jejich hájení a prosazování v měnícím se světě tereziánsko-josefínské modernizace. Funkci spojovacího můstku ke kultuře hraje dle autora místo politického myšlení v záběru osvícenské „kulturní revoluce“ (termín recenzenta). Ta byla podmínkou sine qua non pro adekvátní reakci šlechtické stavovské obce na proměny sociálního postavení a chování obou sousedních pólů společenské pyramidy, tedy panovníka a poddaných.

Autorovým záměrem je zmapovat a zdůraznit reformní snahy zemské šlechty v tomto procesu adaptace, jimiž polemizuje s eventuální představou o její roli jako a priori konzervativní, antimodernizační překážce pokrokového vývoje. Tento zorný úhel mu pak poskytuje prostor pro podrobné a informativně neobyčejně cenné popisy šlechtických práv a povinností v rámci politického zřízení monarchie, jejichž součástí je například definice stavovské příslušnosti a konkretizace jejího obsahu, složení a formální funkce zemského sněmu a využití této politické platformy zástupci šlechty. Úpadek šlechtického parlamentního angažmá včetně omezení klíčového privilegia vstupovat do otázky berní, jež autor dokládá dobovými texty, zastavila až josefínská „despocie“ (s. 457). Než však autor přikročil ke stavovské revoltě, zařadil do knihy obsírnou kapitolu o majetkových poměrech šlechty, a to především z hlediska pozemkového vlastnictví a k němu příslušející pracovní síly.

Postavení poddaných se Cerman věnuje velmi podrobně, a to nejen reflexí fenoménu poddanství a jeho „modernizačních“ proměn v očích šlechtických autorů.² Stránky kompendia

2 Kotázce raně novověkého poddanství/nevolnictví existuje v domácí historiografii již bohatá produkce, bohužel autorem necitovaná. K dobové diskusi o jeho podobách viz např. Jiří MIKULEC, *Poddanská otázka v barokních Čechách*, Praha 1993, zvl. s. 9–23 (kap. Odras reality pobělohorského venkova v terminologii poddanského postavení); TÝŽ, *Der Widerstand gegen den Begriff „Leibeigenschaft“ in den kritischen Ansichten über die Untertanenstellung im barocken Böhmen*, in: Jan Klußmann

plní detailní výčet tereziánských a josefínských reformních pokusů a činů v ohledu poddanství, resp. jejich správní, organizační i personální logistika, a dále popis právních, sociálních a pracovních podmínek, v nichž poddanská praxe probíhala. V jejich vztahu ke šlechtické kultuře se odráží autorovo pojetí, že v politickém a sociokulturním organismu koneckonců vše souvisí se vším; děje se tak ovšem za cenu, že sdělné poselství knihy je občas neúnosně přetíženo fakty. Nemalá část z nich je navíc obecně známá (patenty, selská povstání, abolice, raabizace...) a domnívám se, že pro nový pohled na souvislosti a provázanost jednotlivých reformních motivů nebyla jejich rekapitulace nutná. Více pozornosti by si naproti tomu zasloužil např. velmi zajímavý spor o „prosperitu“ poddanské práce, neboť obdobné argumenty zaznívaly i v úvahách aktérů dalších modernizujících se vázaných ekonomik, např. v debatách o americkém otroctví. Registrace projevů josefínské antistavovské „diktatury“ a šlechtické odpovědi jsou velkým tématem samy o sobě a jejich podrobné zpracování Cermanem je jistě velmi cenné (jakkoli se opět vkrádá otázka po spojitosti s kulturou). Dokonalá znalost životní dráhy šlechtických politických prominentů včetně jejich působení v příslušných úřadech a na zemském sněmu umožňuje pak autorovi konkrétně prokázat vliv lidského faktoru na osud záměrů a idejí a jejich deformaci v soukolí institucí.

Obdobně zasvěceným výkladem autor pojednal narůstání a vyvrcholení šlechtického „odboje“. Zde se však Cerman znovu v hojně míře vrací především k textům jako projekčnímu plátnu kultury. Z korespondence a různých zápisů aktérů, zejména z dochované podoby deníku hraběte Sternberga, jak ji zprostředkoval Justin Prášek, do značných podrobností zrekonstruoval průběh českého sněmovního jednání o desiderii a z rukopisů šlechtických fondů zčásti i obsah těchto „stížností“. Podrobnou rekapitulací autor dokládá jejich koncepční politicko-konstituční záměr, spatřuje v nich pozitivní pokus resuscitovat ideu, ale též instituce stavovského státu, které by omezily zhoubné důsledky centralistických „omylů“, a hodnotí desideria jako „nutnou fázi reformního díla“ (s. 510). Souběžné stížnosti moravské pro něj naproti tomu vyznívají jako konservativní šlechticko-církevní obrana proti jakýmkoli modernizačním snahám, postrádající politickou vizi.

Mapování situace ve šlechtickém reformním politickém myšlení pokračuje rozbořením významných „protestních spisů“, vlastně traktátů obsahujících kritiku současných nešvarů a představy o jejich odstranění, z pera tří příslušníků stavovské opozice (Rottenhan, Chotek, Buquoy), jejichž rukopisy Cerman objevil v rodových archivech; dle autorského habitu je ovšem výklad i zde zatížen množstvím biografických údajů (bohužel bez příslušných odkazů). Obraz pak dokresluje vytěžením dvou rukopisů dobového populárního žánru „úvah o francouzské revoluci“, jimiž drama osvícenského experimentu reflektoval kníže Liechtenstein. Jím Ivo Cerman svůj opus uzavírá.

U takto rozsáhlého a zejména takto pojatého svazku – stěží lze říci koncipovaného, neboť čitelný autorský plán je právě oním stavebním prvkem, který čtenář v encyklopedickém proudu informací postrádá – není v silách ani možnostech recenze diskutovat jednotlivá témata, tím méně dílčí tvrzení či údaje. Co se týče celkového vyznění, zdá se mi, že se Cerman až zbytečně důsledně vzpírá třídnímu pohledu na osvícenství (srov. např. s. 254) a prostřednictvím podrobného zmapování různých poloh šlechtických „reformních“ aktivit bojuje proti jeho výkladu jako zápasu pokrokového měšťanstva s reakčním feudalismem. Důraz na kontinuitu a poplatnost předchozímu vývoji včetně barokních tradic je jistě oprávněný. Ukázal to

(ed.), *Leibgesellschaft. Bäuerliche Unfreiheit in der frühen Neuzeit*, Köln-Weimar-Wien 2003, s. 199–212.

již Pavel Bělina v příslušné partii „paseckých“ Velkých dějin, jehož silně kritický náhled na brutální účinek josefinismu Cerman ostatně sdílí.³ Ovšem nehledě na okolnost, že schematizovaný pseudomarxismus je již dlouho pasé, je třeba dát pozor, aby se s vaničkou protifeudální a protináboženské racionality jako hlavní náplně osvícenského diskursu nevytilo i dítě paradigmatické změny, kterou tento fenomén evropské civilizace bezesporu přinesl do jejího myšlení a politické, resp. sociokulturní praxe. Tyto výhrady ovšem nikterak nesnižují obdivuhodnou autorovu archivářskou akribii, znalost relevantních rukopisných pramenů z rodových archivů, která má v domácí historiografii jen málo konkurentů, a ovšem i schopnost zpracovat takto masivní materiál do rozvětveného textu. V něm problémy s koherencí více než dostatečně vynahrazuje vzácně bohatá faktografie.

Svatava Raková

Sven Oliver MÜLLER

Das Publikum macht die Musik.

Musikleben in Berlin, London und Wien im 19. Jahrhundert

Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht 2014, 448 s., ISBN 978-3-525-30064-0.

Sven Oliver Müller z berlínského Max-Planck-Institut für Bildungsforschung prezentuje v knize „Publikum dělá hudbu“ výsledky kulturně-historického výzkumu, jehož těžiště v „dějinách emocí“ devatenáctého a dvacátého století znamená orientaci výrazně interdisciplinární: Autor spojuje sociologicky empirické sondy s historickou a teoretickou znalostí v kriticky interpretativním průniku, ať už k sociálně-kulturním fenoménům pro vybranou epochu určujícím, nebo okrajovým. Máme tak co dělat s výzkumem velmi atraktivním, zároveň však povýtce náročným, vyžadujícím značnou kompetenci v každé z uvedených rovin. Müllerova zjištění mohou být cenná pro historiky stejně jako pro muzikology, estetiky či sociology. Autor se kriticky vymezuje vůči uzavřenosti těchto disciplín do sebe a nedostatku reflexí spojníc mezi nimi. Mezi sférou reflexe a abstrakce, teorie, umění, a sférou empiricky „materiální“ fakticity fixované historickým datem leží pak, obě tyto oblasti vlastně teprve konstituující, sféra lidského vědomí, organická souvislost žitého světa. Müllerovi jde o struktury formování a fungování skutečnosti.

Již úvodní odkazy na analýzy „strukturální proměny veřejnosti“ Jürgena Habermase či na „symbolický kapitál“ Pierra Bourdieua dávají tušit, že Müller přináší náhled podržující celistvost sociální struktury. Jeho kniha se vyznačuje solidností opory v probádaném empirickém materiálu i mocí případné charakteristiky. Po „lingvistickém“ a „vizuálním“ obratu podle Müllera následuje obrat „hudební“, spolu s postupujícím uvědoměním, že „médiá jsou více než přenosové kanály. Sám způsob veřejného zprostředkování do velké míry strukturuje sociální a kulturní vztahy“ (s. 19). Hudba požívala v 19. století obrovského vlivu jako médium umění i jako prostředek angažovaného sdělení, nástroj ideologie stejně jako komerce. Müllerovo zkoumání je významným přínosem pro řešení důležitého vztahu umění, estetična, a společenského provozu.

Pramennou základnou jsou autorovi repertoárové a abonentní seznamy, hrací plány scén, publicistické ohlasy či recenze. Jako s prameny ale stejně tak musí Müller zacházet se samotný-

3 Pavel BĚLINA – Jiří KAŠE – Jan P. KUČERA, *Velké dějiny země koruny české*, sv. X. (1740–1792), Praha-Litomyšl, Paseka 2001, passim.

mi hudebními díly, s estetickými koncepty či memoáry. Bystře porovnává společensko-politické profily novin a časopisů ve zkoumaných městech s hudebními hodnoceními a preferencemi v nich vyjadřovanými. Detailní informace jako ceny lístků či statistiky návštěvnosti je schopen vykládat v patřičné míře obecnosti, v širším ohledu sociologickém.

Svůj záměr autor soustředil na tři evropské metropole: Londýn, Vídeň a Berlín. Tematicí Londýna, v 19. století nejlidnatějšího města světa, jež v roce 1900 mělo 61 divadel (včetně hudebních), chce korigovat jeho tradiční přehlížení ve prospěch Paříže (jež měla mít v téže době 36 divadel, srov. s. 26). V Londýně, mnohem více než ve Vídni, došlo dle Müllerových zjištění – ruku v ruce s nárůstem počtu obyvatel, vytvářením kulturních kapacit, s volným trhem – ke zmasovění, ke komercializaci hudební kultury, charakterizované dominantním kulturním vlivem tradiční šlechty. Stežejní význam hudby ve vnitřním životě habsburské monarchie reprezentovaly (na způsob *vizualizace*) první velké veřejné budovy při Ringstrasse: Státní opera a sál Spolku přátel hudby. Jejich historistní stylizace nosnou důstojnost umělecké hudby uprostřed provozu dne jen manifestovala.

Pokud se Vídeň na přelomu 19. a 20. století stala centrem moderny, na počátku 19. století ještě její elitní scéna dýchala metastasiovským italianismem; koneckonců jako na „nevěrné město“ zahlížel na ni i Richard Wagner. Berlín oproti Vídni ukazuje Müller jako město organizované cílevědomě shora směrem do širokých vrstev: jeho kulturní život byl spjat s životem národním, chybělo vídeňského internacionalismu. Císař Vilém II. velmi obdivoval Wagnera. V Londýně naproti tomu chyběl „dvorský patronát“ nad operním provozem, který zůstal „čistě soukromo-hospodářským podnikem“, což ovšem znamenalo i plné zhodnocení participace na hudebních akcích, zvláště těch elitních, ze soukromých financí, a tak relativní uzavřenost nejprestižnějších koncertů nižším vrstvám. Podle Müllera „pokud Vídeň může být označena za vůdčí metropoli skladatelů, pak Londýn byl vůdčí metropolí hudebního konzumu“ (s. 61). (Toho si, připomeňme, všiml již Hector Berlioz.)

Status koncertních sálů a divadel v Londýně jako privátních podniků nutil majitele k stanovování vyšších cen lístků a ty zase vedly k příkrější sociální diferenciaci publika, dostupnosti kultury, zatímco v Berlíně i Vídni se provoz nikdy neobešel bez státních subvencí (s. 72). Müller sleduje proměnu společnosti v 19. století, emancipaci nové, finanční, hospodářské elity buržoazní po elitě feudálně aristokratické (s. 100). Čtenářsky vděčné, ovšem seriózně dokumentované jsou sondy do hudebních preferencí panovníků, zejména královny Viktorie, nadšené operní posluchačky, házející (!) fenomenální sopranistce Jenny Lind vlastnoručně kytící ve své lóže.

Kult virtuózních umělců byl důležitým fenoménem hudebního života 19. století, zejména od romantismu. Zvláště případy interpretačního mistrovství původních tvůrců jako Ferenc Liszt vytvářely nové příklady vzepětí lidského ducha, tak jako celá *móda* geniálního interpretství, velkého dirigenta či operního pěvce. Müller vysvětluje také zálibu romantické opery (zejména francouzské „velké opery“) ve vizualismu a kompaktním efektu jevištního provedení, v historismu a orientalismu či v simulaci přírodních scénérií a účinků. Autor přitom prokazuje velmi dobrou znalost samotného hudebně-dramatického materiálu. Vizualní přítomnosti nedosažitelných či přítomným provozem potlačovaných kapacit ukazuje kompenzační zprostředkování emocí vymykajících se funkcionálně směnnému provozu. Vizualní nárok měl svědčit prvořadě o jejich odcizení a věcném zprostředkování; ruku v ruce s ním šla potřeba „vizualní“, fyzické přítomnosti u hudební akce, ono „vidět a být viděn“. Kolektivně zakoušené představení však nejen reprodukovalo výchozí sociální strukturu, nýbrž ji nechávalo rozšiřovat mírou kýžene „zasvěcenosti“, znalecké či společensko-ekonomické účasti.

Hned úvodem si Müller všímá kultu pěveckých hvězd, v němž se brilance *belcantového* umění dokázala dobře protnout s dychtivostí konzumní komerce; ukazuje rozrůzněnost recepčních přístupů a jejich sociologické profily. Předmětem jeho zájmu je vyčerpávající zodpovězení otázky „Co nebo kdo je ‚publikum?‘“ (s. 8), zda poučení znalci, senzacechtiví příznivci časové slávy, nebo tradiční abonentní elita. Zjištěná „pluralita recipientů“ jej vede k nahrazení pojmu „publikum“ pojmem „publika“ (s. 8): publikum si dle Müllera pravidelnou účastí na hudebních večerech „jistilo“ svůj „společenský status“. „Jeho hudební zájmy, jeho chuti byly sociálními praktikami“. Müller proto knihu koncipuje jako „sociální a kulturní dějiny chování publika“ (s. 8). „První tezí“ práce je, že „hudební provedení vytvářejí a rozšiřují společenství (*Gemeinschaften*)“, tzn. sociální kolektivy. Předmětem zkoumání je, nakolik se sociální (popř. politické) skupiny sdílenými hudebními zážitky potvrzovaly a (nebo) nakolik se právě jejich prostřednictvím teprve konstituovaly (s. 9). Máme tak co dělat jak se zájmy, tak s názory (Müller má nevědomky blízko k Balzacově vautrinovské skepsi „dnes již nejsou názory, dnes jsou pouze zájmy“). Publikum se dle Müllera stalo v průběhu 19. století „veřejností“ „prostřednictvím aktu kolektivního hudebního konzumu“ (s. 10).

Tento přepjatý criticismus, přepjatý nikoli artikulovaným odsudkem, nýbrž zobecňující povšechností sociologické a estetické klasifikace, lze ovšem považovat za největší slabinu Müllerova přístupu. Především nevyjasněné pojmové a hodnotové/hodnotící estetické kategorie vedou autora k příliš reduktivnímu ztotožňování recepce s konzumem, příznivého přijetí či uspokojení s komerčním „zásahelem“. Müller, zřejmě ve stopách marxovsky školené kritické teorie, buď přepíná funkcionalitu a determinantnost jednotlivých článků hudebního *provozu*, nebo přinejmenším zapomíná brát v úvahu i jiné než účelové- a funkčně-rationální vztahy. Hudební život mu vychází jako hudební *provoz*, v němž nejde než o kalkulované zprostředkování.

Jeho náhledy sociálně-sebeinscenační povahy participace na koncertech nebo nenáročného konzumu parteru jsou v jednotlivostech často bystré a kultivovaně formulované, hrozí však pádem v jednostrannost adornovského permanentního „anti“ vůči zdánlivě všemocné struktuře, v níž veškeré zprostředkovávané obsahy jsou jen represivní manipulací. Tento *reduktivní postoj ke kultuře jako pouhé ideologii, výrazu zájmově podmíněné a rozvrhované produkce*, je hluboce zakořeněn v monismu německé filosofické klasiky, již u Hegela, zejména však Marxe. Úspěchy gramofonových nahrávek Müller, adornovsky, dokáže chápat z kompenzační reprodukce fetišizovaných hodnot, jejichž *sběrem a přejetým* hodnocením se potvrzuje zvěcnění nerealizované subjektivity. Nedokáže však jejich popularitu (stejně jako Adorno) chápat – či přinejmenším představit – jinak než jako regresivní zbožní výměnu. Prostý zájem o kvalitativně výjimečné provedení kusu, imanentní hodnota hudební interpretace jako kdyby neexistovaly, nýbrž všechny vztahy a pojmy jako kdyby byly, předem a kolektivně, manipulovány, kalkulovány a realizovány zase jen s *jinou* účelovou intencí, třeba neuvědomovanou.

Zdá se, že autor vzal nedostatečně v úvahu autonomnost umění a hudby zvláště: Jeho interpretace nejsou povrchně kauzalistické ve smyslu rekonstrukce jednoho z druhého, trpí však nereflexivností své vlastní adekvátnosti, totiž adekvátnosti vykládání jednání, diváckého v rovině esteticky soudící i sociálního, jako fundovaného víceméně racionálně, popřípadě přímo zájmově. Tento problém se netýká ani tak recepce jako vlastního hudebního sdělení, tedy otázky „sdělnosti“ hudby vůbec. Müller si dává dobrý pozor před vágním spojováním hudebních druhů a stylů s určitými sociálními skupinami, neklade rovnítka mezi styly, vyjádření ze strany umělců a interpretů a mezi reakcemi „publik“. Nereflektovanu však nechává jednotu

výpovědi, výpovědnosti hudebního provedení vůbec, jednotu mezi sdělením autora, sdělením interpretace a osvojením *publik*.

Otázku, jak by které dílo „mělo“ být recipováno, autor nezodpovídá. Lze se ale ptát, zda tak činí právem, zda tak není potřeba, alespoň na vybraném příkladě, chceme-li ukazovat určité formy a způsoby recepcce jako kalkulované, konzumní. Není kupříkladu třeba definovat, jak by vskutku *měla* být provedena a recipována Belliniho *Náměsíčná*, chceme-li úspěch některých jejích slavných interpretů vykládat jako komerční, kalkulovaný? Taková definice by se dotkla vlastní estetické a sémantické identity díla; pokud ji vůbec neprovedeme, můžeme z povrchního jednání podle konvencionalizovaných sociálních vzorců odsoudit prakticky jakoukoli recepci.

Samotný „materiál“ zprostředkované hudby je u Müllera všude chápán jako *obsah*, jako *polysémantická*, přece však *významová*, *sděľující* výpověď. To je u hudby ještě problematičtější než u poezie. Nejde pouze o míru porozumění mezi záměrem díla a jeho recepcí, nýbrž o autonomii autorskou intenci imanentně překračující dimenze díla pocházející z „objektivitý“ vyjadřovacího média autorské *subjektivitý*, jak o ní psal již Friedrich Schiller. Nezáměrnost, čistě formální intencionalita „logiky“ výrazového prostředku, byla v epoše bel canta důležitá: Zapořovala místo stereotypnímu chápání pěveckých ozdob jako pouhého vnějšně oslnivého artismu. Nelze jí ovšem rozumět ani a-sociálně po vzoru formalistických redukcí. U Belliniho, v němž zmíněná Jenny Lind vynikla, si imanence formálního hudebního provedení všude udržovala povahu *výrazu*, *vyjádření* dramatického obsahu.

Autor nebere ohled ani na jiný stěžejní rys hudebního a vůbec kulturního života nejen 19. století: že totiž nejen „publikum dělá hudbu“, nýbrž i „hudba dělá publikum“, a to ve smyslu jiném než komerčního kalkulu, povrchní líbivosti nebo ideologického účinu. Komerčnost, konzumnost, tak jako celá sféra zprostředkování, byla zajisté velkým a novým fenoménem žitého světa buržoazní epochy. To ale neznamená, že lze redukovat vztahy publika a hudby na manipulovaný a manipulativní konzum. Také čisté ideje všelidské byly prosazovány, a jakkoli ryze chápány nemnohými, zdaleka nikoli odstředovány na periferii: Kultura 19. století neznamenala či nepřinesla jen fenomén konzumu, počátku „kulturního průmyslu“ a masové zábavy, nýbrž i fenomén *reálné sociální emancipace uměleckým vyjádřením!*

Wagnerovo dílo chtělo působit a také jiní je později nechávali působit svého druhu ideologicky (a to nikoli jen *nacionalisticky*), zároveň však nelze opominout – a činí se tak bohužel takřka vždy – právě Wagnerův odkaz umění sféře *imanentně kritické alternativy* vůči stávající skutečnosti. To znamená, že „ideologii“ v opeře 19. století, ani tu nacionální, nelze vykládat pouze jako funkční prostředek „směny“ mezi umělcem a publikem. Müller, jakkoli duchaplný a schopný širokouhlého náhledu, až příliš vnímá umělce a publikum jako „producenta“ a „zákazníka“. Mohl by se bránit, že jeho kritický rozbor nemíří na tvůrce, nýbrž na způsob jejich prezentace a recepcce. Není to ale neoprávněná povšechnost, vidět už jen v prezentaci a recepci opery, třeba i té „velké“ francouzské, jen na efekt vypočtený „obchod“, handl sublimace a náhražkovité substitute potlačených identitních hodnot?

Je na škodu a k podivu, že autor, zběhlý v sociálně-kulturní antropologii měšťanské epochy, nekonfrontuje nejen v úvodu, jak bychom čekali, nýbrž ani nikde v průběhu formování hudby publikem s tendencí opačnou, v níž spočíval základ charakteristicky středoevropského, zvláště německého modernizačního procesu. Kultura (a hudební divadlo zvláště) předcházela a formovala proměny sociálně-hospodářské „základny“ (sama byla přece již realizována individui sociálními, „hospodářskými“). Bruselská premiéra Auberovy *Něm z Portici* odstartovala národně-osvobozencké povstání Belgičanů, tak jako sbory Verdiho živily národní a vůbec lidské vědomí davů. (Müller ovšem – bez dokladů – polemizuje se spontánností reakce bruselského publika:

Podle něj sám děj opery neskýtá dostatek podnětů pro tak masivní akci; divadlo spíše posloužilo za strategické shromaždiště a východisko předem plánovaného vystoupení, s. 347–348.)

Němečtí učenci to považovali za výsadu německého národa, že je národem „spekulativním“ (A. W. Schlegel), „kritickým“ (F. Schlegel), a takto „původním“ (J. G. Fichte, G. W. F. Hegel); když paní de Staël Němce označila záhy proslulým titulem „národ básníků a myslitelů“, mířila právě na to, že vlivem politické roztržičnosti, nejednoty trhu i kulturního života, „německý autor vytváří své publikum, kdežto ve Francii vládne publikum autorům“. Idealistická filosofie a romantika (dokonce však, slavně, i Heinrich Heine), se pokusily teoreticky, metafyzicky zdůvodnit, že a proč německý *duch* – na rozdíl od francouzské *civilizace* (abychom se přidrželi termínů Wagnerových) – neprovádí revoluci povstáním, nýbrž – v tradici lutherské „niternosti“ – reformací historického sebevědomí identitního *ducha*.

Nemáme zde dost místa na rozbor různosti a vývoje těchto konceptů kulturních identifikací, v 19. století nedělitelně spojených se sebeuvědoměním nacionálním; považujeme však za nepominutelné alespoň upozornit na potřebu vnímat vztah publika a tvůrců/interpretů hudby této epochy mnohem komplikovaněji. Této komplikovanosti se nelze zříci ani případným explicitním vymezením dílčího okruhu, totiž formování hudby publikem. Poptávku, preference či sociální strukturu tohoto formování *není totiž* možné nechápat *právě v těchto* komplikovaných souvislostech celistvosti historické skutečnosti, umění jako odrazu i určujícího činitele skutečnosti, jako abstrakce ze sociálních vztahů i jejich součástí. Právě tak nelze pominout emancipativní charakter národního uvědomění: emancipace národa šla při manifestaci idejí na operním jevišti často ruku v ruce s formálním rozvojem uměleckým a sehrála zásadní roli v demokratizačním procesu.

Autor vidí a zdůrazňuje ideologicky „strategickou“ pozici hudebního divadla v případné současné kulturně-historické sebeinscenaci politické moci. Má pravdu, že opera byla velkým politikem, vzpomeňme jen Smetanovy *Libuše*; stačí však operu, a to i tu nejotevřeněji politicky angažovanou, nevnímat jinak než opět jen jako pouhou účelovou sugesci? Do které sociologicko-antropologické kategorie by spadla *Má vlast*? Kolik by nám o tomto díle, o jeho záměru ideovém, řeklo souznění autora a publika? Stačilo by vysvětlit jeho úspěch shodou autorské „nabídky“ a recipientské „poptávky“? A nebyli snad mezi návštěvníky koncertů i jiní posluchači než ti, jež lze rozdělit do povrchní triády: senzacechtivý dav, snobská elita a izolovaný kruh znalců? Nemůže posluchačovo „uspokojení“ pocházet i ze zážitku zcela odlišného od toho, s jehož očekáváním původně na koncert šel? Nemůže se s dílem měnit jeho preference i zájem či nemůžou tyto být různorodé v jednom?

Chybějící tematizace těchto otázek, vycházející především z nedostatečné teoreticko-estetické koncepce, lze považovat za určitý limit hodnotících interpretací předkládané knihy. Ta sama ovšem zaslouží pozornost a doporučení pro svůj vzácně širokoúhlý sociálně-kulturní průhled.

Martin Bojda

Klaus DÖGE

Antonín Dvořák. Život – dílo – dokumenty

Praha, Vyšehrad 2013, 360 s., ISBN 978-80-7429-297-2.

„Budme rádi, že jsme se v dnešní době, vyznačující se nedostatkem produktivity a důrazem na reflexi, setkali ještě s naivně citícím, radostně tvořícím talentem, jakým je Dvořák.“

Tato slova napsal proslulý hudební kritik Eduard Hanslick v recenzi na provedení Symfonie D dur, op. 60. Antonín Dvořák byl jednou z nejvýznamnějších postav české kultury v druhé polovině 19. století. Jakkoliv by se mohlo zdát samozřejmé, že dvořákovská monografie bude dílem našich hudebních vědců, nakladatelství Vyšehrad se rozhodlo připravit české vydání knihy německého muzikologa. Výběr tohoto titulu, který v započaté řadě knih o světových hudebních skladatelích navázal na předchozí životopis Johanna Sebastiana Bacha od Christopha Wolffa, nebyl náhodný. Döge se Dvořákem zabýval velmi hluboce a byl také v těsném kontaktu s řadou badatelů u nás. I přes četnost nejrůznějších dvořákovských publikací si proto již německé vydání z roku 1991 získalo velké uznání a druhá přepracovaná a doplněná verze (1997) se stala předlohou k českému překladu.

V úvodu knihy jsou v chronologickém přehledu uvedeny události z Dvořákova života i z dobového dění. Samotný životopis, jenž je ústřední částí knihy, je rozčleněn do sedmi hlavních oddílů s dalšími menšími kapitolami. V nich se Döge snaží Dvořákovu osobnost sledovat v celé šíři, tedy jako hudebníka, skladatele i soukromou osobu s rodinným životem a běžnými lidskými starostmi. Čtenář tak může poznávat jeho životní osudy skutečně komplexně. Stejným způsobem se autor díla věnuje i skladatelskému vývoji Dvořákovu. Tyto oddíly jsou vedle slovních popisů a rozborů doprovázeny četnými notovými ukázkami, které text vždy názorně ilustrují (ať v podobě plné partitury, či v podobě klavírního výtahu, jedná-li se např. o ukázkou skladatelova harmonického myšlení). Döge se také umně vyhnul příliš jednostrannému zaměření knihy na hudební problematiku a zasadil Dvořákův život do rámce dobových událostí, které se více či méně dotýkaly i samotného skladatele. Text je doprovázen velkým počtem vyobrazení, zejména fotografií, tištěných i rukopisných notových materiálů, plátek a programů koncertů.

První oddíl, věnovaný mládí Antonína Dvořáka, shrnuje stav a proměny české společnosti v polovině 19. století. Vedle rozvoje techniky a průmyslu je to také národní obrození a s ním spojený nový rozvoj českého jazyka. Autor se v některých pasážích přidržuje klíše o „době temna“ a habsburském útlaku bez významnější zmínky o kulturních skvostech domácího umění i literatury českého baroka, což je však ovlivněno optikou, s níž předcházející období hodnotili národní buditelé a ze které Döge také pravděpodobně vycházel. Celkově však kapitola čtenáře dobře uvádí do tehdy aktuálních společenských témat, jež měly přímé dopady i na Dvořákův život. Barvitě je popsán rodičovský dům a stejně tak podpora ze strany rodičů, které se od mladému Antonínovi dostalo. V této souvislosti se zmiňuje také slavný padělek tovaryšského listu ze Zlonic, dle něhož se mladý hudebník vyučil feznickému řemeslu. Pozdější bádání však prokázalo, že tento list pochází s největší pravděpodobností z počátku 20. století a řada zde jmenovaných osob vůbec neexistovala. Naopak se zdá, že rodiče Dvořáka poslali do Zlonic právě proto, aby mu zajistili dobré hudební školení u zdejšího kantora Antonína Liehmannna.

Stejně zasvěcené jsou také kapitoly k Dvořákovu pražskému studiu na Varhanické škole, kterou absolvoval s výtečným prospěchem. Podrobně, nakolik to umožňují dostupné prameny, autor sleduje následující léta, kdy se mladý hudebník osamostatnil. Zde je soustředěna celá řada detailů z Dvořákova působení v kapele Karla Komzáka a jeho postupné poznávání společenského života Prahy. V té době došlo k opětovnému oživení českého národního života, jehož centrem bylo mimo jiné Prozatímní divadlo. Komzákova kapela byla angažována jako orchestr Prozatímního divadla a violista Dvořák tak získal možnost setkat se s řadou významných evropských hudebníků, kteří do Prahy zajížděli a jejichž hudbu navíc na orchestrálních koncertech často sám hrál. Zároveň se věnoval soukromé výuce klavíru, čímž si vylepšoval příjmy, a jako samouk se dále vzdělával v kompozici. O jeho zájmu v této oblasti svědčí i to, že se

zúčastňoval kupříkladu setkání u básnířky Elišky Krásnohorské, kde se ve společnosti učenců a umělců kromě jiného debatovalo také nad hudební deklamací rozvíjející se češtiny. Z té doby pocházejí některá vokální díla jako cyklus písní *Cypřiše* či první opera *Alfred*, ačkoliv ta má německé libreto.

V roce 1871 Dvořák ukončil angažmá v Prozatímním divadle, aby se mohl více věnovat kompozici, a třetí oddíl knihy je věnovaný jeho prosazení jako hudebního skladatele. Tyto kapitoly prostupuje neuvěřitelná píle a cílevědomost, s jakou hudební skladatel pracoval. Text je obohacen o ohlasy na provedení Dvořákových děl. I přes výtky, jež zaznívají v dobových kritikách, stal se Dvořák během krátké doby na domácí půdě známým skladatelem. Velkým úspěchem bylo především provedení hymnu *Dědicové Bílé hory* na text Vítězslava Háška. V této době Dvořákův život získává nový rozměr, který bude hrát významnou roli až do jeho smrti. Po svatbě s Annou Čermákovou, s níž prožil šťastné manželství, se kromě hudby středem jeho zájmu stala rodina a vztah k ní je dalším leitmotivem této knihy.

Skutečným průlomem Dvořákovy kariéry bylo několikeré udělení státního stipendia a zájem, který jeho skladby, zejména Moravské dvojzpěvy, vzbudily u Johanna Brahmsa. Ten svého českého kolegu doporučil berlínskému nakladateli Fritzovi Simrockovi, s nímž Dvořák navázal dlouholetou spolupráci. Döge v tomto místě nechává promlouvat především dopisy mezi těmito třemi muži, které dobře ilustrují počátky jejich vztahů. V Brahmsovi Dvořák získal celoživotního přítele, v Simrockovi pak uznávaného a zkušeného nakladatele s rozsáhlou distribuční sítí. Jeho vydání Moravských dvojzpěvů a Slovanských tanců získalo Dvořákovi mezinárodní věhlas, následovaný úspěšnými provedeními symfonických děl i oper ve významných kulturních centrech.

Döge se zabývá také problémem, který od počátku 80. let ovlivňoval česko-německé vztahy a dotýkal se nemálo i samotného Dvořáka. Šlo o uznání jazykových práv českého národa. Dvořákova pozice byla nezáviděníhodná. V řadě německy mluvících zemí se jeho díla coby českého skladatele uváděla stále složitěji. Skladatel si to uvědomoval a svého přítele, vídeňského dirigenta Hanse Richtera dokonce v dopise vyzval, jestli by raději místo Slovanské rapsodie nevybral jinou kompozici, jež by nebyla národnostně zabarvena. Někteří domácí činitelé naopak Dvořákovi vyčítali, že svým mezinárodním úspěchem opouští českou národní věc ve prospěch osobní kariéry. Dvořák od té doby žádal nakladatele Simrocka, aby byly jeho skladby opatřeny na titulních stranách také českými texty. Nakladatel, jenž dosud vše tiskl v němčině, z toho nebyl nijak nadšen, což ostatně ani neskřýval.

Tyto národnostní rozdíly však otevřely Dvořákovi cestu do Anglie, kde byla jeho hudba přijímána se skutečným nadšením a bez promítání negativních rozporů vůči slovanským národům a kultuře. Spolupráce s Anglií však přinesla další roztržky se Simrockem. Neshody nakonec vedly k přerušení spolupráce, k jejímuž obnovení došlo až během Dvořákova pobytu ve Spojených státech. Závěrečné životopisné oddíly se zabývají styky s Anglií, působením v Americe a posledním létům života. V souvislosti s přijetím místa v USA se Döge věnuje nejen jeho hudební a pedagogické činnosti, ale zabývá se také tím, jak na Dvořáka nový svět působil, jaká očekávání zde na něj byla kladena a jak se skladatele dotýkaly aktuální problémy americké společnosti. Vedle kulturních vlivů a zájmů to byla například hospodářská krize, která propukla v roce 1893 a zasáhla také mecenáše Národní konzervatoře hudby v New Yorku, na niž Dvořák vyučoval skladbu. Nějaký čas se jej tedy kvůli zpoždujícím se výplatám mezd dotýkala existenční nesnáze. Ty, ačkoliv se v průběhu třetího roku učení na newyorské konzervatoři srovnaly, kromě jiného přispěly k jeho rozhodnutí ukončit prodlouženou smlouvu dříve a vrátit se natrvalo do Evropy.

V další části knihy jsou otištěny Dvořákovy rozhovory pro tisk, rozsáhlý článek o Franzi Schubertovi a také výbor z jeho korespondence s Fritzem Simrockem. Ten odkrývá vývoj osobních vztahů mezi českým hudebním skladatelem a velkým německým nakladatelem a zároveň také umožňuje nahlédnout do obecné problematiky vztahů mezi autory a vydavatelskými domy v druhé polovině 19. století. Dögeho dílo uzavírá čtveřice esejů, přibližujících pohledy na Dvořákovu skladatelskou osobnost a způsob jeho kompoziční práce.

Knihla Klause Dögeho je po všech stránkách vydařeným dílem. Ačkoliv má parametry vědeckého díla s rozsáhlým poznámkovým aparátem, důležitými odkazy na prameny i s všeobecným rejstříkem, je napsána čtivým jazykem. Po faktografické stránce je kniha velmi přesná: jedinou vzácnou chybou je uvedení Lužanské mše D dur, objednané Josefem Hlávkou, jako díla pro sóla, sbor a orchestr (s. 177), přičemž tato první verze byla pouze s doprovodem varhan, neboť do malé soukromé kaple v Lužanech by se instrumentální aparát ani nevešel. Zmíněné dílo Dvořák instrumentoval až později pro londýnského nakladatele Novella, což je již správně uvedeno v poznámce pod čarou.

Nespornou zásluhu na podobě českého vydání má autorka překladu Helena Medková a muzikolog Jan Kachlík, jenž se ujal odborné revize knihy. Dögeho dvořákovská monografie je významným a kvalitním příspěvkem k osobnosti velkého skladatele i ke kulturnímu prostředí, v němž se pohyboval.

Lukáš Vytlačil

Jaroslava HOFFMANNOVÁ

Václav Novotný (1869–1932). Život a dílo univerzitního profesora českých dějin

Academia, Praha 2014, 557 s., 40 obr., ISBN 978-80-200-2341-4.

Na počátku byl přidělený úkol inventarizace osobního fondu Václava Novotného. Úkol přerostl v hlubší odborný zájem, ten v průpravné studii i dílčí edice, které po 18 letech završila monografie, jakých je o velkých postavách českého dějepiscetví jen nemnoho. Její tištěné podobě sice pomohl na svět ediční fond AV ČR, jinak však kniha vznikla bez jakékoli institucionální a finanční podpory. Autorce je to ke cti, pro jiné, kteří grantové projekty odbyli, důvodem k zamyšlení.

Jaroslava Hoffmanová prožila velký kus života mezi archiváliemi. Vyzná se v nich jako málokdo, umí je vytěžit, uspořádat i náležitě evidovat. Tak také postupuje ve své knize. Základní stavební prvky, pokud se nemýlím, měly v příští osnově své místo již ve stadiu heuristiky. Možných přesahů si byla předem vědoma, počítala s nimi, čtenáře proto ve směr nesměs neruší. Vše má v knize svůj řád, jen závěrečné shrnutí chybí, jako by ho ani nebylo třeba, neboť autorka své pojetí vtiskla jednak do zvolených citací, jednak do shrnujících soudů během výkladu. Jednu z těchto formulací čteme na s. 350: „Podle míry naplnění autorova úmyslu, nikoli podle představ jiných, by měla být posuzována a hodnocena jeho práce“. Z hlediska autorů by tomu tak mělo být, ti se však svou zveřejněnou prací začleňují do kontextu soudobého dějepiscetví. Historik prostě nese svoji kůži na trh ať již jako sólista či hráč orchestru.

Práme-li se, jaké cíle si Jaroslava Hoffmanová v monografii kladla, pak si je musíme sami doplnit v tom smyslu, že jí šlo o životopis se všemi atributy žánru. Výklad začíná ze široka popisem života v Ivančicích, kde se Václav Novotný narodil v rodině řídicího učitele v místní hlavní škole. Jeho otec byl zásadovým mužem. Když se nepohodl s německou většinou v místní školní radě a v obecním zastupitelství, přestěhoval se s rodinou do Českých Budějovic, kde působil na

českých školách. Také zde Češi a Němci od pradávna žili pospolitě. Příští historik tu pobýval od čtyř let, v Budějovicích vystudoval soukromé české gymnázium založené biskupem Jirsikem a po dva roky se denně vídával s Emilem Háchou, který byl v jejich rodině na bytě.

Autorka shromáždila mnoho údajů různé důležitosti, v nichž podmanivě vykreslila rodinné zázemí a sociokulturní prostředí města historikova mládí. Jako žena i jako autorka četných prací s feministickým zaměřením umí Jaroslava Hoffmannová postřehnout rodinné i přátelské vazby a vytáhnout na světlo dávnou zasuté střípky jinak dějinně nevýznamného dění. Tyto odbočky a drobné exkursy jsou přídavnou hodnotou knihy. Při čtení nepůsobí rušivě, v řadě kapitol však odvádějí pozornost od ústřední postavy. Zvláště to platí o XVIII. kapitole pojednávající o radostech a strastech rodinného života, kde se rozvláčně popisují osudy Václavových sester a jejich rodin. Obrazně vzato, autorka předkládá čtenáři jakousi koláž paralelních proužků vytvářejících z odstupu portrét hrdiny. Jako by Jiří Kolář rozstříhal Švabinského České jaro. Jde o postup hodný pozornosti, také však náročný pro zachycení postavy, neboť některé z dvaceti kapitol knihy působí jako dílčí studie.

Gymnaziálnímu a vysokoškolskému vzdělání je vyhrazena druhá kapitola. Čtenář v ní znovu ocení akribii, přímo úzkostnou, nikoli však malichernou snahu o zachycení přehlížených detailů, nevtíravé zaujetí postavou a tu i tam pohled ženskýma očima. Platí to pro celou knihu, a nebudu proto již tyto aspekty opakovaně připomínat. Právě tak vyzdvihují čirost jejího odborného slohu a pečlivost zpracování v celku i v detailu. Na druhé straně se nebudu držet řazení jednotlivých kapitol, neboť se zaměřím na hlavní rysy portréту, jimiž autorka zachytila Václava Novotného jako čelného představitele českého dějepisceství první třetiny 20. století. Tím zůstává v dějinné paměti především, i když jen už vlastního oboru. Připouštím, že to je na úkor institucionálních, biografických i genderových odboček, jejichž faktografický přínos nemohu v plném rozsahu sledovat.

Kdo a kdy vzbudil zájem Václava Novotného o historii? Jeho starší sestra Anna si povšimla, že Vašík si s oblibou četl v Zapově Kronice a že všechny udivoval znalostí letopočtů. Jirásek patřil na gymnázium k jeho nejmilejším autorům. Sám později vzpomínal, že spolu s jinými dával v Budějovicích okázale najevo své češství. Nosil čamaru, neúčastnil se však rvaček, k nimž mezi českými a německými studenty nezdávka docházelo. Jeho upřímné národovectví mu nebránilo přátelit se zejména s Bertoldem Bretholzem. Mínění autorky na s. 399 se mi jeví přesvědčivé: „Láska Novotného k českému národu byla zcela prostá nacionalismu a také antisemitismu.“

Víme-li, že se Novotný dlouhodobě zabýval výzkumem Husa a husitství, pak nás rovněž zajímají jeho konfesní postoje. Čeká nás však překvapení. Novotný vyrůstal v katolické rodině, matka byla bigotní věřící, otce pohřbíval budějovický biskup. Jejich syn si víru zachoval, podle autorky však rozhodně vlažnější než jeho matka. Otázkou je, zda i pro rodiče skutečně platilo, že jim katolické vyznání nezabraňovalo ctít Mistra Jana Husa (s. 401). Pro Novotného, jak se sám vyjádřil, byla rozhodující mravní stránka života bez ohledu na konfesijní příslušnost, „neboť náš vývoj směřuje k odcírkevnění vůbec, vždyť jest, třeba vycházel přímo z Husa, přece právě vývoj.“ Není proto divu, že ho i někteří jeho žáci a kolegové, včetně Rudolfa Urbánka, považovali za evangelíka. Patřím mezi pomýlené a s pokorou uznávám zaujetí autorky pro rodinný život. Přesto anebo snad právě proto, se mi vnučuje otázka, zda vnitřní uzrávání Václava Novotného nevedlo k hlubšímu odklonu od Říma. Znal se s Macharem, četl jeho Confiteor, měl blízko k Masarykovi i k Času. Poslední rozloučení s ním se před pohřbem žehem konalo ve velké síni tehdy nového, dnešního Strašnického krematoria. I to může být příznačné.

V letech 1887–1891 Václav Novotný studoval na filozofické fakultě české univerzity poměrně široký okruh oborů, které tehdy jako dnes neposkytovaly valné existenční vyhlídky.

Novotný se také neubráníl jistým pochybnostem o volbě fakulty, překonal je však a velice pilně si zaznamenával přednášky svých profesorů. Sám se považoval především za žáka Josefa Emlera a Jaroslava Golla, svou pozorností ho přesto nejvíce vyznamenal Antonín Rezek, jenž si ho ještě během studia vybral za jednatele Historického klubu, jehož sám byl předsedou. Pro Václava Novotného byl však podle autorky podstatný a rozhodující vztah s Jaroslavem Gollem, jemuž věnovala samostatnou třetí kapitolu.

Vzhledem k trvalému zájmu o Golla a jeho školu se Jaroslava Hoffmannová nemohla vyhnout připomenutí odjinud již známých poznatků. Většinou je však posunula do věcnější podoby, než mají převládající adorace velkého učitele a jeho neméně velkého žáka Josefa Pekaře. Ten, jak autorka jemně naznačuje, uměl využít svého vlivu na mistra, jenž měl něžné zalíbení v mladých mužích a chlapcích. Nelze však přehlédnout, že o rok mladší Pekař na sebe upozornil již 1890 článkem v Atheneu, že o tři roky později obhájil disertaci a roku 1897 habilitační práci. Rok nebo dva zpoždění nehrálo jistě velkou roli, Gollovi se to však nezamlouvalo a pro mnohé překvapivě si za spoluredaktora Českého časopisu historického vybral Pekaře, ačkoli tíha redakčních prací spočívala na Novotném. Zdá se mi, že Novotný si příliš nevěděl rady s vyhledáním samostatné cesty, i když posléze pílí a všezahrnující důkladností vytvořil rozsahem velké dílo.

Pět následujících kapitol (IV.-VIII.) Jaroslava Hoffmannová věnovala letům 1891 až 1907, které předcházely řádné profesuře na filozofické fakultě. Jak a z čeho si Novotný zajišťoval skrovnou existenci po absolutoriu, není z výkladu příliš zřejmé. Od listopadu 1891 byl pomocníkem Václava Vladivoje Tomka při archivních pracích pro Dějepis města Prahy, v Dražďanech provedl výzkum pro muzejní Diplomatař a ve školním roce 1895/96 působil jako suplent na reálném a vyšším gymnáziu v Křemencově ulici. Existenční jistotu mu přineslo až místo praktikanta v Místodržitelském archivu v Praze, které nastoupil 1. prosince 1896. Přestože se o dva roky později habilitoval, na místo definitivního archivního koncipisty povýšil až v polovině roku 1903. Tehdy již měl za sebou bohatou publikační činnost včetně edice *Inquisitio domorum hospitalis s. Johannis Hierosolimitani*, kterou připravil jako zemský stipendista v Římě v letech 1898–1899. Pobyt v Římě, jemuž se dostalo zvláštní kapitoly, neskončil pro Novotného zvlášť příznivě. Vedle neshod se zemským archivářem Františkem Dvorským Novotný pocítil nelibost Gollovu. Jako nejednou v takových případech malichernosti a pomluvy postupně přerostly v hlubší vzájemné odcizení.

Se založením rodiny Václav Novotný nespěchal. Teprve v listopadu 1901, kdy mu bylo 32 let, si vzal o dva roky mladší Ludviku Františku Raflerovou, dceru správce velkostatku řádu maltézských rytířů v Dětenicích. Ze čtyř dětí tři synové v raném dětství zemřeli, vážné onemocnění překonala jen dcera Jiřina, příští právnička († 1950). Ludvika zajišťovala manželovi domácnost, sestavovala mu rejstříky a v případě potřeby opisovala jeho texty. Teprve kolem padesátky Novotný propadl spalující láске. Delikátní situaci zamilovaný profesor s pomocí rodiny zvládl. Autorka tuto epizodu podala decentně a snad ani nepátrala po jménu bujně krasavice ze Zemského archivu.

Složitou cestu Václava Novotného k profesuře autorka vylíčila s pomocí korespondence s jeho důvěrným přítelem Bohumilem Navrátilem. Novotný dosti těžce nesl Pekařovu závratnou kariéru i rychlý kariérní postup mladšího spolužáka Šusty. Když se teprve v říjnu 1905 stal mimořádným, pouze však titulárním profesorem, jediný z kolegů, který mu negratuloval, byl právě Jaroslav Goll. Není divu, že Novotný nepřispěl do sborníku k šedesátinám svého učitele, kterého si však ani později nepřestal vážit. Autentičnost výstižně zvolených citací napomáhá přesvědčivosti výkladu, a to nejen v této kapitole.

Devátá kapitola zahrnuje působení Václava Novotného na pražské univerzitě od jeho jmenování skutečným mimořádným profesorem pro obor českých dějin 1. října 1908 až do jeho smrti 14. července 1932. Řádným profesorem se stal o tři roky později (1911), děkanem ve studijním roce 1918/19. V obojím ohledu ho předběhli mladší kolegové, byl to však on, kdo se na počátku samostatné republiky podílel na přípravě zákona o Karlově univerzitě (Lex Mareš). V poměrně rozsáhlé kapitole jeden po druhém vystupují Novotného kolegové a žáci, každý se stručným biogramem a s naznačením přátelských nebo jiných vazeb či postojů. V tomto defilé čtenář ocení nejen cenné odkazy na archivní prameny a nejnovější literaturu, ale i prezentaci výpovědí, které nejsou Václavu Novotnému nakloněny. Jde tu, jak lze očekávat, zejména o výroky Josefa Pekaře, který sice považoval svého kolegu za dobrého člověka a dříče do úpadu, avšak za pracovníka bez ducha i talentu a s nedostatečnou tvůrčí koncepcí. Podle autorky je Pekařova výpověď o Novotném svědectvím o něm samém. Budiž, Pekařova neomalenost a všemurozumělství (tak se vyjádřil Kamil Krofta) tu bije od očí, současně však obsahuje postřehy hodné zamyšlení.

V recenzi nelze postihnout a zaznamenat bohatství údajů a poznatků, které v knize nalezneme. Jaroslava Hoffmannová např. vyzdvihla vstřícnost Václava Novotného k ženám, jejichž odborný vývoj s tehdy ještě dosti vzácným porozuměním podporoval na fakultě i mimo ni. V následujících pěti kapitolách (X.-XIV.) se postupně věnovala působení V. Novotného na dalších školách, zvláště na Státní archivní škole, jeho činnosti ve spolcích, vědeckých společnostech a komisích, dále veřejné činnosti přednáškové a výstavní, vztahům k lidem a místům mimo pražské univerzitní prostředí a v neposlední řadě i jeho zahraničním cestám a účasti na mezinárodních kongresech. S obdivem a uznáním čtenář sleduje, co vše autorka zjistila o kariéře a mnohostranné činnosti tohoto univerzitního profesora, byť s mnoha podružnými detaily, v nichž se místy stírá různá závažnost vztahů, korporací i aktivit. Nikoli snad proto, že by si jí autorka nebyla vědoma, nýbrž snahou o maximální vytěžení pramenných zdrojů. I pro biografii platí: *toute histoire est choix* (Lucien Febvre).

Třetím pilířem knihy je po výkladu o vysokoškolském studiu (II.-III.) a pedagogickém působení na pražské Filozofické fakultě (IX.) kapitola o historickém díle (XV.). Podle autorky Novotný „čistým“ pozitivistou nebyl, Gollova pozitivistická metoda mu byla pouze „výchozím prostředkem k rozvíjení kritické práce v oboru českých dějin“. To se mi zdá výstižné, stejně tak jako výrok samotného Novotného, který odhaluje Achillovu patu jeho pojetí historie: „Nic není nebezpečnějšího, než pokus řešiti složité zjevy historické jednoduchými formullemi, třeba je pojímati v celé jejich složitosti, hleděti ke všem okolnostem, které je podmiňovaly a při nich působily.“ Takhle totiž vypadají Novotného České dějiny, jsou jakoby otiskem všeho, co se mu podařilo zjistit. Historik se s tím nemůže spokojit, měl by se alespoň pokusit dobrat se pohledu na dějiny národních a jiných společenství z vyššího úhlu pohledu.

Po metodologické charakteristice, do níž zahrнула i příklon k Palackého koncepci starších českých dějin, autorka zdařile postihla hlavní témata historických prací V. Novotného od raných studií věnovaných husitství přes první dva svazky Leichterových Českých dějin (I.1–2) k monografii o Husovi a pokračování přemyslovské epopeje (České dějiny I.3–4). Tyto tematické okruhy se zčásti překrývají, zčásti doplňují s předchozími výklady o výuce, přednáškách či výstavách, což je nutno brát jako důsledek zvoleného kompozičního postupu. Vztahuje se to i k vyčleněným recenzím. Apriorní systémové rozčlenění látky je však na úkor postižení vývojové dynamiky historikova díla, jeho uzrávání i proměn postojů v měnící se době. Jen dobře poučený čtenář je s to složit paralelní dílčí chronologie do možného poznávacího a tvůrčího procesu, v němž např. kritické recenze na práci jinak orientovaných historiků měly nezanedbatelnou roli na konečné vyznění díla.

V případě edic, průpravných studií a monografií, které Václav Novotný věnoval Husovi, by bylo třeba více přihlížet k souběžné výzkumné i vydavatelské činnosti Václava Flajšhansa, Františka Michálka Bartoše a zejména Jana Sedláka. V tomto ohledu byl Novotný k jiným badatelům někdy obdobně nedůtklivý jako jeho věčný oponent Pekař. Dva tři momenty si tu zaslouží pozornosti. Úcta k Husovi byla sice součástí české nacionálně-emancipační vlny, zdaleka ji však nesdíleli ani všichni historici ani všichni vzdělanci. Příznačné jsou tu Novotného námitky na Pekařův slánský projev o Husovi z roku 1900 nebo výsledky studentské ankety z roku 1915, které autorka vhodně připomněla odkazem na studie Martina Kučery. Doménou, v níž Novotný vynikl, byly edice a zevrubné analýzy pramenů, jimiž také započal výzkum k Husovu životopisu. Dříve, než se dostal ke studiu díla, Václav Flajšhans začal v roce 1903 v závratném tempu vydávat Husovy sebrané spisy. České dějiny jako by Novotnému byly únikem od Husa. Mezitím se začal systematicky zabývat výzkumem literární pozůstalosti Jana Husa a jeho oponentů Jan Sedlák, jenž svoji přínosnou monografii s řadou cenných příloh stihl vydat k jubileu v roce 1915. Novotný se opozdil s prvním dílem své monografie o čtyři roky, přičemž neustále musel podstupovat konfrontaci se Sedlákovým dílem. K badatelské cti mu však slouží, že se v druhé polovině dvacátých let poctivě snažil vyrovnat s oživlou svatováclavskou tradicí. Jaroslava Hoffmannová tu více než aktuálně vyzdvihla jeho mínění, že Václav a Hus nestojí proti sobě a že pro jednoho není třeba se vzdávat druhého.

Na dochované kartotéky i knihovnu autorka sice upozornila, nepovažovala však za potřebné se jimi zabývat. Kartotéky, bez nichž si práci historika dříve nebylo téměř možné představit, někdy umožňují nahlédnout do historikovy dílny. Vzpomínám si, s jakým rozechvěním jsem před dávnými lety nahlížel do dokumentace Rudolfa Urbánka. Výpisky byly řazeny do obálek s charakteristikou díličího tématu. Ty, co jsem měl možnost prohlédnout, byly všechny využity a nacpány do textu nebo poznámek Věku poděbradského jako do tlačanky. Zíbrtova Bibliografie i jiné knihy z pozůstalosti F. M. Bartoše se zase vyznačují přípisky drobným úhledným písmem, jimiž nahrazoval kartotéku. Možná, že by nahlédnutím do kartoték V. Novotného např. vyšlo najevo, do jaké míry při psaní Českých dějin využíval *Jahrbücher der deutschen Geschichte*.

Ze soudobých ohlasů a poct (kap. XVI.) zaujme kritika českých dějin od Josefa Šusty, z poct vyčnívá udělení hodnosti rytíře francouzské Čestné legie. K vysokým oceněním ovšem patřilo i členství v Královské české společnosti nauk a v České akademii věd a umění, o nichž se více dočteme na jiném místě. Při své důkladnosti autorka v XVII. kapitole nazvané „Vzhled, povaha, názory“ neopomenula ani změnu barvy vlasů zestárlého profesora. Pokud jde o jeho povahu a názory, Jaroslava Hoffmannová důvodně odmítla mínění Dušana Třeštíka, že Novotný byl „loajálním poddaným mocnářství“, jehož by nenapadlo rebelovat ani v myšlenkách. Opak byl pravdou, alespoň roku 1917, kdy na rozdíl od Golla, Pekaře, Šusty a Bidla podepsal tzv. Manifest českých spisovatelů.

O radostech a strastech rodinného života V. Novotného (kap. XVIII.) zde již padla letmá zmínka. Jeho drobné i vážnější zdravotní potíže autorka vyčetla z dochovaných zápisníků a korespondence (kap. XIX.). Občasné záchvaty indispozice, jež byly v závěru jeho života projevem postupující sklerózy, sám rozpoznal. Vyličení pohřbu (podle Pekaře přišlo málo lidí), úryvky z nekrologů a jednání o převzetí redakce Českých dějin tvoří přechod k závěrečné XX. kapitole o současném hodnocení vědeckého díla Václava Novotného. To je podle autorky někdy dehonestující, jindy rozpačité, což však nic nemění na tom, že „Václav Novotný patří ke klasikům českého dějepisectví“. S tím lze plně souhlasit, oprávněné je též mínění, že Hus a husitství jako celoživotní téma Novotného ustoupilo jiným módním tématům.

Otázkou, co pro dnešní rozrůzněnou společnost bude znamenat Hus a jeho protestantství, autorka text své přínosné knihy končí. Následují ještě soupisy pramenů, literatury a dobře zvolených vyobrazení, ocenění si zaslouží i seznam přednášek Václava Novotného na filozofické fakultě, jeho publikované odborné práce, rozpis příspěvků jubilejního sborníku Českou minulostí a data úmrtí členů profesorovy původní a vlastní rodiny.

Zavírám knihu, z obálky na mne vzhlíží ušlechtilá tvář muže, jehož místo v panteonu českých historiků Jaroslava Hoffmanová nadlouho upevnila.

František Šmahel

Jiří KŘEŠŤAN

Zdeněk Nejedlý. Politik a vědec v osamění

Praha-Litomyšl, Nakladatelství Paseka 2012, 569 s., ISBN 978-80-7432-253-2.

Jiří Křesťan se badatelsky věnuje Zdeňkovi Nejedlému více než dvě desetiletí. Již v roce 1996 vydal zajímavou menší knížku o pojetí české otázky u Nejedlého,¹ poté však publikoval dílčí výsledky svého soustavného bádání především v konferenčních sbornících. Objemná kniha s podtitulem *Politik a vědec v osamění* tak přináší výsledky neobyčejně důkladného výzkumu a bez velkého přehánění můžeme rovnou říci, že antikvuje veškeré předchozí pokusy o souhrnné ztvárnění života a díla Zdeňka Nejedlého, a to nejen kvůli odlišným poměrům, v nichž vychází – vždýt např. Červinkova monografie o Nejedlém ze sklonku šedesátých let minulého století si podržela svou cenu i po roce 1989.² Křesťanova práce ovšem rozsahem heuristiky či zohledněním obsáhlého okruhu bádání o problémech české vědy a politiky od konce 19. do počátku druhé poloviny 20. století jde výrazně dál než všechny dosavadní nejedlovské práce. Kniha si bezesporu zaslouží uznání, nemůžeme však proto přehlížet její slabší stránky.

Zastavme se nejprve u rozvržení práce. Otázka, jak psát biografii, představuje v posledních letech hojně diskutované téma metodologicky pojatých titulů. Každý historik si uvědomuje limity klasicky pojatých životopisů „od kolébky k hrobu“, čím je ale nahradit? Kolektivně sdílenou odpověď nemáme, přesto je třeba nad touto otázkou uvažovat. Knihu o Nejedlém sepsal autor přemýšlivý a filosoficky vzdělaný, přesto se poněkud překvapivě podobným úvahám vyhnul a zvolil tradiční formu. Život Nejedlého je tak představen v chronologickém sledu od narození a rodinných poměrů až po smrt a kratší kapitolo o druhém životě (jež by ovšem snadno vydala na celou knihu, zde autorovi nelze stručnost vyčítat). K textu jsou připojeny přílohy se základními životopisnými daty Nejedlého, rozsáhlá obrazová příloha, seznam bytů a domů, v nichž Nejedlý žil, šedesátistránkový soupis pramenů a literatury a jmenný rejstřík. V úvodu knihy se Křesťan hlásí k hermeneutickému přístupu k minulosti, který propracovával Hans-Georg Gadamer, jeho přístup na následujících stranách knihy ale z postulátů Gadamerových prací vychází jen velmi volně (a v poznámkách nalezneme pouze odkaz na český překlad čtyř přednášek o problému dějinného vědomí, nikoli již na hlavní práci Pravda a metoda).³ Spíše než o hermeneutickém bychom měli hovořit o přístupu pozitivistickém, ale v dobrém slova smyslu:

1 Jiří KŘEŠŤAN, *Pojetí české otázky v díle Zdeňka Nejedlého*, Praha 1996.

2 František ČERVINKA, *Zdeněk Nejedlý*, Praha 1969.

3 Hans-Georg GADAMER, *Wahrheit und Methode. Grundzüge einer philosophischen Hermeneutik*, Tübingen 1960 (česky *Pravda a metoda. Nárys filozofické hermeneutiky I-II*, Praha 2010, 2011).

poctivě založené vyprávění, kde každý uváděný fakt je důkladně podložen, s kritickým zvažováním kauzálních souvislostí.

Křesťanův výklad ovšem nelpí striktně na zvoleném chronologickém podání a většina z kapitol zohledňuje některý z problémových okruhů, jež se váží k Nejedlého životu a působení. Jde tak o nosnou kombinaci narativního a problémového přístupu, jež je však poměrně náročná, neboť vybrané problémy zpravidla přesahují časové hranice kapitol. Lehce tak dochází k zpřetřhání podstatných souvislostí. Narativní a současně problémový charakter kapitol naznačují již jejich rozvedené názvy, např. „Kapitola druhá, ve které sledujeme první velké výboje mladého vědce 1905–1914“ apod., přičemž v rámci těchto velkých kapitol Křesťan výklad dále člení do podkapitol pojatých již spíše tématicky. Zůstaneme-li u zmíněné druhé kapitoly, dojde během výkladu o deseti letech předcházejících velké válce na otázky sporu o smysl českých dějin, polemik o českou hudbu, vydavatelskou praxi a vztahy Nejedlého k výrazným osobnostem české kultury prvých let 20. století, ale i na rodinný a milostný život.

Kupříkladu problematika výkladu („smyslu“) českých dějin ale provází v podstatě celé Nejedlého veřejné působení a během jeho života doznala jeho interpretace českých dějin řady změn, jak ukázal Křesťan v knize zmíněné úvodem recenze. V nejedlovské monografii již čtenář musí souvislosti dohledávat v různých kapitolách, třeba tu ovšem dodat, že hledání není nikterak složité a názvy tematických podkapitol zřetelně odkazují k hlavním problémovým otázkám, jež jsou spojeny s Nejedlého životem. Vedle uvedeného výkladu českých dějin jde především o jeho interpretace moderní české hudby a prosazování vybraných autorů, podílu na českém kulturním životě od *fin de siècle* do padesátých let 20. století, universitní působení a organizaci české vědy a v neposlední řadě samozřejmě o Nejedlého politické aktivity.

Pro naposledy zmíněný okruh přináší kniha asi nejvíce nových zjištění. Křesťan velmi detailně rozebral Nejedlého politické působení a přesvědčivě ukázal jeho cestu do řad členů komunistické strany i poněkud specifické postavení, které mezi nimi zaujal. Zejména poznatky získané v moskevských archivech podstatně obohacují nejen výklad o Nejedlého životě, ale také o situaci moskevské emigrace ve válečných letech.

V případě poválečného působení Zdeňka Nejedlého se Křesťan mohl opřít o množství dílčích studií, i zde ale snesl řadu nových postřehů k vývoji české vědy a politiky od konce čtyřicátých do počátku šedesátých let. Autor přesvědčivě ukazuje, že Nejedlého snahy o reorganizaci české vědy nebyly vedeny úsilím o prosté přesazení sovětského modelu do českých a slovenských poměrů. Nejedlý na jedné straně třímal prapor komunismu a pokroku, zároveň ale byl mužem tradice a ta měla vliv i na jeho představy o uspořádání vědeckých a kulturních poměrů, představy, které generačně mladší budovatelé světlých zítřků zpravidla nesdíleli. Nejedlý s nimi vedl spory, jež nežřídka nedopadly v jeho prospěch. Nelibě to nesl, svou nelibost však dával najevo jen v nejužším kruhu blízkých.

Autor nezapřel profesí archiváře a využil úctyhodný soubor nepublikovaných pramenů. Zejména korespondence a deníkové poznámky různých původců mu poskytly nejedno více či méně výstižné hodnocení Nejedlého a jeho aktivit, které pak s chutí citoval v textu. Použijme ořepané označení Nejedlého jako komplikované osobnosti: pasáže o jeho vztazích k ostatním lidem ukazují jak konzervativní lpění na jednou vytvořeném názoru a opečovávaní odkazu zemřelých (Aloise Jiráska, Bedřicha Smetany, J. B. Foerster), tak i nevyrovnané a vyhrocené postoje k současníkům v závislosti na momentální situaci. Srovnej např. Nejedlého výrok z května 1945 určený profesorskému sboru Karlovy university: „Nejsem krvelačný, ale doporučuji absolutní bezmilosrdenství“ (s. 321). Rozený polemik snad ani nechápal rozdíl mezi vyostřeným

soudem vyřčeným v odborném sporu a výrokem vynášeným s politickým aparátem za zády a v atmosféře odplaty za zločiny a ponížení okupace...

Psát o publikačně hyperaktivním autorovi je dosti komplikované. Nelze než s respektem ocenit Křestanovu knihu za pečlivost, s níž autor dokázal zohlednit sebedrobnější Nejedlého publicistické výstupy, resp. pozorné čtení se zřetelem k detailům vypovídajícím o způsobu Nejedlého myšlení. Nejde přitom o pouhé pročtení všech jeho prací, jež jdou do tisícovek, nýbrž i o porozumění problémům, o kterých pojednává autor psal. V případě Nejedlého tak jde o orientaci v historii, hudební vědě a české literatuře, tedy ve třech vědních oborech, jež se přes množství styčných bodů liší svými metodickými postupy a otázkami, jež si kladou.

Křestán podnikl obdivuhodnou heuristiku k osvětlení Nejedlého historických a muzikologických statí. Literárněhistorické publikace zůstaly mírně upozaděny, což je ale dáno i jejich místem v Nejedlého díle. Za heuristikou a kritikou však v knize pokulhává interpretace. Křestán na mnoha místech jen výstižně tlumočí Nejedlého myšlenky a upouští od jejich zasažení do širšího kontextu nebo od kladení kritických otázek. O kontext přitom autorovi zjevně šlo, jak je patrné z uvádění desítek a stovek doplňujících detailů. Místo načrtávání souvislostí a vystižení obecných charakteristik ale Křestán zůstal u těchto detailů – někdy zajímavých, někdy až únavných (kupříkladu výčty jmen signatářů různých dokumentů typu výzvy proti střelbě v obci Turja Pasika na Podkarpatské Rusi v roce 1932 apod.).

Je zbytečné rozepisovat se v recenzi o diskutabilním postavení Zdeňka Nejedlého v českých moderních dějinách a v české vědě, důležitější je otázka, jaký je vlastně „Křestánův“ Nejedlý. Autor nápaditě a výstižně vystihl problém ztotožnění pisatele s hrdinou biografie. Zejména v úvodních a závěrečných pasážích knihy předvedl svou sečtělou, a to nikoli pouze formální, na odiv dávanou znalost klasických děl, nýbrž schopnost jejich prožitku a promyšlení. Jak se ale zdá, zdánlivě banálním, ve skutečnosti dosti podstatným úskalím prací o Nejedlém, jemuž se nevyhnul ani Křestán, je podléhání „historkovité“ tradici. Snad každý zná nějaké anekdotické vyprávění o Nejedlém a nejen díky filmovému zpracování Hrabalovy knihy *Inzerát na dům*, ve kterém nechci bydlet je představa Nejedlého jako sebestředně senilní figurky hojně rozšířená v obecném povědomí.

Křestánovo vyprávění se nese v lehce ironickém odstupu a se zřetelem k literárním kvalitám textu, jak je nakonec patrné již z názvů kapitol. Právě úsilí o čtivost však nakonec autora vede zpět k Nejedlému historek a anekdot. Autor neopakuje ty známé, na jejich místo však uvedl mnoho jiných, zejména z pozdního období Nejedlého života (ilustrativně viz třeba s. 384–385 s historkami od stížností na „staré baby“, rozuměj sestřičky v nemocnici, kde byl Nejedlý hospitalizován, až po házení buráků v pražské zoo). Křestán přitom dokázal na jiných místech a menším prostoru postihnout vybrané rysy mnohovrstevnaté historické osobnosti, v úhrnu však tyto pasáže mizí za valem historek z druhé a třetí ruky, možná čtenářsky atraktivních, avšak s minimální vypovídací hodnotou.

Podané připomínky nic nemění na významu Křestánovy knihy. Ta nyní představuje základní monografii o Zdeňku Nejedlém a ve sneseném materiálu překračuje hranice biografie jedné osobnosti.

Tomáš Borovský

Výzkum a výroba výbušin¹ patří nejen k významným oblastem moderní průmyslové chemie, jako efektivní téma jsou však rovněž lákavé pro řadu laiků.² Proto zůstává záhadou, proč této oblasti nebyla dosud věnována výraznější odborná pozornost. České země mají za sebou v tomto ohledu dlouhou a zajímavou historii (vzpomeňme třeba jednu z prvních evropských dynamitek v Zámkách u Prahy³ nebo poválečný výbuch Hájkovy továrny na pyrotechniku v nedalekém Přemyslení/Zdibech) a přispěly k ní celou řadou inovací – mezinárodně proslulým Semtexem počínaje a méně efektivními ale neméně důležitými patenty v oblasti výroby a zpracování nitraminů konče. Příznačně proto i Meyerova encyklopedie výbušin mezi šesti „hlavními jazyky“ v této oblasti uváděla vedle angličtiny, němčiny, franštiny, španělštiny a ruštiny také češtinu, v době svého vydání ovšem již poněkud anachronicky.⁴

Prakticky jedinou badatelkou, která se dějinám českého výbušinářství věnuje dlouhodobě, je královéhradecká docentka Marta Kohárová: počínaje nepublikovanou disertací *Dějiny Explosie, čl. akciové továrny na látky výbušné 1919–1939* z roku 1988, jejíž upravené knižní vydání bylo zbaveno hlavně odkazů na vykořisťování semtínských dělníků,⁵ přes řadu článků⁶ až po současnou, alespoň svým názvem obecnější a rovněž šířeji dostupnou knihu s chytlavým titulem *Výbušné výbušniny*. Potíž je v tom, že Kohárová ve všech svých publikacích opakuje prakticky totéž: horizont své kandidátské práce překročila novým výzkumem či interpretacemi jenom minimálně. České výbušinářství je tak ke škodě věci redukováno na meziválečné období, druhou světovou válku a pár poválečných let, jakoby nemělo dlouhou a významnou dřívější (i pozdější) historii. V tomto rámci se autorka omezila prakticky pouze na průmyslovou výrobu, jakoby neexistoval výbušinářský výzkum (ve sledovaném období Cyrill Krauz na české technice v Brně a později v Praze a řada výzkumných a vývojových pracovníků v podnicích – např. F. Blechta, J. Jansa, J. Seifert) a různé typy uplatnění výbušin v praxi.

- 1 Přestože pravidla českého pravopisu dlouhodobě připouštějí obě možnosti, ve výbušinářství se už před řadou dekád ustálila praxe, že oboroví pracovníci zásadně užívají termín „výbušiny“ (příp. dnes stále častěji obecnější „energetické materiály“), ponechávajíce slovo „výbušniny“ laikům. Zůstává otázkou, proč na to autorka recenzované knihy čtenáře alespoň neupozornila.
- 2 Výsledkem je celá řada zkreslených informací publikovaných v nejrůznějších médiích, stejně jako rádobý odborné kompilace pochybné hodnoty. Z poslední doby srov. např. Vladimír PITSCHMANN, *Šamani, alchymisté, chemici a válečníci. Kapitoly z dějin chemických, toxických a zápalných zbraní*, Praha 2010.
- 3 Dnešní pojmenování již pražské ulice je v Zámcích.
- 4 Rudolf MEYER, *Explosives*, Weinheim 1981; v poválečném období se z východního bloku kromě Sovětského svazu ve výzkumu a výrobě výbušin výrazněji uplatnila především polská výbušinářská škola.
- 5 Marta KOHÁROVÁ, *Monopolní výroba výbušných látek v Československé republice, Česko-Slovensku a Protektorátu Čechy a Morava 1918–1945*, Pardubice 2002.
- 6 Např. Marta KOHÁROVÁ, *Semtínská Explosia za nacistické okupace*, in: Studie VŠP v Hradci Králové 1993, 2/1, s. 43–66; TÁŽ, *Monopolní výroba výbušnin v Československé republice 1918–1938*, in: Československo 1918–1938, Osudy demokracie ve střední Evropě I., Praha 1999, s. 363–367; TÁŽ, *Československá akciová továrna na látky výbušné, Explosia. Monopolní výroba výbušnin na území českých zemí a Slovenska do roku 1945*, in: Historie chemického průmyslu, Praha 2000, s. 17–30 ad.

Nadto je třeba si uvědomit, že od roku 1924 měla semtínská Explosia⁷ zákonný monopol na výrobu výbušnin v Československu (166/1922 Sb. a n.), fakticky tedy jde o dějiny jediného podniku.⁸ (Autorka sice výčtově registruje několik udělených výjimek: výrobu třaskavin v Sellier & Bellot Praha, resp. později ve Vlašimi, a ve zbrojovkách Vsetín a Považská Bystrica, výrobu zápalnic v Chrástu a Velvarech, avšak hlouběji se jim nevěnuje, stejně jako postupnému zániku dřívějších výbušninářských výroby v Českých Velenicích, Nové Olešce, Prešpurku/Bratislavě, Radvanicích, Ústí nad Labem, Trenčíně, Veverské Bitýšce či Zámkách, nebo zbrojním a pyrotechnickým továrnám stojícím mimo monopol Explosie: Roth Bratislava, Sellier & Bellot Praha/Vlašim, Státní závody muniční Polička, Škoda Plzeň atd. Kromě Zámek po roce 1924, tehdy už v péči firmy Ing. Františka Janečka, šlo o chemicko-pyrotechnickou společnost s ručením omezeným B. Hájk v Praze-Vršovcích a později v Přemyslení, a o pyrotechnický závod Karla Schotáka v Radíkově u Olomouce.) Je logické, že Explosia si publikaci vlastních dějin v minulosti sponzorovala,⁹ méně zřejmé je už to, proč autorka znovu opakovala dávno známé skutečnosti v rámci populární knižnice Dějin a současnosti. Čtenáři i téma by zasluhovali mnohem komplexnější zpracování, které se níže pokusím alespoň načrtnout.

Recenzovaná kniha je rozdělena na tři hlavní kapitoly, pojednávající o výbušninářském průmyslu, respektive Explosii v období od první světové války do velké hospodářské krize, před druhou světovou válkou a v jejím průběhu.¹⁰ V jejich rámci jsou pak obsáhle a nepochybně kvalitně zpracovány organizační a ekonomické dějiny podniku, výstavba jednotlivých výroby a jejich problémy, havárie a v neposlední řadě záležitosti týkající se postavení a sociálního zabezpečení dělníků i vedení podniku. Firemní dějiny Explosie jsou tak dovedeny až do poválečného znárodnění, často za pomoci zajímavých a/nebo ilustrativních detailů, zejména z oblasti „politického krytí“ velice specifické firmy (včetně válečného protektorátu Reichswerke Hermann Göring). Jak už ale bylo řečeno, dějiny Explosie nevyčerpávají ani československý výbušninářský průmysl v meziválečném období, natož historii explosiv obecně. I pokud bychom tato omezení přijali, autorka se prakticky nezmiňuje o záležitostech chemie a chemické technologie výroby. Neuvádí, z jakých surovin a jakými výrobními postupy byly jednotlivé výbušiny zhotovovány, ani proč při obvykle širší paletě možností byly zvoleny právě tyto, nakolik byly ve své době

7 Pro přesnost dodejme, že podnik původně nesl název Československá akciová továrna na látky výbušné a neoficiální označení Explosia si dal do názvu teprve v roce 1934.

8 Kohárová se přitom nedostala dál než k opakování základních informací C. Krauze, jakoby v této oblasti žádný samostatný výzkum ani nerealizovala (srov. Cyrill KRAUZ, *Chemický průmysl organický*, in: Československá vlastivěda, díl IX. Technika, Praha 1929, s. 378–392, zde s. 385–387; obšírněji TÝŽ, *Průmysl výbušnin a dusíku v našem státě*, Časopis československých inženýrů (Technický obzor) 33, 1925, s. 219–223; Cyrill KRAUZ – Josef SEIFERT (ed.) a kol., *Technologie výbušnin*, Praha 1950). Kohárové unikly i některé podstatné tituly, kromě chemických a technologických výkladů obsahující také informace z dějin výbušninářství: především Josef SEIFERT, *Výbušiny. Stručný nástin výroby, složení, vlastností, použití a zkoušení výbušnin s teoretickým úvodem*, Praha 1926; Tadeusz URBAŃSKI, *Chemie a technologie výbušnin I.–III.*, Praha 1958 (český překlad doplněný D. Jakešem a Z. Doleželem).

9 Kromě knihy uvedené v pozn. č. 5 srov. Marta KOHÁROVÁ, *Dějiny Explosie v období 1919–1945*, Pardubice 1992.

10 Rozdíl oproti *Monopolní výrobě výbušniných látek* je jen v tom, že tam byla nyníjší první kapitola rozdělena na dvě – z hlediska firemních dějin patrně účelněji. Naopak přetrvávající dělení na předkrizové a pokrizové období, které je dědictvím autorčiny disertace, lze zdůvodnit jen těžko: Explosia nebyla krizí výrazněji poškozena a předválečná konjunktura vojenské techniky naopak umožnila v podstatě kontinuální růst.

užívány v mezinárodním měřítku a jakými technologickými inovacemi k nim přispěli českoslovenští vědci a inženýři. Stejně skoupá je Kohárová i při výkladu o uvádění výrobků Explosie do praxe: jaké výbušiny a jak se uplatnily ve zbrojní výrobě, v hornictví a dalších průmyslových odvětvích, nebo třeba při relaxaci (lovecká munice, pyrotechnika).

Výbušné výbušniny jsou ve výsledku zcela „nevýbušnou“, velmi málo objevnou a na pouhý dílčí výsek problematiky omezenou popularizační prací,¹¹ z jejíhož zorného pole leckdy vypadlo to, co by na daném tématu bylo nejzajímavějším. Měly-li by být dějiny českého (československého) výbušinářství uchopeny komplexněji, od svých počátků v prvních prachárnách v 15. století (nebo od zavedení moderních výbušin ve druhé polovině 19. věku) do současnosti, měly by zahrnovat přinejmenším tři až čtyři odlišné, na sobě však závislé okruhy: (1.) základní a aplikovaný výbušinářský výzkum realizovaný prostřednictvím vysokých škol¹² a průmyslu;¹³ (2.) výrobu výbušin včetně její chemické a technologické stránky, a to v rámci všech existujících podniků a jejich vazeb na chemický průmysl obecně;¹⁴ (3.) různé typy, možnosti a omezení používání výbušin ve vojenství, báňské činnosti, průmyslu, zemědělství a v dalších oblastech;¹⁵ a snad i (4.) veřejný diskurs o výbušinách a jejich (zne-)užívání a jeho vliv na výbušinářskou legislativu a praxi, jež legislativní omezení nezřídka značně překračovala. Ačkoli ve všech těchto aspektech české výbušinářství nebylo a není ve světovém měřítku nikterak marginálním, autorka recenzované knihy je omezila na malou část druhé z nich – ke škodě věci i čtenářů.

Zdeněk R. Nešpor

-
- 11 Popularizačnímu charakteru publikace má sloužit přiložený Slovník základních odborných pojmů (s. 243–245), který se však kromě poněkud chaotického a svévolného uspořádání vyznačuje také řadou věcných chyb: např. „1,3,5-trinitro-1,3,5-triazacyklohexon“ místo správného „1,3,5-trinitro-1,3,5-triazacyklohexan“ (s. 244; jde o nomenklaturní označení hexogenu, totéž v případě oktogenu), „kyselina styfrová“ namísto „kyselina styfnová“ (s. 245).
 - 12 V „pokrauzovském“ období šlo o specializaci a později katedru Technologie zvláštních výrob VŠCHT Pardubice (dnešní Ústav energetických materiálů FCHT Univerzity Pardubice) a dočasně i o Vojenskou technickou akademii Antonína Zápotockého v Brně.
 - 13 Nejvýznamnějším, byť rozhodně nikoli jediným subjektem byl po druhé světové válce Výzkumný ústav průmyslové chemie v rámci VCHZ Synthesia Pardubice, který se vzdor svému názvu nezabýval ničím jiným než výzkumem a vývojem výbušin, a dlouho vydával i shodně orientovaný supertajný interní časopis Průmyslová chemie. Autor této recenze se přitom může pochlubit tím, že se mu jej podařilo „propašovat“ i do dějin české sociologie (srov. Zdeněk R. NEŠPOR, „Šedá zóna“ v *éře tzv. normalizace: Dům techniky ČSVTS Pardubice v dějinách české sociologie*, Sociologický časopis/ Czech Sociological Review 50, 2014, s. 107–130, zde s. 118).
 - 14 Jako příklad uveďme málo známou „externalitu“ Nobelovy zámské dynamitky – Schramovu továrnu na (hnojivo) superfosfát, která byla vybudována výlučně kvůli nezbytné konverzi odpadních kyselin při výrobě nitroglycerinu. Technologický pokrok výroby účinné složky dynamitu, který redukoval produkci odpadní kyseliny, vedl později k přesunu továrny do Lovosic, kde byla zřízena samostatná výroba kyseliny sírové.
 - 15 Srov. např. Mirjam ČECH, *Použití výbušin v lesnictví a zemědělství*, Praha 1971. Kromě běžně představitelných forem použití výbušin je třeba upozornit kupř. na jejich (možné) využití při tváření a zpevňování kovů, čištění vodních toků ad.

Milena Šimsová úctyhodným způsobem a v obdivuhodné míře dostává svému záměru představit širší obci čtenářů děje spjaté s českým protinacistickým odbojem. Mohli jsme z této oblasti číst nejprve soubor dokumentů o odbojové činnosti a věznění křesťansko-sociálního publicisty a filosofa Masarykova okruhu Jaroslava Šimsy z let 1940–1945, který pod názvem *Úzkost a naděje* uspořádala spolu se svým manželem Janem Šimsou.¹ Širší záběr měla kniha o evangelících v čase druhé světové války z roku 2003.² Zánrově se blízkostí k beletrii těmto spíše dokumentárním publikacím vymyká vyprávění o zápasech a obětech Akademické Ymky v letech 1938–1945 s biblickým (apokalyptickým) názvem *V šat bílý odění*.³

Milena Šimsová tak – s vynuceným odstupem, daným persekucí chartistické rodiny – zúročuje svou kompetenci historičky: studovala na Masarykově univerzitě pomocné vědy historické a orientovala se tudíž ke středověku. Od jejího medievistického diplomového tématu není však tak daleko, jak by se zdálo na první pohled, k její současné práci historika novověku: je-li diplomatika, již se věnovala jako studentka pod vedením profesora Jindřicha Šebánka, prací s dokumenty, činností ediční, regestovou, komentující, je právě to historiografická metoda Mileny Šimsové: její knihy jsou většinou komentovanými soubory dokumentů.

Namnoze, ač nikoli výlučně, stojí ve středu jejího vyprávění a jejich reflexí osobnost Jaroslava Šimsy. Můžeme tedy mluvit také o prosopografii, která se v posledních dvou desetiletích realizuje v české literatuře (na pomezí beletrie a historiografie) zejména memoárovou literaturou. Kniha *Svět Jaroslava Šimsy* podává hrdinův život od raného dětství do zralých let dospělosti – v tom má k memoárům blízko. Vzdluje se však od tohoto žánru zásadně tím, že nevypovídá pouze o tom, co autor říci chce, ale odhaluje i to, co by rád zamlčel. Zatímco memoárová literatura bývá subjektivní, často až egocentrická, zde leží centrální osobnost vydána na pospas dokumentům, jež po sobě zanechala. Na druhé straně je však tento Šimsův dokumentární životopis memoárům kromě jiného blízky tím, že je (v dané souvislosti lhostejno, zda subjektivním nebo objektivnějším) svědectvím nejen o historii, ale také – a mnohdy především – o kulturní historii své doby. To platí hlavně pro první dva oddíly recenzované knihy, sahající do roku 1939.

Forma historické narace, střídání textu a autorských komentářů, jakou Milena Šimsová zvolila i zde podobně jako u svých předchozích knih, má svá úskalí. Jsou dvojího druhu. Ta první vyvstávají zejména v první části knihy. Navzdory mimořádně přitažlivému materiálu, který se zde reprodukuje, je kapitola I. (1900–1929) čtenářsky náročná, neboť komentáře vyrušují z četby dokumentů, a naopak, dokumenty nedovolují čtenáři dojít k ucelenému obrazu podáváného děje. Také je zde několik kusů ze Šimsovy korespondence, které mají svým soukromým, až intimním, rázem význam spíše pro rodinu než pro širší čtenářskou obec. To, že byly do souboru

1 Jan ŠIMSA – Milena ŠIMSOVÁ (edd.), *Úzkost a naděje: dopisy, sny, události, traktáty 1940–1945, Jaroslav Šimsa* [vzpomínky a výňatky z písemností vzniklých ve vězeních a v koncentračním táboře vybrali, seřadili a doplnili spojovacím textem, vysvětlivkami a poznámkami Milena a Jan Šimsoví], Praha 1969, 2. rozšířené vydání Benešov 2003. Německá verze: *Angst und Hoffnung: Briefe, Träume, Ereignisse 1940–1945, Jaroslav Šimsa*; mit einem Vorwort von J. B. Souček und kurzem Lebenslauf J. Šimsas von M. Šimsová; Benešov 2003.

2 *Prošli jsme v jeho síle: evangelíci v čase druhé světové války*, uspořádala Milena Šimsová, Praha 2003.

3 Milena ŠIMSOVÁ, *V šat bílý odění: zápasy a oběti Akademické Ymky 1938–1945*, Benešov 2005.

zařazeny, je poněkud sporné. Ale právě jen „poněkud“: na druhé straně totiž tyto texty a komentář slouží poznání „petite l'histoire“, máme tedy před sebou kombinaci dějepisu všedního dne s historiografií velkých událostí kultury a politiky první Československé republiky. Druhé úskalí spočívá v chronologii: děje toho kterého období jsou občas doprovázeny dokumenty o mnoho mladšími, Šimsovými žaláři texty, a tak se čtenář občas ocitá v nejistotě, o které době je v knize aktuálně řeč; domnívám se však, že tomuto úskalí se autorka knihy vyhnout ani nemohla, vyplývá to z její vypravěčské techniky.

Že je kniha dílem profesionálky–historičky, je zřejmé z aparátu. Pokud by čtenář u jednotlivých dokumentů postrádal údaj o jejich dochování a provenienci, dozví se vše potřebné jednak v závěru Úvodu (s. 11), kde Milena Šimsová sděluje, co vše dosud česká historiografie z daných období nemá a které zdroje jí při práci chyběly. Zejména však lze v této otázce odkázat na Ediční poznámku (s. 617), kde je vyloženo, na čem je Šimsovův životopis založen a kde najdeme prvořadě důležitý odkaz k „podrobnému soupisu dochovaného materiálu, publikovaných vzpomínek a dosavadního historického zpracování“, uveřejněnému ve zmíněné knize V šat bílý oděný, kde tento soupis zabírá celých deset stran.

Ediční poznámka dále informuje, že „písemná pozůstalost Jaroslava Šimsy je uložena v Národním archivu v Praze“. „Citované texty“ jsou na s. 593–595 uvedeny v seznamu, který umožňuje aspoň částečnou orientaci v provenienci a uložení textů, pokud jsou v knize citovány bez těchto údajů. „Několik věcných poznámek“ obsahuje vysvětlivky méně běžných výrazů a pojmů, o nichž je v knize na více místech řeč, následuje nezbytný Seznam užívaných zkratk, po něm jmenný rejstřík a již zmíněná Ediční poznámka.

Za celý obsáhlý životopis a za Závěr knihy (ten čteme na s. 565–569) umístila vydavatelka–autorka Úryvky z dopisů, projevů a vzpomínek přátel, chronologicky (s výjimkou vzpomínky Boženy Komárkové, Eugena Zeleného, Viktora Fischla a Samuela Vernerera) upořádané z období let 1945 do 1989. Následuje záznam (opis rukopisu z roku 1942) Jaroslavovy manželky Marie Šimsové, dokládající Šimsovy přátelské i profesní kontakty s německými osobnostmi.

Čteme-li knihu takříkajíc jedním dechem, což si zaslouží obsah sám i jeho vypravěčka, vnímáme hranici, ač zjevně není zamýšlená, mezi prvními dvěma obsáhlými kapitolami (do roku 1939) a kapitolou třetí. Z oněch dvou prvních dobře rozumíme tomu, proč se kniha nejmenuje třeba „Jaroslav Šimsa – život (a dílo)“, ale „Svět Jaroslava Šimsy“. Nemůže být totiž řeč jen o životních osudech protagonisty, ony jsou spjaty s kulturním, politickým, sociálním a náboženským děním své doby: nejenže jsou s ním spjaty a na jeho osudech výstižně ilustrovány, Šimsa je do značné míry sám tvoří nebo aspoň spoluvytváří. To platí o českém skautingu, o Lize lesní moudrosti, o akademické Ymce, o Křesťanské revui, o předválečném vývoji českého protestantismu a českého křesťanství vůbec, o mírových snahách a pacifismu, i o mnohém dalším a detailnějším.

Tam všude se Šimsa setkával s dalšími vůdčími osobnostmi politiky, kultury a náboženské scény: není to zdaleka jen T. G. Masaryk, s nímž bývá v obecnějším povědomí Šimsa spojován nejčastěji (s pochopitelnou chybou, jíž bývá považován za Masarykova knihovníka: s. 164 – „...To neodpovídá. Byl na Hradě zaměstnán jako smluvní úředník“). Největší vliv měl na Jaroslava Šimsu Emanuel Rádl, jemu a Šimsovu vztahu k němu je v knize vedle stálého zřetele a častého výskytu jeho jména věnována samostatná kapitola (s. 167–178). Setkáme se zde se známými jmény: s Josefem Luklem Hromádkou, Přemyslem Pittrem, Boženou Komárkovou, Janem Blahoslavem Čapkem, s Janem a Františkem Laichterovými, F. X. Šaldou, Ferdinandem Peroutkou a Václavem Černým, s Janem Blahoslavem Kozákem, Otakarem Odložilíkem, Josefem Pekařem, Janem Uhrem, Františkem Žilkou, Zdeňkem Nejedlým, s Josefem

Bohumilem Součkem, Stanislavem Kostkou Neumannem i s Vítězslavem Nezvalem, a ovšem s mnoha dalšími.

V těchto dvou velkých kapitolách je tedy představen Šimsův život, zrání a působení v nazačeném širokém kontextu. Už zde poznáváme Šimsu jako důsledného a k osobní oběti hotového zastánce poznané pravdy (podivuhodná paralela k Janu Husovi), křesťana, pokládajícího mír za jednu z nejvyšších hodnot, rozhodného pacifistu, člověka s reflektovaným a politicky uplatňovaným sociálním citěním. Jaroslav Šimsa byl přesvědčený sociální demokrat a v některých fázích svého vývoje neměl daleko ke komunismu, i když program této strany nikdy nepřijal a zejména později, ve vězení, mu s komunistickými spoluvězni dobře nebylo a měl k nim zásadní výhrady (s. 482, 487). Ovšem nejen v textech, jež o něm byly napsány v šedesátých letech 20. století (v knize jsou reprodukovány) a jež bychom mohli mít za poplatné rétorice a autocenzuře své doby, ale i ve vlastních dokumentech Šimsových je zjevná jeho levicová orientace. Za pozornost mimo jiné stojí i jeho respekt k vývoji sovětského socialismu ve třicátých letech.

I v tomto ohledu je zajímavé a průkazné, čeho z beletrie si Šimsa zvláště vážil a k čertě doporučoval ve svém Vánočním traktátu o čtení knih, který napsal v Dachau koncem roku 1944. Hlavně byl ovšem překladatelem knihy Leonharda Ragaze *Od Krista k Marxovi – od Marxe ke Kristu*,⁴ která se hojně četla v českém předválečném, ostatně ještě i poválečném protestantismu. O osobních kontaktech Akademické Ymky s tímto švýcarským bohoslovcem, zakladatelem teologie náboženského socialismu, mluví recenzovaná kniha několikrát.

Třetí kapitolou se ocitáme v okupovaném Československu, vnímáme vpád nacismu s jeho ohavnou politickou doktrínou i praxí, dozvíme se o Šimsově odbojové činnosti, o jeho zatčení, věznění, soudu a pak o koncentračním táboře. Jak jsem již napsala, mezi touto kapitolou a dvěma kapitolami předešlými vnímám předěl, je to však spíše vjem čtenářský, vlastně subjektivní. Snad že se nyní čtenář pohybuje na jistější půdě, ví, o jaké situaci je řeč, neboť o okupaci, odboji a jeho hrdinných tragických následcích má aspoň přibližnou představu. Navíc mnohé, čím procházel a čím žil protagonista knihy do roku 1939, se při četbě této velké kapitoly jeví jako příprava.

Na základě této kontinuity také čtenář lépe porozumí kvalitě meziválečného českého duchovního a intelektuálního života. Bude žasnout nad pevností Šimsových postojů i nad pevností těch, kteří sdíleli jeho osud, ať je o nich v knize řeč nebo ne. Bude mu líto jeho touhy po rodině, po manželce, po dětech, s dojetím bude pozorovat, jak se (čtenář už ví, že marně) na shledání s nimi se všemi těší a jak v takové shledání, dokonce brzké, nejen doufá, ale pevně věří. Je to dramatický motiv, který by dobře vynikl v beletrii, je však ještě naléhavější a přesvědčivější takto, v této literatuře faktu. Nad hranicemi lidských sil se jeví to, jak Šimsa v extrémních podmínkách vězení a zejména pak koncentračního tábora působil, co vše takto na blízko i na dálku dělal pro své spoluvězně a prostřednictvím své ženy Marie pro jejich rodiny doma, na co vše myslel a co vše plánoval pro budoucí dobu svobody.

Převaha materiálu, který Milena Šimsová zpřístupňuje v této kapitole, totiž vězeňská korespondence, vznikla v extrémních podmínkách. Je těžko představitelné, s jakým rizikem a nasazením se dopisy a texty – mimo těch povolených a cenzurovaných oficiálně vězeňskými správami – dostávaly ven a zase zpět a že se posléze většina těchto textů dochovala a našla (ač v dopisech své ženě Marii Šimsa adresátka opětovaně vybízel, aby korespondenci páčila).

⁴ Leonhard RAGAZ, *Von Christus zu Marx – von Marx zu Christus: ein Beitrag*, Wernigerode 1929. České vydání: Leonhard RAGAZ, *Od Krista k Marxovi, od Marxe ke Kristu: příspěvek k tématu*; přeložili Jaroslav Šimsa a František Linhart; úvod Josefa Macka, Praha 1935.

Úvod ke knize napsal filozof Erazim Kohák, jehož křesťanský humanismus je blízký stařecké víře a nadějí Jaroslava Šimsy, ale který je také synem Šimsových přátel a spolupracovníků v Ymce Miloslava a Zdislavy Kohákových, o nichž v knize padá nejedna zmínka.

Vedle této předmluvy ráda odkazují také ke Studii o Šimsovi z pera jeho přítele, tentokrát teologa, J. B. Součka, uveřejněné jako úvodní text v obou vydáních Úzkosti a naděje a k Předmluvě Jaroslavova syna Jana Šimsy ke druhému vydání Úzkosti a naděje. Jan Šimsa zde říká: „Profesor J. B. Souček původně zamýšlel v úvodní studii srovnat vyvrcholení duchovního vývoje Jaroslava Šimsy s myslitelským dozráním Dietricha Bonhoeffera, německého křesťanského myslitele, odbojáře a vězně, který byl popraven o Velikonocích roku 1945. Filozof Jan Patočka Šimsu označil za českého Bonhoeffera a zdůrazňoval, že jsme dlužní úplné vydání jeho spisů i kritické zpracování životního díla. Historik Amedeo Molnár doporučoval vydat kriticky vězeňské písemnosti všechny.“ Cituji zde tento text, ač nepochází přímo z recenzované knihy, protože obsahuje dvě výzvy. První, k hlubšímu studiu hluboké spřízněnosti a vzájemné komplementarity odkazu Bonhoefferova a Šimsova, je výzvou jak pro teologa, tak pro historika. A druhou je Molnárova pobídka ke kritickému vydání Šimsových vězeňských písemností (což by byla – a snad jednou i bude – vzhledem ke způsobu dochování těchto textů nadmíru náročná práce), která je vzkazem historikům a filologům, bohemistům, případně i germanistům. Patočkova výzva ke kritickému zpracování Šimsova životního díla je podle mého názoru naplněna právě vydanou knihou Mileny Šimsově.

Jana Nechutová

Christian INGRAO

Believe and Destroy. Intellectuals in the SS War Machine

Z francouzského originálu *Croire et détruire* (Paris, Editions Fayard 2010)

přeložil Andrew Brown.

Cambridge-Malden, Polity Press 2013, 399 s., ISBN 978-0-7456-6026-4.

Christian Ingraio, od roku 2008 ředitel Institutu soudobých dějin na pařížském Centre national de la recherche scientifique (CNRS), sleduje na příkladu osmdesáti vysokoškolsky vzdělaných příslušníků SS – především pak kádru Sicherheitsdienstu (SD) – roli intelektuálů v represivním aparátu nacistického Německa a zejména pak při plánování a realizaci genocidy na okupovaných východních územích od června 1941.

Ingraio se pojetím tématu vymezuje vůči dosavadní historiografii zaměřené na pachatele holocaustu – na jedné straně vůči přílišnému zaměření na instituce, na straně druhé pak vůči spekulativnímu, psychologizujícímu vykládání motivace pachatelů. Podle Ingraia bylo pro členy sledované skupiny přijetí nacistické víry „otázkou nadšení spíše než politického kalkulu.“ Proto je podle něj při hledání motivace jejich jednání nutné zaměřit se na nacismus jako věroučný systém, k jehož zkoumání jsou nevhodnější metody sociální antropologie. K pochopení hlubších zdrojů nacistické víry – fenoménu jako je nadšení, utopie, úzkost, zoufalství a nenávisť – si totiž podle Ingraia nelze vystačit s metodologickými nástroji vycházejícími z politologie a sociologie jako základních konceptuálních zdrojů německé historiografie daného období.

Kniha je rozdělena do tří částí. První z nich se pod titulem „Němečtí mladí muži“ zaměřuje na trauma porážky v první světové válce a na příkladem členů sledované skupiny pak na způsob, jakým se jejich generace s tímto traumatem (ne)vyrovnala. Pozornost je věnována univerzitnímu prostředí, kde členové skupiny zahajovali své profesní dráhy a zapojovali se do aktivistických

sociálních sítí, posléze přímo do nacistického hnutí. Ve druhé části nazvané „Připojení k nacistům jako závazek“ autor nejprve zkoumá nacismus jako „věroučný“ systém a následně se zaměřuje na mechanismy verbování a využívání akademiků ze strany nacistického hnutí, přičemž dokládá klíčovou roli SD v tomto procesu. Třetí část („Nacismus a násilí: kulminace v letech 1939–1945“) se detailněji věnuje ideologickým základům politiky „životního prostoru“ a eliminační politiky vůči Židům a východoevropskému obyvatelstvu i jejich vzájemným souvislostem na pozadí nacistické okupační politiky na území Polska a SSSR. Zvláštní kapitoly jsou v této části věnovány přímé účasti členů sledované skupiny na genocidním násilí, jakož i individuálním a kolektivním strategiím, jimiž tito lidé čelili porážce Třetí říše a poválečnému trestnímu stíhání. Kromě rejstříku obsahuje kniha i poměrně rozsáhlou, tematicky strukturovanou bibliografii.

Ingrao v duchu „Erfahrungsgeschichte“ nejprve sleduje životní dráhy členů sledované skupiny jakožto příslušníků jedné generace a vliv jejich životních zkušeností na utváření systému názorů a představ, které je přivedly ke vstupu do NSDAP a SS. Velký důraz přitom klade na kolektivní trauma porážky v první světové válce – snaha o její „odčinění“ byla významným motivačním faktorem pro aktivismus pozdějších nacistických intelektuálů. Tento aktivismus stimuloval vytváření společenských vazeb během studií na univerzitách, jež v době Výmarské republiky představovaly významnou baštu *völkisch* nacionalismu prodchnutého rasovým antisemitismem. Odborná profilace členů sledované skupiny byla různorodá: řada z nich studovala historii, jež jako legitimizační a „bojovná“ věda posloužila k ospravedlnění války a vytváření obrazu nepřítelů, neméně významný byl však podíl absolventů práv a ekonomie. Diplomové práce studentů obou posledně jmenovaných oborů nebyly (na rozdíl od absolventů historie či geografie) poplatné nacistické ideologii. Politický radikalismus nacistických intelektuálů nebyl v konfliktu s jejich odbornou erudicí. Oba faktory se projevovaly paralelně, přičemž jejich kombinace představovala podmínku profesionálního vzestupu v podmínkách Třetí říše. Až na výjimky absolvovali členové skupiny studium úspěšně, nežádka s vynikajícím prospěchem, a to i přes časové vytížení vyplývající z politického aktivismu. Byli tak připraveni na působení ve státní správě, advokacii či na akademickou dráhu podle nejvyšších standardů své doby: jejich odborný profil nemohl být vzdálenější od zažité představy šarlatánů ve službách „zvrácené“ nacistické vědy. Jak autor poznamenává, dosavadní historické práce k otázce věd a nacismu „obecně nedokázaly prozkoumat podmínky tvorby vědění a omezily se na litostivé či zděšené odsudky“. Nebere přitom příliš v úvahu novější výzkum (zejména německé provenience) k danému tématu – v případě společenskovědních a humanitních oborů, jež vystudovala většina příslušníků sledované skupiny, autor např. nereflktuje základní kompendium F.-R. Hausmanna.¹

Většina sledované skupiny nacistických akademiků vstoupila do SS prostřednictvím zpravodajské práce pro SD, jímž byli obvykle naverbováni ještě během studií. Právě v SD našli podle autora instituci, která jim umožnila propojit vědeckou přísnost s nacistickou bojovností. Ingrao poukazuje na to, že SD programově zaměstnávalo zejména absolventy lingvistických a historických oborů, méně již právníky, kteří naopak výrazně dominovali mezi mladými perspektivními kádry Gestapa. Oba typy expertízy byly široce využity v práci Hlavního úřadu říšské bezpečnosti (RSHA), do jehož struktur byly od r. 1939 zařazeny SD i Gestapo a Bezpečnostní policie obecně. Právě z řad intelektuálů – vzdělaných, kompetentních a hluboce ideologicky oddaných nacistů – byli během tažení proti SSSR vybíráni velitelé komand podřízených

1 Frank-Rutger HAUSMANN (Hrsg.), *Die Rolle der Geisteswissenschaften im Dritten Reich 1933–1945*, München 2002.

čtyřem „Einsatzgruppen“ SD a Bezpečnostní policie. Tato komanda systematicky zabijela Židy, Cikány a komunisty na okupovaných územích a vedla boj s partyzány spojený s masovým vražděním civilního obyvatelstva.

Otto Ohlendorf, který se stal velitelem jedné ze čtyř Einsatzgruppen ve východním tažení a tím i nejvýše profilovaným intelektuálem v řadách vražedné mašinérie SS, byl vzorovým představitelem své skupiny: špičkový ekonomický expert a právník i fanatik, který nacistickou ideologii hájil ještě v poválečném „Einsatzgruppen-Prozess“, v němž byl odsouzen k smrti,² byl zodpovědný za vraždy asi 90 000 lidí. V souvislosti s (většinou povinným) nasazením intelektuálů z řad SS ve východním tažení označuje Ingrao genocidu jako „iniciační rituál“, který umožnil úspěšným „absolventům“ – tedy těm, kteří se dovedli „vyrovnat“ s traumatickou zkušeností, jakou pro většinu z nich bylo zejména vraždění žen a hlavně dětí – prokázat úplné přijetí nacistické víry, ale i schopnost obsadit po válce vedoucí posty.

Ingrao se věnuje i poválečným soudním procesům se členy sledované skupiny. Řadě vrahů z řad SS pomohlo během poválečných procesů „proplout“ síti obvinění jejich právnícké vzdělání a také koordinace výpovědí, které se ujali obvinění bývalí vedoucí funkcionáři RSHA. O tom, že pro intelektuály z řad SS bylo „denním chlebem“ jak vraždění, tak akademická práce, svědčí i způsob obhajoby některých z nich: Franz Six před americkým tribunálem vydával své působení ve funkci velitele „Vorkommando Moskau“, jehož příslušníci na základě Sixových pokynů mj. prováděli vraždy židovského civilního obyvatelstva, za ryze vědeckou činnost.

Kniha Christiana Ingraia je užitečným příspěvkem k výzkumu o pachatelích nacistické genocidy. Využitím metodologických postupů převzatých z antropologie autor vhodně doplňuje odlišně pojaté práce zaměřené na sociální profil vedoucích kádrů RSHA.³ Ve výběru sledované skupiny jde o jistý protipól Ingraovy studie o trestné jednotce SS vytvořené z vězňů koncentračních táborů s důrazem na bývalé pytláky, známé extrémní brutalitou vůči civilistům mj. během potlačování Varšavského a Slovenského národního povstání.⁴ Výběr tématu je projevem autorova chvályhodného úsilí rozšířit existující výzkum na téma role intelektuálních elit při plánování a realizaci nacistických zločinů: obraz chladně neosobního plánování genocidy vzdělanými oportunistickými technokraty, který do diskuse o holocaustu počátkem 90. let vnesli Götz Aly a Susanne Heim,⁵ zde doplňuje kombinace neméně odborně kompetentních, ale zároveň hluboce indoktrinovaných nacistů jako aktivních účastníků genocidy s nemetaforickou „krví na rukách“.

Ingrauv podnětný příspěvek se vyznačuje dvěma hlavními slabinami. V první řadě autor nijak nespecifikuje, na základě jakých kritérií byla jím stanovená skupina vybrána, což podtrhuje absence jmenného seznamu jejich členů. S tím souvisí otázka motivace jejich angažmá v řadách SS a jejich zločinů: vysvětluje-li Ingrao svůj antropologický přístup premisou, že příklon členů dané skupiny k nacismu byl otázkou „nadšení spíše než politického kalkulu“, vystavuje se obvinění z účelovosti. Přes přesvědčivost důkazů o ideologické pevnosti těchto mužů totiž Ingrao příliš nebere v úvahu podle něj „obskurní“ pojmy jako ambice, kariérismus

2 Roku 1951 byl v Landsbergu am Lech oběšen.

3 Např. Jens BANACH, *Heydrichs Elite. Das Führerkorps der Sicherheitspolizei und des SD 1936–1945*, Paderborn 1998; Michael WILDT, *Generation des Unbedingten. Das Führungskorps des Reichssicherheitshauptamtes*, Hamburg 2002.

4 Jako dosud jediná Ingraova práce vyšla i v češtině pod titulem *Černí lovci: dosud neodhalené zločiny speciální bojové jednotky SS Dirlewanger*, Libeznice 2009.

5 Götz ALY – Susanne HEIM, *Vordenker der Vernichtung. Auschwitz und die deutschen Pläne für eine neue europäische Ordnung*, Frankfurt am Main 1991.

a konformismus. Ty jsou však pro pochopení fungování německého akademického prostředí i nacistické vyhlazovací mašinérie více než podstatné.

Daniel Putík

Emile G. L. SCHRIJVER – Falk WIESEMANN (Hrsg.)

Schöne Seiten. Jüdische Schriftkultur aus der Braginsky Collection

Zürich-Amsterdam, Scheidegger & Spiess 2011, 336 s., více než 200 barevných ilustrací, ISBN 978-3-85881-332-9.

Poklady evropské židovské knižní a výtvarné kultury středověku a raného novověku byly spolu s celou židovskou komunitou drasticky decimovány v rámci holocaustu i návazných antisemitských excesů 20. století.¹ Velká část zejména těch nejvzácnějších exemplářů se však v důsledku prodeje nebo spolu s židovskými emigranty přece zachránila. Je dnes uložena v muzeích i soukromých sbírkách celého světa a postupně, v mezioborovém dialogu řady oborů, zkoumána a souborně i edičně zpřístupňována kulturní veřejnosti.

Skvostná judaika byla přitom již po staletí předmětem sbírkové činnosti rodové i finanční aristokracie a panovníků. Tato tradice – v případě kultivované otevřenosti velmi příznivě – pokračuje dodnes. Jednu z největších evropských sbírek – z velké části iluminovaných – hebrejských rukopisů a tisků shromáždil švýcarský podnikatel s ukrajinskými kořeny René Braginsky. Ten nechal o sbírku, jejíž nejstarší kus vznikl roku 1288 (halachistický, z Francie pocházející rukopis *Sefer mizwot gadol*) a o její rozvoj pečovat akademické odborníky. Široké veřejnosti pak Braginsky zpřístupnil své poklady poprvé roku 2009 v exkluzivní výstavě v Bibliotheca Rosenthaliana v Amsterdamu. Odtud kolekce, doprovázená vysoce kvalitním, skvěle obrazově vybaveným katalogem, pokračovala do New Yorku a posléze Jeruzaléma.² V ohnisku pozornosti tu stál především soubor středověkých rukopisů a – mnohdy přímo na ně navazujících – raně novověkých (výjimečně i pozoruhodných moderních) tisků, dále kolekce svatebních smluv 17.–19. století, provedených jako bohatě iluminované jednodlisty a konečně tu poutaly pozornost ukázky unikátních „Esterrollen“, tedy svitkových knih, obsahujících slovem i obrazem zachycený biblický příběh o Ester a o záchraně vyvražděním ohroženého židovského národa v Ahasverově říši.³

Po dvou dalších letech se přepracovaná a rozšířená výstava s novým katalogem, resp. průvodní publikací, která je předmětem naší recenze, představila v Curychu. Texty byly rozšířeny,

1 Nezapomínejme však přitom, že souběžně i následně bylo od židovských památek cíleně „očištěné“ historicky významné severoafrické a šíře blízkovýchodní kulturní prostředí. Srov. Falk WIESEMANN, *Sepulcra judaica. Bibliographie zu jüdischen Friedhöfen und zu Sterben, Begräbnis und Trauer bei den Juden von der Zeit des Hellenismus bis zur Gegenwart*, Essen 2005, resp. moji recenzi in ČČH 103, 2005, s. 398–400.

2 Evelyn M. COHEN – Sharon Liberman MINTZ – Emile G. L. SCHRIJVER (Hrsg.), *A Journey through Jewish worlds. Highlights from the Braginsky collection of Hebrew Manuscripts and Printed Books*, Amsterdam 2009.

3 Unikátní, tj. svitkovou edici této památky připravil (s podporou Emile Schrijvera): Falk WIESEMANN, *The Esther Scroll*, Köln 2012. Vedle limitované bibliofilské edice šestimetřového svitku v pouzdře obsahuje průvodní svazek edice i zmenšenou reprodukci díla. Je tu i podrobný rozbor ilustrací svitku, a to včetně identifikace předloh, které roku 1746 v Hildesheimu použil písař a iluminátor Wolf Cohn, dříve činný v severočeských Teplicích a pocházející z pražské rabínské rodiny Popperů.

do svazku přibýly nové ilustrace a v centru pozornosti se tentokrát objevily významné iluminátorské osobnosti. Pro bohemikální prostředí představuje klíčovou postavu mistr Aaron Wolf Herlingen pocházející z moravského Jevíčka. Tento mistr knižní kaligrafie a iluminátorství byl nejvýznamnějším reprezentantem „módního“ uměleckého fenoménu zejména prvé poloviny 18. století: tvorby hebrejských (výjimečně souběžně i německých nebo aramejských) iluminovaných rukopisů, pedanticky vycházejících z předloh amsterodamských hebrejských tisků. K jejich textům byl pak adaptován obrazový materiál, inspiračně přejímaný ze soudobých ilustrovaných tisků geograficky nejrozličnější proveniencí. Takovéto výpravné rukopisy objednávali bohatí a vlivní „dvorští židé“, tedy židovští dvorští finančníci i samostatně působící bankéři. Rukopisná díla popsaneho druhu postupně „prosakovala“ již v 18. století jako exkluzivní dárky nebo coby sbírkové předměty i do panovnických sbírek a knihoven.

Pro nás je zásadní, že okruh uměleckých písařů, tvůrců těchto památek (dnes je známo asi 500 rukopisů) pocházel z židovských obcí menších moravských měst: Jevíčka, Třebíče, Lipníku nad Bečvou, Polné a Velkého Meziříčí. Mistři písma, kaligrafie i iluminace ovšem záhy odcházeli z venkovského moravského prostředí do Vídně a následně přenášeli své umění dále do Porýní nebo severního Německa. Jejich díla – signovaná i určená na základě paleografických a umělekohistorických rozborů a identifikace předloh – jsou dnes zastoupena ve sbírkách doslova celého světa.⁴ Je škoda, že tento kulturní jev, resp. také jeho židovsko-moravské (výjimečně i české) kořeny a zázemí, z něhož tvůrci vzešli, zatím zkoumá v podstatě jen zahraniční badatelská obec.⁵

Obrazově bohatě vybavená kniha k curyšské výstavě z roku 2011 je rozčleněna do deseti oddílů, vždy uvedených krátkou studií a následně uvádějící tematicky příslušná katalogová hesla a vyobrazení. Tematické okruhy zahajují široce pojatá hesla: obec a výuka zákonu (Božímu). Následuje pasáž, zaměřená na „umělce“: Zde Evelyn M. Cohen věnovala pozornost židovské, z Anglie pocházející, v bankéřské rodině ve Frankfurtu nad Mohanem v prvé polovině 19. století žijící a tvořící ilustrátorce Haggady Charlotte Rotschild. Emile Schrijver se v následující kapitole zaměřil na Aarona Wolfa Herlingena jako jednu z nejvýznamnějších písařských, malířských i mikrografických osobností evropského židovského iluminátorství 18. století (s. 92–109). Braginského sbírka má dnes světově nejrozsáhlejší kolekci signovaných rukopisů z rukou tohoto, převážně ve Vídni činného umělce.⁶

Pátá část knihy je věnována knižním památkám, souvisejícím s židovskou spiritualitou. Šestá sleduje, jak – nejen iluminovanou – knižní tvorbu ovlivňovalo prostředí, které mnoh-

4 Exmplárně připomeňme malířsky unikátní dílo třebíčského malíře Moisese Judy Leiba: Haggadah rodiny van den Geldern z roku 1723, přechovávanou v rodině Heinricha Heineho. Srov. edici a rozbor: Emile G. L. SCHRIJVER – Falk WIESEMANN (Hrsg.), *Die Von Geldern Haggadah und Heinrich Heines „Der Rabbi von Bacherach“*, Wien-München 1997, resp. moji recenzi in *Umění XLV*, 1997, s. 594–595.

5 Souborné zhodnocení podal nejnověji: F. WIESEMANN, *Von Trebitsch nach Wien. Jüdische Kalligraphie und Buchmalerei aus Mähren im 18. Jahrhundert / Z Třebíče do Vídně. Židovská kaligrafie a knižní malba na Moravě v 18. století*, in: Helmut Teufel (Hrsg.), *Individuum und Gemeinde: Juden in Böhmen, Mähren und Schlesien 1520 bis 1848 / Jedinec a obec. Židé v Čechách, na Moravě a ve Slezsku 1520–1848, Judaica Bohemiae XLVI – Supplementum*, 2011, s. 185–199, 365–377.

6 Nejnověji E. G. L. SCHRIJVER – S. L. MINTZ edičně i fototypicky zpřístupnili v drobné, ale elegantní edici: *Seder Birkat ha-Mazon. A reproduction of a manuscript from the Braginsky Collection, copied and illustrated by Aaron Wolf Herlingen in 1751, with Prayers and Zemiroth for Shabat*, Tel Aviv 2011.

dy nepřálo židovské kultuře: Židovský knihtisk (včetně křesťanské produkce hebrejských tisků, které ve sbírce zastupuje produkce benátského Marca-Antonia Giustinianiho) byl od 16. století opakovaně zakazován, v některých prostředích též chyběl kapitál pro tisk hebrejských knih. Od poloviny 16. století situaci podstatně zkomplikovalo soustavné inkviziční pronásledování, tj. cenzura židovského knihtisku a především organizované pálení zabavených židovských knih. Tím byla postížena především kvetoucí italská hebrejská knižní kultura. Jako příklad pro početnost a kvantitativní rozsah tamních židovských soukromých knihoven raného novověku uvádí Menahem Schmelzer v úvodní charakteristice celku Braginského kolekce (s. 19) cenzurní inventarizaci židovských knihoven v Mantově roku 1595. Zde bylo tehdy podchyceno 438 židovských knihoven s celkem 21 000 svazky (z toho 35 % tvořily liturgické knihy).

Sedmá část publikace je zaměřena na roli knihy v rodině. Do popředí zde proto vystupují iluminované knihy Haggadah a zejména modlitební knížky. Další část svazku je – obdobně jako v předešlém katalogu – věnována svatebním smlouvám Ketubbot. Pojednal tu o nich Shalom Sabar. Poté následuje oddíl, zasvěcený židovské bibli. Publikaci uzavírá kapitola, resp. část katalogu, věnovaná již zmiňovaným „Esterrollen“. O nich tu přehledně pojednaly Elka Deitsch a Sharon Liberman Mintz. Navazuje nepříliš rozsáhlý, ale aktuální seznam klíčové literatury. Škoda, že nezbyl prostor na rejstřík. Jako celek je recenzovaná publikace – nejen v textových pasážích, ale obdobně i v katalogové části – umělecky skvělým a přitom názorným průvodcem židovskou knižní a výtvarnou kulturou od středověku do 19. století.

Jiří Pešek

Milan HLAVAČKA – Antoine MARÈS – Magdaléna POKORNÁ et alii

Paměť míst, událostí a osobností: historie jako identita a manipulace

Praha, Historický ústav 2011, 685 s., ISBN 987-80-7286-186-6.

Problematika paměti kulminovala ve společenskovědních kruzích západoevropských zemí zejména na přelomu minulého a současného tisíciletí. V poslední době se stala i v českém prostředí jedním z klíčových námětů, bez nichž se neobejde žádný „seriózní“ výzkumný projekt či grantová žádost. Jedním z výrazných nakladatelských počínů posledních let na toto téma je i recenzovaná kolektivní monografie. Ačkoliv o tom v knize nenajdeme žádnou explicitní zmínku, jde o sborník – v původním, pozitivním slova smyslu – vycházející ze zasedání Francouzsko-česko-slovenské komise historiků, které se konalo roku 2009 v Praze pod tímtož názvem jako výsledná publikace.

Základním rysem knihy je výrazná heterogenita. K různorodosti svazku přispívá úctyhodný počet 34 autorů, jejichž příspěvky je navíc možné číst kromě češtiny a slovenštiny v šesti případech též ve francouzštině. Mezi autory nalezneme historiky rovnoměrně zastoupené od nejmladší generace, do níž se řadí např. Vojtěch Kessler či Michal Kšiňan, až po skutečné nestory, jakými jsou Eduard Maur či v roce 2013 zesnulý Bernard Michel. Žádné bližší informace o autorech však, bohužel, v knize nenajdeme.

Nad rámec 34 původních textů je ve sborníku přetištěn rovněž rozhovor s akademickým malířem Oldřichem Kulhánkem, autorem československých a českých bankovek. Každá ze statí obsahuje abstrakt – ve většině případů anglický. U francouzsky psaných příspěvků pak jde o dva krátké texty ve francouzštině a v češtině. Řada pojednání zahrnuje hodnotnou obrazovou přílohu, celkem nalezneme v monografii několik desítek kvalitně přetištěných obrazů,

fotografií a map. Sborník uzavírá podrobný, bohužel však pouze jmenný rejstřík, který je zároveň jedním z mála jednotlivých prvků tohoto svazku.

Třicet čtyři studií seskupili editoři do osmi poměrně přiléhavě pojmenovaných částí. Kapitola „Místa paměti: metodologické a historiografické přístupy“ uvádí čtenáře do tématu a předestírá základní teoretická a metodologická východiska reflexivního historiografického přístupu. Úvodní studie Milana Hlavačky seznamuje čtenáře s problematikou paměti; poměrně krátký, ale o to zajímavější článek Svatavy Rakové mj. varuje před možným sklouznutím pojmu „místa paměti“ k pouhé „atraktivní nálepce“ – tomuto tématu se věnují blíže v následujících odstavcích.

V další části s názvem „Institucionalizovaná paměť: instituce, události, imaginace“ nalezneme tři francouzské příspěvky, např. od Stéphana Audoin-Rouzeaua, jednoho z předních znalců první světové války ve Francii. Tematicky je tato část široce rozkročena od pařížského *Institut d'études slaves* (Antoine Marès), až po identitu Evropské unie (Michal Kšiňan).

Kapitola „Kulturní paměť: kultury, konfese, náboženská identita“ se soustřeďuje na témata související tím či oním způsobem s náboženstvím. Společně s následujícím oddílem tvoří jisté těžiště sborníku – každá z těchto dvou částí čítá osm příspěvků. Oddíl „Petřifikovaná paměť: pomníky, památníky, mauzolea a veřejné budovy“ je obsahově navýsost zajímavý, ale z metodologického hlediska nepřekračuje již dlouho ustálené mantinely. Ostatně, na jakém konkrétním předmětu studovat paměť koneckonců lépe než na památníku?

Další tři části – „Nacionalizovaná paměť: příklad husitství“, „Historická paměť: osobnosti“ a „Historická paměť krajiny“ – jsou podstatně méně rozsáhlé, o to pozoruhodnější jsou některé texty, rád bych zmínil např. zajímavé pojednání o ztrátě paměti (zejména sudetské) krajiny od Milana Hlavačky. Konečně závěrečný oddíl „Historická paměť: stereotypy, příběhy a symboly“ kolísá mezi zájmem o historický stereotyp, až po *second life* či *Nachleben* historických osobností – tentokrát v podobě Palackého osudů na československých a českých bankovkách.

Pojednat tak široce koncipovaný a objemný materiál v detailní recenzi by byl vskutku heroický výkon, rád bych se proto zaměřil na některé mnohem skromnější souvislosti „módního“ fenoménu paměti.

Podobně jako v jiné česky psané soudobé literatuře je v recenzované knize hojně frekventované sousloví „historická paměť“, které jako by mělo čtenáři připomínat, že paměť má co do činění s minulostí. Tento pojem však považuji minimálně za zavádějící, protože míchá zásadně odlišné termíny, jakými jsou „historie“ a „paměť“. Na radikální opozici těchto dvou pojmů staví pochopení této problematiky např. historiografie francouzská. Stejného názoru byl ostatně již v první polovině 20. století Maurice Halbwachs, který tvrdil, že „...výraz ‚historická paměť‘ není příliš šťastný, protože spojuje dva pojmy, které si hned v několika bodech protirečí.“¹ Tentýž Halbwachs rovněž prokázal, že je ve většině případů nadbytečné hovořit o paměti jako „kolektivní“, protože každá paměť (včetně tzv. paměti „osobní“ či „individuální“) je nutně sociální konstrukcí.² Přesto se stále můžeme nejen v česky psané literatuře setkávat s neustálým pojmoslovím a výrazy jako „kolektivní historická paměť“.³

Za ještě důkladnější rozbor stojí pro pojednávání knihou zásadní koncept „míst paměti“, který je jednoznačně nejrozšířenější zkratkou, reprezentující širokou problematiku paměti,

1 Maurice HALBWACHS, *Kolektivní paměť*, Praha 2009, s. 123–124.

2 *Tamtéž*, s. 51, 65, 94.

3 Zde např. Milan ŘEPA, *Dějinná paměť Moravy na prahu moderní doby (Moravské dějepisectví v první polovině 19. století)*, in: *Paměť míst, událostí a osobností*, s. 33.

a to nejen v českém prostředí. Jenom v recenzovaném sborníku nalezneme ne méně než devět statí, jež na místa paměti explicitně odkazují již ve svém názvu: *Místa paměti* a jejich „místo“ v historickém a společenském „provozu“; *Místa paměti* na přelomu tisíciletí: výzvy a proměny jednoho konceptu; L'Institut d'études slaves comme *lieu de mémoire*; Štátne sviatky v Slovenskej republike jako „*miesta pamäti*“; Les Saints patrons de Bohême: „*lieux de mémoire*“ oubliés et réinventés; *Lieux de mémoire* juive en Slovaquie depuis 1989; Památník v Darney jako *miesto pamäti*; Njegošova hrobka na Lovčenu: proměny a reinterpretace *místa paměti* v kontextu sukcesivních politických, ideologických a nacionálních projektů, 1845–2010 či konečně Porážka křížáků u Domažlic roku 1431 jako *místo paměti*.⁴ Místem paměti tedy podle sborníku může být historický koncept, výzkumný ústav, státní svátky, svatí patroni, hřbitovy a synagogy, památník, hrobka či bitva. Termín samotný je autory používán jak v singuláru, tak v plurálu, jak s uvozovkami, tak bez nich.

Typickým rysem nejen českého (a slovenského) prostředí je chápání „míst paměti“ v jejich nejužším, nejčastěji topografickém, slova smyslu.⁵ Jde však o silně redukcionistický přístup k původnímu konceptu, který pojem „místo“ (francouzsky „*lieu*“) chápal daleko více v abstraktním slova smyslu.⁶ Editoři recenzovaného sborníku jako by chtěli předejít tomuto rozporu a v konferenčním *call for papers*, stejně tak jako v titulu výsledné publikace, použili „paměť míst“ namísto „míst paměti“.⁷

Na obranu autorů a editorů recenzované knihy je nutné uvést, že ani koncepce Pierra Nory nebyla ve své původní definici zcela jasná. Nora ve svých raných úvahách hovořil o místech topografických (archivy, knihovny), místech „monumentálních“ (francouzsky „*monumentaux*“, tj. hřbitovy, architektura obecně), místech symbolických (oslavy, poutě) či místech funkčních (učebnice, autobiografie).⁸ Tento historiografický přístup však měl podle Nory spočívat v zásadním přehodnocení termínu „paměť míst“ (francouzsky „*la mémoire des lieux*“) ve „skutečná místa paměti“ (francouzsky „*vrais lieux de la mémoire*“). Francouzský historik ve svém příspěvku z roku 1978 nepoužil výraz „kolektivní paměť“ ve smyslu Maurice Halbwachse, vyšel spíše ze svého zájmu o národní identitu a výuku historie, reflexe minulosti, které přispívaly k vytváření národní paměti. Již v této době konstatoval, že dochází k oslabování tradičních fenoménů a že celá řada skupin společnosti začala požadovat obecné uznání své vlastní historie. Nora tedy použil existující výraz a definoval jej vymezením a hierarchizací vůči historii: Paměť se tak stalo vše, co nebylo vytvořeno historiky.

Nora hovořil koncem sedmdesátých let 20. století o kolektivní paměti jako o podobné výzvě, kterou o třicet let dříve představoval pojem „mentalita“. Paměť přitom označil za výraz „vágní a ambivalentní“, ale natolik důležitý, aby jeho strategické použití dokázalo přispět ke znovuoživení historiografie.⁹ Zároveň upozornil na fakt, že až donedávna pojmy historie a paměť víceméně splývaly. Podle Nory nám pro dávné dějiny přišlo normální, že to, co tvoří

4 Zvýraznění kurzivou David Emler.

5 Tento jev do určité míry předznamenala jedna z prvních knih na toto téma v českém prostředí, a sice Zdeněk HOJDA – Jiří POKORNÝ, *Pomníky a zapomínky*, Litomyšl 1996.

6 Viz např. anglický překlad *Lieux de mémoire*, který zní *Realms of memory* (nikoliv „*Places of memory*“, jak se rovněž můžeme – chybně – dočíst v recenzované knize).

7 Milan HLAVÁČKA, *Místa paměti a jejich „místo“ v historickém a společenském „provozu“*, in: Paměť míst, událostí a osobností, s. 19.

8 Pierre NORA, *Le moment de la „mémoire collective“*, in: Jacques Le Goff (ed.), *La Nouvelle Histoire*, Paris 1978, přetištěno in: P. Nora, *Présent, nation, mémoire*, Paris 2011, s. 304.

9 *Tamtéž*, s. 299.

kolektivní paměť skupiny, je právě historie. V této souvislosti Nora připomněl pozitivistickou historiografii 19. století, jejímž cílem bylo dokonce vytvořit „bojující ideologickou syntézu zakladatelů republiky“, což znamená, že se tehdy historie aktivně podílela na tvorbě paměti.¹⁰

Podle Norovy analýzy se však tato dynamika právě na konci sedmdesátých let 20. století obrátila. K masivnímu rozšíření kolektivních pamětí (v plurálu) došlo díky politickým, sociálním a ekonomickým převratům ve společnosti a díky síle masmédií, které „dávají aktualitě okamžitý způsob přítomnosti a historickou autoritu“.¹¹ Aby se kolektivní paměť stala pro soudobé dějiny stejnou inovací, jakou byla mentalita pro výzkum moderny, bylo podle Nory potřeba začít u míst (v úzkém slova smyslu), kde společnost (národ, rodina či jiná její část), dobrovolně ukládá a opět nachází své vzpomínky jako součást vlastní osobnosti. „Výzkum kolektivních pamětí se může a musí stát předvojem historie, která se chce považovat za soudobou,“ uzavřel Nora téměř věštecky již v roce 1978.¹²

Nejnámější Norův počín je samozřejmě kolektivní triptych *Les lieux de mémoire*.¹³ Vynikající francouzský historik Henry Rousso v recenzi na druhý díl Míst paměti kritizoval probíhající projekt mj. za fakt, že v něm nebylo možné nalézt použitelnou definici paměti. Dále se Rousso ptal, co ospravedlňuje výběr konkrétních míst, resp. „Co to konec konců je, místo paměti?“¹⁴ Hlavním cílem celého projektu by podle něj měla být otázka „... jak zachytit v čase vývoj individuálních, sociálních a kolektivních praktik, jejichž cílem nebo následkem, ať již explicitním, či nikoliv, je udržovat, reprezentovat, rekonstruovat nebo přenášet minulost“.¹⁵ Z onoho pohledu však byla podle Roussoa Norou vedená kniha plná kontrastů a otázek. Rousso tvrdil, že se celý projekt implicitně vztahoval k „tvrdému jádru“ historiografie a k sociální roli historika, a že společně s řadou dalších příspěvků byl tak tento základ věnován „vzdělanecké paměti“. Obecně tak podle něj bylo dílo až příliš zaměřeno na „tvůrce paměti“ jako je stát či vzdělanci, a to na úkor příjemců, jako je „veřejné svědomí“.¹⁶

Některé kapitoly Míst paměti šly podle Roussoa dokonce proti smyslu projektu, když řešily spíše „paměť místa než místo paměti“. Na závěr recenze se Rousso zamýšlel nad Místy paměti jako nad určitým pokusem napsat (po kolikáté již) „totální dějiny Francie“ – ani národa, ani republiky, ale Francie jako objektu ve svém rozměru reálném i symbolickém, historickém i imaginativním. V tomto konkrétním případě šlo však podle Roussoa spíše o paměť samotných historiků, která se tu reaktivovala. Místa paměti tak Rousso viděl v druhé polovině osmdesátých let 20. století jako určité setkání či syntézu pozitivistického přístupu republikánských historiků a vědeckého zájmu následovníků Marka Blocha.¹⁷

U Roussoovy kritiky Míst paměti jsem se zastavil tak dlouze, protože i po třech desítkách let považuji řadu jeho kritik za platné směrem k autorům, kteří neúspěšně mobilizují na první pohled snadno aplikovatelný koncept míst paměti. Nora koneckonců v okamžiku vydání Míst paměti tvrdil, že jde o specifický národní produkt, a byl přesvědčený, že nemůže dojít k jeho exportu. Podobně jako v jiných případech se však i koncept míst paměti stal obětí svého vlastního

10 *Tamtéž*, s. 302.

11 *Tamtéž*.

12 *Tamtéž*, s. 305.

13 P. NORA (ed.), *Les lieux de mémoire*, Paris 1984–1992.

14 Henry ROUSSO, recenze knihy P. Nora (ed.), *Les lieux de mémoire. La nation*, Paris 1986, in *Vingtième Siècle, Revue d'histoire* 15, č. 1, 1987, s. 152.

15 *Tamtéž*.

16 *Tamtéž*, s. 154.

17 *Tamtéž*.

úspěchu. K vývozu zkreslených nostalgických a melancholických obrazů Francie samozřejmě došlo. Již citovaný Rousseau dnes označuje Noru za jednoho z posledních představitelů „národních“ dějin; Místa paměti jsou podle něj mj. kniha, která označuje konec jednoho přístupu k francouzské historii.

Ke skutečnému vývozu historiografického modelu vhodného k analyzování konfliktů mezi historií a pamětí došlo rovněž, a to prakticky na všechny kontinenty, od Argentiny a Mexika, přes Kanadu, střední Evropu, až po Asii.¹⁸ Jako asi nejznámější příklad vývozu koncepcí míst paměti jsou uváděna německá *Deutsche Erinnerungsorte*.¹⁹ Otázka paměti, která se v Německu objevila – podobně jako ve Francii – od sedmdesátých let 20. století, se však týkala téměř výlučně otázek „vzpomínání“, resp. ticha v rodinách. To zkoumali spíše sociologové s psychologickým zaměřením. Nešlo tedy o dichotomii historie-paměť, spojenou s otázkou národní identity, jak tomu bylo ve Francii. Podobně např. ve Španělsku, poznamenaném dědictvím občanské války, šlo o otázku vzpomínání, nikoliv paměti.

Místa paměti tak prošla paradoxním vývojem, částečně způsobeným vlastní popularitou: Zrozena z určitého „pocitu ztráty“ došla tato idea od kritiky paměti k nostalgii po národní identitě. Samotný Nora definici míst paměti postupně upřesnil a dnes tvrdí, že jde o epistemologickou pozici v rámci historie, která nemá se svědky a vzpomínáním prakticky nic společného. Svědčí o tom také fakt, že třetí a závěrečný díl Míst paměti uvedl Nora textem nazvaným: „Jak psát historii Francie?“²⁰ Jedním z hlavních Norových zájmů jsou dnes politická využití minulosti, která ovšem odsuzuje; Místa paměti jsou pak vlastně genealogií takovýchto užití.

Recenzovaný sborník si samozřejmě nekladl za cíl věnovat se fenoménu paměti zevrubným či encyklopedickým způsobem, podobné publikace dosud v českém prostředí bohužel chybějí.²¹ Při větší koncentraci práce (a důraznějším tlaku editorů) se však v řadě ohledů impozantní kniha mohla při nesporných kvalitách mezinárodního autorského týmu a objemu velice dobře odvedené práce stát alespoň příspěvkem k oněm tolikrát vzývaným českým „místům paměti“; ve svém roztržitém celku však zůstala spíše v poloze titulem avizované „paměti míst“.

David Emler

18 François DOSSE, *Pierre Nora. Homo historicus*, Paris 2011, s. 349–360.

19 Etienne FRANÇOIS – Hagen SCHULZE (eds.), *Deutsche Erinnerungsorte*, München 2001.

20 P. NORA, „Comment écrire l'histoire de France?“, in: P. Nora (ed.), *Les Lieux de mémoire*. Les France, Paris 1992.

21 Zde mám na mysli publikace typu Astrid ERLI – Ansgar NÜNNING, *Cultural Memory Studies. An International and Interdisciplinary Handbook*, Berlin-New York 2008, či Jeffrey K. OLICK – Vered VINITZKY-SEROUSSI – Daniel LEVY, *The Collective Memory Reader*, Oxford 2011.

ZPRÁVY O LITERATUŘE

*Středověk**Tajná kronika Mongolů*

Přeložil Pavel POUCHA,

Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2011,
228 s., ISBN 978-80-7422-102-6.

Jedním z nejpozoruhodnějších středověkých pramenů, dotýkajících se nepřímou rovněž českých, respektive středoevropských dějin, je takzvaná *Tajná kronika Mongolů* (v mongolštině *Mongchol-un niuča tobčaan*). V českém překladu mongolisty, tibetologa a indologa Pavla Pouchy (1905–1986) vyšel tento text poprvé roku 1955 v někdejší Státním nakladatelství krásné literatury v dnes již klasické edici „Živá díla minulosti“. Roku 2011 vydalo Nakladatelství Lidové noviny druhé vydání tohoto zdařilého překladu v edici „Mythologie“.

Tajná kronika Mongolů je nejstarším dochovaným dílem v mongolském jazyce a zároveň historicky prvním textem zachycujícím dějiny Mongolů. Autora neznáme, víme však jistě, že byla sepsána někdy po smrti Čingischána, tzn. po roce 1227. Zajímavostí je, že tento unikátní středověký pramen byl objeven teprve v devatenáctém století ruským orientalistou Petrem Ivanovičem Kafarovem (1817–1878), známým pod jménem Palladius. Kniha sestává z vlastní edice pramene, za ní následuje překladatelova studie *Tajná kronika Mongolů a její vznik* (s. 169–183) a doplňující poznámkový aparát k prameni. *Kronika* popisuje genealogii Čingischánova/Temudžinova rodu, příbuzenské souvislosti jednotlivých mongolských kmenů a počátky jejich sjednocování na přelomu 12. a 13. století, a v neposlední řadě pak prohlášení Temudžina chánem. Líčení je zakončeno rokem 1240, kdy se

Mongolové připravovali na rozsáhlou invazi do Evropy.

V závěru publikace je zařazena ediční poznámka (s. 192–200) od Jurgena Luvsandorje a Aleny Oberfalzerové, v níž jsou připomenuta některá úskalí při překladu díla z originálu. Ocenit můžeme rovněž výběrovou bibliografii k tématu (s. 200–201). V knize však lze nalézt jedno redakční přehlédnutí – rejstřík jmenný a věcný má na každém listu ve svém záhlaví omylem uvedeno „Keltské bájesloví“ místo správného názvu knihy.

Porovnáme-li *Tajnou kroniku Mongolů* se souborými evropskými písemnými prameny, je psána poněkud odlišně. Také z tohoto důvodu je velmi zajímavým textem nejen pro historika obecných dějin. Základní význam díla ovšem spočívá zejména v tom, že pojednává o období, kdy se konstituoval mongolský národ a svým vlivem začal zasahovat na ostatní oblasti v Asii, nakonec až do prostoru střední Evropy. Druhé vydání českého překladu díla proto lze jen přivítat.

L. F. Peluněk

Armin WOLF

Verwandschaft – Erbrecht – Königswahlen 1–2. Sieben neue und 26 aktualisierte Beiträge mit 192 Tafeln, Synopsen, Landkarten und Abbildungen und einem Geleitwort von Ekart Henning
(= Studien zur europäischen Rechtsgeschichte, Bd. 283–1,2)
Frankfurt am Main, Vittorio Klostermann 2013,
XXV + 1184 s. a genealogická příloha
v kapse druhého svazku,
ISBN 978-3-465-04180-1.

Máme před sebou takřka celoživotní žeň předního německého právního medievisty v hlavním oboru jeho zájmů. Mnozí z nás se ovšem setkali s jeho pracemi i v jiných souvislostech. Tak jde o historickou kartografii či o otázky související se zákonodárstvím a právními kodifikacemi – zde mám na mysli zejména jeho *Gesetzgebung in Europa 1100–1500*, München 1996.

Předkládané dva mohutné svazky jsou součástí snad největší diskuse či polemiky posledních let, ne-li desetiletí. Jde o Wolfovu tezi týkající se jedné z klíčových otázek německých právních, resp. ústavních dějin vrcholného a pozdního středověku, totiž vzniku kurfiřtského kolegia. A protože v něm český panovník hrál už od počátků velkou roli (i když mu ji Eike von Repgow, či jeho glosa, upíral), týká se do značné míry rovněž českých dějin za přemyslovských králů a Lucemburků (a ovšem i v dobách návazných). Třeba ale říci, že českých dějin se týká i řada dalších kontextů, zejména těch, kdy se Wolf zabývá Zlatou bulou Karla IV. a jejím kodexem, jehož vlastníkem byl Václav IV. V podstatě lze říci, že proti starému zavedenému názoru, který vychází z tzv. „Erzämtertheorie“, tedy z čestných klíčových úřadů při dvoře římských králů, staví Wolf svou novou tzv. „Erbrechttheorie“, tedy teorii, vyvozující tyto „predestinované“ osoby z jejich vzájemné genealogické příbuznosti v ženské linii. Wolfovými oponenty a vice versa se stali hlavně Eduard Hlawitschka a Franz Erksen, kteří hájí s různým akcentem klasickou teorii, vycházející z teze o dvorských arcíúřadech. S jejich pracemi s touto tematikou souvisejícími byl čtenář ČČH aspoň již rámcově seznámen ve stručných anotacích.

Nejdřív je třeba poněkud přiblížit strukturu souboru. Nejde tu o jediný souvislý text, nýbrž v jistém smyslu o plody Wolfova celoživotního usilování, představovaného dvaadvaceti příspěvky. Na ně navazuje Wolfova bibliografie o 266 položkách (která je chronologicky řazena do devíti věcných skupin a tudíž přesahuje

tuto problematiku), seznam zkratk a ovšem takřka dvě stovky genealogických tabulek (i rozsáhlých tabulí) a schematických mapek, částečně v textu, částečně na volných listech. Předkládané studie a texty jsou v podstatě trojího druhu. Šest jich je publikováno poprvé. Svým rozsahem je to více než pětina publikace. První z těchto statí čítá více než 160 stran a je to vlastně samostatná kniha. Dále je tu publikováno dvacet sedm textů, které byly oproti své původní verzi často výrazně doplněny. Teprve zbytek, povětšinou recenze (často rozsáhlé), je otiskován bez zásahů, případně naopak zkrácen, aby se omezilo opakování, i když autor s omluvou konstatuje, že se tomu nebylo vždy možno vyhnout. Zde také přichází rozsáhlá Wolfova recenze Begertovy knihy o českém kurfiřtství (srov. příspěvek Dalibora Janíše v Časopisu Matice moravské 126, s. 188–191). Svým způsobem se z knihy vymyká osobně laděná vzpomínka na Otto Brunnera (1898–1982). S výjimkou jedné statí anglické (č. 37) jsou všechny texty psány německy. Jinak je tento soubor technicky upraven mimořádně vstřícně k čtenáři, včetně snadné konkordance s původními paginacemi. Postrádá se ovšem citelně rejstřík, i když je třeba uznat, že jeho příprava a provedení by byly nejen nad síly jednotlivce. Nicméně alespoň k textovým částem (nikoliv k tabulkám), by to bylo velmi užitečné a to mj. zejména proto, že v referovaném souboru prací se občas inspirativně zabloudí i do novověku. A stejně tak chybí obecná bibliografie k tématu, i když takřka vše je buď uloženo v bohatých poznámkách či Wolfových jiných pracích. Ale, je-li tu podán – nepochybně pro řadu následných let těžko překonatelný – soubor k uvedené problematice, obě by tu mělo mít místo. Základem Wolfovy teorie je jeho několik desetiletí trvající zejména genealogická mini-práce, jejímž výsledkem je od sedmdesátých let prohlubovaná teze, která se diametrálně odlišuje od dosavadního pohledu, neboť její podstatou je názor, že „wahlberechtigt“, rozumí se při volbě římského krále, „waren die

Erbberechtigten“. Těmi „rodem oprávněnými k volbě“ byli (podle Wolfových genealogických studií, při nichž byly do zkoumané látky vtaženy tisíce osob) ti, které lze po přeslici (agnáti) označit za potomky krále Jindřicha I. (919–936) a jeho nástupců (Otové I.–III.). Je ovšem pochopitelné, že tu je, zejména v 11. století, několik jen hypotetických míst. Není možno jít do detailů a už vůbec nelze vypočítávat v jejich různorodosti si tak blízká témata, ale na některé základní body je třeba upozornit. Tak zejména již první otiskovaná (rozsahem knižní) stat' sleduje v širokých souvislostech klíčové svědectví v Reggovově Sachsenspieglu a sumarizuje výsledky Wolfových starších výzkumů v tom smyslu, že se sbor kurfiřtů konstituoval teprve při volbě roku 1298 a nikoliv už v dobách starších, jak se obvykle předpokládá.

Další stat' probírá detailně některé klíčové královské volby, jako byla volba Jindřicha II. v roce 1002, či kandidatura Heřmana Švábského, Jindřichova konkurenta. Ale na Wolfově programu byly i celé rody jako byli Konradinovci, hrabata z Nordheimu, lantkrabata durynská, či další jednotlivci, ať ženy či muži. A tu se mezi statěmi tohoto druhu objevují i recenze cizích děl, které se více či méně stávaly metodickými úvahami v rámci genealogie. Ale jde se i dále, neboť se Wolf nezřídka ani širšího pohledu na otázky královské volby v evropském kontextu. Dokladují to stat' o volebním právu a nástupnictví v Kastilii Alfonse X. Moudrého, či o vztahu tohoto panovníka k říši. A pak následuje široký kaleidoskop dalších sond do této skoro bezbřehé tematiky, mezi nimiž má svým rozsahem i neotřelým přístupem vedoucí postavení stat' o obrazových pramenech přechodu od sboru královských volitelů ke kurfiřtskému kolegiu, jejíž název je dobré ocitovat: *Von den Königswählern zum Kurfürstenkolleg: Bilddenkmale als unerkannte Dokumente der Verfassungsgeschichte* (s. 881–963 s dvaceti vyobrazeními). Konkrétně ještě upozorňují na již výše naznačené, totiž na Wolfovu inter-

pretaci Václavova rukopisu Zlaté buly jako protestu proti Ruprechtově uzurpaci říšského trůnu. A posléze jsou tu tři ryze novověké stat': pruské nástupnictví v Neuchâtelu, rozbor „Theatrum praetensiorum ... in Europa 1712–27“ a *Ein „Comic“ für den Kaiser* (s dvěma vyobrazeními).

Co říci na závěr? Snad stačí upozornit na to, že vydání tohoto dvousvazkového opusu je činem, který překračuje úzké „cechovněhistorické“ hranice. Avizuje to mj. i skutečnost, že se tomuto spisu dostalo pozornosti i v rozsáhlém referátu v listu Frankfurter Allgemeine Zeitung (2013, č. 289, Gerd Althoff).

I. Hlaváček

Martin ČAPSKÝ

Zrození země. Komunikující společenství pozdně středověkého Slezska
(= Historické myšlení, sv. 62),
Praha, Argo 2013, 220 s.,
ISBN 978-80-257-0932-0.

Martin Čapský představil veřejnosti účelný výbor z jeho habilitační práce. Autor se na bohatém pozdně středověkém materiálu úspěšně pokouší postihnout procesy, jež vedly k ustavení Slezska jako komunikačního, a tím i sdíleného sociálního prostoru. Zkoumá, jak došlo k tomu, že se na území dnešního jihozápadního Polska ustavila historická země Slezsko. Proč volí právě koncept komunikace, autor příhodně zdůvodňuje silnou pozici, již tento faktor sehrává v poválečné sociologii a antropologii – připomíná zejména práce Niklase Luhmanna, jenž snad nejdůrazněji mezi sociology moderní doby prohlásil právě komunikaci, a nikoli jednání či snad myšlení za primární sociální faktor. Čapský ovšem nezapomíná ani na další koncepty moderních humanitních věd, jako jsou (institucionální) paměť či identita nebo sociální sítě, jež vzájemně propojuje.

Jeho zkoumání rovněž vycházejí z vynikající znalosti soudobé německé medievistiky, kdy

autor účelně využívá různých případových i teoretických statí. Proto také věnuje prostor i prvním pokusům konstruovat dějiny Slezska ve 14. století a prokázat starobylost této nově vznikající země prostřednictvím pověsti o Lechu-zakladateli. Podobně si stručně všimá významu správních struktur církve či knížete pro konstituování svěbytného prostoru, případně neméně důležitého ustavení teritoria komunikačních rámců tehdejšího práva. Jde mu přitom zejména o samotný akt komunikace, tedy o faktory příjemce zprávy a jejího odesilatele, případně o komunikační síť, jež si vytvářela jednotlivá města, knížata a další mocní. Za hlavní problém autor považuje „identifikaci samotných uzlů“, respektive „prostorové ohraničení těchto sítí“. V následujícím výkladu definuje komunikační síť knížat, vratislavského biskupství i měst, z nichž jako zvláštní případ vyděluje Vratislav, a panovníka – v mnohém musí spoléhat na analogie, neboť ani pro jím zkoumané období není pramenů právě mnoho. S využitím městských účtů, samotných misivů i dalších pramenů pak autor načrtává obrysy komunikačních sítí, odhaduje jejich účinnost i náklady. Kde přímé prameny chybí, Čapský upozorňuje čtenáře své knihy na srovnání, jež nabízí k jednotlivým dílčím problémům literatura z celé Evropy, primárně pak z území říše. Pozitivně nutno hodnotit, že tyto analogie mu neslouží jako jednoznačný argument, spíše se v jeho textu stávají indiciemi možného. Cenné je autorovo zjištění mimořádné role několika klíčových míst, jež lze chápat jako uzlové body sítě – dodejme, že přidržíme-li se typologie Barabásiho, budeme moci v těchto klíčových komunikačních uzlech vidět i mocenská centra.

V kapitole věnované „vnitřním a vnějším vazbám politického prostoru“ Čapský vymezuje několik klíčových elementů, mj. horno- a dolnoslezská knížata či dynamicky se proměňující městské spolky. Ty nahlíží jako „autopoietické systémy“ ve smyslu Niklase Luhmanna. Toto tvrzení by si ovšem zaslou-

žilo precizovat, protože Luhmann měl na mysli nejenom komunikační struktury, ale také komunikační formy. Byť se i po formální stránce jednotlivé elementy jistě vymezovaly vůči sobě (formulář), mnohé prvky nepochybně sdílely (např. jazyk písemností a jejich forma). Bylo by tedy vhodné jednak věnovat určitou pozornost i těmto faktorům, stejně jako by bylo rozumné čtenáře upozornit na to, že „autopoietický systém“ je primárně ideálním typem, a je tedy nutno zjistit, nakolik určitý systém tuto definici naplňuje, hovoříme-li o konkrétní entitě.

Za spojníky slezských zemí s okolím autor považuje zejména knížata. Ta byla součástí mezinárodních sítí, jejichž uzly tvořily jednotlivé zeměpanské dvory. Následující kapitola „Slezsko v době interregna“ sleduje utváření a posilování tamních, relativně autonomních mocenských struktur, jak se utvořily již v předchozím období. Autor zejména upozorňuje na sílící postavení Vratislavi, jež se, jak Čapský ukazuje i v následující kapitole, v rámci Slezska pokoušela na sebe strhnout nejenom roli bohatého a mocného spojence, ale také „referenčního bodu kulturní paměti“. Vratislavští k tomu využívali i konceptu zemí Koruny, který roztržštěný prostor sjednocoval do větších celků, zemí. Čapský následně ukazuje, že se tyto snahy nakonec neseťkaly s úspěchem. Přesto se Slezsko zformovalo jako země, tedy podle autora prostor, kde vnitřní komunikační vazby převažují nad těmi vnějšími.

Celkově vzato představuje kniha sympatický, v české historiografii naštěstí stále častější pokus postihnout konkrétní historický problém za pomoci důsledného využití moderního analytického aparátu. Nezbyvá než doufat, že se v budoucnu autor zaměří i na kvalitativní rozbor analyzovaných dokumentů, stejně jako na další doklady komunikačních vazeb uvnitř Slezska jako země. Svou útlou, avšak hutnou knihou si k tomu vytvořil nejlepší předpoklady.

D. Kalhous

Robert GRAMSCH

*Das Reich als Netzwerk der Fürsten.
Politische Strukturen unter dem
Doppelkönigtum Friedrichs II.
und Heinrichs (VII.) 1225–1235*

(= Mittelalter-Forschungen, Bd. 40)
Ostfildern, Thorbecke Verlag 2013, 424 s.,
s řadou grafů a 28 tabulkami klientských
a jiných vazeb ve volně vložené příloze,
ISBN 978-3-7995-0790-5.

Politická historie není jen souborem dat bitev a politických rozhodnutí či usnesení, resp. jejich interpretací, vycházejícím z nabízených údajů. Je také sledováním a zjišťováním sítí, vlivů či různých zákulisních dění. Jestliže v novověku přibývá pramenů, které dovolují proniknout za jevovou stránku, často až geometrickou řadou (takže mohou zákulisní dění i znepřehledňovat), ve středověku je situace opačná. Často máme málo i pramenů „prvního sledu“, o těch dalších ani nemluvě. Je ovšem často nutno proboujet se i do onoho „podhoubí“, bez ohledu na obtíže. Velmi závažnou, ba základní disciplínou, která tu otvírá cestu, je genealogie. Leckdy je možno hovořit i o „genealogii příbuznosti názorové“, při čemž ony názory nejsou vždy záležitostí ideovou, ale často jen otázkou bezprostředního či perspektivního dosahu různých osobních a klientských vazeb. A jsou to často svědečné řady listin, zejména v kombinaci s itinerářovými údaji, které mohou vést výzkum překvapivě dále.

Původně vystudovaný fyzik, ale pak profesionální mediévista analyzuje v knize o sítích vztahů říšských knížat sítí příbuzenských, názorových či jiných vazeb v říši za vlády, resp. „vlády“ Jindřicha (VII.), syna Friedricha II. Ten se netěšil velké přízni historiků, ba naopak hromadily se jeho odsudky. Pokus Emila Franzela v roce 1929 o jeho rehabilitaci nenalezl ještě u Gramsche velké pochopení (pokud jde o Franzelův poznámkový aparát, nemůže ovšem pochopení nalézt nikdy). Kladnější pohled E. Thoraua (1998) jím už ale byl v podstatě akceptován, aby Gramsch

ukázal, že Jindřichovo ztroskotání nebylo především důsledkem jeho osobních vlastností, nýbrž Friedrichem II. špatně nastaveného systému dvojvládní otce a syna, tedy Friedricha II. a Jindřicha (VII.).

Autor se snaží postupovat metodologicky podle sociologických ukazatelů, které na základě zejména diplomatické látky modeluje do měnicích se struktur středoevropské nobility. Ty se pokouší graficky zachytit v mapových přílohách. V nich se ukazuje, že důležitou roli hráli i Přemyslovci. Šlo ovšem zejména o Přemysla I., pak i o jeho dceru, svatou Anežku Přemyslovnu, ale ovšem i o další členy přemyslovského rodu, jak o tom svědčí v rejstříku dobrá polovina jednoho sloupce odkazů. V politické situaci, vzniklé vzrůstajícími tenzemi mezi protagonisty politického života vidí autor už jakýsi předobraz budoucího interregna. Kniha se tak stává do jisté míry i bohemikem a zejména je také příspěvkem k nikdy nekončící diskusi o postavení českého státu v rámci středověké říše. Že v ní o české literatuře není učiněna ani zmínka, ač zejména v pracích Václava Novotného resp. Josefa Žemličky by bylo možno v leccěms nalézt zajímavé postřehy, je bohužel takřka stálým evergreenem západních literatur.

I. Hlaváček

Raný novověk

Petr KOZÁK

*Účty dvora prince Zikmunda
Jagellonského, vévody hlohovského
a opavského, nejvyššího hejtmána Slezska
a Lužic, z let (1493) 1500–1507.*

Kritická edice pramene

Opava, Slezské zemské muzeum – Dolní
Břežany, Scriptorium 2014, 742 s.,
ISBN 978-80-87271-98-8 (Scriptorium);
978-80-87789-15-5 (Slezské zemské muzeum).

Princem Zikmundem Jagellonským, figurujícím v titulu knihy, není nikdo jiný než pozdější

polský král a litevský velkokníže Zikmund IV. Starý († 1548). Tři svazky účtů, jež jsou v publikaci předmětem zájmu, pocházejí z doby před jeho nástupem na trůn (litevským velkoknížetem Zikmund byl od roku 1506, polským králem taktéž od roku 1506, korunován 1507). Představují tak materiál nejen unikátně dochovaný, ale i odrážející jednu kapitolu Zikmundova života a denní praxe jeho dvora (Zikmund byl od 1499 vévoda hlohovský, od 1501 vévoda opavský, v roce 1504 mu český král Vladislav Jagellonský svěřil správu obojí Lužice a Slezska).

Účty po celou dobu (až na úplné výjimky) vedl jediný písař. Účetní systém byl jednoduchý, jak bylo v té době zvykem (strana příjmů, strana vydání), účty nebyly vnitřně tematicky členěny, jednotlivé položky byly řazeny chronologicky. To je z hlediska pramenného využití účtů, a především výdajových rubrik, jistým negativem, neboť mozaika dvorského života je zde fragmentarizována skutečně na elementární částice. Samostatné oddíly odpovídají jednotlivým místům pobytu (a tamním příjmům a vydáním), což naopak znamená jednoznačné pozitivum – jak z hlediska rekonstrukce pohybu Jagelloncova dvora, jehož účtyhodný geografický rádius upomíná na cestovní panovnické dvory o několik století dříve, tak i možnostmi analýzy „aktivit“ v jednotlivých místech. Pramen je cenný také např. z hlediska zajištění financí pro provoz dvora (v tomto směru autor záslužně vzal v potaz i „registrum curiensium“, tj. svazek z let 1493–1509/1510, strukturovaný dle jednotlivých osob a ve druhém řádu lokalit).

Moderní kritické edici účetního materiálu je předeslán úvodní text, v němž autor naznačil mocensko-politický kontext té etapy Zikmundova života, z níž účty pocházejí; v další části je pak věnována pozornost přímo samotným účtům a metodice jejich edičního zpřístupnění. Edice je opatřena několika typy poznámek – vztahují se k přepisům problematických slov, písařským chybám apod., věcné pak zahrnují např. převody denních dat

či identifikaci geografických názvů. Identifikaci osob napomáhá důkladný personální rejstřík. Publikace je opatřena standardním vědeckým aparátem – poznámkami k úvodní textové části i edici, dále několika typy rejstříků (vedle již zmíněných také neocenitelný rejstřík věcný, který velmi výrazně usnadňuje tematickou orientaci v materiálu) a bibliografií. Ta zohledňuje editovaný a v literatuře analyzovaný účetní materiál, vztahující se ke středoevropským zeměpanským dvorům. Obecně připomínat široké spektrum výpovědní hodnoty pramenů účetního materiálu by bylo nošením dříví do lesa – základní směry jsou totiž obecně platné (a v literatuře byly mnohokrát pojednány), ve svých specifických odstínech se ovšem liší pramen od pramene. Při listování edici a možná ještě spíše věcným rejstříkem si uvědomíme pestrou škálu momentů, zdánlivě dílčích, ale v širším kontextu přece významných, pro něž bývají účty pramenem takřka výhradním. Jako příklad lze připomenout šašky-„blázny“ – osoby neodmyslitelně patřící k rezidenčním dvorům, v pramenech (vedle účtů např. v korespondenci) však zpravidla přicházející jen zcela mimochodem. Výdajové položky, v nichž „blasen“ (jeden z dokladů terminologie v národním jazyku) v účtech figuruje, naznačují jejich sociální vazby ke dvoru, odměny, jichž se jim dostávalo, a v některých případech se uvádějí i jejich jména (byl to ostatně zčásti právě účetní materiál, na němž mohl W. Mezger vystavět monografii o těchto osobách na středověkých dvorech).

Letmý příklad ilustruje, jak široké spektrum výpovědi účty nabízejí, a to i když se stále budeme pohybovat na poli rezidenční problematiky – skladby a fungování dvora. Univerzálně se uplatňující přítomnost šašků při dvorech pak současně naznačuje, jak dalece jsou i jednotlivé momenty dvorského života komparabilní – jedním z mnoha dokladů mohou být tematicky strukturované svazky řady Residenzenforschung. Ze specifických rovin výpovědi editovaného účetního materiálu

lze zmínit monetární (odráží oběh rozličných druhů měn ve střední Evropě kolem roku 1500 a současně dokumentuje těžkosti provázející vzájemné přepočty). Problematika má též rovinu lingvistickou: opakovaně se setkáváme s případy, kdy písař neznal příslušný speciální pojem – nejde jen o podstatná jména, ale i o slovesa – v latině, tedy převažujícím jazyku účtů, event. takový výraz ani neexistoval. Písař proto uvedl slovo v polštině, jež namnoze silně připomíná spíše češtinu: příkladem je shora uvedený „blasen“.

Knihy jako celek dokumentuje skutečnost, jak široké spektrum navzájem nejednou i poněkud odlehlých disciplín může ze studia účetního materiálu profitovat: politické dějiny, kulturní historie, dějiny hmotné kultury i uměnověda, vědy ekonomické a sociální, ale i jazykověda, muzikologie, geografie i některé přírodní vědy. Již to samo o sobě ukazuje, že soustavné vytěžení výpovědní hodnoty editovaného účetního materiálu by objemem několikanásobně přesáhlo i tak již úctyhodný rozsah stávající publikace. Není tedy její součástí (autor nicméně již v minulosti účtů opakovaně využil k dílčím kulturněhistorickým sondám).

Takový úkol by vyžadoval součinnost odborníků řady specializací, z nichž každý by edici „četl“ trochu jinak, zaujaly by jej jiné položky a na mysl mu tanuly jiné souvislosti. Pokus o souborné zhodnocení unikátního (a to i ve středoevropském měřítku) korpusu účtů by se vlastně minul cílem – nezbytně by se totiž rozpadal do řady paralelních pohledů, z různých úhlů sice nesporně odrážejících jedinou někdejší realitu, ovšem každý se spojnicemi po své vlastní tematické linii komparativního studia vybraných aspektů. Tomuto účelu edice rozhodně do budoucna poslouží bohatě – příznivou okolností je v daném případě latina, již jsou účty psány a jejich obsah je proto univerzálně přístupný pro srovnávací výzkumy v měřítku minimálně středoevropském (a zde zvláště v německých zemích, kde je stav dochování srovnatelného účetního

materiálu podstatně příznivější než v zemích korunních i ve Slezsku).

R. Šimůnek

Karel MALÝ – Jiří ŠOUŠA jr. (edd.)
Městské právo ve střední Evropě.
Sborník příspěvků z mezinárodní
právníkové konference „Práva městská
Království českého“ z 19.–21. září 2011,
Praha
Praha, Nakladatelství Karolinum 2013,
400 s., ISBN 978-80-246-2113-5.

Sborník představuje výstup z mezinárodní konference „Práva městská Království českého“, která byla uspořádána v rámci projektu nového vydání edice Práv městských Království českého Pavla Kristiána z Koldína. Dílo, na němž se podílely dvě desítky příspěvovatelů z řad domácích i zahraničních právních historiků, je věnováno genezi a charakteristickým rysům středověkého a raně novověkého městského práva v českých zemích a střední Evropě.

Vydání Práv městských Království českého Pavla Kristiána z Koldína v roce 1579 představovalo zlomový bod v domácím právním vývoji. Polovina statí je proto zaměřena právě na tuto právní památku a dobové souvislosti jejího vzniku.

Úvodní dva příspěvky seznamují čtenáře s okolnostmi přijetí Městských práv Království českého (Jaroslav Pánek) a informují o životních a profesních osudech Pavla Kristiána z Koldína (Jiří Pešek). Pavla Slavičková se zabývala otázkou rozšíření Koldínovy kodifikace ve městech magdeburského právního okruhu. Jan Kuklík se soustředil na problematiku poměru městského a zemského práva po vydání Obnoveného zřízení zemského v roce 1627. Vedle toho se věnoval i místu Koldínovy kodifikace v systému domácího novověkého práva, a to až do doby před vyhlášením Všeobecného občanského zákoníku na začátku 19. století, kdy Koldínova kodifikace

pozbyla platnosti. Příspěvek právních romanistů, Michala Skřejpka a Davida Falady poukazuje na přítomnost římskoprávních zásad, pravidel a definic v Koldínově kodifikaci a jejich význam pro domácí soukromé a procesní právo. Jiří Šouša ml. prostřednictvím vybraných institutů poukázal na shody a odlišnosti mezi právní úpravou Koldínovy kodifikace a dochovaným torzem pramenů litoměřického (magdeburského) práva. Stat Jany Vojtiškové informuje o jazykovém úzu v tištěné podobě Koldínových Práv městských. Na závěr sborníku je umístěn rozsáhlý soupis literatury ke Koldínově kodifikaci.

Druhou skupinu příspěvků zastupují obecněji pojaté stati o vývoji městského práva ve střední Evropě, které více či méně zohledňují právní prostředí českých zemí. Ve většině případů se jedná o příspěvky zahraničních badatelů (např. Ulrike Müßig, Inge Bily). Text Viléma Knolla se zaměřil na vývoj chebského právního okruhu. Německý právník Heiner Lück se zabýval vlivy magdeburského městského práva v českých zemích. Hans-Jürgen Becker sledoval stejnou otázku z pohledu práva norimberského. Gerhard Lingelbach publikoval o právní knize města Mülhausen (Německo) z roku 1225. Dva příspěvky jsou věnované městskému právu ve středověkých a raně novověkých Uhrách (Andrea Kluknavská a Tomáš Gábriš, Adriana Švecová).

Sborník zaujme nejen právní historiky specializující se konkrétně na Koldínovu kodifikaci, ale také ostatní badatele a zájemce o městské právo a právní dějiny.

L. Šmídová Malárová

19. a 20. století

Gertraud MARINELLI-KÖNIG (Hrsg.)
Die böhmischen Länder in den Wiener Zeitschriften und Almanachen des Vormärz (1805–1848). Bd. 2: Tschechische nationale Wiedergeburt – Kultur- und Landeskunde von Böhmen, Mähren und Schlesien – Kulturelle Beziehungen zu Wien
Sitzungsberichte der philosophisch-historischen Klasse der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Bd. 836 / Veröffentlichungen zur Literaturwissenschaft des Instituts für Kulturwissenschaften und Theatergeschichte, Bd. 29
Wien, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften 2013, 706 s., ISBN 978-3-7001-6839-3.

V rámci humanitních ústavů Rakouské akademie vzniklo v posledních desetiletích několik velice zajímavých projektů s dlouhodobou badatelskou perspektivou a nespornou vědeckou užitečností. Kromě velkolepé historické řady dějin Die Habsburgermonarchie 1848–1918 se jedná o neuvěřitelně precizní edice dokumentů *Die Protokolle des österreichischen Ministerrates 1848–1867*, *Die Protokolle des gemeinsamen Ministerrates der österreichisch-ungarischen Monarchie 1867–1918* a *Die Protokolle der Ersten und Zweiten Republik Österreich*. V osmdesátých letech 20. století k nim přibýly slavistické komentované a regestem opatřené bibliografické edice excerpané z vídeňských časopisů předběrné doby.

U zrodu tohoto edičního projektu stál vídeňský slavista Günter Wyrzens (1922–1991). Jeho realizace však po Wyrzenově smrti připadla Gertraud Marinelli-König, která již v roce 1988 vydala zprávy o kulturním dění v Rusku, v roce 1992 novinové informace o Polácích a Rusínech (Ukrajincích), v roce 1994 o Jihoslovanech, v roce 2000 vyšly její *Musikgeschichte in Mittel- und Osteuropa*, v roce 2004 pak kulturní zprávy z hornouherské

oblasti. Od roku 2011 vycházejí rešerše o Čechách a jejich kulturně-emancipačním snažení v Čechách a na Moravě. Zprávy, vážící se k českým zemím, naplní celkem čtyři svazky, z nichž dva už vyšly a dva byly odevzdány do tisku.

Jedná se o vyčerpávající excerpta ze zpravodajství vídeňských („zábavných“) deníků (v případě českých zemí bylo zkoumáno jedenašedesát titulů). Vybraná excerpta jsou tematicky strukturována v rámci standardního označení „o literatuře a spisovatelství“, kam ovšem patří zprávy ze všech humanitních a lékařských oborů včetně personálií, pokud se váží k vydání zábavného či učeného spisu. Ke každé zprávě náleží v edici odkaz na pramen, stručný obsah článku a také nejzajímavější úryvek z citované stati či krátkého oznámení. První díl bohemistického svazku obsahoval zprávy z beletristiky, literární kritiky, časopisectví, bibliografie a knižní produkce (objevila se zde například zpráva o objevení královédvorského rukopisu). Druhý díl je pro historiky mnohem zajímavější, neboť obsahuje dobové zpravodajství z oblasti jazykovědy, filozofie, estetiky, rétoriky, historie, respektive historiografie a samotných vzdělávacích institucí včetně biografických skic v textech zmiňovaných aktérů. Historik tak může s minimální námahou pracovat s recenzemi například na Pelclova, Palackého, Bočkova, Šafaříkova, Woltmannova, Wolného či Hankova díla a je mu k dispozici peregrinatio profesorů nejen těch univerzitních, ale i středoškolských. Dále jsou zde uveřejněny statistické zprávy o školských a nadačních zařízeních včetně údajů o počtech žáků a studentů. Každý badatel ocenění pečlivě doplnění dat vydání děl, narození a úmrtí autorů (zde jsem zaznamenal pouze jediný omyl u data úmrtí českého zemského protomedika Tadeáše Bayera).

Často se jedná o těžko získatelné údaje, včetně názvů děl, vzdělávacích zařízení, nadací či dobových termínů (zde mne zamrzela pouze editorčina neznalost německého termínu Ob-

novného zřízení zemského). Informační a citační hodnota těchto edic je obrovská, propojíme-li ji i s tou skutečností, že díky systematickému úsilí Rakouské národní knihovny lze badatelskou práci kombinovat s internetovou digitalizovanou verzí většiny excerpovaných časopisů. Vědecko-badatelské využití těchto slavistických edic je mnohostranné. Kromě bibliografického soupisu, který je sám o sobě užitečný, je možné odhalovat např. argumentační strategie probouzejících se národů uplatňované vůči vídeňskému centru, protože autory těchto zpráv bývali většinou sami představitelé nových národních kultur. Lze také rekonstruovat sílu a kvalitu rakouské supranacionální tradice, která vytvářela nový (jinoněmecký) svěbytný kulturní prostor. A v neposlední řadě zde byla odkryta nepochybně zcela nová textologická základna předbřeznové doby, která teprve čeká na své prozkoumání a interpretaci a která by mohla být rozšířena o výzkum dalších vydavatelských a nakladatelských center (například Praha a Lipska).

Takto zpřístupněný soubor pramenů dává také za pravdu rakouskému kulturnímu historikovi Moritzi Csákyemu, že se v této době jednalo o jedinečný, ještě nehomogenizovaný středoevropský narativ, který lze také pojímat jako společnou historickou a kulturní paměť, která mohla vzniknout jen na základě intenzivní výměny informací mezi periferiemi a vídeňským centrem.

M. Hlavačka

Alan SKED

Metternich a Rakousko

Brno, Centrum pro studium demokracie

a kultury 2014, 319 s.,

ISBN 978-80-7325-332-5.

Šest let po vydání anglického originálu knihy britského historika Alana Skeda *Metternich and Austria* vychází v roce 2014 její český překlad. Alan Sked, působící jako profesor

dějiny mezinárodních vztahů na London School of Economics, je přední odborník na dějiny střední Evropy devatenáctého století a postava knížete Metternicha, od roku 1809 nejprve ministra zahraničí a poté kancléře rakouského císařství, představuje téměř ústřední linii v jeho bádání o politických dějinách této doby a tohoto prostoru. Autor se pokusil zhodnotit úspěšné diplomatické působení Metternicha v napoleonských válkách v letech 1809–1815 a jeho v podstatě úspěšnou, i když mnohými historiky zproblematizovanou službu ve vedení monarchie po roce Vídeňského kongresu, kdy Rakousko prožilo přes tři desetiletí dobu míru, jisté stability, technického pokroku i hospodářského rozvoje. Je to tedy obraz jeho státnické služby až do rezignace v roce 1848, nikoliv vzpomnutí jeho barvitého života osobního a citového. Autor pracuje s rozsáhlou faktografickou výstavou, čerpanou ovšem z již publikovaných textů a knih, která činí výklad bohatý, ale někdy až těžko na první přečtení pro neškoleného historika zvládnutelný. A je to výklad z velké části i polemický vůči řadě autorů z té rozsáhlé metternichovské literatury, kteří představují kritické až negativní hodnocení Metternichovy státnické činnosti zejména v letech po porážce Napoleona. Alan Sked odmítá tento přístup, zformulovaný kupříkladu Kissingerem, který obdivuje Metternicha z doby před rokem 1815, ale poté považuje principy jeho domácí politiky za příčinu postupného úpadku monarchie.

A tak se autor vyrovnává s otázkou, zda tedy byl Metternich v letech 1815–1848 předním evropským státníkem. Kladnou odpověď dokumentuje bohatou faktografickou argumentací o vnitřním, poměrně zdárně se rozvíjícím systému jeho vlády v Rakousku a celkem úspěšným ovlivňováním spolupráce evropských mocností neustálým hledáním mírové rovnováhy sil v Evropě. K politickým změnám docházelo mezi lety 1815–1848 obvykle v důsledku revolucí a povstání. Metternich si to uvědomoval, a proto zdůrazňoval prevenci,

spíše diplomatické smlouvy a nikoliv vojenskou intervenci. On to byl, kdo na Vídeňském kongresu prosazoval legitimitu vlád a zajištění rovnováhy sil v Evropě.

Tady se autor pustil do poměrně rozsáhlé polemiky, respektive odsouzení revizionistického paradigmatu amerického znalce mezinárodních vztahů Paula W. Schroedera, který zpochybnil představu o rovnováze moci v Evropě po roce 1815. Zdůraznil, že to byla především hegemonie Británie a Ruska, která způsobila, že tento systém fungoval. Alan Sked namítl, že Británie tehdy prokazovala vojenskou a námořní slabost a Rusko bylo technologicky a administrativně zaostalé. Rozhodující byla pozice Rakouska, to jest Metternichovy politiky.

Autor vidí i některé podněty, které ovlivňovaly Metternichovy politické koncepce. Nevěřil Francii, obával se, že by mohla znovu zahájit cyklus válek a revoluce, což v té době nebylo tak nereálné. Po roce 1820 propukaly revoluce, spíš povstání, autor jmenuje děkabristy v roce 1825 v Rusku, a Metternich už viděl i nové jejich příčiny – šíření nových idejí, nezaměstnanost, nenáviděná byrokracie, ale i různá již národní hnutí, největší strach měl však z tajných sekt. (Dodávám, že císař z jeho popudu zakázal například hnutí zednářů, ale v té době ve Vídni zednařil kdekdo. Rovněž státní úředníci museli přísahat na to, že nejsou členy žádné tajné společnosti či sekty.)

V zajímavé kapitole „Metternich a terorismus“ autor tvrdí, že hlavní starostí Metternicha v úřadě bylo ochránit Evropu před revolučním násilím, a proto trval na účinné prevenci: nejprve, jak už bylo řečeno, smluvní diplomatickou cestou, ale i cenzurováním novin, kontrolou studentských organizací, odmítáním laciných nacionalistických hesel. Tato preventivní politika se přirozeně vedla i uvnitř monarchie, ale Alan Sked velmi výrazně na příkladech policejní práce, rakouské cenzury, osudů politických vězňů dokazuje, že obvykle přijímané tvrzení o Rakousku

jako policejním státě pod Metternichovým dohledem, je přehnané.

Pro nás je zajímavá kapitola „Utiskovalo Metternichovo Rakousko národy a zapříčinilo revoluci?“, v níž tu volnost národního sebeuvědomování od dvacátých let 19. století autor dokumentuje právě příkladem českých zemí, renesancí českého jazyka, vlasteneckými spolky, objevenou historií národa, prací Palackého, Dobrovského, Šafaříka, ale i v politické rovině vlivem ve státní správě osobností, jakou byl třeba hrabě František Kolovrat. A co rok 1848 a Metternichův dobrovolný odchod či spíše ústup ze scény za šířících se pouličních nepokojů ve Vídni? Alan Sked se pustil i do polemiky s marxistickou historiografií, interpretující tento bouřlivý rok jako výsledek vzestupu kapitalistické střední třídy. Podle něho to byl průsečík jakési obecné nespokojenosti, využití radikály, kteří byli brzy poraženi a Metternich se mohl vrátit z londýnské emigrace.

Kniha je napsána na základě studia zejména Metternichových osmismazkových pamětí, vydaných jeho synem Richardem Metternichem ve Vídni v letech 1880–1884 pod titulem „Aus Metternichs nachgelassenen Papieren“, jinak zdrojem je celkem známá historiografická produkce autorů počínaje Heinrichem von Srbikem, Viktorem Biblem až po Henryho Kissingera. Českou národnostní otázku autor studoval v pracích Roberta Williama Seton-Watsona, Petera Brocka a též Harolda Gordon Skillinga. Studoval knihy jenom v angličtině či v němčině.

Dovolím si malou poznámku nakonec. Škoda, že autor neobjevil Vídeňskou historickou společnost v roce 1966 vydanou korespondenci z let 1813–1815 mezi knížetem Metternichem a vévodkyní Zaháňskou, v té době jeho velkou láskou. Byť se Alan Sked vyhnul citovému životu knížete, v této korespondenci by byl objevil mnoho jeho osobních poznámek na okraj jeho činnosti politické a státnické. Metternichovy dopisy, a napsal jich přes 250, začínaly vždy v první půli popisem pro-

blémů, které právě řešil třeba s Alexandrem I., a teprve v druhé půli přešel kníže k milostnému dialogu. Ovšem věren svému sebepřeceňování vycházel vždy z premisy, že je to on, kdo řídí osudy dvaceti milionů Evropanů. Alan Sked však při poznámce o Metternichových osmidílných pamětech, vydaných po letech jeho synem, zřejmě nezaznamenal, že když Metternich nastupoval v roce 1809 na ministerstvo zahraničí jako císařův ministr, najal si archiváře jménem Klinkowstroem, který od té chvíle vybíral a pořádal jeho archiv. A co je pro Metternicha typické, že čas od času seděl se svým archivářem a probíral s ním, co založit, co vyškrtnout a co skartovat, aby jeho obraz pro budoucnost byl co nejpříznivější. Rovněž nezaznamenal, že v roce 1966 byla ve Státním ústředním archivu (dnes Národní archiv) v Praze zpřístupněna tzv. Acta Clementina, tj. podstatná část Metternichovy písemné pozůstalosti.

Pro mě byl Metternich především mistrem diplomatického kompromisu. Od něho Kissinger převzal onu stručnou charakteristiku takového kompromisu jednání: každá ze stran sleví trochu, nikdo není uspokojen zcela, ale kompromisu bylo dosaženo. Vždy dodávám, že ale umění diplomacie je, kam až slevit!

Jaroslav Šedivý

Thomas KLETEČKA –
Anatol SCHMIED-KOWARZIK (Hrsg.)

*Die Protokolle des österreichischen
Ministerrates 1848–1867*

*Abteilung II: Das Ministerium
Schwarzenberg*

Bd. 4 (14. Oktober 1850 – 30. Mai 1851),
577 s., ISBN 978-3-7001-6836-2;

Bd. 5 (4. Juni 1851 – 5. April 1852),
739 s., ISBN 978-3-7001-7242-0.

Wien, Verlag der Österreichischen
Akademie der Wissenschaften 2010 a 2013.

Téměř poslední svazky monumentální kritické ediční řady protokolů rakouské ministerské

radu (v přípravě jsou ještě dva svazky ministerstva Buol-Schauenstein) plynule navazují na předchozí části edice věnované Schwarzenbergovu ministerstvu z let 1848 až 1851. Ty vyšly v roce 2002, 2005 a 2008, zpracoval je rovněž Thomas Kletečka, později za přispění Anatola Schmied-Kowarzik a Andrease Gottsmanna. Projekt, který inicioval už koncem šedesátých let 20. století Helmut Rumpler ještě v bývalém Ústavu pro jižní a jihovýchodní Evropu Rakouského ministerstva zahraničí, převzala v roce 2008 do své gesce Komise pro dějiny habsburské monarchie Rakouské akademie věd, která se k 1. lednu 2013 přetransformovala v Ústav pro výzkum novodobých a soudobých dějin. Tyto svazky si zachovaly vysoký ediční standard, když kromě editovaných dokumentů in extenso přinášejí rozsáhlou a informacemi nabitou úvodní studii, která rekapituluje dějinný vývoj habsburské monarchie v inkriminovaném období s ohledem na nejdůležitější informace vyplývající z editovaných dokumentů, dále vyčerpávající bibliografický seznam relevantních děl, seznam archaických výrazů, seznam účastníků jednání ministerské rady, seznamy doplňujících protokolů jiné provenience a osobní, věcný a geografický rejstřík.

Oba dva svazky dokumentů lze zaštitit sloganem „reactio triumphans“ či „instalace neoabsolutismu“. Protokoly ministerské rady tak dávají nahlédnout do politické dílny „kontrarevoluce“, která ještě koncem roku 1850 vytvářela před politickou veřejností zdání konstitucionalismu vytvořením tzv. říšské rady, v jejíž čelo byl postaven předbřeznový ministr, právě sedmdesátiletý Carl Friedrich Freiherr Kübeck von Kübau (mimochoodem jihlavský rodák). Hlavním cílem byla marginalizace moci ministerské rady, která byla dokončena císařovými osobními dopisy ministrům, vydáním tzv. Silvestrovských patentů (které kdysi ironicky nazval Otto Urban ústavou neoabsolutismu) a nečekanou smrtí ministerského předsedy Felixe knížete Schwarzenberga v dubnu 1851. Právě archi-

tektura tohoto císařova a Kübeckova převratu, jehož hlavním cílem byla likvidace říšské (březnové) ústavy, je zde dopodrobna zdokumentována. Druhé stěžejní téma těchto svazků tvoří zahraniční politika říše, respektive cesta ke kompromisním, tzv. olomouckým punktacím, které jsou v historiografii známé pod termínem „olomoucké ponížení Pruska“. Kromě těchto hlavních témat se v ministerské radě řešila většinou za přítomnosti císaředenní politická a hospodářská operativa spojená s neutěšeným stavem financí, která nakonec skončila odstraněním ministra financí Philippa Krause. Kromě destrukce konstitucionálního politického systému byla největší pozornost císaře a jeho ministrů věnována správní a právní přestavbě říše, kterou lze směle nazvat legislativní smrtí.

V tomto smyslu protokoly ministerské rady odhalují dokonale dvojí tvář doby: na jedné straně likvidace posledních výhonků revoluce a na druhé straně velkorysá modernizace vnitřního ústrojí říše a jejího právního rámce včetně ekonomické legislativy či výstavby dopravní infrastruktury. Pro českého historika jistě není bez zajímavosti, že na této nejvyšší úrovni byl několikrát probírán Havlíčkův případ, kde mimo jiné ministr vnitra nikoliv k zamýšlení nebo pobavení přítomných včetně císaře prohlásil, že Karel Havlíček tvrdí ve Slovanu, že předbřeznové poměry byly lepší než ty dnešní a že porevoluční stát vytváří pouhé zdání konstitucionalismu. Na základě těchto informací byl zrušen další připravovaný proces s Karlem Havlíčkem z obavy, že by jeho nutný převoz z Brixenu do Kutné Hory a jeho obhajoba přitáhly zvědavost veřejnosti. I pod dojmem této aféry lze tvrdit, že vydání protokolů ministerské rady může významně korigovat některé vývody nerakouských národních historiografií a doplnit naše znalosti o způsobu vládnutí během tzv. neoabsolutismu.

M. Hlavačka

Monika KRUPAR
*Tschechische juristische Zeitschriften
des 19. und 20. Jahrhunderts*
(= Schriften zur Rechtsgeschichte, Bd. 152),
Berlin, Duncker & Humblot, 2011, 328 s.,
ISBN 978-3-428-12883-9.

Všechny obory lidské činnosti postupně našly u transatlantické občanské kultury v předdigitálním věku své zobrazení v tištěném slově a ve sdružování. Časopisy i spolky tak mohou být pokládány za kulturní místo paměti dané epochy nejen pro své obsahy, ale pro své komunikační formy, způsoby myšlení a prosazování ambicí zkoumaného profesního společenství. O to zajímavější je zahájit výzkum odborného konvolutu časopisů v době, kdy probouzející se národní společenství má větší ambice než jsou jeho odborné schopnosti. Teprve za pochodu se tvoří odborná terminologie, která je nepochybným indikátorem intelektuálního stavu společenství, v našem případě českého národa. A o tom je, respektive měla by být, anotovaná vydaná disertace. Za její klad lze nepochybně označit, že jako prvá pojednává synteticky a téměř v úplnosti o vzniku, udržování, kvalitě, personálním zázemí českých právnických časopisů ve stopadesátileté epoše, jejíž podstatu tvořilo česko-německé soupeření, respektive české emancipační hnutí, které naráželo na německojazyčnou právníckou kulturu a tradici (a zároveň jí bylo povzbuzováno). Nic na tom nemění ani skutečnost, že výzkum právnických časopisů se soustředil především na Prahu a že poválečné období bylo ponecháno stranou.

Titul disertace částečně neodpovídá obsahu, neboť podstatná část textu (nikoliv na škodu) je věnována německým právníckým časopisům v meziválečném období. Nelze se proto také divit, že největší autoritu i z hlediska citačního indexu představují pro autorku práce již zesnulého Helmuta Slapnický, který jako student zažil dvojkoľejnost prvorepublikového právníckého studia a který považoval tuto

intelektuální dualitu nejen pro sebe za přínos a neocenitelnou životní zkušenost.

Zkoumat vývoj tištěných periodik v době nacionalismu, liberalismu a demokratizace společnosti znamená pouštět se do mnoha dalších podstatných problémů doby a zjišťovat jejich důsledky pro tvorbu právních norem. V tomto případě jim byly tvorba příslušné odborné terminologie, jazykové spory, dějiny státní správy a samosprávy a měnící se státní formy. Zvládnout tento konvolut kontextuálních, ideových a i procesuálních trendů a problémů v jednotě výkladu a časové souslednosti je i pro zkušeného badatele velmi náročné. V tomto ohledu ponechává tato disertace mnoho odpovědí otevřených anebo si je prostě vůbec neklade.

M. Hlavačka

Jiří MALÍŘ a kol.
*Biografický slovník poslanců moravského
zemského sněmu v letech 1861–1918*

Brno, Centrum pro studium
demokracie a kultury 2012, 887 s.,
ISBN 978-80-7325-272-4.

Osmička autorů (vedle vedoucího autorského kolektivu dále Petr Bělík, Jan Dvořák, Lukáš Fasora, Markéta Malá, Martin Markel, Martin Rája a Zdeňka Stoklásková) vytvořila souhrnný obraz o všech poslancích moravského zemského sněmu, jenž dosud chyběl, neboť dobové almanachy a soupisy poslanců nám podávají přehled jen pro úzce vymezenou dobu aktuálně zvoleného sněmu.

Autorský kolektiv podává ucelené medailonky jednotlivých poslanců včetně rodinného zázemí, vzdělání, životní pouti, veřejného působení a profesní, politické a poslanecké kariéry. Biogramy mají jednotnou strukturu: obsahují nejprve záhlaví (jméno poslance, akademické a šlechtické tituly, datum a místo narození a úmrtí, povolání, údaje o datu volby, volební kurii a volebním obvodu) a dále informace o rodinném zázemí, vzdělání,

rodině, bližší údaje o povolání a pracovní činnosti, stejně tak jako základní výčet poslancových veřejných aktivit (spolky, samospráva a další organizace) a jeho politického a stranického angažmá a poslanceké činnosti na zemském sněmu, případně i na říšské radě. U většiny medailonků je k dispozici portrétní fotografie. Jako zdroj informací sloužily sněmovní almanachy, encyklopedické a biografické slovníky, biografie, vydané memoáry a korespondence, literatura o politickém stranictví, noviny i archivní prameny (pozůstalosti, matriky, sčítací operáty). K některým známým poslancům byla k dispozici záplava informací, kterou bylo nutno selektovat, u jiných osobností se autoři potýkali s nedostatkem životopisných údajů.

Medailonům poslanců předchází úvodní studie Jiřího Malíře *Zemský sněm na Moravě v letech 1861–1918* (s. 11–55), jež vychází z jeho studie *Der mährische Landtag* zveřejněné ve svazku VII/2 řady *Die Habsburgermonarchie 1848–1918*. Malíř seznamuje čtenáře s principy uspořádání sněmu, s jeho politickou diferenciací a národním a sociálním složením, s vnitřní periodizací (zápas mezi federalisty a centralisty 1861–1873, éra německoliberalní většiny 1873–1896, éra přípravy a uzavření moravského paktu 1896–1905, období po moravském paktu).

Biografický slovník poslanců moravského zemského sněmu navazuje na biografické slovníky vzniklé na půdě Ostravské univerzity v Ostravě. V roce 2006 vydala Hana Šústková (jako supplementum Biografického slovníku Slezska a severní Moravy) *Biografický slovník poslanců slezského zemského sněmu v Opavě (1861–1918)* – srovnej: ČČH 106, 2008, s. 416, jehož biogramy jsou v porovnání s novým brněnským počinem o něco stručnější. Autorský kolektiv v čele s Milanem Myškou a Lumírem Dokoupilem vydává od roku 1993 *Biografický slovník Slezska a severní Moravy* (dosud vyšlo 26 sešitů včetně 3 supplement), jež obsahuje biogramy nežijících významných osobností z různých sfér (hospodářské,

politické, technické, společenské, kulturní, náboženské, umělecké, sportovní), které přišly buď místem narození anebo svým působiš-
tům do kontaktu s regionem Českého Slezska a přilehlých částí Moravy. Kromě základních dat obsahuje BSSM stručnou charakteristiku osobnosti, životopisné údaje a charakteristiku hlavní profesní činnosti. Milan Myška a kol. dále vydali dva díly *Historické encyklopedie podnikatelů Čech, Moravy a Slezska do poloviny XX. století* (Ostrava 2003 a 2008) obsahující informace o osobě a původu podnikatele, jeho vzdělání, průběhu podnikatelské kariéry a aktivitách mimo firmu.

Díky brněnskému pracovišti tak vznikla biografická příručka, která poslouží zejména badatelům v oblasti politických a sociálních dějin Moravy. Jejím autorům se podařilo shromáždit z tištěných i archivních pramenů velké množství relevantních informací.

P. Kladiwa

Jana NOSKOVÁ –
Jana ČERMÁKOVÁ (edd.)
*Měla jsem moc krásné dětství /
Ich hatte eine sehr schöne Kindheit.
Vzpomínky německých obyvatel Brna
na dětství a mládí ve 20. až 40. letech
20. století / Erinnerungen von Brünnener
Deutschen an ihre Kindheit und Jugend
in den 1920er–1940er Jahren*

Brno, Etnologický ústav AV ČR, v. v. i.,
Praha – pracoviště Brno a Statutární město
Brno – Archiv města Brna 2013, 705 s.,
ISBN 978-80-87112-74-8 /
ISBN 978-80-86736-32-7.

Dvojazyčná kniha zprostředkovává vzpomínky na dětství a mládí „brněnských Němců“ v období první Československé republiky a následujících časech do konce druhé světové války. Třináct publikovaných interview s pamětníky vznikalo v letech 2009–2012. Tematicky se zaměřují na každodenní život multietnického města. Narátorky a narátoři

se narodili v rozmezí let 1919 a 1935, žijí v Německu, ve Švýcarsku nebo v Brně. Rozhovorům předchází úvodní studie, která zasazuje vzpomínky do kontextu dějin Brna a jeho německých obyvatel, představuje použitou metodu orální historie, detailněji reflektuje téma dětství a mládí v etnologické a historické literatuře, na závěr pak přibližuje vznik sbírky interview, jakož i způsob editování. Součástí knihy jsou rovněž životopisné medailony respondentů, glosář, uličník, geografický a jmenný rejstřík a černobílé (částečně rodinné) fotografie.

Vznik publikace podnítila změna paradigmatu: od 90. let 20. století se do středu pozornosti etnologie dostaly prameny subjektivní povahy s důrazem na mnohoznačnost, multikulturalitu, mnohovrstevnatost paměti a identit obyvatel měst. České a německé etnikum v Brně 19. a první poloviny 20. století v tomto duchu zkoumal Oldřich Sirovátka, avšak jen z české perspektivy (srov. např. Oldřich SIROVÁTKA a kol., *Město pod Špilberkem. O lidové kultuře, tradicích a životě lidí v Brně a okolí*, Brno 1993). Perspektivu „těch druhých“ začala o téměř dvacet let později studovat Jana Nosková z Etnologického ústavu AV ČR v Brně, a to vytvářením sbírky, mapující každodenní život Brna první poloviny 20. století. Kromě dalších získaných materiálů Nosková nahrála více než sto hodin rozhovorů jak s obyvateli Brna německého původu, kteří v něm po roce 1945 zůstali a bydlí dodnes, tak i s těmi, kteří město opustili (museli opustit) v roce 1945. Z uskutečněných interview s třiceti pěti pamětníky najde čtenář v publikaci zhruba třetinu, což úvodní studie odůvodňuje jednak zájmem na selekci různorodých osudů, jednak požadavkem na osobní autorizaci, kterou v řadě případů již nebylo možno provést (s. 25).

Okolnosti výběru rozhovorů přirozeně vedou k určitému zploštění – výsledný subjektivní portrét „Brna v příbězích“ proto může být pouze výsekem obrazu dobové reality. Většina narátorek a narátorů pochází ze středních,

případně vyšších vrstev meziválečné společnosti a je římskokatolického vyznání. Je škoda, že se do užšího výběru pro knihu nedostal žádný z trojice evangelických pamětníků. Pouze jeden rozhovor odkazuje k jiné důležité součásti dobové městské společnosti – německy hovořícím židovským rodinám. Jeden záznam zastupuje rodinu člena komunistické strany. Čtyři pamětníci pocházejí ze smíšených manželství.

Samotné rozhovory tematizují vztahy k rodičům, prarodičům, sourozencům, dalším rodinným příslušníkům, ale i ke služebnictvu či domácím učitelům. V rodině sledují způsob výchovy a předávané hodnoty. Dalšími tématy vzpomínek jsou škola a zájmové organizace, okruhy kamarádů a kamarádek, společenský život města s akcentem na národnostní aspekty. Naopak konfesionální identita není v rozhovorech příliš problematizována. Její vliv se zdá být spíše nepřímý – rytmizovala čas týdne, resp. roku, měla vliv na hodnoty předávané v rodině. Traumatizující zážitky zpravidla vytěsňuje idealizované dětství, ovšem s podstatnou výjimkou – koncem války značícím perzekuci a vyhnání.

Ve svém celku představuje kniha působivý a inspirativní pokus o zmapování vzpomínek na každodenní život dětí v československém velkoměstě v meziválečném a válečném období.

S. Bolom-Kotari

Alexandr BRUMMER –
Michal KONEČNÝ
Brno nacistické. Průvodce městem
Brno, Host 2013, 200 s.,
ISBN 978-80-7294-956-4.

Turistický průvodce po krásách českých měst je obvykle naplněn textem oslavujícím významné historické okamžiky, osobnosti, nebo architektonické skvosty. Každé město se rádo chlubí tím nejlepším, co může svým obyvatelům a návštěvníkům nabídnout.

Alexandr Brummer a Michal Konečný uchopili historii města Brna právě z opačného konce. Ve své práci upozornili na negativní, až traumatické prožitky Brňanů způsobené brutálním nacistickým režimem. Knihu s názvem *Brno nacistické* rozdělili autoři do čtyřiceti tří čtyřstránkových kapitol, které chronologicky víceméně kopírují průběh války. Každá z těchto kapitol je spojena s konkrétním místem brněnských ulic. Vynechána není ani chlouba Brna, vila Tugendhat, kde podle autorů bylo před okupací jedno z významných místních antifašistických center. Vybraná témata jsou zajímavá také svojí všeobecnou platností pro další města protektorátu, byť se váží k Brnu. Ať již se jedná o „český antisemitismus a kolaboraci“, „brněnské divadlo v časech okupace“, „perzekuci homosexuálů“ nebo „centrum nacistické propagandy“, jak nám napovídají názvy kapitol.

Od průvodce městem čtenář očekává informace o slavných osobnostech, ale v útlé knize je prostor dán především „malým“ lidem. Někteří z nich propluli dějinami bez dalších stop. Mnozí další byli vystaveni ponížení pro své vyznání, rasu, politické přesvědčení, než byli z Brna deportováni. Na druhé straně stáli ti, kteří násilí a nenávisť vyvolávali. I těm je v knize věnován dostatek prostoru. Čtenář si tak může porovnat podmínky pro život jak privilegovaných, tak i zatracených.

Kniha je doplněna řadou jedinečných fotografií a také grafickou stránku hodnotím jako zdařilou. Průvodce městem by nebyl nic bez přehledné mapy, která propojuje jednotlivá zastavení s konkrétními kapitolami. Velmi sympatická je přehlednost a poutavost textu, aniž by se vytratila faktografická přesnost. Netradiční formát knihy podobný velikosti A5 i zvolená velikost textu dělají z práce dobře využitelnou pomůckou pro každého studenta a řadového zájemce o dějiny Brna v dobách nacistické diktatury. Knihu *Brno nacistické* stojí za to pročíst.

Téma dějin druhé světové války láká stále více čtenářů, kteří touží poznávat svá města v le-

tech 1938–1945. Zatímco Brno a také Praha (viz Jiří PADEVĚT, *Průvodce protektorátní Prahou. Místa – události – lidé*, Praha, Academia 2013) mají své knižní průvodce, v Pardubicích je druhoválečná historie podchyčena v digitální podobě na internetu a se zvukovým průvodcem, podobný projekt vzniká také v Plzni.

„Brno nacistické“ může být příkladem pro podobné průvodce i v dalších městech a jistě úspěšně podnítl zájem o toto temné období dějin Evropy.

V. Kyncl

Jan RYCHLÍK

Rozdělení Česko-Slovenska 1989–1992

Praha, Vyšehrad 2012, 432 s.,

ISBN 978–80–7429–296–5.

Kulatá výročí jsou vždy podnětem pro různé akce včetně vydávání knih. Jedním z příkladů může být právě dílo historika Jana Rychlíka, které dokonce vyšlo u příležitosti dvou kulatých výročí rozdělení Československa – v roce 2002 a v roce 2012. Již úvodem nutno přiznat, že se vydařilo (první kniha vyšla pod názvem *Rozpad Československa v bratislavském nakladatelství Academic Electronic Press*).

Práce je velmi přehledně a klasicky rozdělena do sedmi kapitol (nepočítaje úvod, závěr a přílohu), které de facto chronologicky sledují vývoj událostí, tedy od federalizace Československa až do konečného rozdělení státu včetně jeho dopadů. Nelehký úkol byl splněn již při prvním vydání tohoto díla, které se stalo již klasikou. Původní text byl v novém vydání doplněn, aktualizován (vyjma snad úvodu a závěru, který však navazuje na jeden z původních doplňků, a přebírá jeho strukturu). V mnoha případech si ostatně lze jen stěží představit nějaké další doplnění vzhledem k tomu, jak se autor dostává do podrobností tehdejšího dění. Rozsah témat, kterých se autor dotýká, je svým způsobem ohromující a svědčí o snaze „nešidit“

čtenáře o různé úrovni či zákoutí zkoumaného procesu.

Nelze mluvit pouze o politických dějinách rozpadu Československa, autor rozebírá velmi přesvědčivě různé aspekty česko-slovenských vztahů, a vyvrací různé ne vždy dostatečně podložené představy či domněnky (např. o nechťeném rozdělení na základě různých průzkumů veřejného mínění, ovšem vytržené z kontextu). Ať se na na Rychlíkovu knihu budeme dívat z jedné, či druhé strany současných slovensko-českých hranic, výsledek bude shledán nejen jako vydařený, ale i zcela objektivní. Nutno tedy podotknout, že je to dílo nestranné a úspěšně přináší faktografické údaje doplněné o přínosné úryvky z rozhovorů.

Jedním z doplňků původního díla, které nám zde autor předkládá, je krátké vsazení celé problematiky do širšího kontextu rozpadu mnohonárodnostních států. Na jedné straně tato nová úvodní pasáž mohla být o něco propracovanější: Československý případ je totiž poněkud specifický (jednalo se o společenství de facto dvou národů) a v očích pozorovatelů, ne vždy dostatečně obeznámených situací, je dodnes často vnímán jako pozitivní příklad (ve smyslu „pokojného“, respektive mírového rozdělení státu, ne-li dokonce demokratického procesu). Ostatně tato problematika rozpadu státu a československý „model“ se několikrát objevily například i v souvislosti s referendem o skotské nezávislosti. Na druhé straně je nicméně zřejmé, že Rychlíkova práce je jinak zaměřená (zejména z oborového hlediska) a přináší úplně jiné poznatky (což se od ní také očekává). Svým záběrem, díky přístupu autora a znalostem práce umožňuje čtenáři uchopit celou šíři problematiky a ukázat značnou komplikovanost zdánlivě jednoznačného a jednoduchého problému i v celosvětovém měřítku.

Tematický přesah práce je značný a logický: jak totiž vysvětlit rozdělení Československa, aniž by se autor vrátil k jádru komplikací česko-slovenského soužití v jednom státě?

Rychlík začíná knihu analýzou vývoje v době nástupu normalizace. Takový přístup má svou logiku zejména v tom, že federalizace měla právě přinést řešení dlouhodobějšího problému státního uspořádání (federalizace, jakkoliv byla tehdejší federace pouze formálním řešením, měla přinejmenším symbolicky jasný význam). Zcela určitě by však bylo záhodno zakomponovat do knihy ještě několik delších úvah o tom, jak a proč se Československo dostalo do takové situace. Jistě nebylo bezdůvodné poukázat na předlistopadovou situaci, resp. normalizační období, nicméně česko-slovenský problém byl dlouhodobější. Bylo by určitě dobré sledovat problematiku ještě o něco hlouběji do dějin československého státního útvaru, byť samozřejmě není možné v takto pojaté práci dopodrobna analyzovat všechny aspekty tohoto problematického vývoje. Na druhé straně je jasné, že autorovo rozhodnutí zaměřit se v zásadě na již federalizované Československo (zejména pak na problematické stránky federálního uspořádání) je bylo v tomto směru logickým a vědecky/badatelsky legitimním „kompromisem“. Z textu je také patrné, že po listopadu byly politickým elitám původní debaty či návrhy o státním uspořádání většinou známy pouze okrajově. Pro tehdejší aktéry byla klíčová situace během normalizace.

Zaměříme-li pozornost na vliv komunistů (komunistických stran) na proces rozdělení státu, musíme analyzovat nerovnost (respektive anomálii) mezi existující KSS a neexistující čisté českou komunistickou stranou. To nám také poskytne další významný obraz dané situace (nelze srovnávat KSČ a KSSS, resp. bez další analýzy napsat, že „vztah KSČ vůči KSS byl stejný, jako vztah KSSS vůči republikovými stranám v SSSR“, nehledě na existenci dalších stran Národní fronty, byť jejich význam byl marginální v mnoha ohledech). Zůstává jednoznačným faktem, že autorem prezentovaný rozbor situace v různých rozměrech je nadměru přesvědčivý a podává plastický obraz tehdejší (ne)debaty. Ukazuje

různé úrovně problému, které nakonec vyústily v ukončení společného státu. Výrazným kladem této publikace je málokdy vídaná šíře použitých dokumentů, zdrojů a vlastních autorových zkušeností (ať už jde o přímé pozorování tehdejších událostí či o rozhovory s přímými účastníky). V tomto smyslu je tato revidovaná, či spíše aktualizovaná kniha velkým přínosem pro kohokoliv, kdo se zajímá o problematiku rozdělení československého státu nebo o tehdejší (nejen politické) dění. Velký přínos knihy spatřuji mj. v tom, že autor pojal danou otázku rozpadu komplexně a přitom dokázal podat dobře čitelnou, koncentrovanou a zajímavou analýzu.

Žánrově je práce *Rozdělení Česko-Slovenska 1989–1992* poněkud těžko definovatelná: má ambici být vědeckou studií, což dokazuje jak úroveň a hloubka analýzy i faktografie, tak i nutný poznámkový aparát, index a fundovaná bibliografie, o využití četných a přínosných rozhovorů nemluvě. Ale rovněž se jedná svým způsobem i o literaturu, určenou pro širší publikum. Svědčí o tom do určité míry i „novinka“ oproti původní verzi: ilustrace. Jejich počet není nijak zvlášť vysoký, ale zasloužily by konkrétnější komentář. Není totiž vždy úplně jasné, proč byl do textu vložen ten či onen obrázek, resp. proč se v jiných částech knihy naopak nic nenachází. Ostatně nakonec nízký počet ilustrací jakoby dával najevo právě tuto žánrovou nejistotu. Jakoby si autor nebo vydavatelství nebyli úplně jisti, co obrázky vlastně knize přinášejí či na kterého čtenáře dílo vlastně cílí? K širšímu publiku směřuje novou knihu svým způsobem také vynechání velké části původních příloh (nutí to čtenáře, kteří by měli o přílohy zájem, obrátit se na původní vydání).

Poněkud zvláště zní anglické *summary* na konci práce (v prvním vydání tu bylo i v němčině): není zcela jasné, k jakému účelu byl takový dodatek umístěn v knize, vytištěné v češtině (tedy patrně určené pro českého čtenáře, který jen stěží potřebuje takový text). Mnohem logičtější a rozhodně přínosnější bylo celou knihu vydat v angličtině.

K poslední části práce by bylo záhodno přidat několik dalších stran o specifických česko-slovenských vztazích po rozdělení federace. Bylo by to cenné již vzhledem k tomu, že navzdory rozpadu Československa zůstaly tyto vztahy (snad logicky) nadstandardní. Na druhé straně text knihy značně obohacuje přidání série „převodních“ témat (např. problém uznání dvojího občanství), byť se jedná oproti základnímu tématu pouze o marginální záležitost.

Konečně se vraťme k pojmosloví: před dvanácti lety vyšlo první vydání knihy Jana Rychlíka věnované „Rozpadu Československa“, o deset let později byl revidovaný titul nazván přesněji „Rozdělení Československa“. Je patrné, že k zásadním posunům v autorově podání nedošlo. Nejspíš bychom proto v „posunutí“ názvu neměli hledat nic víc, než snahu odlišit obě knihy. Symbolicky je ale vcelku příznačné, jakoby za dvacet let již nebylo vidět „pouze“ nezdar vyjednávání o udržení společného státu (a jakousi chybu tehdejší elity, popřípadě i nějak jinak sociálně podložené motivy), ale odstup konečně dovolil pojmenovat „pravdivěji“ skutečnost, že se Československo nerozpadlo, ale („ku prospěchu“ obou vyjednávajících stran?) bylo (záměrně) rozděleno.

M. Perottino

Z VĚDECKÉHO ŽIVOTA

Nekrology

Jaroslav Kašpar (3. 6. 1929 – 8. 9. 2014)

Je ironií osudu, že doslova pár dní poté, co Zpravodaj města Čelákovic, kde Jaroslav Kašpar prožil většinu svého života a zapsal se jako historik i do místních dějin, přinesl laskavý článek k jeho 85. narozeninám, docent Kašpar v Dřevčicích u Brandýsa nad Labem po dlouhé vážné nemoci, ale přesto nečekaně, byt i pokojně, uzavřel svou pozemskou životní pouť. V bezprostřední paměti mají jeho osobnost už jen historici a zejména ovšem archiváři střední, ale především starší generace. Neboť tento badatel, rodák ze Svařeně u Vysokého Mýta, se z vážných zdravotních důvodů stáhl z akademického života už na samém počátku devadesátých let minulého století, mohl ale ještě právem získat titul docenta pomocných věd historických. Jeho práce pro české archivnictví nebyla však zapomenuta a tak je třeba alespoň zmínit, že u příležitosti jeho kulatého životního jubilea mu byla udělena ministrem vnitra medaile „Za zásluhy o české archivnictví“.

Kašparovy zásluhy o českou historiografii jsou však obecnější. Vedle vlastní práce pedagogické ji lze shrnout do tří poměrně svébytných a na sobě nezávislých věcných okruhů. Jsou to v chronologické posloupnosti zájem o sociální střety na českém venkově v raném novověku, dále o novověkou paleografii a konečně o historickou geografii a kartografii. Jakýmsi dodatkem se stal výše zmíněný zájem o lokální dějiny středočeských Čelákovic.

Počátky Kašparova působení jsou sice spojeny s učitelským povoláním na venkovské škole (osmiletka ve východočeské Proseči), nicméně velmi záhy jej tehdejší vedoucí Katedry československých dějin a archivního studia na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy Václav Husa (1906–1965) povolal do Prahy a vřadil jej do svého týmu, který se věnoval studiu selských povstání zejména 17. a 18. století. Ačkoli Kašpar překračoval hranice své klíčové kompetence oběma směry, podstatný se pro něj stal rok 1680. Jeho bádání vyústilo také v Kašparově účasti na různých kolektivních dílech, zejména úspěšných, ve dvou vydáních publikovaných Československých dějinách v datech (Praha 1968, doplněně 1986, reprint 1987), či v edici Prameny k nevolnickému povstání roku 1680 (Praha 1986).

Tyto knihy se však objevily v době, kdy Kašpar už řadu let pracoval na Katedře pomocných věd historických a archivního studia, kde se zcela zabral do studia novověké paleografie, do té doby tradované v podstatě jen jako praktická znalost. Vědělo se, že jde o součást vědecké disciplíny – paleografie, která však byla do té doby (a nejen u nás) chápána jako obor takřka

výlučně medievistický. Kašpar záhy vstřelil zahraniční podněty, charakterizované jmény Karl Pivec či Leo Santifaller, a ovšem záhy překročil jejich stín a stal se v podstatě – po nesmělých nábězích Františka Roubíka a v přátelské polemice se Stanislavem Polákem – jejím českým zakladatelem. O ni se staral ve všech potřebných směrech, a to jak v rozvíjení teoretických úvah a ve studiu řady konkrétních témat ve spojení s dějinami školství, tak i pokud šlo o pedagogické pomůcky a skripta několikero druhu, posléze ve spolupráci se Zdeňkou Hledíkovou a Ivanou Ebelovou. Nakonec své znalosti v hutné formě včlenil do kolektivní příručky *Vademecum* pomocných věd historických (celkem čtyři vydání, poslední v roce 2002).

Třetí okruh zájmu Jaroslava Kašpara jako vzdělaného geografa (ve studijních letech 1948–1952 totiž vystudoval vedle historie také zeměpis) oscilloval kolem historické geografie a historické kartografie, jejichž vztahu věnoval i některé teoretické stati. Zde spolupracoval posléze s odbornou skupinou tohoto zaměření v Historickém ústavu tehdy ještě Československé akademie věd a patřil ke kmenovým autorům jejího periodika *Historická geografie*.

Nelze opomenout ani Kašparovo pedagogické působení, v němž si svou empatií a mimořádně vstřícným způsobem výuky i jednáním získal řadu oddaných žáků i žákyň, kteří mu byli, byť povětšinou jen telefonicky či korespondenčně, nablízku skoro až do posledních let a měsíců jeho života. A stejně tak tomu bylo i s jeho kolegy na pracovišti i mimo ně; v posledních letech sice tyto vazby nutně slábly, ale vzpomínky časem nevybledly a jejich kontury zůstávaly zřetelné.

Bibliografii Kašparových prací sestavil u příležitosti jeho šedesátin Jiří Šouša v *Archivním časopisu* 39, 1989, s. 176–179, pozdější jednotliviny jsou k dohledání na datovém CD *České historické bibliografie*, nedávno vydané bibliografickým oddělením Historického ústavu AV ČR. Z nekrologů lze upozornit na řádky v posledním čísle letošního *Archivního časopisu*.

Ivan Hlaváček

Z VĚDECKÉHO ŽIVOTA

Nekrology

Bohumil Baďura (18. 7. 1929 – 21. 9. 2014)

Historik Bohumil Baďura se narodil 18. července 1929 v Kateřinicích u Vsetína. Svá vysokoškolská studia začal na Pedagogické fakultě v Brně, kde studoval historii, poté vystudoval historii také na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze. Tady jej ovlivnily rozhodující měrou semináře Josefa Polišenského, a to hned ve dvou směrech. Důrazem na práci v archivech, kde Polišenský seznamoval své studenty formou exkurzí s archivy celého Československa, přičemž jim vštěpoval přesvědčení, že z práce s archivním materiálem musí vycházet každá seriózní historikova práce, a orientací na dějiny hispánského světa, resp. na vztahy české společnosti se společnostmi Pyrenejského poloostrova a jejich zámořských držav.

Velký význam měla pro odbornou dráhu Bohumila Baďury jeho studentská aktivita v podobě tlumočnického doprovodu mexického badatele Raula Cordera Amadoja, který se v roce 1956 zúčastnil komeniologického kongresu v Praze a po jeho skočení pozval svého pražského průvodce a tlumočnicka k půlročnímu studijnímu pobytu v Mexiku s tím, že bude kryt všechny jeho pobytové náklady. Nejenže jej pozval osobně, ale písemné pozvání pro Baďuru poslal také na Ministerstvo zahraničních věcí. Když pak Baďura nastoupil po ukončení studia do Československé tiskové kanceláře, začalo vedení instituce Corderovo pozvání projednávat a posléze vyslovilo s Baďurovou cestou souhlas s podmínkou, že bude zpravodajsky pokrývat přípravu oslav stopadesátého výročí mexické nezávislosti, jimž přikládali v Mexiku velký společenský a politický význam.

Bohumil Baďura odjel do Mexika v září 1960 a do března následujícího roku studoval především v Mexickém národním archivu. Výběr tématu jeho studia výrazně ovlivnil v té době stále rostoucí zájem o sociální dějiny v podobě důrazu na pozemkovou držbu a široký okruh s tím spojených otázek tak, jak ho inspirovalo dnes klasické dílo Françoise Chevaliera *La formation des grandes domaines au Mexique. Terre et société au XVI–XVII siècles* (1952). Baďura záhy pochopil, že mimořádně důležitou roli vzniku velkých pozemkových celků hrály sice tzv. kompozice, legalizace původně nezákonně uzurpované půdy, že je však k pochopení tohoto fenoménu zapotřebí znát řadu dalších skutečností koloniálního Mexika, které nelze studovat jen v archivech mexických. Zajímavé komplementární dokumenty ke konkrétnímu případu držby půdy v Mexiku bylo možné najít i v Baďurovi důvěrně známých archivech československých.

Zpracování dokumentů fondu Maxe Hohenlohe-Langenburga, manžela spoluvlastnice statku San Nicolás de Ulapa Piedad de Iturbe ve Státním oblastním archivu v Žitenicích v kombinaci s dokumentací archivů mexických umožnila Baďurovi napsat rozsáhlou studii, jejíž publikace v roce 1970 vzbudila pozornost mezinárodní odborné veřejnosti.

V této době byl už ovšem Baďura zaměstnancem Historického ústavu ČSAV, kde v roce 1962 vzniklo malé Oddělení Latinské Ameriky. Úzké vztahy mezi Kubánskou akademií věd a ČSAV umožnily pak Baďurovi v roce 1965 pobyt v Havaně, kde trávil větší část svého pracovního času v Národním archivu a v oddělení Kubánská sbírka Národní knihovny s bohatým rukopisným fondem. Velkou pomocí mu zde byly profesní a osobní vztahy s ředitelem Národního archivu a prominentním kubánským a latinskoamerickým historikem Juliem Le Riverendem Brusone a správcem Kubánské sbírky Juanem Perézem de la Riva. Vděčný Baďura nikdy nepřestal zmiňovat pracovní podmínky, které mu Le Riverend vytvořil, včetně poste přímo v archivu, odkud tak nemusel badatel vůbec odcházet. Studoval zde řadu fondů, v nichž původně hledal prameny pro mapování německé, resp. středoevropské emigrace na Kubu v 19. století s představou, že bude ve studiu tohoto problému pokračovat ve středoevropských archivech. Záhy ovšem došel ke zjištění, které jeho další postup podstatně modifikovalo. Otázka evropské migrace na Kubě v první polovině 19. století představovala součást širšího problému kubánských dějin tohoto období, tj. rostoucího podílu obyvatel afrického původu na populaci ostrova. Španělské úřady se snažily bránit tomuto procesu podporou přistěhovalců z evropských zemí a Baďura tedy rozšířil předmět svého bádání tímto směrem. Výsledkem jeho úsilí byl text kandidátské práce Problém „podpory růstu bílého obyvatelstva“ na Kubě v 1. polovině XIX. století, který zůstal po obhájení pouze v rukopise. Pozdější plány na překlad textu do španělštiny a publikaci v knižní podobě odmítal Baďura s odkazem na potřebu studia moderní literatury, byť by výsledky jeho práce v archivech znamenaly jinak přínos i půl století potom, co svůj výzkum této problematiky na Kubě uzavřel. Dokazuje to ohlas drobnějších studií, jež k této problematice publikoval v zahraničních časopisech.

Baďura ovšem nestudoval jen v hlavním městě, podnikal cesty po archivech ve východní části Kuby, mimořádně fyzicky náročné jak pro klimatické podmínky, tak pro permanentní dopravní komplikace. Výsledkem těchto sondáží byl kromě jiného rozsáhlý článek o organizaci kubánských archivů a jejich fondů otištěný v časopise Národní knihovny. Článek se stal základním pramenem informací o kubánských archivech pro mezinárodní badatelskou obec. Když pak přijela na počátku devadesátých let do Prahy jedna z nejuznávanějších autorit v oblasti problematiky otrokářství na americkém kontinentě, americká historička Rebecca Scott, bylo jedním z jejich prvních přání seznámit se s Bohumilem Baďurou. Byl to totiž podle jejích slov právě on, kdo otevřel jí a dalším badatelům cestu do kubánských archivů.

Hlavní pozornost věnoval Baďura při těchto svých exkurzích mimo Havanu archivům v Santiagu de Cuba, kde jeho píle a dokonalá znalost metod práce s archivními dokumenty přiměly vlivného historika a kulturního představitele východní části Kuby Francisco Prata Puiga k cílevědomé akci, která umožnila prodloužení Baďura pobytu na Kubě až do poloviny roku 1967. Druhý rok svého pobytu trávil právě na univerzitě v Santiagu vedením kursu technika historikovy práce. Činil to s takovým úspěchem, že je považován za zakladatele santiažské historické školy a jeho nejúspěšnější žačka, přední představitelka historického bádání v Santiagu Olga Portuondo, dodneška vyzdvihuje Baďurovu zásluhu na výchově kubánských historiků.

Kromě pedagogických aktivit pokračoval Baďura ve studiu archivních fondů a shromáždil množství dokumentů k historii indiánské obce San Luis de Caneyes. Ty podstatným způsobem měnily obraz historie indiánského obyvatelstva nejen na Kubě, ale v celé Karibské

oblasti. Představitelé Univerzity v Santiagu si uvědomovali význam Baďurových přednášek pro studenty i jeho badatelského úsilí pro mapování dějin druhého nejvýznamnějšího města Kubu a usilovali o prodloužení Baďurova pobytu. Jejich žádost podpořená Kubánskou akademií věd byla nakonec v Praze zamítnuta, protože ji nedoporučil Okresní výbor KSČ. Baďura se tak navrátil do Československa, kde pracoval v sedmdesátých a osmdesátých letech v Historickém ústavu ČSAV na tématech, které mu nebyly zdaleka tak blízké jako problematika kubánských dějin 19. století nebo téma, s nímž přišel poprvé do kontaktu během studií v semináři svého milovaného učitele Josef Poliškého, česko-španělských vztahů. Zabýval se tak československou emigrací v Argentíně a Brazílii, československou diplomacií v Latinské Americe mezi světovými válkami (Plačková mise v době bolivijsko-paraguayské války), problematikou frankistického Španělska nebo španělsko-americké války s publikací přehledové práce Španělsko-americká válka (1989).

V roce 1986 navštívil ještě jednou Kubu, kde během tříměsíčního pobytu pokračoval ve studiu dokumentů ke caneycké komunitě. Monografie o Caney, první svého druhu vůbec, byla však publikována až v srpnu 2013 jako Supplementum ročenky Ibero-Americana Pragensia, stejně jako předtím práce věnované španělsko-českým vztahům ve středověku s obsáhlým exkurzem do 16. a 17. století, jimž se Baďura intenzivně věnoval především v první polovině devadesátých let. Ve stejné době pak poprvé přednášel pravidelně i pro české studenty, v rámci nově akreditovaného oboru iberoamerikanistika vedl na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy kurs Prameny k česko-hispánským vztahům v českých archivech. I po odchodu do důchodu se účastnil mezinárodních symposií pořádaných Střediskem iberoamerických studií FF UK, kde dokázali zahraniční účastníci ocenit Baďurův přínos pro studium kubánských dějin a vztahů českého a hispánského světa víc než velká většina české odborné veřejnosti. Se skromností, která byla charakteristickým rysem jeho osobnosti, chválu odmítal a přes vážné zdravotní problémy pokračoval v práci v archivu. Připravoval edici málo známého dokumentu k problematice španělských dějin 16. století, která zůstane bohužel s největší pravděpodobností nedokončena.

V Bohumilu Baďurovi odešel seriózní badatel, známější v cizině, nejen španělsky mluvící, než doma. Úcta, již vůči němu v hispánském světě chovali, je patrná i z udělení možná nejprestižnějšího španělského vyznamenání, Řádu Isabely Katolické, jehož se mu dostalo od krále Juana Carlose, a jeho korespondenčního členství v Královské historické akademii.

Josef Opatrný

Z VĚDECKÉHO ŽIVOTA

Nekrology

Robert Sak (19. 1. 1933 – 14. 8. 2014)

Docent Robert Sak, významný historik, zemřel 14. srpna 2014 po dlouhé nemoci, s níž statečně bojoval. Krátce před tím se mu podařilo dokončit poslední knihu – paměti, ve kterých zachytil pozoruhodný příběh vlastního života, tak bohatého na zápletky a dějové obraty, jak jen osud člověka žijícího ve dvacátém století v neklidné střední Evropě může být.

Robert Sak se narodil 19. ledna 1933 v ukrajinském Charkově českému otci a matce, ruské Židovce z Oděsy. Dětství strávil v Plzni, kde roku 1951 maturoval na Masarykově reálném gymnáziu. V nelehkých padesátých letech vystudoval historii na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy. Po promoci pracoval od roku 1956 jako odborný archivář a referent pro okresní archivy ve Státním oblastním archivu v Třeboni. Archiváře v sobě nikdy nezapřel – schopností minuciosní kritiky pramene vynikal po celý život. V letech 1961–1962 krátce působil jako odborný asistent na Pedagogické fakultě v Českých Budějovicích. Tehdy také přijal jižní Čechy za svůj domov. Jihočeskou krajinu, historii i literaturu znal jako málokdo.

V roce 1962 se stal redaktorem a později šéfredaktorem českobudějovického nakladatelství, které od roku 1967 neslo název *Růže*. Především jeho zásluhou se přeměnilo v podnik významně ovlivňující kulturní ovzduší šedesátých let. Značný ohlas vzbudilo nemnoho čísel literárního časopisu *Arch*, který spoluredigoval. Vydával knihy spisovatelů a básníků, včetně těch, kteří nemohli dlouho publikovat. Podnítil vznik historických prací s rožmberskou tematikou – *Zlatý věk růží* Františka Kavky a *Osud slavného domu* od Aloise Míky. Zdeňku Kalistovi stačil uvést v život vzpomínkovou knihu *Tváře ve stínu; Století andělů a ďáblů* věnované jihočeskému baroku již vyjít nesmělo.

V roce 1970 byla redakce *Růže* rozehnána. Roberta Saka činnost nakladatelská i neskrývané politické názory „odsoudily na dvacet let do vyhnanství“ v tovární hale českobudějovické slévárny Škoda. S touto nelehkou kapitolou svého života, kdy musel čelit nejen nemožnosti pokračovat v milované práci, ale také ústrkům namířeným vůči němu i jeho rodině, se dokázal obdivuhodně vyrovnat. Své spoludělníky informoval o relacích *Rádia Svobodná Evropa a Hlasu Ameriky*, stýkal se s podobně „postiženými“ přáteli a především se vrátil k historickému bádání.

Ve ztížených podmínkách a bez zjevné naděje na vydání psal své první knihy, legionářskou *Anabázi* a životopis Františka Ladislava Riegra.

Právě tento návrat k historii namířil po listopadu 1989 jeho kroky do akademického prostředí. Od roku 1990 působil jako odborný asistent na Pedagogické fakultě Jihočeské univerzity, po habilitaci v roce 1992 jako docent. Stál u zrodu Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích a v jejím rámci samostatného Historického ústavu, základu dnešní Filozofické fakulty. Své studenty učil nejen řemeslu, ale především smyslu historikovy práce. Ten pro něj nikdy nebyl ohraničen jen konturami vlastního vědeckého oboru, ale překračoval hranice směrem k prožívání a hodnocení přítomnosti i k chápání historického díla jako svěbytného druhu krásné literatury.

„Dějiny jsou pro mě na prvním místě příběhy nekonečného počtu lidí vstupujících do nich se svobodnou vůlí a pokoušejících se je podle vlastních povah, zálib, vášní i sociálních dispozic uzpůsobit k svému obrazu,“ napsal Robert Sak v jedné ze svých knih. Příběhem velkého Čecha devatenáctého století byla jeho skvělá monografie o Františku Ladislavu Riegrovi. Kniha připravovaná v době normalizace vyšla v roce 1993 a vzbudila značný ohlas nejen pro novost tématu, ale i promyšlenost, s níž dokázal osobnost politika zařadit do kontextu politiky a kultury devatenáctého věku. Druhého vydání pod názvem *Rieger – konzervavec nebo liberál?* se biografie dočkala o deset let později. Další Sakova kniha ze „škodoväckých časů“ *Anabáze – drama československých legionářů*, v níž se autor na příkladu legionářů vyrovnával s českým „snem o Rusku“, vyšla v roce 1996. Následující práce Roberta Saka se věnovaly pozoruhodným ženám. Nejprve to byla Sidonie Nádherná, jež se mu stala reprezentantkou „jiné kultury“ v Čechách, odlišné nikoliv ve smyslu genderovém, ale z hlediska příslušnosti k svěbytnému sociálnímu prostoru. Poté vyšla kniha *Salon dvou století*, v níž se v kulisách salonu Anny Lauermannové-Mikschové odvíjel příběh formování moderní české kultury. Kulturními dějinami dvacátého století se zabývá životopis nakladatele a katolického intelektuála Bedřicha Fučíka s havlovským názvem *Život na vidrholci*. Jeho sepsání dalo Robertu Sakovi příležitost vzdát poctu svému životnímu vzoru. Zpět do devatenáctého století se vrátil v knihách o Josefu Jungmannovi a Miroslavu Tyršovi. V prvé z nich předložil čtenářům svůj pohled na utváření novodobé české národní existence, v druhé pak na příběhu spoluzakladatele Sokola, ale také významného estetiky, ukázal cestu Čechů k „národní dospělosti“. Vedle svých vlastních knih jako pečlivý editor připravil do tisku Bolzanův životopis od Marie Červinkové-Riegrové a knihu o nakladateli Janu Ottovi od Jaroslava Švehly.

Českou historiografii devatenáctého a dvacátého století Robert Sak obohatil o dílo, v němž dokázal spojit poctivou práci s prameny s dokonalým literárním zpracováním. K jeho knihám se budou rádi vracet nejen odborníci, ale i zájemci o moderní dějiny. Ve vzpomínkách těch, kteří se s ním setkali, zůstane inspirujícím učitelem, laskavým kolegou a především dobrým člověkem.

Zdeněk Bezecný – Milena Lenderová

Knihy a časopisy došlé redakci

Jitka BALCAROVÁ, „Jeden za všechny, všichni za jednoho!“ *Bund der Deutschen a jeho předchůdci v procesu utváření „sudetoněmecké identity“*. Praha, Karolinum 2013, 471 s.

Adam KOŽUCHOWSKI, *The afterlife of Austria-Hungary. The image of the Habsburg Monarchy in interwar Europe*. Pittsburgh, University of Pittsburgh Press 2013. viii, 219 s.

X. sjezd českých historiků: Ostrava, 14. – 16. 9. 2011. Hlavní redakce sjezdového protokolu Aleš ZÁŘICKÝ – Petr KADLEC – Michaela ZÁVODNÁ. Ostrava, Filozofická fakulta Ostravské univerzity v Ostravě, Centrum pro hospodářské a sociální dějiny Filozofické fakulty Ostravské univerzity v Ostravě 2013. Sv. 1, 2, 3; 79 s., 199 s., 215 s.

Volker ZIMMERMANN – Peter HASLINGER – Tomáš NIGRIN (Hrsg.), *Loyalitäten im Staatssozialismus. DDR, Tschechoslowakei, Polen*. Marburg, Herder-Institut 2010, vi, 366 s.

Výtahy z českých časopisů a sborníků

Acta historica Universitatis Silesianae Opaviensis. Sv. 6, 2013:

Jana JANIŠOVÁ, Struktura Moravského zemského zřízení z roku 1516 se zřetelem na úpravu právního postavení sirotků, majetkové a dědické právo, s. 11–27. – Marian HOCHÉL, Dominique-Vivant Denon známý i neznámý: arbitr, censor, Napoleonův hlavní poradce v otázkách umění a vkusu, s. 29–50. – Petr JIRÁK, Myšlenka rozporu v tragickém myšlení, s. 51–62. – Veronika DULÍKOVÁ, Marie Stona na cestě po Egyptě, 63–73. – Andrea POKLUDOVÁ, Posilování etnické identity německého obyvatelstva českých zemí na přelomu 19. a 20. století prostřednictvím tisku. (Komparace novinového zpravodajství o osobnosti Hanse Kudliča), s. 75–88. – Jana BUREŠOVÁ – Miloš TRAPL, Obraz československého emigrantského prokomunistického spolku ve druhé polovině 20. století. Československý kroužek v Sydney v Austrálii, s. 89–107. – Zdeněk JIRÁSEK – Jana STUHLÍKOVÁ, K otázkám přeshraničního styku mezi Polskem a Československem v letech 1945–1948, s. 109–122. – Christiane BRENNER, Troublemakers! Dealing with Juvenile Deviance and Delinquency in Socialist Czechoslovakia, s. 123–137. – Pavel JIRÁSEK, Historie, metody a výzkumné projekty v oblasti dlouhodobého uchování kulturního dědictví v ČR, s. 139–148. – Miloš ZAPLETAL – Ivan MURÍN, Ekomuzeum jako přirozený habitat člověka, s. 149–170. – Pavel ŠOPÁK, Jakub Deml píše Čeňku a Marii Vořechovým. (Addenda k vzájemné korespondenci), s. 173–191.

Archivní časopis. Roč. 64, 2014, č. 2:

Jaroslav ŠULC – Milan VOJÁČEK, Nizozemský záchranný program Metamorfoze a řízení kvality při digitální konverzi dokumentů historické a kulturní hodnoty, s. 117–144. – Karel MATUŠKA, Počáteční vymezení správy úředních dokumentů v zákoně o archivnictví a spisové službě, s. 145–168. – Dalibor STÁTNIK, Štátní archiv v Prešove, pobočka Svidník, s. 169–179. – Klaudia JEĐRZEJEWSKA, Kazimierz Konarski (1886–1972), s. 180–187. – Vlatka LEMIĆ, Budování integrované národní archivní sítě v Chorvatsku: propojení správy, archivů a veřejnosti v praxi archivnictví v Chorvatsku, s. 192–197.

Časopis Matice moravské. Roč. 132, 2013, Supplementum 5 (Lichtenštejnové a umění): Herbert HAUPT, Umění ve službách reprezentace. Knížata z Lichtenštejna jako zadavatelé a sběratelé v období baroka, s. 9–24. – Jiří KROUPA, Architektonická reprezentace Lichtenštejnů a Ditrichštejnů: paralely symbolických forem, s. 27–41. – Eliška FUČÍKOVÁ, Lichtenštejnský palác v Praze, s. 43–51. – Friedrich POLLEROS, „Della virtù e della grandezza Romana“. Lichtenštejnský palác v Rossau: poznámky k architektuře, ikonografii a koncepci, s. 53–80. – Tomáš KNOZ, Lichtenštejnská zámecká sídla v kontextu moravsko-rakouské renesance a manýrismu. Zámek Rabensburg, s. 83–125. – Vladimír MAŇAS, Tušení souvislostí. Hudba na dvoře Karla I. z Lichtenštejna na počátku 17. století ve středoevropském kontextu, s. 127–137. – Miroslav KINDL, Nizozemští umělci druhé poloviny 17. století ve službách knížat Lichtenštejnů ve Valticích, s. 139–159. – Štěpán VÁCHA, Pražský malíř Antonín Stevens ze Steinfelsu ve službách knížete Gundakera z Lichtenštejna, s. 163–177. – Gernot MAYER, Umění dobročinnosti. K obdivuhodnému patronátu Marie Terezie Savojské (1694–1772), rozené z Lichtenštejna, nad uměním, s. 179–192. – Martina LEHMANNOVÁ, Lichtenštejnský mecenát ve prospěch Moravského průmyslového muzea. Podíl Jana II. z Lichtenštejna na utváření místa paměti, s. 193–210. – Pavel ŠOPÁK – Markéta KOUŘILOVÁ, Pátrání po identitě. Lichtenštejnové ve Slezském zemském muzeu, s. 211–223. – Zuzana VŠETEČKOVÁ, Biskup Jiří z Lichtenštejna a nástěnné malby v tridentské Orlí věži v kontextu malířství českých zemí na přelomu 14. a 15. století, s. 227–248. – Petr FIDLER, Valtický kostel Nanebevzetí Panny Marie, s. 249–267. – Johann KRÄFTNER, Joseph Hardtmuth a venkovské stavitelství Lichtenštejnů na přelomu 18. a 19. století, s. 269–286. – Vít VLNAS, Škrétové a jejich obrazy pro Karla Eusebia z Lichtenštejna. Příspěvek k poznání obchodu s uměním v barokní Praze, s. 289–302. – Bohumír SMUTNÝ, Lichtenštejnské hospodářské snahy od 17. století do poloviny 20. století na území Moravy a Čech, s. 303–316. – Tomáš KREJČÍK, Lichtenštejnové ve svých mincích, medailích a erbech. Mezi uměním a ekonomikou, s. 317–331.

Časopis Národního muzea. Řada historická. Roč. 182, 2013, č. 1–2:

Helena SVOBODOVÁ, Nádobky na parfémy, vonné masti a oleje – nejstarší antické sklo ve sbírce Národního muzea (Od počátku výroby skla k vynálezu sklářské píšťaly), s. 3–18. – Tomáš SADÍLEK – Pavel ŽDÁRSKÝ – Petr PŘEBINDA, Arabsko-český slovník beduínských výrazů v pozůstalosti Aloise Musila, s. 19–28. – Jana VOJTÍŠKOVÁ – Vít ŠEBESTA, Královéhradecká městská kancelář zvláště ve světle přímých zpráv z tamních dochovaných register z doby předbělohorské, s. 29–50. – Michal PEHR, Pomnichovské hranice v dobových ohlasech, s. 51–60. – Miloš MATÚŠEK, Miroslav Tyrš – estetik, historik umění a „památkář“, s. 61–72. – Kateřina PAŘÍZKOVÁ, Archiv Národního muzea představuje: Osobní fondy Antonína Friče a Bohuslava Jiruše, s. 73–85. – Jiří MLÍKOVSKÝ, Ornitologické dopisy Emmauela Lokaye Antonínu Fričovi z roku 1850, s. 86–92.

Časopis Národního muzea. Řada historická. Roč. 182, 2013, č. 3–4:

Tereza CÍGLEROVÁ, Průzkumy skleněných negativů v Langhans Archivu Praha, s. 3–10. – Jana DŘEVÍKOVSKÁ – Jana DERNOVŠKOVÁ, Průzkum fyzického stavu sbírek nejvýznamnějších iluminovaných rukopisů, s. 11–16. – Blanka HNULÍKOVÁ, Průzkum fyzického stavu fotografických fondů v Národním archivu, s. 17–24. – Štěpánka BORÝSKOVÁ – Libor JŮN, Projekt NAKI „Daguerrovo rejsování světlem...“ a jeho řešení na Katedře fotografie FAMU, s. 25–28. – Jan NOVOTNÝ, Přehled dokumentace fyzického stavu historických fondů v Národní knihovně ČR, s. 29–42. – Jana SUCHÁ OČKOVÁ – Julie HEJZLAROVÁ, Informace

o projektu Národní knihovny a Google, s. 43–47. – Petra VÁVROVÁ – Lucie PALÁNKOVÁ – Hana SEDLISKÁ, Průzkum fyzického stavu novodobých knihovnických fondů v Národní knihovně ČR – nový nástroj, s. 48–53. – Karel SKLENÁŘ, Archeolog Josef Ladislav Pič jako muzejník v Národním muzeu, s. 54–102. – Václava HORČÁKOVÁ – Kristina REXOVÁ – Adéla JÚNOVÁ MACKOVÁ, Konference o německých historických bibliografiích, s. 103–106.

Časopis Slezského zemského muzea. Série B – vědy historické. Roč. 63, 2014, č. 1:

Milan MYŠKA, Faustina Ense „zlatá opavská léta“, s. 1–13. – Antonín ŠIMČÍK, Opavské gymnazijní muzeum – školní nebo zemské muzeum?, s. 15–41. – Pavel ŠOPÁK, Gymnazijní muzeum v Opavě a dějiny umění, s. 43–52. – Zdeněk KRAVAR, Faustina Ense – O vzniku a současném stavu vlasteneckého muzea v Opavě, s. 53–90.

Český lid. Etnologický časopis. Roč. 101, 2014, č. 1:

Michał MOKRZAN, The Rhetorical Turn in Anthropology, s. 1–18. – Aleš SMRČKA, Die Bedeutung des Heus und sein traditioneller Transport im Riesengebirge, s. 77–105.

Dějiny a současnost. Roč. 36, 2014, č. 4:

Václav BŮŽEK, Poslední rozloučení s Ferdinandem I. ve Vídni. Oslava křesťanského rytíře, jeho vlády a habsburské dynastie, s. 10–14. – Karl VOCELKA – Václav BŮŽEK, „Nechtěl jsem ve svém díle o Rudolfu II. psát o politických dějinách...“ S Karlem Vocelkou o hledání cest k dějinám Habsburků, s. 14–15. – Miroslav ŽITNÝ, Oslavy vítězství Habsburků v bitvách patnáctileté války, s. 16–18. – Rostislav SMÍŠEK, Jupiter nebo Apollon, Aurora nebo Minerva? Leopold I. a Markéta Tereza Španělská ve světle svatebních slavností, s. 19–22. – Vít VLNAS, Pražská korunovace Karla VI. a symbolický zápas o dědictví rakouské, s. 23–26. – Eva CHODĚJOVSKÁ, Humprecht. Italská inspirace v Českém ráji, s. 28–29. – Petr ČORNEJ, Lipanská křižovatka, s. 30–31. – Vojtěch BAŽANT – Martin ŠORM, Jacques Le Goff – muž jiného středověku, s. 32–33. – Jiří BÍLEK, Vojáci i občané druhé kategorie: „pétépáci“. Na okraj jednoho výročí, s. 34–37. – Ivan MALÝ – Jan POHUNEK, Kostelík sv. Michala v Kinského zahradě a idea československého muzea v přírodě, s. 38–40. – Martin NEKOLA, Ve jménu Boha a svobodného Zakarpatí. Těžkosti rusínského exilu během studené války, s. 41–44.

Dějiny a současnost. Roč. 36, 2014, č. 5:

Stefan ZWICKER, Zdravá rivalita? Německý fotbal v českých zemích, s. 10–13. – Robert NOVOTNÝ, Jak klokaní ke klokanu přišli? Češi v Austrálii 1927, s. 14–17. – Jan OČENÁŠEK, „Češi nejsou krásní hráči“. Zapomenuté finále na olympiádě v Antverpách, s. 18–20. – Tomáš WINTER, Fotbal na malířském plátně v počátcích moderního umění, s. 21–24. – Antonín KALOUS, Matyáš Korvín – český král a národní nepřítel, s. 26–27. – Vít VLNAS, Trója u Prahy. Zrcadlo habsburských ctností a šternberských ambicí, s. 28–29. – Ludmila FIEDLEROVÁ, „Na vlastní kůži“. Řetězové provádění ve Vrchotových Janovicích 1994–2014, s. 30–31. – Břetislav VACHALA, Denonova „Cesta do Egypta“. Objevení země na Nilu, s. 32–36. – Bernard RIBÉMONT – Martin ŠORM, „Středověk mezi historií a fikcí často nečinil rozdíl“. Rozhovor s francouzským mediévistou Bernardem Ribémontem nejen o Šalamounově soudu, nedokonalých hrdinech středověké fikce a islámu ve Francii, s. 36–39. – Daniela HANNOVÁ, „Většinu času věnují planým řečem a flirtu s děvčaty“. Arabští studenti v Praze (1958–1967), s. 40–43.

Dějiny a současnost. Roč. 36, 2014, č. 6:

Pavel BĚLINA, „Svoboda neznamená neposlušnost“. Co jsme roku 1918 ztratili a co získali, s. 10–13. – Eduard KUBŮ – Jiří ŠOUŠA, Zpravodajská nezkušenost versus profesionalita. Rakousko-uherská rozvědka a Masarykova zahraniční akce ve Švýcarsku v roce 1915, s. 14–17. – Jan JINDRA, Rolník Tomeš, pilot Štefánik a ošetřovatelka Mathilda. Velká válka v československém hraném filmu (1928–1937), s. 18–20. – Pavel HEŘMÁNEK, Když válka skončí... Karlínská Invalidovna, s. 22–24. – Dalibor JANIŠ, 1526: Konec „našich“ dějin?, s. 26–27. – Zdeněk HOJDA, Marie Gabriela Lažanská a její Manětín, s. 28–29. – Pavla GKANTZIOS DRÁPELOVÁ, Mystras. Perla středověku na Peloponésu, s. 30–33. – Sergej Arkadžjevič IVANOV – Jitka KOMENDOVÁ, V Byzanci byl respekt vůči zákonu velmi silný, v Rusku neexistuje dodnes. Rozhovor s ruským byzantologem Sergejem Arkadžjevičem Ivanovem, s. 34–37. – Pavel MAREK – Tomáš ŠTERNECK, Láska za času nenávisti. Partnerské soužití Baltasara Marradase a Doroty rozené Öllerové, s. 38–41.

Dějiny a současnost. Roč. 36, 2014, č. 7:

Nada PROFANTOVÁ, „Bože, chraň nás od Avarů“ aneb Nejmocnější ze všech kmenů, s. 10–14. – Jan JÍLEK – David KALHOUS, Hunové. Limity výpovědi písemných a archeologických pramenů: Římané a barbari, s. 14–17. – Jiří MACHÁČEK, Strážci hranic. Sikulové a Pečeněhové na řece Moravě, s. 18–21. – Jana MAZÁČKOVÁ – Jiří KNAP – Petr KOS, Kočovníci na Moravě ve 13. století, s. 22–24. – Jana SLÁMOVÁ, Pokus o sestrojení samohybu, s. 25. – Jan IVANEGA, Schwarzenberská zámecká kaple v Postoloprtech ve víru barokního století, s. 26–27. – Eliška VARYŠOVÁ, Osada Baba v Praze, s. 28–29. – Moritz CSÁKY – Jan MAREŠ – Václav SMYČKA, „Centrální Evropa se mi jeví jako laboratoř“. Rozhovor s Moritzem Csákyem nejen o proměnách chápání středu Evropy, o rozvíjení kreativního potenciálu při studiu historie a o kulturní identitě, s. 30–33. – Pavel DOUŠA, Muzeum všeho? Muzea jednadvacátého století, s. 34–36. – Jakub DRÁBIK, „Za krále a vlast“. Fašismus ve Velké Británii a Rotha Lintorn-Orman, s. 37–40. – Petr FIDELIUS, Slepá ulička analogizování. Komunistická řeč v podání dvou historiků, s. 40–44.

Fontes Nissae. Prameny Nisy. Regionální historický sborník. Roč. 14, 2013, č. 2:

Jaroslav ZEMAN, Krušný život motoristy. Dlažebné v meziválečném Liberci. „Automobilisto, dej ještě, dej více!“, s. 4–13. – Michal PLAVEC, Letecké operace Rudé armády na Liberecku 8. a 9. května 1945 ve světle ruských dokumentů, s. 14–21. – Piotr PAŁYS, Czeska Rada Narodowa w Żytawie, s. 22–31. – Ivo HABÁN, Spojení řízením osudu: sbírky německočeského výtvarného umění 1. poloviny 20. století ve fondech Národního památkového ústavu, s. 32–49. – Miroslav KOLKA, Plošný průzkum vesnických sídel a lidové architektury: metodika a aktuální příklady v území Libereckého kraje, s. 50–69. – Jana ŠUBRTOVÁ, Nástěnné malby v kostele sv. Havla v Kuřívodech, s. 71–72. – Anna HABÁNOVÁ, Umění plavat, s. 73–78. – Ivo HABÁN, Konference Ztracená generace? Německočeskí výtvarní umělci 1. poloviny 20. století mezi Prahou, Vídní, Mnichovem a Drážďany, s. 80. – Pavel VONIČKA, K osmdesátinám RNDr. Siegfrieda Weisse, s. 81. – Václav KŘÍČEK, Výběrový soupis článků k dějinám Libereckého kraje za rok 2012, s. 82–88. – Jan KAŠPAR, Za Františkem Padrtou, s. 89–90.

Forum Brunense 2013. Ročenka 2013:

Jiří VANĚK, Zemští (vojenští) inženýři na Moravě a Špilberk (1675–1785), s. 7–14. – Pavel KOŠTÁL, Planoucí láska aneb ohlédnutí za brněnskými ohňostroji doby barokní, s. 15–26. –

Lukáš VÁCLAVÍK, Podoba města Brna ve výtvarném umění 1. poloviny 19. století, s. 27–44. – Aleš NAVRÁTIL, Špilberské prachárny, s. 47–54. – Alena RAJLICHOVÁ, Nálezy hliněných modelů sekeromlatů na hradišti Staré Zámky u Líšně, s. 55–59. – Jan BUKOVSKÝ, Hypotetická substituce velkomoravského kostelíka sv. Jana Křtitele v Modré u Velehradu, s. 59–62. – Gabriela VARGOVÁ, Z historie veletrhů módy na brněnském výstavišti 1992–2013, s. 63–69. – Barbora SVÁTKOVÁ, Na Špilberk tvůrčí cestou? [Otevření edukačního centra v roce 2013], s. 71–74. – Jana KOLAVÍKOVÁ, Porcelánový kabinet paláce Dubských v Brně, s. 77–80.

Havlíčkobrodsko. Sborník příspěvků o historii regionu. Sv. 27, 2013:

Tomáš SOMER, Patronátní kostely Vilémovského kláštera ve druhé polovině 14. a na počátku 15. století, s. 7–53. – Pavel ROUS, Soupis dvorů a jiných vybraných samot v okolí Havlíčkova Brodu, s. 54–115. – Aleš VESELÝ, Náboženské bratrstvo při kostele Narození sv. Jana Křtitele v Příbyslavi, s. 116–129. – Josef ŠRÁMEK, Význam deníku Vojtěcha Weidenhoffera pro dějiny prusko-rakouské války z roku 1866, s. 130–168. – Aleš KNÁPEK, Opevnění Chotěboře – mýty a skutečnost, s. 171–182. – Jan MUSIL, Soubor výžlabkových kachlů z Chotěboře. Příspěvek k rozšíření jedné skupiny pozdně středověkých kachlů, s. 183–199. – Alena JINDROVÁ, Sionismus v Německém Brodě, s. 200–216. – Eduard VESELÝ, Strojárna a slévárna Josefa Dymáka ve Starém Ransku, s. 217–228. – Jaroslav HOLÝ, 30 let běhu městem Jarmily Kratochvílové v Golčově Jeníkově, s. 229–241.

Historica. Revue pro historii a příbuzné vědy. Roč. 5, 2014, č. 1:

Jaroslav BÍLEK, Geopolitické koncepce a imperialismus v carském Rusku 19. století, s. 1–15. – Pavel ŠOPÁK, Věda v muzeu. Poznámky k výměru pojmu vědy na příkladu Gymnazijního muzea v Opavě v 19. a v první polovině 20. století, s. 16–32. – Vyacheslav Zhanovich POPOV, Man with a Gun. Problems of Relationship of Residents of Ukrainian Cities to the Armed Parties of Revolution and Civil War in 1917–1920, s. 33–56. – Jan AL SAHEB, Kníže Josef Václav z Lichtenštejna. Připomínka života významného diplomata, vojevůdce a reformátora (1696–1772), s. 57–67. – Karel STEINMETZ, Počátky symfonických koncertů v Ostravě (1890–1945), s. 68–76. – Lumír DOKOUPIL (ed.), Z korespondence Ladislava Hosáka s Františkem Kutnarem, s. 77–85. – Miloš LUKOVIČ, Balkanistika (balkanologie) v Srbsku v období 1991–2013, s. 86–104.

Historická geografie. Roč. 40, 2014, č. 1:

Vilém WALTER, Rekonstrukční virtuální modely města Brna, s. 7–18. – Václav MATOUŠEK – Šárka KOUKALOVÁ – Marcela ŠÁŠINKOVÁ, Letní a celoročně obývané vily a villegiatury v okolí Prahy na konci 19. a v prvních desetiletích 20. století. Příspěvek k proměnam krajiny Čech v procesu modernizace české společnosti, s. 19–40. – Tomáš BURDA – Zbyněk JANOUŠEK – Pavel CHROMÝ, Historické hranice v prostředí GIS: správní regiony v Česku 1920–2012, s. 41–72. – Jana JÍCHOVÁ, Výzkum zločinu v Česku z pohledu geografie, s. 73–93.

Historický obzor. Roč. 25, 2014, č. 7/8:

Drahomír SUCHÁNEK, Zánik Církevního státu, s. 146–153. – Martin NEJEDLÝ, Dýka zdobená krajkou. O (bez)moci placeného historika středověku. II. část, s. 154–165. – Martin LIŠKA, Dva švédské pokusy o podmanění Brém, s. 165–175. – Hana KRÁLOVÁ, Prusko-rakouské soupeření roku 1866 a jeho ohlas v dobovém tisku, s. 175–183. – Roman VONDRA,

Osobnosti české minulosti. Bernard Bolzano (1781–1848), s. 183–187. – Petra KODETOVÁ, Velké bitvy světových dějin. Blenheim 1704, s. 187–189.

Historie a vojenství. Roč. 63, 2014, č. 1:

Václav ŠMIDRKAL, „Bratři ve zbraní“: představy o spojenečtví Národní lidové armády NDR a ČSLA ve světle krize roku 1968, s. 4–19. – Jan KILIÁN, Na kvartýře. K aspektům soužití mezi vojáky a měšťany za třicetileté války, s. 20–34. – Jiří PLACHÝ, Z Vidně pro Londýn. Výsadková operace GUMMIT a odbojová skupina Curieu v rakouském a československém odboji, s. 35–48. – Jan DVORÁK – Adam HRADILEK – Zdeněk VALIŠ, Z táborů Gulagu do Československé vojenské jednotky v SSSR, s. 49–62. – Zdeněk VALIŠ, 1. čs. samostatná brigáda v bojích o Rudu a Bílou Cerkev, s. 63–74. – Jiří RAJLICH, Justin Pravoslav Hovora (1890–1964). Český námořní aviatik, podnikatel, odbojář, funkcionář a politický vězeň, s. 75–93. – Jindřich MAREK, Beránci, lvi a malé děti. Nekonečný spor o českého vojáka v letech 1. světové války, s. 94–113.

Historie a vojenství. Roč. 63, 2014, č. 2:

Jiří SKOUPÝ, František hrabě Harrach a Leopold Lojka – šlechtic a jeho řidič. Životní osudy účastníků sarajevského atentátu ve světle archivních pramenů, s. 4–27. – Branko BOGDANOVIĆ, První výstřely první světové války, s. 28–35. – Jindřich MAREK, Pražské barikády – labutí píseň československých legionářů, s. 36–55. – Jiří RAJLICH, Pilot Karel Frič čili Karl Fritsch (1895–1968), s. 56–79. – Zdeněk ŠPITÁLNÍK, „Císařův kabát“. Stejnokroje Františka Ferdinanda d'Este ve sbírkách VHÚ, s. 80–95. – Jan BIEDERMAN, Vybraný faleristický materiál v kontextu osobnosti Františka Ferdinanda d'Este, s. 96–101. – Jan ŠACH, Poboční zbraně arcivévody Františka Ferdinanda d'Este, s. 102–110. – Zdeněk POLČÁK, V zákopech první světové války [výstava], s. 111–113. – Tomáš KYKAL, On-line přístupné tištěné prameny k válečným ztrátám rakousko-uherské armády z období první světové války, s. 118–125. – Tomáš JAKL, Vojáci 1. divize ROA zapsaní v pražských matrikách zemřelých, s. 134–139. – Jiří RAJLICH, Miroslav Štandera (1918–2014), s. 140–145.

HOP. Historie – Otázky – Problémy. Roč. 5, 2013, č. 1:

Pavel SLÁDEK, Židovská studia: mezi diverzitou a integritou, s. 11–19. – Marcela ZOUFALÁ, Izraelská studia – nová akademická disciplína hledá svou identitu, s. 21–25. – Jiří HOLÝ, Negativní stereotypy Židů v české próze na přelomu 19. a 20. století, s. 27–41. – Milan TVRDÍK, Franz Werfel a jeho vztah ke křesťanství a židovství, s. 43–49. – Josef ČERMÁK, Přátelství s Robertem Klopstockem. Poslední léta Franze Kafky, s. 51–60. – Milan LYČKA, Spekulace a tradice v moderní židovské filosofii, s. 61–66. – Michala BENEŠOVÁ, Reflexe židovské mystiky v polské literatuře 20. století: Aleksander Wat, s. 67–77. – Jan ŽUPANIČ, Šlechtictví a židovská společnost v habsburské monarchii, s. 79–87. – Barbora PŮTOVÁ – Václav SOUKUP, Vývojové proměny židovské obce a gheta ve Velkém Meziříčí, s. 89–103. – Jan DVORÁK – Adam HRADILEK, Perzekuce československých Židů v Sovětském svazu za druhé světové války, s. 105–120. – Marcela ZOUFALÁ, Současný antisemitismus v České republice a ve světě: vybrané příčiny, trendy, souvislosti, s. 121–130. – Zbyněk TARANT, Proč se vlastně holocaustu říká holocaust?, s. 131–142. – Martin BORYSEK, K oslavě předků a na paměť potomků. *Takanot Kandia* – sbírka komunální legislativy jako svědectví důležité historické etapy v dějinách židovské obce na Krétě, s. 143–154. – Raanan REIN, Hledání domova v cizině: Židé v Argentině a Argentinci v Izraeli, s. 155–169. – Jakub MLYNÁŘ, Archiv

vizuální historie USC Shoah Foundation v CVH Malach a československé židovské identity, s. 173–183. – Pavel SLÁDEK, Rabi Aharon Epstein a jeho pražské práce: Materiály ke studiu dějin pražské židovské ortodoxie ve třicátých letech 20. století, s. 185–193. – Pavel SLÁDEK – Jan ZDICHYNEC (přípr. a red.), Seznamy a anotace kvalifikačních prací vzniklých na FF UK a věnovaných judaistické problematice, s. 213–234.

HOP. Historie – Otázky – Problémy. Roč. 5, 2013, č. 2:

Jaroslav MALICKI, K polské recepci české bible 16. století, s. 11–22. – Andor MÉSZÁROS, České bible a české biblické texty ve sbírkách maďarské Národní knihovny, s. 23–26. – Tomáš GAUDEK, Několik poznámek k výzdobě nejstarších biblických překladů do češtiny, s. 27–38. – Hana PÁTKOVÁ, Paleografické poznámky k českým biblickým rukopisům 15. století, s. 39–44. – Jan ROYT, Grafický list s luteránským námětem Alegorie zákona a milosti ve vydáních Melantrichovy bible, s. 45–62. – Kateřina BOBKOVÁ-VALENTOVÁ – Martin HOLÝ, Jak důkladně znali gymnazisté Bibli? K užívání biblických textů ve školní výuce v českých zemích 16. až 18. století, s. 63–72. – Jiří HRBEK, Starozákonní motivy v habsburské reprezentaci doby barokní, s. 73–82. – Jiří M. HAVLÍK, Polemika v komentářích aneb Kdo měl číst Bibli svatováclavskou, s. 83–93. – Ondřej KOUPIL, Nový zákon tzv. Svatováclavské bible (1677), s. 95–106. – Zdeněk R. NEŠPOR, Bible českých evangelíků v „dlouhém“ 19. století, s. 107–117. – Markéta PYTLÍKOVÁ, Zdroj výkladových vysvětlivek v nejstarší české bibli, s. 119–129. – Kateřina VOLEKOVÁ, K dalším latinsko-českým mamotrektům, s. 131–140. – Jakub MARUŠ, Proměny větné negace v českých biblických překladech, s. 141–149. – Robert DITTMANN, Odkaz *Jiní* v poznámkovém aparátu Nového zákona Kralické bible šestidílné, s. 151–158. – Alena A. FIDLEROVÁ, Uplatnění lexikálního principu v užívání velkých písmen v českých tištěných biblích raného novověku, s. 159–174. – Jan PIŠNA, Druhý život Kralické bible v 18. a na začátku 19. století – edice hallská a přešpurská, s. 175–193. – Karel KOMÁREK, České katolické bible v 18. a 19. století aneb Dědictví svatováclavské, s. 195–206. – Josef BARTOŇ, K problému sekundárního (nepřímého) tlumočení v moderním českém biblickém překladu, s. 207–216. – Tomáš MATĚJEC, Žalmové parafráze Jiřího Strejce v Kocínově překladu útěšného traktátu z roku 1592, s. 217–223. – Tomáš HAVELKA, Ale nám Písmo ukazuje tajemství. Biblické aluze v cyklu Truchlivý Jana Amose Komenského, s. 225–242. – Miloš SLÁDEK, Biblické citace v českých nedělních postilách konce 17. a první poloviny 18. století, s. 243–253. – Mira NÁBĚLKOVÁ, Bibličtina a Kralická biblia v slovenskom evanjelickom prostredí – literárne dozvuky, s. 255–265. – Andrea KOZLOVÁ, Biblický příběh Salome a jeho reflexe v české kultuře a umění na počátku 20. století, s. 267–276. – Petr HRTÁNEK, „Druhý život“ Bible: apokryfní proměny biblických předloh v současné české próze, s. 277–285. – Marie ŠEDIVÁ KOLDINSKÁ, Druhý život Bible kralické v českém historickém filmu, s. 287–297. – Marie ŠEDIVÁ KOLDINSKÁ – Jan ZDICHYNEC, Diplomové práce obhájené v Seminárii raně novověkých dějin ÚČD FF UK v letech 2009–2013, s. 317–337.

Hospodářské dějiny. Economic History. Roč. 27, 2012, č. 2:

David KOZLER, Mlýny rodu Čechů působícího na Berounce v době rané elektrifikace českého venkova, s. 113–142. – Jaroslav STUCHLÍK, Počátky reklamy v českých zemích v 19. století a slovníkové definice reklamy, s. 143–156. – Jiřina POSLEDNÍKOVÁ, Paďouři, trampové a netrampové. Proměny české krajiny na konci 19. a v prvních desetiletích 20. století v důsledku návratu městského obyvatelstva k přírodě, s. 157–190. – Martin MAREK, Zasutá minulost? Baťův koncern ve střední Evropě za druhé světové války, s. 191–234.

Judaica Bohemiae. Roč. 49, 2014, č. 1:

William C. McDONALD, Michel Beheim' Fifteenth-Century Polemical Song-Poem against a Converted Jew, s. 5–26. – Joseph DAVIS, Concepts of Family and Friendship in the 1619 Yiddish Letters of Prague Jews, s. 27–58. – Jan MACHALA, „Unbearable Jewish Houses of Prayer“. The Nazi Destruction of Synagogues Based on Examples from Central Moravia, s. 59–87. – Pavel KOCMAN – Petr KUBÍN – František TRAMPOTA, Neue archäologische Forschungen und Funde in Nikolsburg (Mikulov) und Umgebung mit Bezug zur jüdischen Besiedlung, s. 89–105. – Jana ŠPLÍCHALOVÁ, Truth and Lies: Filming in the Ghetto Terezín, 1942–1945, s. 107–115. – Pavel KOCMAN, International Workshop ‚Jews in the Medieval Town. Urban Space in the Middle Ages – A Place of Coexistence and Conflicts‘, s. 107–115.

Moderní dějiny. Roč. 22, 2014, č. 1:

Petr PROKŠ, 100. výročí vypuknutí „První světové války“, s. 1–6. – Pavel KLADIWA, Etnická klasifikace a institucionální zakotvení národnosti v českých zemích 1880–1914, s. 7–33. – Josef TOMEŠ, Česká strana státoprávně pokroková v předvečer první světové války na jaře 1914, s. 35–64. – Petr PROKŠ, Rumunsko na rozcestí. Mezinárodní příčiny přechodu Rumunska na stranu Dohody za „Velké války“ (červenec 1914 – srpen 1916), s. 65–105. – Ferdinand VRÁBEL, Občianska vojna na Urale a československé vojsko v Rusku – nové ruské pohľady a hodnotenia, s. 107–123. – Marek RŮŽIČKA, Spor (nejen) o Invalidovnu za první ČSR (1918–1938), s. 125–144. – Michal HRIB – Josef HARNA, Lesy a lesní politika v zákonech k první pozemkové reformě v meziválečném Československu, s. 145–171. – Blanka JEDLIČKOVÁ, Z republiky do protektorátu. Přehled a charakteristika dosavadní produkce k postavení ženy ve společnosti na sklonku první republiky a v protektorátu, s. 173–201. – Peter ŠVÍK, K činnosti a aktivitám Stredo- a východoevropského výboru pri Európskom hnutí v rokoch 1948–1953, s. 203–223. – Radmila ŠVARŤÍČKOVÁ SLABÁKOVÁ, Narativní vzorce ve vyprávěních šlechty z Čech a Moravy o druhé světové válce a nacismu, s. 225–239. – Roman HOLEC, Pamät šľachty na Slovensku vo vzťahu k totalitným režimom 20. storočia na príklade rodu Csáky, s. 241–256. – Dita JELÍNKOVÁ, Politika a každodennost v paměti šlechtičny. Reflexe „světem otřásajících událostí“ v egodokumentech Marie Theresie Kálnoky, s. 257–297. – Robert KVAČEK, Závěrečné slovo. Shrnutí průběhu a výsledků vědecké konference „Okupací nezlomení“. K 75. výročí 15. března 1939, s. 299–304. – Jan KUKLÍK – Jan NĚMEČEK, Britové a atentát na Reinharda Heydricha. I. Politické aspekty, s. 305–330.

Paginae historiae. Sborník Národního archivu. Sv. 21, 2013, č. 1:

Pavel FABINI, K proměnam volební kampaně Národní strany na sklonku 19. století, s. 5–27. – Martin KLEČACKÝ, Generálmajor Václav Řezáč – četnickým důstojníkem z monarchie do republiky, s. 28–64. – Jan KRLÍN, Proměny státní správy v českém vnitrozemí po 28. říjnu 1918, s. 65–101. – Jan BENDA, Nucené transporty jako prostředek řešení imigrace z odstoupeného pohraničí, s. 102–129. – Pavel R. POKORNÝ, Pamětní kniha nejvyšších úředníků v Čechách z let 1563–1774, s. 130–189. – David HUBENÝ, Podkarpatská Rus na jednáních vlád Jana Szyrového (23. září – 1. prosince 1938), s. 191–232. – Pavel DUFEK – Michaela KUBIŠOVÁ – Monika SEDLÁKOVÁ – Justina VANĚČKOVÁ, Fondy s písemnostmi k církevnímu nemovitému majetku uložené ve 3. a 4. oddělení Národního archivu, s. 233–254. – Eva DRAŠAROVÁ, Národní archiv v roce 2012, s. 255–304. – Dagmar SPÁČILOVÁ – Martin ŠURABA, Národní program mikrofilmování a digitálního zpřístupňování dokumentů ohrožených

degradací kyselého papíru KRAMERIUS, 6. rok v knihovně Národního archivu. Digitalizace deníku Československá republika. Digitální knihovna Národního archivu, s. 308–318.

Paginae historiae. Sborník Národního archivu. Sv. 21, 2013, č. 2:

Petr MAREŠ, Krajské mustrunky a krajszí mustrheři v organizaci vojenské správy předbělohorských Čech (1565–1618), s. 298–321. – Martin ŠÁMAL, Policejní výslech cestovatele dr. Emila Holuba, s. 322–333. – Milan ŠIMŮNEK, Projekty pražské pouliční dráhy 1875 až 1955 ve fondech Národního archivu, s. 334–428.

Památky středních Čech. Roč. 28, 2014, č. 1:

Karel KIBIC ml. – Vladimír Jakub MRVÍK, Průzkum kostela sv. Václava v Přistoupimi, s. 1–18. – Jan KYPTA – Filip LAVAL – Zdeněk NEUSTUPNÝ, Archeologický výzkum kostela sv. Václava v Přistoupimi u Českého Brodu, s. 19–24. – Jan ŽIŽKA, O kláštere augustiniánů poustevníků Svaté Dobrotivé v Zaječově, s. 25–26. – Pavel ZAHRADNÍK, Stavební a historický vývoj kláštera řádu augustiniánů poustevníků ve Svaté Dobrotivé, s. 27–52. – Jan KYPTA – Jan VESELÝ – Zdeněk NEUSTUPNÝ, K stavebnímu vývoji severního parkánu hradu Českého Šternberka, s. 53–63. – Eva VYLETOVÁ, Obnova zámeckého areálu v Benátkách nad Jizerou, s. 64–69. – Ludmila MADĚROVÁ, Lapidárium v Benátkách nad Jizerou, s. 70–74. – Martin HŮRKA, Kamenný most u Vyšehořovic, s. 75–78.

Práce z dějin Akademie věd. Roč. 5, 2013, č. 1:

Martina ŠUMOVÁ, Česká akademie věd a umění, její kancelář a oběh písemností (1890–1952), s. 1–24. – Kristina UHLÍKOVÁ, Zapojení německy píšících badatelů do dvou projektů soupisů památek v českých zemích, s. 25–46. – Věra DVORÁČKOVÁ, „Znovunalezené“ Dodatky k Příručnímu slovníku jazyka českého, s. 47–54. – Hana KÁBOVÁ, Josef Vítězslav Šimák a T. G. Masaryk. (Setkávání a míjení historika s filozofem a státníkem), s. 55–85. – Jindřich SCHWIPPEL, Etika archivní práce, s. 87–104. – Helena KOKEŠOVÁ a kol., Fond Jaromíra Smutného v archivním souboru Ústavu T. G. Masaryka, s. 105–112.

Průzkumy památek. Roč. 20, 2013, č. 2:

Vladislav RAZÍM, Dvacet let časopisu Průzkumy památek, s. 1–2. – Jan KYPTA – Alena NACHTMANNOVÁ – Jan VESELÝ, Románské jádro a renesanční přestavba kostela Nanebevzetí Panny Marie v Obděnicích na Sedlčansku, s. 3–28. – Jan ŽIŽKA, Brány vrchnostenských dvorů v Čechách od 16. do počátku 20. století, s. 29–50. – Jiří ŠKABRADA, Předpeční jámy ve venkovských domech v Čechách od druhé poloviny 18. do první poloviny 20. století, s. 51–66. – Zuzana VAŘEKOVÁ, Mravín u Vysokého Mýta – k průzkumu vesnických staveb, s. 67–82. – Daniel ŠNEJD, Nové poznatky o rozšíření špýcharového domu na Českokrumlovsku, s. 83–96. – Eva VYLETOVÁ, Pozdně renesanční dům čp. 98 v Brandýse nad Labem, s. 97–114. – Radim VRLA, Hrad Brumov – nové poznatky a úvahy o stavebním vývoji ve 13.–16. století, s. 115–123. – Jiří SLAVÍK, Náchodský kostel sv. Vavřince – poznatky z obnovy interiéru, s. 123–134. – Ondřej BELŠÍK, Pozdně barokní krov kostela sv. Vavřince ve Výšovicích, s. 134–147. – Šárka RADOSTOVÁ, Přírůstky středověkého fondu kulturních památek v roce 2013. Panna Marie bolestná z pražského majetku a sv. Anna s Pannou Marií z Ostravy, s. 147–153. – Hana MARTINKOVÁ a kol., Průzkumy památek v odborném tisku za rok 2012, s. 161–194. – Hana MARTINKOVÁ (red.), Bibliografický rejstřík časopisu Průzkumy památek ročník 1–20, 1994–2013, s. 195–216.

RegioM. Sborník Regionálního muzea v Mikulově. 2013:

František TRAMPOTA, Archeologický výzkum Horní synagogy v Mikulově, s. 26–38. – Eduard TOMAŠTÍK, Giovanni Battista Alouisi – významný tvůrce italské raně barokní hudby ve službách Dietrichsteinů, s. 40–57. – Dana MASSOWOVÁ, Historie knihtisku v Mikulově, s. 58–68. – Martin BOHATÝ – Dobromila BRICHTOVÁ, Historická mineralogická a paleontologická sbírka Marie Kristýny kněžny Dietrichsteinové v Regionálním muzeu v Mikulově, s. 69–108. – Johannes PIETSCH, K pohřebnímu oděvu Václava Viléma Popela z Lobkowicz, s. 109–113. – Milada RIGASOVÁ, Obnova zahradních teras barokní zahrady u zámku v Mikulově, s. 114–128. – Jiří SEKEREŠ, Konzervační dílny Regionálního muzea v Mikulově v roce 2013, s. 130–131. – Stanislava VRBKOVÁ, Rok 2012 v Regionálním muzeu v Mikulově, s. 132–161. – Anna UHLÍŘOVÁ, 100 let od založení školy na Pavlovské ulici v Mikulově, s. 162–166. – Jaroslav SLEZÁK, Němčičký starosta Antonín Benda, s. 167–170. – Stanislava VRBKOVÁ, Rok 2013 v Regionálním muzeu v Mikulově, s. 171–197. – Stanislava VRBKOVÁ, 100 let muzejnictví v Mikulově, s. 198–201. – Miroslav KOUDELA, RegioM – Bibliografie 1992–2012, s. 204–228.

Sborník prací Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity v Brně. Řada společenských věd. Sv. 27, 2013, č. 1:

Lubomír SLEZÁK, Mladý sedmdesátník František Čapka, s. 3–6. – Aleksandr Nikolajevič GALJAMIČEV, Velikaja Moravija. Vzgljad iz Rossii, s. 7–12. – Pavel KRAFL, Kostomlaty pod Řípem a klášter řeholních kanovníků v Kladsku. Edice listin z kladského archivu, s. 13–23. – Stanislav RUBÁŠ, Cukrovar v Židlochovicích, s. 24–38. – Naděžda MORÁVKOVÁ, K plzeňským kořenům historika a politika Kamila Krofty, s. 39–50. – Štefan KUCÍK, K misii Ladislava Moyša a Jána Pociska medzi americkými Slovákmi v roku 1920, s. 51–63. – Josef HARNA, Strídání vlád a stabilita politického systému první Československé republiky, s. 64–78. – Roman BARON, Prof. Marian Szykowski a česko-polská vzájemnost I (1921–1939), s. 79–90. – Jaroslav VACULÍK, K působení viceguvernéra Podkarpatské Rusi Jaroslava Mezníka v letech 1937–1938, s. 91–96. – Emil KORDIOVSKÝ, Právní úpravy řešení válečných škod 1938–1945, s. 97–112. – František HANZLÍK, Nelegální finance a tajné fondy na cestě KSČ k moci, s. 113–128. – Lech KOŠCIELAK, „Sprawy czechoslowackie“ w działalności edukacyjnej Instytutu Śląskiego po II wojnie światowej, s. 129–135. – Jaroslav BALVÍN, Přemysl Pitter: významná osobnost v historické paměti Čech a Evropy, s. 136–141. – Jiří DVORÁK, Pozůstatky jihočeského hornictví v historické krajině jižních Čech, s. 142–154. – Blažena GRACOVÁ, Dějepisná učebnice z pohledu empirického výzkumu, s. 163–172. – Denisa LABISCHOVÁ, Rodinná paměť v historickém vědomí (perspektivou oborově didaktického výzkumu), s. 173–185. – Kamil ŠTĚPÁNEK, Hraný film a historická paměť. Kritická reflexe v kontextech dějepisné výuky, s. 186–192.

Sborník prací Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity v Brně. Řada společenských věd. Sv. 27, 2013, č. 2:

Marián LIŠČÁK, Obraz života poddaného na Kysuciach v zrkadle záznamov mobilného súdneho orgánu Forum vicecomitis v druhej polovici 18. storočia, s. 3–10. – Aleksandr Nikolajevič GALJAMIČEV, Aleksandr Nikolajevič Pypin kak istorik gusitskogo dviženija, s. 11–16. – Marta DOBROTKOVÁ, Vznik a vývin slovenského krajanského hnutia v USA do roku 1907, s. 17–33. – Hana PALKOVIČOVÁ, Slovenské krajanské hnutie v USA (1907–1914), s. 34–48. – Štefan KUCÍK – Peter ŠVORC, Česko-slovenský zahraničný odboj v USA (1914–1918),

s. 49–64. – Jaroslav VACULÍK, K reemigraci a repatriaci Čechů a Slováků ze Spojených států a Ruska po Velké válce, s. 65–74. – Svetlana ŠUL'GA, Osobnosti nacional'noj politiky pol'skich i sovetskich vlastej odnositel'no čechov v Ukraine (1920–1930-je gody), s. 75–84. – František ČAPKA, Počátky jednotných odborů v českých zemích v poválečném roce 1945 s přihlédnutím k sociální problematice, s. 85–105. – Radek SLABOTINSKÝ, Jihomoravský krajský výbor KSČ v Brně v letech 1968–1971. Od srpnové okupace k porážce reformních sil a „vítězství“ normalizačního režimu. I, s. 106–131. – Jan ZERBST, Systém evidence nepřátelských osob po roce 1968, s. 132–141. – Pavel KRAFL, Přehled edic středověkých a raněnovověkých právně-historických pramenů české provenience za poslední dvě desetiletí, s. 142–149. – Grażyna PAŃKO, O najnowszych polskich podręcznikach do historii dla gimnazjalistów, czyli co daje uczniom praca z podręcznikiem, s. 150–157. – Denisa LABISCHOVÁ, Interkulturní postoje a stereotypy žáků, studentů a učitelů ve vztahu k vybraným evropským národům a národnostem, s. 158–175. – Miroslav JIREČEK, K výuce dějepisu na školách odpovídajících dnešním základním školám v Československu v letech 1948–1989, s. 176–195.

Sborník prací Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity v Brně. Řada společenských věd. Sv. 28, 2014, č. 1:

Marek VAŘEKA, Edice urbáře lednického panství z roku 1618, s. 3–20. – Oleksandr MUZYČKO, Čechija i Čechi v istorii istoričeskoj nauki Odessy (vtoraja polovina XIX – pervyje desjatiletija XX vv.), s. 21–30. – Jaroslav VACULÍK, Příspěvek k reemigraci a repatriaci krajanů po Velké válce, s. 31–51. – František ČAPKA, Státní řízení cukerní hospodářství v Československu v prvních poválečných letech (1918–1921), s. 52–60. – Michał JARNECKI, Pomiedzy konfrontacją a poprawnością w relacjach polsko-czechosłowackich. „Usychająca“ przyjaźń czechosłowacko-ukraińska: lata 1921–1931. I, s. 61–70. – Michał MARŤÁK, Slovenskí agrárnici a ľudáci. Pohľad na vzájomné vzťahy v rokoch 1935–1938, s. 71–87. – František HANZLÍK, Úloha armádního obranného zpravodajství a Bedřicha Reicina při mimosoudní perzekuci vojáků po únoru 1948, s. 88–103. – Radek SLABOTINSKÝ, Jihomoravský krajský výbor KSČ v Brně v letech 1968–1971. Od srpnové okupace k porážce reformních sil a „vítězství“ normalizačního režimu, s. 104–118. – Eliška KRÁTKÁ, „Archiv“ Kongregace Milosrdných sester sv. Karla Boromejského v Praze, s. 119–126. – Miroslav JIREČEK, K výuce dějepisu na základních školách v České (Československé) republice v letech 1989–2013, s. 127–148. – Kamil ŠTĚPÁNEK, K sekvenční analýze hraného filmu a její implementaci do dějepisné výuky, s. 149–154. – Jaroslav VACULÍK, O tzv. antipolské činnosti českých kolonistů na Volyni, s. 155–158.

Sborník vlastivědných prací z Podblanicka. Roč. 50, 2010, č. 1:

Václav KOVAŘÍK, Zámecký park v Pyšelích, s. 7–28. – Marek MATĚJEK, Charisma zakladatele piaristů, s. 33–50. – Václav BARTUŠEK, Piaristé a kulturní obraz Podblanicka v první polovině 18. století, s. 51–66. – Libuše VÁŇOVÁ, Obrazy význačných piaristů ze sbírky Muzea Podblanicka, s. 67–74. – Aleš FILIP, Piaristické kostely v Benešově a Litomyšli v kontextu díla G. B. Alliprandiho, s. 75–87. – Ondřej BASTL, Kostely sv. Anny v arcidiecézi pražské, s. 89–100. – Petr HAVLÍČEK, Působení jezuitů v Benešově v první polovině 20. století, s. 107–117. – Jaroslav ŠEBEK, „Muž, který dýchal oběma duchovními plícemi“. Kapitoly ze života kardinála Tomáše Špidlíka v kontextech církevního i společenského vývoje, s. 119–135. – Tereza DAVIDOVÁ, Archeologická sbírka Jindřicha Matiegky v Muzeu Podblanicka, s. 137–151. – Jaroslav PÁNEK – Petr VOREL, Historik české kultury Josef Petráň

(k osmdesátinám učitele tří generací českých dějepisců), s. 153–182. – Vladimír BEJČEK – Radovan CÁDNER, Zemřel RNDr. Pavel Vašák, s. 183–187.

Sborník vlastivědných prací z Podblanicka. Roč. 50, 2010, č. 2:

Pavel SPURNÝ, Nález meteoritů Benešov – překvapivé rozuzlení velké záhady po dvaceti letech, s. 199–214. – Eva PROCHÁZKOVÁ, Marie Kovářová a počátky profesionální etnografie na Benešovsku, s. 247–257. – Eduard ŠIMEK, Počátky muzea Podblanicka a působení Marie Kovářové, s. 259–270. – Lydia PETRÁŇOVÁ, Marie Kovářová a výzkum tradičních svateb na Podblanicku, s. 271–284. – Irena ŠTĚPÁNOVÁ, Marginálie k lidovému oděvu na Benešovsku, s. 271–284. – Markéta HOZOVÁ, Sbírkotvorná činnost Marie Kovářové ve Vlastivědném muzeu Podblanicka na Jemništi, s. 293–308. – Lubomír PROCHÁZKA, Problematika studia lidového stavitelství na Podblanicku a Benešovsku, s. 309–314. – Daniel DĚDOVSKÝ, Blanicná pověst v lidové kultuře, s. 315–322. – Jindřich NUŠEK, Vlašim „knížecí“ a „lidová“. Poznámka ke kulturně-historickému fenoménu, s. 323–337. – Radko BÍLEK, Podblanicko a Svátá Hora, s. 341–359. – Miroslav DVORÁK, Minulost včelařství na Ouběnicku do roku 1969, s. 361–379. – Tomáš ZOUZAL, Přesídlovací kancelář ministerstva vnitra se sídlem v Benešově 1942–1945, s. 381–416. – Ondřej KULHAVÝ, Potrestání pracovníků benešovského Gestapa v období po skončení druhé světové války, s. 417–444. – Vilém HEROLD, Doc. PhDr. Lydia Petrářová, CSc., s. 445–450 [Udělení čestné medaile Akademie věd ČR De scientia et humanitate optime meritis].

Studie o rukopisech. Sv. 43, 2013:

Ivan HLAVÁČEK, Osmdesát pět let Pavla Spunara, s. 3. – Ota HALAMA, Kniha Job v husitském výkladu strahovského sborníku, s. 5–14. – Martina ŠUMOVÁ, Miroslav Boháček, první redaktor Studií o rukopisech, s. 15–27. – Viktor KUBÍK, Typologie iniciál a základy systému výzdoby středověkých rukopisů II. Gotické rukopisy a počátky renesanční iluminace (studie k umělecko-historické terminologii středověké knižní malby 4), s. 29–205. – František ŠMAHEL, Vilém Herold (15. 9. 1933–10. 9. 2012). Poslední dopis příteli, s. 249–250. – Pavel BRODSKÝ – Marta HRADLOVÁ – Martina HRDINOVÁ – Stanislav PETR – Marie TOŠNEROVÁ, Sběrka rukopisných zlomků ve Státním okresním archivu v Kutné Hoře, s. 207–248.

Theatrum historiae. 2012, č. 11:

Daniela TINKOVÁ, Konec hippokratovského světa? Příspěvek k otázce pojetí nemoci mezi renesancí a 19. stoletím, s. 7–23. – Eugen STROUHAL, Pacient a lékař – už ve starém Egyptě, s. 25–33. – David TOMÍČEK, Mor a lékařská literatura pozdního středověku, s. 35–46. – Kateřina ČADKOVÁ, Slabost jedince či poslání? Teoretická a praktická recepce nemoci v prostoru laické religiozity vrcholného středověku, s. 47–57. – Katarína NÁDASKÁ, Vnímání choroby a starostlivost o chorých u mendikantů na příklade sv. Alžbety Uhorskej, s. 59–68. – Ingrid KUŠNIRÁKOVÁ, Pacienti a zdravotnícky personál bratislavskej nemocnice milosrdných bratrov v ranom novoveku, s. 69–80. – Diana DUCHOŇOVÁ, „O svoje zdravie maj usilovnú starosť“. Prevencia a liečba chorôb na esterházyovskom dvore v 17. storočí, s. 81–98. – Martina HALÍŘOVÁ, Koncept dětské abnormality v 19. století, s. 99–104. – Václav GRUBHOFFER, Medikalizace smrti na přelomu 18. a 19. století. Okamžik smrti, zdánlivá smrt a vzorce chování k mrtvým z hlediska dějin lékařství, s. 105–123. – Ludmila HLAVÁČKOVÁ, Pokus o školení ošetrovatelek v pražské všeobecné nemocnici v 40. letech 19. století, s. 125–131. – Tomáš

JIRÁNEK, Nemoci a léčebné terapie v životě Emanuela Salomona z Friedbergu – Mírohorského, s. 133–152. – Milena LENDEROVÁ, Anna Bayerová, Anna Fischer-Dücklemann: lékařky, zdraví a sexualita na přelomu 19. a 20. století, s. 153–166. – Daniel HUPKO, Strasti starého grófa. Autoreflexia choroby v osobnej korešpondencii aristokrata na sklonku 19. storočia, s. 169–183. – Vladan HANULÍK, Intertextuální narativ? Vnímání vodoléčebné terapie pacienty Vincenze Priessnitz, s. 185–207. – Jan SEIDL, Zhýralci a psychopati. Trestání homosexuality za první republiky a česká medicína, s. 209–228. – Vladan HANULÍK, Konference Vom alten Heilbad zum modernen Wellnesstempel, 27. – 28. 4. 2012, Bad Radkersburg, s. 230–236.

Theatrum historiae. 2013, č. 12:

Jarmila KAŠPÁRKOVÁ, Kanonizované klarisky a terciárky očima řádových životopisců v českých zemích v raném novověku, s. 7–20. – Lucie MIKLOVIČOVÁ, Analýza dvou šlechtických rukopisných kuchařských knih a jedné sbírky receptů z „dlouhého“ 19. století, s. 21–45. – Marcela ZEMANOVÁ-TOUBRECHTOVÁ, Hrabě František Thun-Hohenstein a jeho reflexe rodné cesty po západní Evropě v letech 1833 až 1835, s. 47–68. – Zbyněk VYDRA, Carevič na cestě Evropou. Alexander Nikolajevič a jeho korespondence s Mikulášem I. v letech 1838–1839, s. 69–91. – Marie MACKOVÁ, Voják 19. století na cestách. Putování Karla Gustava Wilhelma prince Hohenlohe-Langenburg Evropou, s. 93–113. – Magdalena OŽARSKA, Łucja Rautenstrauchowa's In and beyond the Alps: the Case of a Sentimental Italian Tour, s. 115–141. – Olga ROEBUCK, Scotland, Living Dualities – historical development of identity construction, s. 189–207. – Milena LENDEROVÁ, Kněz na cestách. Cesta Josefa Chmelíčka do Francie a Španělska v roce 1861, s. 143–155. – Kristýna KOSINOVÁ, Představy českých turistů ze střední třídy o „pravém turistovi“ a jejich snahy šířit zásady turistiky v českých zemích ve druhé polovině 19. století, s. 157–170. – Radmila ŠVARČÍKOVÁ-SLABÁKOVÁ, Heinrich Coudenhove-Kalergi and Mitsuko Aoyama. Cesty, prostor a čas na přelomu 19. a 20. století, s. 171–187.

Theatrum historiae. 2013, č. 13:

Jiří HRBEK, Cesty evropské historiografie k diplomacii raného novověku, s. 7–30. – Jan KILIÁN, Jan Beck. Kariéra císařského důstojníka a lucemburského guvernéra, s. 31–75. – Petr VOREL, Francouzské „luiginy“ a jejich severoitalské napodobeniny v peněžním oběhu Osmanů v 60. letech 17. století, s. 77–92. – Hana JADRNÁ MATĚJKOVÁ, „Vzdávej lékaři patřičnou úctu, neboť i jeho stvořil Hospodin.“ Tolerance v rámci kompetenčního sporu mezi porodními bábami a lékaři-porodníky v raném novověku?, s. 93–106. – Božena POPIOŁEK, Where does the truth lie? Petty violence in the light of court records in Poland in the first half of the 18th century, s. 107–121. – Jitka VOJTKOVÁ – Luboš KOKEŠ, Pardubičtí židé a jejich náboženská obec do roku 1918, s. 123–165. – René NOVOTNÝ, Obraz Čechů v německé rasové nauce a nacistické rasové ideologii, s. 167–219. – Ladislav KUDRNA, Českoslovenští letci v sovětské internaci za 2. světové války, s. 221–239. – Jan DVOŘÁČEK, Čechoslováci pod ochranou císaře. Strastiplná cesta Bedřicha Hildprandta a Ferdinanda Veverky do etiopského exilu, s. 241–266. – Vít MACHÁLEK, Církev a poválečný český nacionalismus, s. 267–285.

Umění / Art. Časopis Ústavu dějin umění Akademie věd České republiky. Roč. 62, 2014, č. 1:

Marek WALCZAK, Power and History. The Past as a Means of Legitimizing a Ruler's Authority in the Court Art of Fourteenth-Century Poland, s. 2–16. – Bronislava ROKYTOVÁ, The

Prague Intermezzo of the Painter and Photographer Hannes Beckmann (1934–1948). Dessau – Prague – New York, s. 17–35. – Lukáš BÁRTL, Poezie všedního dne ve fotografii, s. 36–54. – Bronislava ROKYTOVÁ, ‚Lieber Herr Beckmann...‘ From Wassily Kandinsky’s letters to Hannes Beckmann in Prague (1934–1939), s. 55–65.

Umění / Art. Časopis Ústavu dějin umění Akademie věd České republiky. Roč. 62, 2014, č. 2:

Barbora HOLEČKOVÁ, The Sacra Conversazione in Czech Fourteenth-Century Art, s. 106–117. – Radka TIBITANZLOVÁ – Štěpán VÁCHA, Nově nalezené dílo Karla Škréty. Sv. Antonín Paduánský s Ježíškem a obrazová výzdoba kostela hybernů na Novém Městě pražském, s. 118–140. – Markéta SVOBODOVÁ, František Kalivoda, László Moholy-Nagy and the Left Front in Prague and Brno, s. 141–153. – Markéta SVOBODOVÁ, ‚Mein lieber Ka‘. Letters from László Moholy-Nagy to František Kalivoda, 1933–1946, s. 154–160. – Hana ČERNÁ, Regotizace pražské barokní gotiky. Proměny kostela Panny Marie a sv. Karla Velikého na Karlově po roce 1871, s. 165–178.

Vlastivědný věstník moravský. Roč. 66, 2014, č. 3:

Josef ŠRÁMEK, Benediktinské opatství ve Vilémově na Havlíčkobrodsku a jeho vazby k Moravě ve středověku, s. 225–237. – Zuzana KŘENKOVÁ – Vladislava ŘÍHOVÁ, Náhrobní monument Půty z Lichtenburku v Jemnici a jeho reflexe v pramenech, s. 238–245. – Michael VIKTORÍK, Šumperský průmysl a podnikání ve firemních spisech Krajského soudu v Olomouci. Příspěvek k hospodářským dějinám města v letech 1850–1914 (1918), s. 246–261. – Filip PLAŠIL, P. František Pojmon – život a dílo mezi Brnem a Polnou. Portrét kněze Sušilovy družiny, redaktora časopisu Hlas a mecenáše rodného města, s. 262–286. – Jiří SEHNAL, Návštěva zábrdovického opata v Holešově roku 1658, s. 287–289. – Jan VELEK, Ideová rekonstrukce rozetového okna v bývalém konventním kostele cisterciáckého kláštera ve Žďáru nad Sázavou, s. 290–293. – František VÍCHA, „Rohlík“, moderní funkcionalistická stavba v Brně, na Kounicově ulici č. 65, s. 293–297. – Petr HLAVÁČEK, Žarošice a kantoři, s. 308–312. – Matouš JIRÁK, Hraniční kameny v oblasti Ždánicka, s. 313–318.

Výběr. Časopis pro historii a vlastivědu jižních Čech. Roč. 51, 2014, č. 1:

Vlastimil KOLDA, Karban v Českých Budějovicích na konci 16. století, s. 3–11. – Jiří PEŠTA, K počátkům židovské komunity v Milevsku, s. 12–15. – Lucie SWIERCZEKOVÁ, Zátokovi v zemských službách, s. 16–22. – Leoš NIKRMAJER, Spor o jednu hostinskou koncesi v Plástovicích v letech 1922–1928, s. 23–26. – Petr MENŠÍK, Výzkum halštatského žárového pohřebiště v Rybově Lhotě v roce 1947, s. 27–31. – Daniel KOVÁŘ, Nad otázkou „Kamenného hrádku“ v Sedlické oboře na Blatensku, s. 32–35. – Adam MACKERLE, K dosud neidentifikovanému náhrobku v kostele Obětování Panny Marie v Českých Budějovicích, s. 36–41. – Jiří FRÖHLICH, Několik vojenských památek z kasáren a střílnice v Písku, s. 42–44. – Martin JINDRA, Vzpomínka na Miloně Zemena, českokrumlovského faráře „od sv. Martina“, s. 45–52.

Výběr. Časopis pro historii a vlastivědu jižních Čech. Roč. 51, 2014, č. 2:

Daniel KOVÁŘ, Jak a proč byla rozdělena ves Třebeč u Borovan, s. 69–78. – Jan MÜLLER, Lidové stavitelství pošumavského Prácheňska a výtvarné umění, s. 79–88. – Jan CIGLBAUER, Incidenty US Army v jižních Čechách a na Šumavě, s. 89–96. – Tomáš STERNECK,

„V dobrém pokoji, svornosti a srozumění zůstáváme a zůstávati chceme“. Korespondence Jindřicha Matyáše hraběte z Thurnu a Valsassiny s Českými Budějovicemi z června 1618, s. 97–112. – Jan IVANEGA, Barokní inventář sbírky loveckých zbraní Adama Františka ze Schwarzenbergu, s. 113–117. – Jiří FRÖHLICH, Vodňanský katecheta Florian Fencl, s. 120–122. – Jan ŠIMÁNEK, ThDr. Jan Zítek – historik, spisovatel a národopisec jihočeského Doudlebska, s. 123–138.

Z Českého ráje a Podkrkonoší. Sv. 26, 2013:

Marek STARÝ, Konec rodu Semínů ze Semína, s. 11–36. – Pavel KRACÍK, Pozoruhodný soubor petroglyfů na jižní stěně Lví věže ve skalní oblasti Fortna v Prachovských skalách, s. 37–72. – Ludmila SOCHOROVÁ, Neznámý P. Vincentius Hafner, OSA a jeho druzi, s. 73–86. – Jiří LOUDA, Valteříčtí evangelíci od tolerančního patentu po spojení v Českobratrské církvi evangelické. II. část, s. 87–106. – Ivo NAVRÁTIL, „Záškodnická skupina Jizerka“ a dvojitý agent Jiří Hilger, s. 107–144. – Eva ULRYCHOVÁ, Archeologické nálezy z období husitských válek na Jičínsku, s. 147–157. – Jan PROSTŘEDNÍK – Veronika KOMÁRKOVÁ – Lenka KOVAČÍKOVÁ – Eva MYŠKOVÁ – Jan NOVÁK – Jaroslav PAVELKA, Bioarcheologický výzkum historické městské parcely. Turnov – ulice Antonína Dvořáka čp. 297, s. 158–196. – Jan PROSTŘEDNÍK – Martin TOMÁŠEK – Zuzana ŠONSKÁ – Pavel JAKUBEC, Archeologie s čistými botami. Laserové skenování krajiny na příkladu Všeně, s. 197–217. – Ondřej VODIČKA, Mikuláš Zajíc z Házmburka na Kosti a kostelecká katolická enkláva v době husitské, s. 221–226. – Václav BARTUŠEK, P. Veremundus a S. Eusebio – turnovský piarista Josef Durych, s. 226–234. – Miroslav COGAN, František Prokop a Ignác Martinec. Nová zjištění k dějinám kamenického řemesla v Pojizeří, s. 234–242. – Karol BÍLEK, K životu básníka Václava Šolce, s. 242–245. – Karel CHUTNÝ, Jindřich Francek sedmadesátiletý, s. 249–252.

Západní Morava. Vlastivědný sborník. Roč. 17, 2013:

Jan ZDUBA, Italové a Francouzi usedlí v žerotínské Velké Bíteši (16. a 17. století), s. 5–17. – Ivan ŠTARHA, První pokusy o rozvoj lnářství na západní Moravě, s. 18–50. – Jitka JAVORKOVÁ, Dělníci a měšťané v Třebíči v letech 1873–1914, s. 51–78. – Martin ŠIKULA, Územně správní potýkání okresů a krajů na česko-moravském pomezí (příspěvek k otázce novodobého vymezování hranic územně správních celků na Vysočině), s. 79–106. – Jitka KNOTKOVÁ, Nové archeologické nálezy z katastru Popůvek, okres Třebíč, s. 107–113. – Vít KŘESADLO, Nové obecní symboly okresů Třebíč a Žďár nad Sázavou z let 2011–2012, s. 114–120. – Michaela CHLÁDKOVÁ, Cech krejčích v Jemnici a jeho řády, s. 121–127.

Zlatá stezka. Sborník Prachatického muzea. Roč. 19, 2012:

Pavla STUHLÁ, P. Jan Josef Eder (1680–1729) a založení kaple sv. Jana Nepomuckého při farním kostele v Záblatí, s. 13–62. – Jana HLAVOVÁ, Správa farního a zádušního majetku farnosti Vlachovo Březí v 17.–18. století, s. 63–100. – Václav STARÝ, Z dějin obce Lažišť a okolí, s. 101–123. – Václav STARÝ, Pořízení oltáře sv. Jana Nepomuckého pro kostel v Husinci v 18. století, s. 127–136. – Václav STARÝ, Pořízení zvonů na věž kostela Nanebevzetí Panny Marie v Netolicích v 17. století, s. 137–150. – Václav STARÝ, Pořízení zvonu na věž kostela sv. Václava v Netolicích v 17. století, s. 151–163. – Václav STARÝ, Zvony na kostele Povýšení sv. Kříže v Husinci, s. 165–177. – Jan Antonín MAGER, Rod Jakuba Bursy, zednického mistra a lidového umělce, s. 181–191. – Jiří FRÖHLICH – Michal GELNAR, Hmotné prameny

ze stanoviště zaniklé sklárny Buquoyů v Černém Údolí na Novohradsku, s. 195–211. – Martin GAŽI, Barokní vybavení vimperského kostela Navštívení Panny Marie. Oltáře – ostatky – obrazy a sochy, s. 215–222. – Jan MÜLLER, Drobnosti o mentalitě jihočeské vesnice doby předbřeznové ve světle lidové slovesnosti, s. 225–231. – Václav STARÝ, K dějinám stavebního vývoje kostela v Husinci, s. 235–245. – Václav STARÝ, Cesta z Krumlova do Vídně v roce 1620, s. 247–249. – Václav STARÝ, Setkání zástupců města Prachatic s císařem Rudolfem II. v Praze roku 1577, s. 251–255. – František KOTĚŠOVEC, Počátky Sokola v českých zemích, s. 257–264. – Jan KRLÍN, Obec Záblatí v sg. Spolky českého místodržitelství v Praze, s. 265–272. – Václav STARÝ, Rybník u Drslavic. Pověst a skutečnost, s. 275–276.

Zprávy a studie Regionálního muzea v Teplicích. Sv. 29, 2012:

Viktor KELLER, Nouzové poukázky z let 1848–1849 ve sbírce Regionálního muzea v Teplicích, s. 5–18. – Viktor KELLER, Teplice a berlínská olympiáda 1936, s. 19–28. – Bohuslava CHLEBORÁDOVÁ, Portréty krajiny. Anton Josef Lewý (1845–1897) – ohlédnutí za výstavami, s. 29–54. – Marek CAJTHAML, Účelové známky okresu Teplice, s. 55–82. – Eva NĚMEČKOVÁ, Město Most na sklonku třicetileté války a tamní válečné dozvuky, s. 83–94. – Kateřina MATASOVÁ, Těžba v cínovém hornictví Krupky v první polovině 16. století, s. 95–108. – Zuzana KŘENKOVÁ, Pohřebiště pánů z Vřesovic v zaniklém klášteře františkánů observantů v Krupce, s. 109–114. – František MLNARÍK, Politické případy Okresního soudu v Ústí nad Labem v roce 1949, s. 115–150. – Dušan KUKAL, Prvenství Teplíc ve zbudování pravidelné tramvajové malodráhy, s. 151–154. – Jana MICHLOVÁ, Stopy prvních veřejných čítáren, půjčoven knih v 19. století a městské knihovny 1. poloviny 20. století v Teplicích, s. 155–176. – Marek PŮLPÁN – Miroslav RADONĚ, Kameny a kamenné artefakty z hrobů bylanské kultury v Lovosicích, s. 177–190.

Zpracovaly Václava Horčáková a Kristina Rexová

Zpracováno s podporou projektu MŠMT č. LM2011018, Bibliografie dějin Českých zemí.

DO TOHOTO ČÍSLA PŘISPĚLI

Doc. PhDr. Ivana Ebelová, CSc.

Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze, Náměstí Jana Palacha 2, 116 38 Praha
ivana.ebelova@gmail.com

Doc. PhDr. Jan Horský, Ph.D.

Fakulta humanitních studií Univerzity Karlovy v Praze, U Kříže 8, 150 00 Praha 5
honza.horsky@seznam.cz

PhDr. Petr Novák, Ph.D.

Institut mezinárodních studií, Fakulta sociálních věd Univerzity Karlovy v Praze,
U Kříže 8, 150 00 Praha 5
NovakP.Ber@post.cz

Prof. PhDr. Jaroslav Pánek, DrSc.

Historický ústav AV ČR, v. v. i., Prosecká 76, 190 00 Praha 9
panek@hiu.cas.cz

Prof. PhDr. Jiří Pešek, CSc.

Fakulta humanitních studií Univerzity Karlovy v Praze, U Kříže 8, 150 00 Praha 5
jiripesek203@seznam.cz

PhDr. Rostislav Smíšek, Ph.D.

Historický ústav Filozofické fakulty Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích,
Branišovská 31a, 370 05 České Budějovice
smisek@ff.jcu.cz

Doc. PhDr. Miroslav Šedivý, Ph.D.

Katedra historických věd fakulty filozofické Západočeské univerzity v Plzni,
Univerzitní 8, 306 14 Plzeň
mireksedivy@seznam.cz

Redakce

Vedoucí redaktori / Editors-in-chief:

Jaroslav PÁNEK – Jiří PEŠEK

Výkonný redaktor / Managing Editor:

Sixtus Bolom-Kotari

Vědecká rada / Scientific Board:

Zdeněk Beneš, Václav Bůžek, Milan Hlavačka, Martin Holý, Tomáš Knoz, Martin Kovář, Robert Kvaček, Jiří Lach, Václav Ledvinka, Jiří Malíř, Jan Němeček, Svatava Raková, Eva Semotanová, Petr Sommer, Petr Svobodný, Miroslav Šedivý, Petr Vorel, Josef Žemlička
s redakčním kruhem / with Editorial Board:

Josef Harna, Ivan Hlaváček, Zdeněk Hojda, Miroslav Hroch, Jan Křen, Milan Myška, Milan Otáhal, Josef Petráň, Magdaléna Pokorná, Ivan Šedivý, Josef Válka
Mezinárodní vědecká rada / International Scientific Board:

Detlef Brandes (Düsseldorf), Stanisław Bylina (Warszawa), Alessandro Catalano (Padova), Robert J. W. Evans (Oxford), Henryk Gmiterek (Lublin), Dušan Kováč (Bratislava), Antoine Marès (Paris), Ralph Melville (Mainz), Nicolette Mout (Leiden), Thomas Winkelbauer (Wien)

Návrh obálky a typografie | *Design:*

Jáchym Šerých

Vydává Historický ústav AV ČR, v. v. i. | *Published by the Institute of History, Prague*

Adresa | *Address:* Prosecká 76, CZ-190 00 Praha 9 – Nový Prosek

Tel.: +420 286 882 121/241 | E-mail: cch@hiu.cas.cz

Přijímání objednávek | *Distribution:*

Distribuci pro předplatitele provádí v zastoupení vydavatele Česká pošta, s. p., telefonicky na bezplatné lince 800 300 302, na www.postabo.cz, postabo.prstc@cpost.cz, písemně na adrese: Česká pošta, s. p., oddělení periodického tisku, Olšanská 38/9, 225 99 Praha 3. Smluvní vztah mezi vydavatelem a předplatitelem se řídí všeobecnými obchodními podmínkami pro předplatitele.

Jednotlivá čísla lze zakoupit též v Knihkupectví Academia (Václavské náměstí 34, Na Florenci 3, Národní 7, vše 110 00 Praha 1; nám. Svobody 13, 602 00 Brno) nebo přímo v Historickém ústavu AV ČR, v. v. i. (Prosecká 76, 190 00 Praha 9; j.kozohorska@hiu.cas.cz) či prostřednictvím distributora www.kosmas.cz.

Cena jednotlivého výtisku Kč 130. – Tiskne SERIFA se sídlem v Jinonické ul. 80, Praha 5. Toto číslo vyšlo v prosinci 2014.

Distribuce pro Slovensko: Magnet Press, Slovakia s. r. o., Šustekova 8, P. O. Box 17, SK-851 04 Bratislava, tel.: 01/67201931-33, fax: 02/67201930, e-mail: predplatne@press.sk
Distribution rights in all remaining areas: Kubon and Sagner, Postfach 340108, D-80328 München, Germany, fax: 089/54218218.

ERIH – European Reference Index for the Humanities (Category A – International 1); SCOPUS

<http://www.hiu.cas.cz/cs/nakladatelstvi/periodika/cesky-casopis-historicky.ep/>

<http://hsozkult.geschichte.huberlin.de/zeitschriften>

<http://cejsh.icm.edu.pl>

ČČH vychází čtvrtletně / ČČH is published quarterly

ISSN 0862-6111

1-4 | 2014

český
časopis
historický

The Czech Historical Review

Ročník 112 / Založen 1895

OBSAH | CONTENTS

Studie | Studies

- BAŠTOVÁ Petra
Proměny kulturní diplomacie Spolkové republiky Německo
v epoše Willyho Brandta 261–286
*(Changes of the Cultural Diplomacy of the Federal Republic
of Germany during the Willy Brandt Era)*
- BŮŽEK Václav
Ferdinand I. ve svědectvích o jeho nemocech,
smrti a posledních rozloučeních 402–431
*(Ferdinand I in Testimonies on his Illnesses, Death
and Final Obsequies)*
- EBELOVÁ Ivana
Židé a josefínské školské reformy. Židovští studenti
na pražské univerzitě od osmdesátých let 18. století
do rozdělení univerzity v roce 1882 655–680
*(Jews and the Joseph's educational reforms. Jewish students
at Prague University from eighties of the 18th century
to division in 1882)*
- KLEČACKÝ Martin
Iluze nezávislosti. Sociální status c. k. soudce v konfliktu loajalit
mezi národem a státem na přelomu 19. a 20. století 432–462
*(An Illusion of Independence. The Social Status of the Imperial-Royal
Judge in the Conflict of Loyalties between the Nation and the State
at the Turn of the 20th Century)*
- LACH Jiří
Tony Judt a jeho přístupy k soudobým dějinám 70–84
(Tony Judt and his Approaches to Contemporary History)
- LOMOVÁ Olga
Liang Qichao v roce 1902: Přeměna Číny v silný a moderní stát
za pomoci nového myšlení 197–226
*(Liang Qichao in 1902: The transformation of China into a strong
and modern nation with the help of new thought)*

MACHÁČEK Michal Cesta Gustáva Husáka ke komunistickému hnutí (<i>Gustáv Husák's Path to the Communist Movement</i>)	227–260
NEJEDLÝ Martin Inspirace ještě pro jednu generaci. Úvaha nad osobností a dílem Jacquese Le Goffa (1924–2014) (<i>Inspiration for a Generation. Thoughts on the person and work of Jacques Le Goff, 1924–2014</i>)	463–496
NOVÁK Petr Dva pokusy o vývoz revoluce do Persie. Sovětské Rusko a Persie v roce 1920 (<i>Two Attempts at Exporting the Revolution into Persia. Soviet Russia and Persia in 1920</i>)	713–744
PÁNEK Jaroslav – PEŠEK Jiří Znovuzrození Českého časopisu historického (<i>The Re-Birth of the Czech Historical Review</i>)	605–623
PEŠEK Jiří Jak psát dějiny moderních univerzit? Polemika nad IV. dílem Dějin univerzit v Evropě (<i>How to Write the History of Modern Universities? A Debate on Volume IV of A History of the University in Europe</i>)	7–39
SMÍŠEK Rostislav Uherská korunovace Josefa I. jako prostředek symbolické komunikace (<i>The Hungarian Coronation of Joseph I as a Means of Symbolic Communication</i>)	624–654
ŠEDIVÝ Miroslav Ohlas Rýnské krize v Rakouském císařství. Příspěvek ke studiu veřejného mínění v českých zemích doby předbřeznové (<i>The Reverberations of the Rhine Crisis in the Austrian Empire. A Contribution to the Study of Public Opinion in the Czech Lands in the Pre-March Period</i>)	681–712
VOREL Petr Směnné kursy jako nástroj mocenské politiky v Římsko-německé říši počátkem čtyřicátých let 16. století (<i>Exchange rates as a tool of power politics in the Holy Roman Empire at the beginning of the 1540s</i>)	379–401
ŽUPANIČ Jan Formování židovské šlechty ve středoevropské perspektivě (<i>The Formation of Jewish Nobility from a Central European Perspective</i>)	40–69

HORSKÝ Jan
„Cizí“ a „dějinné“: hranice kultur versus kontinuita dějin
(*“Alien” and “historical”*: *The boundaries of cultures versus
continuity of history*) 745–753

PEŠEK Jiří
Podvod jako vážný problém světové vědy
i aktuální české historiografie
(*Fraud as a Serious Challenge in World Science
including Contemporary Czech Historiography*) 497–511

Obzory literatury | *Review articles and reviews*

Přehledy bádání

KOCMAN Pavel
Soupisy Židů v Čechách a na Moravě v raném novověku a jejich edice
jako historický pramen: Přehled edicí a literatury
(*Lists of the Jews in Bohemia and Moravia in the Early Modern Age
and their editions as a primary historical source: Survey of editions
and literature*) 295–311

LOHMANN Nina
Směrování německého a mezinárodního výzkumu nacistického
okupačního panství. Pohled na literaturu posledního dvacetiletí
(*Trends in German and international research of the Nazi occupation
regime in Europe. A review of the literature of the last two decades*) 85–108

ZOUHAR Jakub
Dějiny a kultura slezských dominikánů v nové historiografii
(*The History and Culture of the Silesian Dominicans
in Modern Historiography*) 287–294

Recenze

Nové brazilské publikace o české reformaci a J. A. Komenském
(Jaroslav Pánek) 537

ADELGRUBER Paulus – COHEN Laurie – KUZMANY Bórries,
*Getrennt und doch verbunden. Grenzstädte zwischen Österreich
und Russland 1772–1918*
(Tomasz Kargol) 128

ALBRECHT Stefan (Hrsg.), <i>Die Königsaal-Chronik</i> (Marie Bláhová)	755
ASCH Ronald G. – BŮŽEK Václav – TRUGENBERGER Volker (Hg.), <i>Adel in Südwestdeutschland und Böhmen 1450–1850</i> (Jiří Hrbek)	119
BECKER Rotraud, <i>Nuntiatur des Ciriaco Rocci, ausserordentliche Nuntiatur des Girolamo Grimaldi (1631–1633)</i> (Tomáš Černušák)	535
BĚLINA Pavel – HLAVAČKA Milan – TINKOVÁ Daniela, <i>Velké dějiny země Koruny české, svazek XI.a: 1792–1860</i> (Miroslav Šedivý)	543
BEREND Nora (ed.), <i>Christianizace a utváření křesťanské monarchie. Skandinávie, střední Evropa a Rus v období 10.–12. století</i> (Jiří Pešek)	512
BEREND Nora – URBAŇCZYK Przemysław – WISZEWSKI Przemysław, <i>Central Europe in the High Middle Ages. Bohemia, Hungary and Poland, c. 900 – c. 1300</i> (Peter Bučko)	518
BÍLEK Karol, <i>Archivář František Dvorský a Sobotka</i> (Jaroslav Pánek)	546
BIVOLAROV Vasil, <i>Inquisitoren-Handbücher. Papsturkunden und juristische Gutachten aus dem 13. Jahrhundert mit Edition des Consilium von Guido Fulcodii</i> (Ivan Hlaváček)	754
BŮTORA Martin – MESEŽNIKOV Grigorij – BŮTOROVÁ Zora – KOLLÁR Miroslav (eds.), <i>Odkiaľ a kam. Dvadsať rokov samostatnosti</i> (Martin Furmanik)	550
CERMAN Ivo, <i>Šlechtická kultura v 18. století. Filozofové, mystici, politici</i> (Svatava Raková)	774
ČUBARJAN Alexandr Oganovič (ed.), <i>Vsemirnaja istorija. Tom 3: V. A. Vedjuškin – M. A. Jusim (eds.), Mir v ranneje Novoje vremja</i> (Jaroslav Pánek)	763
DAMASCHKE Marion – VOGLER Günter, <i>Thomas Müntzer Bibliographie (1519–2012)</i> (Eduard Maur)	529
DIBELKA Jaroslav, <i>Obranné strategie mužů a žen obviněných ze smilstva a cizoložství. Panství Třeboň na přelomu 17. a 18. století</i> (Jan Horský)	123
DÖGE Klaus, <i>Antonín Dvořák. Život – dílo – dokumenty</i> (Lukáš Vytlačil)	782
DVOŘÁKOVÁ Daniela, <i>Čierna kráľovná Barbora Celjská (1392–1451). Životný príbeh uborskej, rímsko-nemeckej a českej kráľovnej</i> (František Šmahel)	522
Đurčanský Marek, <i>Česká města a jejich správa za třicetileté války. Zemský a lokální kontext</i> (Josef Kadeřábek)	766

FILIPOVÁ Lucie, <i>Francouzi a Němci na cestě ke sblížení. Partnerství měst a obcí (1950–2000)</i> (Milena Lenderová)	548
GRULICH Josef, <i>Migrace městského a vesnického obyvatelstva (Farnost České Budějovice 1750–1824)</i> (Alice Velková)	540
HIML Pavel – SEIDL Jan – SCHINDLER Franz (edd.), „ <i>Miluji tvory svého pohlaví. Homosexualita v dějinách a společnosti českých zemí</i> “ (Jaroslav Dibelka)	149
HLAVAČKA Milan – KAŠE Jiří – KUČERA Jan P. – TINKOVÁ Daniela, <i>Velké dějiny země Koruny české, svazek XI.b: 1792–1860</i> (Miroslav Šedivý)	543
HLAVAČKA Milan – MARÈS Antoine – POKORNÁ Magdaléna et alii, <i>Paměť míst, událostí a osobností: historie jako identita a manipulace</i> (David Emler)	804
HLAVÁČEK Ivan (ed.), <i>Codex Přemyslaeus. Regesty z výpisů z dvorských register Václava IV. z doby kolem a po roku 1400 / Regesten aus den Auszügen von der Hofkanzleiregistern Wenzels IV. aus der Zeit um und nach 1400</i> (Hana Pátková)	761
HOFFMANNOVÁ Jaroslava, <i>Václav Novotný (1869–1932). Život a dílo univerzitního profesora českých dějin</i> (František Šmahel)	785
HRBEK Jiří, <i>Barokní Valdštejnové v Čechách, 1640–1740</i> (Jiří Kubeš)	770
INGRAO Christian, <i>Believe and Destroy. Intellectuals in the SS War Machine</i> (Daniel Putík)	799
ISENMANN Eberhard, <i>Die deutsche Stadt im Mittelalter 1150–1550. Stadtgestalt, Recht, Verfassung, Stadtregiment, Kirche, Gesellschaft, Wirtschaft</i> (Ivan Hlaváček)	112
KLIMEK Tomáš, <i>Krajiny českého středověku</i> (Richard Změlík)	526
KOHÁŘOVÁ Marta, <i>Výbušné výbušniny. Od nostrifikace k znárodnění v Československu</i> (Zdeněk R. Nešpor)	793
KŘEŠŤAN Jiří, <i>Zdeněk Nejedlý. Politik a vědec v osamění</i> (Tomáš Borovský)	790
KŘÍŽOVÁ Markéta, <i>Otroctví v Novém světě od 15. do 19. století</i> (Jaroslav Pánek)	115
KUBÁTOVÁ Hana, <i>Nepokradeš! Nálady a postoje slovenské společnosti k židovské otázce, 1938–1945</i> (Michala Lónčíková)	146
KÜBLER Thomas – OBERSTE Jörg (Hg.), <i>Die Stadtbücher Dresdens (1404–1535) und Altendresdens (1412–1528). Kritische Edition und Kommentar. Ausgabe in vier Bänden</i> (Ivana Ebelová)	312

KUČERA Rudolf, <i>Život na příděl. Válečná každodennost a politiky dělnické třídy v českých zemích 1914–1918</i> (Ivo Rejchrt)	141
MIKULEC Jiří, <i>Náboženský život a barokní zbožnost v českých zemích</i> (Ivana Čornejová)	324
MUND Gerald (Hg.), <i>Deutschland und das Protektorat Böhmen und Mähren. Aus den deutschen diplomatischen Akten von 1939 bis 1945</i> (Jiří Pešek)	328
MÜLLER Sven Oliver, <i>Das Publikum macht die Musik. Musikleben in Berlin, London und Wien im 19. Jahrhundert</i> (Martin Bojda)	778
NOBLE Ivana – BAUEROVÁ Kateřina – NOBLE Tim – PARUSHEV Parush, <i>Cesty pravoslavné teologie ve 20. století na Západ</i> (Filip Outrata)	138
PEŠEK Jiří – FILIPOVÁ Lucie a kol., <i>Věda a politika. Německé společenskovědní ústavy v zahraničí (1880–2010)</i> (Petra Baštová)	109
REINKOWSKI Maurus – THUM Gregor (edd.), <i>Helpless Imperialists: Imperial Failure, Fear and Radicalization</i> (Jan Bečka)	143
RŮŽIČKA Jeroným, <i>Dějepis kláštera břevnovského a broumovského</i> (Jakub Zouhar)	320
SHORE Paul, <i>Narratives of Adversity: Jesuits in the Eastern Peripheries of the Habsburg Realms (1640–1773)</i> (Jakub Zouhar)	767
SCHRIJVER Emile G. L. – WIESEMANN Falk (Hrsg.), <i>Schöne Seiten. Jüdische Schriftkultur aus der Braginsky Collection</i> (Jiří Pešek)	802
SIXTOVÁ Olga (ed.), <i>Hebrejský knihtisk v Čechách a na Moravě</i> (Olga Fejtová)	531
ŠIMSOVÁ Milena, <i>Svět Jaroslava Šimsy</i> (Jana Nechutová)	796
ŠMAHEL František, <i>Jan Hus. Život a dílo</i> (Petr Čornej)	757
ŠUSTEK Vojtěch, <i>Atentát na Reinharda Heydricha a druhé stanné právo na území tzv. protektorátu Čechy a Morava. Edice historických dokumentů, svazek 1</i> (Jiří Pešek)	326
TÖNSMEYER Tatjana, <i>Adelige Moderne. Großgrundbesitz und ländliche Gesellschaft in England und Böhmen 1848–1918</i> (Miloš Řezník)	131
VELKOVÁ Alice, <i>Schuld und Strafe. Von Frauen begangenen Morde in den böhmischen Ländern in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts</i> (Zdeňka Stoklásková)	135

VOIT Petr, <i>Český knihtisk mezi pozdní gotikou a renesancí I: severinsko-kosořská dynastie 1488–1557</i> (Ivan Hlaváček)	317
VOREL Petr, <i>From the Silver Czech Tolar to a Worldwide Dollar. The Birth of the Dollar and its Journey of Monetary Circulation in Europe and the World from the 16th to the 20th Century</i> (Tomáš Sterneček)	321
<i>Zprávy o literatuře</i>	153, 333, 554, 809
<hr/>	
Z vědeckého života <i>Chronicle</i>	
<hr/>	
ŘEZNÍK Miloš Česko-německá komise historiků v letech 2012–2013	573
<i>Nekrology</i>	
<i>Bohumil Baďura (18. 7. 1929 – 21. 9. 2014)</i> (Josef Opatrný)	829
<i>Jaroslav Kašpar (3. 6. 1929 – 8. 9. 2014)</i> (Ivan Hlaváček)	827
<i>Bernard Michel (8. 1. 1935 – 26. 7. 2013)</i> (Eduard Maur)	347
<i>Eva Procházková (6. 2. 1950 – 4. 11. 2013)</i> (Jaroslav Pánek)	169
<i>Robert Sak (19. 1. 1933 – 14. 8. 2014)</i> (Zdeněk Bezcený – Milena Lenderová)	832
<i>Jacek Staszewski (3. 9. 1933 – 26. 8. 2013)</i> (Miloš Řezník)	350
<i>Knihy došlé redakci</i>	171, 356, 577, 834
<i>Výtahy z českých časopisů a sborníků</i>	171, 356, 577, 834
<i>Zasláno redakci</i>	
Data v Českém sociálněvědním datovém archivu (Marie Dlouhá)	184

REJSTŘÍK | INDEX

autorů a editorů recenzovaných prací
of Authors and Editors of Reviewed Publications

A

ADELGRUBER, Paulus 128
ALBRECHT, Stefan 755
ASCH, Ronald G. 119

B

BAUER, Katrin 337
BAUEROVÁ, Kateřina 138
BECKER, Rotraud 535
BĚLINA, Pavel 543
BERAN, Zdeněk 334
BEREND, Nora 512, 518
BÍLEK, Karol 546
BIVOLAROV, Vasil 754
BLASCHITZ, Gertrud 162
BROCKOWSKA-NGUYEN, Anna 164
BRUMMER, Alexandr 823
BÜNZ, Enno 159
BÚTORA, Martin 550
BÚTOROVÁ, Zora 550
BŮŽEK, Václav 119
BYLINA, Stanisław 161
BYLIŃSKI, Janusz 163, 164
BYSTRICKÝ, Vladimír 335

C

CERMAN, Ivo 774
CILLI, Alessandro 164
COHEN, Laurie 128

Č

ČAPSKÝ, Martin 811
ČERMÁKOVÁ, Jana 822
ČEVELOVÁ, Zuzana 167
ČUBARJAN, Alexandr Oganovič 763

D

DAMASCHKE, Marion 529

DIBELKA, Jaroslav 123
DÖGE, Klaus 782
ĎURČANSKÝ, Marek 564, 766
DVOŘÁKOVÁ, Daniela 522

F

FIDORA, Alexander 337
FILIPOVÁ, Lucie 109
FILIPOVÁ, Lucie 548
FOLTÝN, Dušan 320
FOUQUET, Gerhard 159

G

GRAMSCH, Robert 813
GRULICH, Josef 540

H

HARNA, Josef 168
HARTMANN, Martina 156
HAVEL, Dalibor 157
HEIMANN, Heinz-Dieter 336
HIML, Pavel 149
HIRSCH, Erhard 556
HLAVÁČEK, Ivan 761
HLAVAČKA, Milan 543, 804
HLEDÍKOVÁ, Zdeňka 158
HOFFMANN, Johannes 569
HOFFMANNOVÁ, Jaroslava 785
HOLZNER-TOBISCH, Kornelia 162
HOTZ, Brigitte 557
HRBEK, Jiří 770
HRDINOVÁ, Martina 563
HRDLIČKA, Josef 561
HUTHWELKER, Thorsten 338
HYDEN-HANSCHO, Veronika 339

I

INGRAO, Christian 799

ISENMANN, Eberhard 112

J

JONOVÁ, Jitka 341

K

KACZOROWSKI, Włodzimierz 163,
164

KAŠE, Jiří 543

KAZIMIERSKI, Wojciech 163

KEJŘ, Jiří 153

KERN, Manfred 338

KIELISIŃSKI, Kajetan Wincenty 163

KLETEČKA, Thomas 819

KLIMEK, Tomáš 526

KLINGER, Jens 312

KOHÁROVÁ, Marta 793

KOLÁŘSKÝ, Zdeněk 155

KOLLÁR, Miroslav 550

KONEČNÝ, Karel 566

KONEČNÝ, Michal 823

KOŘALKA, Jiří 569

KOUPIL, Ondřej 320

KOZÁK, Petr 813

KRAFL, Pavel 554

KRÖPLIN, Eckart 342

KRUPAR, Monika 821

KŘEN, Jan 153

KŘEŠŤAN, Jiří 790

KŘÍŽOVÁ, Markéta 115

KUBÁTOVÁ, Hana 146

KÜBLER, Thomas 312

KUČERA, Jan P. 543

KUČERA, Rudolf 141

KÜHTREIBER, Thomas 162

KUNČER, Dragana 555

KUZMANY, Börries 128

M

MÁDL, Martin 320

MALÍŘ, Jiří 821

MALÝ, Karel 562, 815

MANDELOVÁ, Helena 571

MAREK, Pavel 566

MARÈS, Antoine 804

MARINELLI-KÖNIG, Gertraud 816

MARŠÁLEK, Pave 565

MÄRTL, Claudia 156

MERKL, Josef 564

MESEŽNIKOV, Grigorij 550

MIKULEC, Jiří 324

MILLER, Jaroslav 560

MÜLLER, Harald 557

MÜLLER, Sven Oliver 778

MUND, Gerald 328

MUND, Robert 312

MUND, Thomas 312

MUSILEK, Martin 333

N

NEISER, Wolfgang 166

NEITMANN, Klaus 336

NOBLE, Ivana 138

NOBLE, Tim 138

NOHA, Jiří 565

NOSKOVÁ, Jana 822

O

OSBERSTE, Jörg 312

OSCHEMA, Klaus 337

P

PARUSHEV, Parush 138

PAULY, Michel 159

PELTZER, Jörg 558

PEŠEK, Jiří 109

PETR, Stanislav 153

PETROVIČ, Vladeta 555

POKORNÁ, Magdalena 804

POUCHA, Pavel 809

R

RÁKOSNÍK, Jakub 565

RANGONI, Claudio 163

RATAJ, Tomáš 564

REINKOWSKI, Maurus 143

RŮŽIČKA, Jeroným 320

RYCHLÍK, Jan 824

S

SEIDL, Jan 149

SHORE, Paul 767

SCHINDLER, Franz 149
SCHLUDI, Ulrich 559
SCHMIED-KOWARZIK, Anatol 819
SCHRIJVER, Emile G. L. 802
SIEWERT, Ulrike 161
SIXTOVÁ, Olga 531
SKED, Alan 817
STANOVSKA, Sylvie 338
STYRA, Peter 166

Š

ŠÁMAL, Martin 345
ŠIMSOVÁ, Milena 796
ŠMAHEL, František 757
ŠOUŠA, Jiří jr. 815
ŠRÁMEK, Josef 320
ŠUSTEK, Vojtěch 326

T

TARABA, Luboš 344
THUM, Gregor 143
TINKOVÁ, Daniela 543
TÖNSMEYER, Tatjana 131

TRAPL, Miloš 566
TRESP, Uwe 336
TRUGENBERGER, Volker 119

U

UNGER, Klemens 166
URBAŇCZYK, Przemysław 518
UZELAC, Aleksandar 555

V

VELKOVÁ, Alice 135
VOGLER, Günter 529
VOIT, Petr 317
VOREL, Petr 155, 321
VOTOUPAL, Igor 564

W

WIESEMANN, Falk 802
WISZEWSKI, Przemysław 518
WOLF, Armin 809

Ž

ŽIVKOVIĆ, Tibor 555

český
časopis
historický

REJSTŘÍK | INDEX

nakladatelů a vydavatelů recenzovaných prací
of Publishers of Reviewed Books

A

Academia, Praha 146, 531, 548, 563, 785
Argo, Praha 149, 512, 757, 811
Auditorium, Praha 565

B

Benediktinské arcidiecéze sv. Vojtěcha
a sv. Markéty, Praha 320
Böhlau Verlag, Wien–Köln–Weimar 112,
128, 131, 156, 337, 557

C

Cambridge University Press, New
York 518
Casablanca, Praha 333
CDK viz Centrum pro studium demokracie
a kultury
Central European University Press,
Budapest–New York 767
Centrum pro studium demokracie a kultury,
Brno 138, 817, 821
CLUDEM, Luxembourg 159
Columbia University Press, New York
City 321

D

De Gruyter, Berlin–Boston 535
Dokořán, Praha 526
Duncker & Humblot, Berlin 821

E

EMAN ve spolupráci s YMCA, Benešov 796
Epocha, Praha 344
Etnologický ústav AV ČR, v. v. i., pracoviště
Brno 822

F

Filosofia, Praha 761

Filozofická fakulta Univerzity Karlovy
v Praze, Praha 770
Franz Steiner Verlag, Stuttgart 339

G

Grada Publishing, Praha 324

H

Harrasowitz Verlag, Wiesbaden 569, 754
Historický ústav AV ČR, Praha 168, 554, 804
Historický ústav SAV, Bratislava 522
Host, Brno 823

I

Instytut Historii PAN, Warszawa 161
Inštitút pre verejné otázky, Bratislava 550
Istorijski institut, Beograd 555

J

Jan Thorbecke Verlag, Ostfildern 159, 337,
338, 558, 559, 813
Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích,
České Budějovice 123, 540, 561

K

Kalligram, Bratislava 550
Karolinum, Univerzita Karlova v Praze,
Praha 109, 153, 158, 766, 815
KLP – Koniasch Latin Press, Praha 317
Königshausen & Neumann, Würzburg 342

L

Leipziger Universitätsverlag, Leipzig 312
Lukas Verlag, Berlin 336, 556

M

Martin Meiderbauer Verlagsbuchhandlung,
München 135

Masarykova univerzita, Brno 338
Masarykův ústav a Archiv Akademie věd ČR,
Praha 153
Matice moravská, Brno 157
Městské kulturní středisko, Sobotka 546

N
Nakladatelství Lidové noviny, Praha 115,
141, 334, 770, 774, 793, 809
Nakladatelství Paseka, Praha–Litomyšl
543, 790
Nauka, Moskva 763
Národní muzeum, Praha 345
NLN viz Nakladatelství Lidové noviny

P
Peter Lang AG, Bern–Berlin–Bruxelles–
Frankfurt am Main–New York–Oxford–
Wien 755
Polity Press, Cambridge–Malden 799

S
Scriptorium, Dolní Břežany 326, 564,
813
Scheidegger & Spiess, Zürich–Amsterdam
802
Schnell & Steiner Verlag, Regensburg 166
Slezské zemské muzeum, Opava 813
Statutární město Brno – Archiv města Brna,
Brno 822

T
Thelem Universitätsverlag und Buchhandel,
Dresden 161
Thorbecke Verlag viz Jan Thorbecke Verlag

U
Univerzita Palackého v Olomouci,
Olomouc 341, 560
Univerzita Pardubice, Pardubice 155, 167

V
Valentin Koerner Verlag, Baden-Baden &
Bouxviller 529
Vandenhoeck & Ruprecht,
Göttingen–Bristol (CT) 143, 328, 778
Veduta, České Budějovice 335
Verlag der Österreichischen Akademie
der Wissenschaften, Wien 162, 816,
819
Vittorio Klostermann, Frankfurt am
Main 809
Vydavatelstvo RAK, Budmerice 522
Výšehrad, Praha 345, 566, 782, 824

W
W. Kohlhammer Verlag, Stuttgart 119
Wydawnictwo i Drukarnia Świętego
Krzyża, Opole 163, 164

Ž
Židovské muzeum v Praze, Praha 531

Zpracoval Jaroslav Novotný

**HISTORICKÝ ATLAS MĚST
ČESKÉ REPUBLIKY**
svazek č. 26

MOST

Historický ústav Praha

2014

**HISTORICKÝ ATLAS MĚST
ČESKÉ REPUBLIKY**
svazek č. 27

SUŠICE

Historický ústav Praha

2014

HISTORICKÝ ATLAS MĚST ČESKÉ REPUBLIKY

Svazek č. 26 – Most, vědecký redaktor Robert Šimůnek
Historický ústav Praha, 2014, 60 map, 142 obr.

Svazek č. 27 – Sušice, vědecký redaktor Robert Šimůnek
Historický ústav Praha, 2014, 43 map, 85 obr.

Dvě nové publikace jsou součástí evropského atlasového projektu ke srovnávacím dějinám měst. Svazek č. 26 obsahuje textovou a mapovou část k dějinám, historické geografii, kartografii a ikonografii starého (v důsledku uhelné těžby zaniklého) i nového města Mostu v severozápadních Čechách. Textová a mapová část svazku č. 27 se věnuje královskému městu Sušici v jihozápadních Čechách, charakterizovanému dochovaným středověkým půdorysem, domovní zástavbou od renesance po současnost a také jedinečným krajinným rámcem, do něhož přesáhla posvátná krajina v bezprostředním okolí města.

Acta Romana Bohemica

STANISLAV PETR

Výzkum rukopisných
bohemik v římských
knihovnách Angelica,
Corsiniana a Vallicelliana

Historický ústav AV ČR
Český historický ústav v Římě

Stanislav Petr

**VÝZKUM RUKOPISNÝCH BOHEMIK V ŘÍMSKÝCH KNIHOVNÁCH
ANGELICA, CORSINIANA A VALLICELLIANA**

Historický ústav, Praha 2014, 170 s.

Dílo z řady Acta Romana Bohemica přináší soupis 59 rukopisných bohemik nalezených při výzkumu v římských knihovnách Angelica, Corsiniana a Vallicelliana v letech 2008 až 2009. Z tohoto počtu je devět rukopisů středověkých (14.–15. století) a zbytek jsou rukopisy novověké z 16.–19. století. Rukopisné texty (převážně latinské a italské) obsahují projednávání českých záležitostí na koncilech v Kostnici a Basileji, opisy listin vydaných českými panovníky a papežských listin zaslaných příjemcům v českých zemích, životopisy českých světců a zprávy papežských nunciů o náboženské a politické situaci v českých zemích zasílaných římské kurii.